

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

YÖNETİM SOSYOLOJİSİ: BİR KONFLASYON DENEMESİ

Doktora Tezi

M. Burcu BAYRAK

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

YÖNETİM SOSYOLOJİSİ: BİR KONFLASYON DENEMESİ

Doktora Tezi

M. Burcu BAYRAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Metin ÖZUĞURLU

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

YÖNETİM SOSYOLOJİSİ: BİR KONFLASYON DENEMESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Metin ÖZÜGURLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Ahmet Albayrak

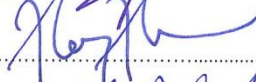
Prof. Dr. Aray Ermen

Prof. Dr. A. Arzun Akdoğan

Prof. Dr. Koray Karoğlu

Prof. Dr. Metin Özügurlu

Tez Sınavı Tarihi: 10.08.2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.../.../...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

M. Burcu Bozrak

İmzası

[İmza]

TEŞEKKÜR

Doktora sürecini üç evreye ayırabiliriz; ders aşaması, yeterlik ve tez yazımı. Ders alırken bir yandan yeni bir şeyler öğrenmenin verdiği heyecan diğer yandan derslerden geçme telaşı, akademik olduğu kadar kişisel olgunlaşmanızın da bir parçası haline geliyor. Yeterlik ise hem daha kısa bir zaman dilimini hem de daha yoğun bir çalışma sistemini gerektirdiği için ders aşamasına kıyasla daha zorlayıcı ve yorucu oluyor. Kimi ve neyi okuyacağınızı şaşırtıyor; sonsuz gibi gelen okuma listelerini sınırlamakta güçlük çekiyorsunuz, hep eksik hissediyorsunuz. Ders ve yeterlik aşamalarından sonra teze geçince rahatlarım sanıyorsunuz; ama yanılıyorsunuz... Bocalamalar, kaybedilen zamanlar, kafa karışıklıkları, hiçbir yere varmayan tartışmalar, neden okunduğu bile hatırlanmayan binlerce sayfa ve siz hiç farkına bile varmadan gündelik hayatınızın bir parçası haline gelmiş, en basit işinizi bile yaparken kafanızın arkasında bir yerlerde dönüp duran tez konusu. Özelde tez, genelde ise doktora süreci tek başınıza altından kalkabileceğiniz işler değil. Teşekkür borçlu olduğum pek çok kişi var.

Öncelikle akademik ve kişisel gelişimimde en büyük rolü üstlenen Prof. Dr. Birgül Ayman Güler'in adını anmak istiyorum. Bana güvenmeseydi ve cesaretlendirmeseydi ders aşamasını dahi tamamlayamayacağıma dair kuşkularım halen devam etmekte. İlk tanıştığım günden itibaren kendisine olan sevgimin ve saygımın sürekli arttığı Hocam'a her şey için teşekkür ederim.

Bu tez çalışmasına Birgül Hoca'nın danışmanlığında başladım; fakat kendisinin siyasete atılması nedeniyle O'nunla birlikte bitirmem mümkün olmadı. Bu noktada Prof. Dr. Metin Özuğurlu büyük bir yüce gönüllülük göstererek danışmanlığımı kabul etti. Kendisine ilk olarak bunun için teşekkür ederim. Metin Hoca akademik

yetenekleriyle, entelektüel birikimiyle, insani yönüyle ve özellikle tüm öğrencilere gösterdiği sonsuz hoşgörüsüyle, istinasız tanıdığım herkesin birlikte çalışmak isteyeceği bir isim. Ben de bu şansa sahip olduğum için kendimi ayrıcalıklı görenler arasındayım. Akademik desteğinin yanı sıra sağladığı özgür çalışma ortamı ve her zaman pozitif olan tutumu için kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Akademik hayatım boyunca çok etkili olan ve bu çalışmanın tamamlanmasında çok büyük emeği bulunan bir diğer kişi ise Prof. Dr. Ahmet Alpay Dikmen'dir. Ahmet Hoca, gerek teze yönelik eleştiri ve düzeltmeleri gerekse hiçbir konuda esirgemediği dostluğuyla, bu süreçte hep yanımda oldu. Bana ayırdığı zamanı ve desteği için kendisine teşekkürden daha fazlasını borçluyum.

Tez Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Koray Karasu ve Prof. Dr. Filiz Zabcı da unutulmaması gereken isimler. Koray Hoca, bulunduğum Anabilim Dalı olan Yönetim Bilimleri'nin bir hocası olmasından dolayı ayrı bir yere sahip. Kendisinden aldığım dersler, çok da görüş alanımda olmayan konuların önemini kavramamda ve belki de sevmemde büyük rol oynadı. Filiz Hoca ise akademik birikiminin ve entelektüel zekâsının yanı sıra insani özellikleriyle dikkat çeken, bunların nasıl bir arada bu kadar güzel birleştiğine her zaman hayret ettiğim bir isim. Her ikisine de anlayışları ve Komite'de yer almayı kabul ettikleri için teşekkür ederim. Prof. Dr. Arif Erençin ve Prof. Dr. Argun Akdoğan'a da tez jürimde bulunmayı kabul ederek beni onurlandırdıkları ve okumaları için çok kısa bir zaman olmasına rağmen gösterdikleri anlayış için teşekkür borçluyum.

Tezi satır satır okuyup, daha iyi bir iş çıkarmam için beni zorlayan arkadaşlarım Arş. Gör. Recep Aydın ve Arş Gör. Levent Demirelli'ye katkıları için çok teşekkür ederim. Özellikle kendisi de doktora tezi yazım aşamasında olan Recep Aydın'dan

çaldığım zaman için çok özür dilerim. Neredeyse aynı zamanda başladığımız doktora eğitimimiz boyunca esirgemediği akademik yoldaşlığı ve kişisel dostluğu için ayrıca teşekkür ederim.

Bu tezin ortaya çıkmasında en önemli yere, artık aramızda olmayan Prof. Dr. Kurthan Fişek ve hiç tanışmamış olsam da Prof. Dr. Ömer Bozkurt sahiptir. Bu iki ismin yazdıkları olmasa, ne bu konuyu çalışma fikri ne de konunun çalışılabilirliği mümkün olurdu. İkisine de gıyaplarında teşekkür borçluyum.

Son olarak aileme teşekkür etmek istiyorum. Aramızda okyanus olmasına rağmen desteklerini hep hissettiğim kardeşim Sonay Bayrak Hantaş ve eşi Can Ufuk Hantaş, alan dışından olmalarından dolayı tarafsız değerlendirmeleriyle çalışmaya büyük bir katkı sundular. Her ikisine de çok teşekkür ederim. Annemin ve babamın ise varlıkları dahi yeterliyken, bir de yaptığım işe gösterdikleri anlayış, sabır, destek ve saygı onları bambaşka bir mertebeye çıkardı. İyi ki varlar demekle yetineceğim...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER	iv
TABLOLAR LİSTESİ.....	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM YÖNETİM VE BİLİMİ

1. YÖNETİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ	13
2. YÖNETİM BİLİMİ’NİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	19
2.1. Yönetim Bilimi’nde Kuramlar, Yaklaşımlar ve Yöntem	24
2.2. Bir Sınıflandırma Önerisi	38
3. YÖNTEM SORUNU ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME.....	42
4. KİMLİK KRİZİ/BUNALIMI ONTOLOJİK BİR SORUNDUR.....	48
5. YÖNETİM BİLİMİ VE YÖNETİM SOSYOLOJİSİ	56

İKİNCİ BÖLÜM YÖNETİM SOSYOLOJİSİ’NDE YÖNTEM

1. SACAYAĞI: POZİTİVİZM, MANTIKSAL POZİTİVİZM VE DİYALEKTİK. 67	
1.1. Tarihsel Kökler ve Temel Savlar	74
1.1.1. Pozitivizm.....	74
1.1.2. Mantıksal Pozitivizm.....	83
1.1.3. Diyalektik	95
2. GURVITCH SOSYOLOJİSİ	111
2.1. On Dokuzuncu Yüzyıl Sosyolojisi: Olan	112
2.2. Yirminci Yüzyıl Sosyolojisi: Olması Gereken.....	117
2.3. Derinlemesine Sosyoloji’de Katlar	119
2.4. Gurvitch’in Yöntemine Doğru	129
2.5. Yöntem: Diyalektik Hiper-Ampirizm	142
2.5.1. Diyalektik Tamamlayıcılık	146
2.5.2. Karşılıklı Olarak Birbirini Gerektirme	147

2.5.3. Diyalektik Çift-Anlamlılık	147
2.5.4. Diyalektik Kutuplaştırma	148
2.5.5. Perspektiflerin Karşılıklılığı	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNETİM SOSYOLOJİSİ VE KAVRAMLAR

1.DİSİPLİN OLMA GEREĞİ VE ZORLUKLARI.....	153
2. ÖZ YA DA DAYANAK NOKTALARI: İŞBÖLÜMÜ-OTORİTE- HİYERARŞİ	162
2.1. İşbölümü.....	167
2.2. Otorite.....	174
2.3. Hiyerarşi	180
3. ANAHTAR KAVRAM: TOPLUMSAL YAPI.....	189
3.1. Herbert Spencer.....	192
3.2. A. R. Radcliffe-Brown	194
3.3. Claude Lévi-Strauss	196
3.4. Karl Marx	198
3.5. Parsons-Durkheim-Weber	201
3.6. Behice Boran ve Mübeccel Kıray	205
3.7.Georges Gurvitch	207
3.8. Gurvitch'in Eleştirisi: Ömer Bozkurt.....	212
3.9. Toplumsal Yapı Üzerine	217
3.10. Yönetimsel Yapı Kavramı	220
4. KAVRAMLAR VE YÖNTEM ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME	226
SONUÇ.....	238
KAYNAKÇA	244
ÖZET.....	276
EKLER.....	278
EK 1: Yönetim Sosyolojisi Kollokyumu'nda Sunulan Bildiriler.....	278
EK 2: Kamu İhale Kurumu Teşkilat Şeması.....	279
EK 3: Türkiye Cumhuriyeti'nin Yönetimsel Yapısı	280

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Modern-Postmodern Örgütlerin Farkları	39
Tablo 2: Modern-Postmodern Yönetim Bilimi Farklılaşması	40
Tablo 3: Gurvitch'in Topyekûn Toplum Tipleri Sınıflandırması	131
Tablo 4: Parsons'ın Dikotomileri.....	184
Tablo 5: Parsons'ın Agil Modeli.....	185
Tablo 6: Yönetim Sosyolojisi'nin Analiz Modeli.....	228
Tablo 7: Araştırma Örneği	230

GİRİŞ

Yönetim Bilimi'nde kimlik krizi, kimlik bunalımı, çalışma alanının sınırları, disiplinin nesnesinin belirlenmesi, nasıl bir yöntem kullanılması gerektiği gibi konular yirminci yüzyılın başından itibaren sorun teşkil etmiştir. Waldo, kimlik bunalımının 1930'lardan beri var olduğuna dikkat çekmektedir.¹ Bu tarih Wilson'ın 1887'de kaleme aldığı "İdarenin İncelenmesi" makalesinde ortaya attığı, siyaset ve yönetimin ayrılması gerektiği düşüncesine kadar geriye götürülebilir.² Nihayetinde siyaset-yönetim ayrımı disiplinin inceleme nesnesinin ve çalışma alanının belirlenmesi, dolayısıyla da hem kimlik arayışı hem de yöntemsel duruş ile ilgili bir duruma işaret etmektedir. Bütün bunlar düşünürlerin ve akademisyenlerin, yirminci yüzyıl boyunca, bu güçlükleri yenmek için çaba göstermelerine neden olmuştur. İçinde bulunduğumuz yirmi birinci yüzyılın başında bu güçlüklerin aşıldığını iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Bahsedilen sorunlar, genel olarak yöntemsel bir eksikliğin; özel olarak ise herkesin üzerinde anlaşmaya varabileceği, sınırları kesin olmasa da benzer anlamlarda kullanılabilecek kavram ve terimlere duyulan ihtiyacın bir sonucudur.

Sosyoloji bu konuyu daha erken ele almış ve toplumsal olanı inceleyebilmek için gerekli araçları geliştirmeye çalışmıştır. Comte, Durkheim, Tönnies, Weber, Marx ve daha birçok düşünür kavramlarını oluştururken böyle bir zorluğu aşmayı hedeflemişlerdir.

¹Dwight Waldo, "Scope of the Theory of Public Administration", *Theory and Practise of Public Administration: Scope, Objectives and Methods*, der. J. C. Charlesworth, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1968, s. 5.

²Woodrow Wilson, "Study of Administration", *Political Science Quarterly*, Cilt: 2, No: 2, Haziran 1887, s. 211.

Yönetim Bilimi açısından kavram ve terimlerin seçimi bir sorun alanı yaratmamakla birlikte; tanımlanmaları ya da açıklanmaları aşamasında benzer tavırlar sergilenememektedir. Bu aynı zamanda yöntemsel bir birliğin kurulamadığına işaret etmektedir. Örgüt kuramları ya da tarihsel olarak kullandıkları yaklaşımlar bakımından çeşitli okullara ve kuramsal bakış açılarına göre sınıflandırılabilen Yönetim Bilimi, bu doğrultuda farklı farklı yöntemler kullanmaktadır. Yöntem de genel olarak dönemin egemen paradigmasının tercih edilmesi yönünde belirlenmektedir. Paradigma kavramı ise ideolojik bir anlam taşımaktadır.

“Yönetim bilimi alanı ideolojik bir alan olarak evrensel ideolojilerin genel tarihsel dönüm noktalarından etkilenmekte, baskın ideolojinin dönüşümüne koşut olarak kendisi de değişmekte, yönetim biliminin kavramlar seti, araştırma nesnesi ve araçları bu dönüşüme duyarlı bir biçimde çabucak yeniden tanımlanmaktadır.”³

Kavram ve terimlerin içeriğinin değişmesiyle de bazen kuram bazen pratik bazen her ikisi birden eksik kalmakta ve Yönetim Bilimi teknik bir alana indirgenmektedir. Yönetim Bilimi’nin disiplin olarak algılanmasının önündeki bu zorlukları aşabilmesi adına sosyolojiden yardım alması gerektiği kanısındayız.

Sosyoloji bir bilim dalıdır ve elbette ki bahsedilen bu zorlukları aşmak için çok genel bir görünüm arz etmektedir. Disiplin bazında seçilecek bir alt dalın yardımı, daha işlevsel bir çerçeve sunacaktır. Sosyolojinin uzmanlaşmış dalları sosyolojiden, araştırmalarını bütünden az çok ayırdıkları bir alanla sınırlamalarıyla var olurlar. Bu nedenle yönetim hiçbir açıklamaya gereksinim duymadan dahi kendini var etmektedir. Dolayısıyla çalışmada bu yardımı sağlaması için yararlanılması önerilen disiplin “Yönetim Sosyolojisi”dir. “Sosyoloji ile yönetim bilimleri disiplinleri arasındaki kesişme alanı- gerek inceleme konusu olayların çevresi, gerek bilgi

³Ahmet Alpay Dikmen, *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, Pratika Kitap, Ankara, 2013, s. 25.

toplama teknik ve yöntemleri açısından- hayli geniştir. Dolayısıyla bu iki disiplin arasında önemli bir geçişme söz konusudur.”⁴

İnsanların bir arada yaşamasından kaynaklanan her türlü olgu ve olay sosyolojinin konusu kapsamına girmektedir. Yönetim de toplumsal bir olgu olduğuna göre sosyolojinin inceleme konusu yapılmasının önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Yönetimle ilgilenen başka pek çok bilim dalı, alan ya da disiplinin varlığı göz önüne alındığında, önem kazanan soru Yönetim Sosyolojisi’nin diğerlerinden farklı olarak konuya nasıl yaklaşacağı olmaktadır. Yönetime nasıl ve nereden bakacak, hangi sorunlarla ilgilenecek, açıklamayı hangi kavramsal çerçeveden yapacaktır? Bu soruyu cevaplayabilmek adına çalışmada tartışma konusu edilen alanın varlığı değil yöntemi, konusu ve içeriğidir.

Yönetim Sosyolojisi alanı 1960’lı yıllarda, Yönetim Psikolojisi ile birlikte, dünyada önem kazanmış; daha sonraki yıllarda Yönetim Psikolojisi varlığını devam ettirirken Yönetim Sosyolojisi, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Örgüt Sosyolojisi içinde erimiştir. Türkiye’de de 1970’li yıllarda bir Kollokyum’a⁵ adını veren alan, kısa sürede unutulmuştur. Akademik dünyada da kendisine yer bulamamış, bu isimle çeşitli üniversitelerde dersler açılrsa da derslerin içeriğini genel olarak Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi’nin ve Örgüt Sosyolojisi’nin konuları oluşturmuştur. Bu doğrultuda, Yönetim Bilimi’ne kavramsal, kuramsal ve yöntemsel bir yol açabilmek adına, çalışmanın problemini; Yönetim Sosyolojisi alanının yönteminin, içeriğinin ve kapsamının ne olduğu ve olabileceği; kısaca ifade etmek gerekirse yönetimin sosyolojik açıdan nasıl ele alınabileceği oluşturmaktadır.

⁴Ömer Bozkurt, “Sosyoloji ve Yönetim Bilimleri”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri-Birinci Cilt*, TODAİE Yayını No: 261, Ankara, 1995, s. 50.

⁵Ömer Bozkurt (yay. haz.), *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977.

Yönetim Sosyolojisi alanını ortaya koyabilmek, yönetim olgusunu sosyolojinin kuramsal ve kavramsal çerçevesiyle incelemeye çalışabilmek adına Yönetim Sosyolojisi'nin inceleme nesnesini ve araştırma alanını belirleyebilmek bu çalışmanın konusudur.

Bu araştırmada, yönetimin toplumsal bir süreç olduğu görüşünden yola çıkılarak; iktisadi, siyasi, hukuki, ideolojik ya da kültürel olarak algılanan birçok olgu, olay ve durumun aslında yönetsel olarak ele alınabileceği ve bunun Yönetim Sosyolojisi'nin araçları kullanılarak yapılabileceği ortaya konmaya çalışılmaktadır.

“Yönetim olgusu, esas olarak, örgütsel formlar, teknik yöntemler, örgüt üyelerinin tutum ve değerleri tarafından değil, toplumun o andaki somut yapısında belirlenmektedir. Buna göre evrensel ve bütünlümlü bir yönetim kuramı, temel toplumsal değişkenleri ya da bir başka deyişle somut sosyo-ekonomik koşulları göz önüne almadan kurulamaz.”⁶

Toplumsal yapı sosyolojik bir kavram olarak alınırsa yönetsel yapıdaki bir değişimin toplumsal yapıyı etkileyebileceği hatta belirleyebileceği sonucuna varılabilir. Aynı şekilde toplumsal yapıdaki bir değişim de yönetsel yapıyı etkileyebilir ya da değiştirebilir. Yönetim Sosyolojisi bu noktada önem kazanmakta, yönetimin unsurlarındaki görev değişikliklerini ve bunun sonuçlarını ortaya koymakta işlevsel olabilecek bir araç görünümü sunmaktadır. Bu durumda toplumsal yapının ve yönetsel yapının özelliklerinin dağılımı ve bu dağılımdaki dönüşümlerin başka özelliklere yaptığı etkinin araştırılması da bu çalışmanın amaçları arasındadır.

On dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin en önemli hatalarından biri, toplumsal gerçeği tek bir biçimde ortaya koymaya çalışması ve unsurlarına bölmek istemesidir. Bu unsurların birbirlerinden ayrıldıkları zaman toplumsal özelliklerini yitirebilecek olmaları göz ardı edilmiştir. Benzer şekilde yönetimi unsurlarına bölmek de yönetsel özelliklerini kaybetmesine neden olabileceğinden, bütünsel bir yaklaşımla çalışma

⁶Gencay Şaylan, “Yönetim Biliminin Evrenselliği ile İlgili Bazı Düşünceler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 11-2, Yıl: Haziran 1978, s. 15.

zorunluluğu daha da önem kazanmaktadır. Bu çalışmada Yönetim Sosyolojisi'nde bu zorluğu aşmak için gerekli olan kavram “toplumsal yapı” olarak belirlenmiştir. Yönetim Bilimi özelinde bu kavrama yardımcı olacak kavram olarak da “yönetimsel yapı” önerilmektedir.

Toplumsal ve yönetimsel yapının, kısımlarının toplamına indirgenemeyecekleri; dolayısıyla bir bütün olmalarından ötürü kurucu parçalarının tek tek özelliklerinin toplamından farklı özelliklere sahip bulunduklarını belirlemek için yapısal çözümlemelere gereksinim vardır. Yapı, değiştirilebilir olarak kabul edilen parçaların, düzenli bir biçimde bir araya gelişlerini ifade etmektedir. Parçaları değiştirken kendisi göreceli olarak sabit kalabilir. Yönetim Bilimi'nde de kurucu unsurlar değiştirken (kurum, personel, planlama, karar verme...) yönetimsel yapı göreceli olarak aynı kalabilir. Yönetimi bu unsurlardan birine indirgemek, değişimi ya da yapıyı açıklayabilmeyi imkânsız hale getirecektir. Yapı -ister toplumsal ister yönetimsel düzeyde olsun- görev, içerik ya da niteliksel karakter ve süreçle zıtlık gösterebilmektedir. Yapının bunlardan ayrılması ya da bunlardan biriyle tanımlanması yüksek bir soyutlama düzeyine çıkılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle hem bu sorunu çözebilmek hem de değişim ve yapıyı gözleyebilmek için Yönetim Sosyolojisi tarafından geliştirilmiş araçlara ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda betimsel araştırma biçiminde olması düşünülen çalışmada, eleştirel yaklaşım kullanılmıştır.

Sosyolojik araştırmalarda matematiksel-istatistiksel çalışmaların yapılması; anket, mülakat, gözlem gibi araştırma tekniklerini de beraberinde getirmektedir. Bu teknikler ise esas olarak bireye odaklanmakta ve her ne kadar tümevarımsal yolla bütüne varmayı hedefleseler de “toplami”, “bütün” olarak görmekte ve

yorumlamaktadırlar. Nitelikten çok niceliğe önem veren bu çalışmalar kısmi ya da yerel olmakta; toplumsal olana dair pek bir bilgi sağlayamamaktadırlar. Toplumsal olanın kavranabilmesi için ise kuram ile pratiğin birlikte yürütmesi gerekmektedir. Sırtını kurama dayamayan ampirik bir çalışmanın neyi sorgulayacağı, neye göre sorgulayacağı ve ulaşılan sonucu neye göre doğrulayacağı ya da yanlışlayacağı şüphelidir. Aynı şekilde sadece kuramdan oluşmuş çalışmalar da içinde bulundukları her türlü koşuldan soyutlanmış, toplumsal gerçeklikten kopuk, idealist ve dogmatik olacaklardır. Ontolojik ve epistemolojik olarak son derece değerli olan bu çalışmaların zayıf yönü, (her ne kadar bu iddiayla yola çıksalar da) tarihin her dönemine ve toplumsal yapının her çeşidine uygulanamaz olmalarıdır. Soyut olanın somuta dönüştürülmesi gereği ise yol göstericiliği bakımından vazgeçilemezdir.

Soyut-somut, nitel-nicel, genel-özel, kuram-pratik arasındaki ayrım aynı zamanda makrososyolojik-mikrososyolojik arasındaki farka tekabül etmektedir. Bu fark inceleme nesnesini belirlemede yardımcı olduğu kadar bu inceleme nesnesinin inceleneceği yöntem ve araştırma tekniklerinin ayrıştırılmasında da oldukça yararlıdır. Toplumların incelendiği yöntemler ile zümreleri ya da grupları incelemenin sonucunda ortaya çıkan bazı kaymaların önüne geçilebilmektedir.⁷ Bunun yanı sıra “mikrososyoloji giderek nicel çözümlemelere artan bir biçimde imkân verirken makrososyoloji gene büyük ölçüde kurgusal söylevlerin konusu olmaktadır. Bu bakımdan bu alan farklılaştırmasının teşkil ettiği kazanç yeterli olmaktan hayli uzaktır.”⁸ Dolayısıyla yapılması gereken hem sosyoloji hem de sosyolojik anlamda incelenebilecek alanlar için ontolojik açıdan makrososyolojik

⁷Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Helmut Wagner, “Displacement of Scope: A Problem of the Relationship Between Small-scale and Large-scale Sociological Theories”, *American Journal of Sociology*, Cilt: 69, No: 6, Mayıs 1964, s. 571-584.

⁸Ömer Bozkurt, *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*, TODAİE Yayınları No: 127, Sevinç Matbaası, 1972, s. 4.

düşünmek, epistemolojik olarak ise mikrososyolojik bakabilmektir. Bu çalışmanın kapsamı dâhilinde “Yönetim”in makrososyolojik; “Yönetim Bilimi”nin ise mikrososyolojik inceleme ve araştırmalara konu olması gerektiği kanısındayız.

Bu bakış açısından yönetim, evrensel bir gerçekliğe; Yönetim Bilimi ise bu evrenselliğin belli bir tarih aralığı ve belli bir mekânla sınırlandırılmış parçalarına denk düşmektedir. İkisini birbirinden koparmadan inceleme zorunluluğu da buradan doğmaktadır. Bütünden kopararak anlaşılmaya çalışılan parça ya da parçaları anlamadan yorumlanmaya çalışılan bütün, eksik kalacaktır. Bu düşünce doğrultusunda çalışmada ilk olarak hangi disiplinden bahsedildiğinin ve neden bu disiplinde yöntemsel bir eksiklik olduğunun düşünüldüğünün açıklığa kavuşması için Yönetim Bilimi’nin kısa bir tarihsel ve yöntemsel özetinin yapıldığı bir bölüm planlanmıştır.

Birinci Bölüm’e yönetim düşüncesinin ve Yönetim Bilimi’nin ortaya çıkış koşulları anlaşılmaya çalışarak başlanmıştır. Örgüt kuramları ve yaklaşımlar takip edilerek disiplinin izi sürülmeye çalışılmış ve yöntemsel olarak nerede konumlandıklarını belirlemek amaçlanmıştır. Daha sonra hem yaklaşımları anlayabilmek hem de yöntemsel değerlendirmeleri kolaylaştırılabilmesi için modern-postmodern ayrımına dayalı sınıflandırma yapma gereği üzerinde durulmuştur. Bunu takiben sorunların kaynağı olarak görülen; ontolojik-epistemolojik-metodolojik⁹ boyutlar arasında yaşanan kaymalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Paradigma kavramının yanlış kullanımı ve ideoloji yüklü olması doğrultusunda gözden kaçan ontolojik boyuta dikkat çekilmek istenmiştir. Bölüm, Yönetim Sosyolojisi’nin

⁹Çalışmada “metod” yerine “yöntem” kelimesi tercih edilirken; anlam bütünlüğü ve kullanım yaygınlığı açısından “yöntembilim” yerine “metodoloji” kelimesi uygun görülmüştür.

gelişim çizgisini Yönetim Bilimi ile ilişkisi içinde göstermeye çalışarak sonlandırılmıştır.

Sosyoloji, diyalektik üzerine kurulmuştur ve bütün toplumsal düzeyleri derinlemesine inceleyebilmek için pek çok bilim dalı ve disiplinden faydalanmaktadır. Toplumsal olanın izahını yapabilmek için de tarihle işbirliği yapmak zorundadır. Yönetim Sosyolojisi de yönetsel olanı ortaya koyabilmek adına bu çalışma biçimini benimsemelidir. Bilimsel ampirik araştırmalarla doğrulanamayan bir kuram ya da belli bir kuramdan yola çıkılarak yapılmamış deneysel araştırmalar ele aldıkları konuyu anlamada ve açıklamada yetersiz kalmaktadırlar. Yönetim Sosyolojisi'nin, bütün (yapılaşmış ya da yapılaşmamış) yönetsel gerçeği kapsamı için kuram-pratik birlikteliğini sağlaması gerekmektedir.

Her sosyal bilim dalı dünyaya, topluma, devlete, örgüte ve hatta en küçük birim olarak kabul edilen aileye dair kendi kuramsal ve kavramsal çerçevesi dâhilinde açıklama yapmaya çalışır. Bunu diğerlerinden bağımsız ve yardım almadan yapma iddiası belki de kendi başına bilim dalı olması için gereklidir; ama mümkün değildir. Kesişmeyen yollar sadece çıkmaz sokaklara götürür. Kendi araştırma alanındaki boşlukları ya da eksiklikleri, diğer araştırma alanlarının bilgisiyle doldurmak, toplam durum için nihai kararı getiremeye de daha bütünsel bakmayı sağlayacaktır. “Bir yere giden farklı birçok sayıda epistemolojik yol olursa, onları seçen insanlar oraya vardıkları zaman farklı bir şey görecektir. Sosyal bilim bilgisinin evrensel yanı oraya varma ve birbirimize yollarımızı gösterme projesidir.”¹⁰

Bir çalışma yaparken yöntemsel bir taraf belirlemek, örneğin niteliksel ya da niceliksel olduğunu belirterek başlamak, büyük bir zorluk yaratmaktadır. Birinin bir

¹⁰Andrew Abbott, *Disiplinlerin Kaosu*, çev. Sabri Gürses, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 52.

diğerini dışlaması kaçınılmaz olmakta; niceliksel ise pozitivist olarak değerlendirilmesine ve kendisini yorumsamacı bir duruşun karşısına koymasına neden olmaktadır. Bu da beraberinde ampirik verilerle desteklenmeyen bir görüşün kabul edilemez olduğunu getirmektedir. Aslında çoğu araştırmada yapılan şey ampirik verilerin yorumlanması ve açıklanmasıdır ya da yorumlanan ve açıklanan durumun ampirik veriler gösterilerek desteklenmesidir. Araştırma alanlarının birbirini dışlaması kadar araştırma yöntemlerinin karşı kutuplardaymış gibi algılanması da sorun teşkil etmektedir. Bir açıklamanın ihtiyaç duyduğu anda karşıtından yardım alması, sınırları belirsizleştirme çabası ya da isteği olarak algılanmamalıdır. Aynı durum yaklaşık yüz yıldır disiplinlerin birçoğu için de geçerlidir; disiplinler arasındaki sınırların bulanıklaşması ya da disiplinlerin kendi içinde uzmanlaşması ve bu uzmanlaşma için gerekli olan bilgi her zaman bir sorun alanı olmuştur. Gelineen noktada entelektüel birikim çok çeşitli kollara ayrılmaktadır.

Bu sorunları aşmak için Yönetim Sosyolojisi'nin kullanacağı yöntem olarak Georges Gurvitch'in "Derinlemesine Sosyoloji"nin yöntemi olarak ortaya koyduğu "diyalektik hiper-ampirizm" önerilmektedir. Pozitivizm, mantıksal pozitivizm ve diyalektiğin bir çeşit birleşimi olarak özetlenebilecek bu yöntemin hem yönetsel olanın her görünümünü anlamak ve açıklamak adına Yönetim Sosyolojisi'nin hem de Yönetim Bilimi'nin yaptığı araştırmalarda eksiklik olarak görülen yöntemsel açığı kapatmak için kullanabilecek en uygun yöntem olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda konusu yöntem olan İkinci Bölüm'e, yöntem olarak önerilen diyalektik hiper-ampirizmin üzerinde durduğu sacayağı olan pozitivizm, mantıksal pozitivizm ve diyalektiğin tarihsel kökleri ve temel savları çerçevesinde bir arka plan oluşturulmaya çalışarak başlanmıştır.

Diyalektik hiper-ampirizm eklektik bir yöntem, Yönetim Sosyolojisi de eklektik bir disiplindir; eklektik bir düşünce ise genel olarak, her tartışmayı kaybeder. Çünkü dogmatik olan düşünce tarzlarından çok daha sorgulayıcıdır ve bu beraberinde cevaplanamayan sorular getirir. Farklı bir bakış açısıyla bakıldığında ise eklektizmin rastgele değil belli kurallar ve ölçütler çerçevesinde oluşturulduğu takdirde oldukça faydalı bir araç olduğu görülecektir. Bu doğrultuda çalışmada hedeflenen sosyal bilim, sosyoloji ve Yönetim Bilimi arasında süregelen çatışmayı açıklamak değil uzlaşmayı sağlamaktır.

Bir düşüncenin kendini ortaya koyması ve bilinebilir kılması için bağlantı, fark ve benzerlik içermesi gerekmektedir. Böylece diğer düşüncelerle arasında bir bağıntı oluşturabilir, nesnel ya da evrensel bilgi iddiasında bulunabilir. Bu üçünden hangisinin daha baskın olacağı ise kuramın doğasından kaynaklandığı kadar bir tercih meselesidir. Derinlemesine Sosyoloji, bunu farklılıklar üzerinden yapar; ama bağlantı ve benzerliklerin tuttuğu yer de azımsanmayacak kadar çoktur. Yönetim Sosyolojisi'nin yöntemi olarak önerilen diyalektik hiper-ampirizme geçmeden önce, bunu nasıl yaptığını anlayabilmek için, yöntemin bağlı olduğu Gurvitch'in sosyoloji anlayışı ve Derinlemesine Sosyoloji'si incelenmiştir. Bu kısmı takip eden diyalektik hiper-ampirizm, hem Gurvitch'in hem de daha sonraki düşünürlerin konuya yönelik pratik düzeyde araştırmalar yapmamaları nedeniyle sahip olduğu bazı sınırlılıklara rağmen tartışılmaya çalışılmıştır. Böylelikle çalışmanın yöntem kısmının açıklığa kavuşturulmaya çalışılan İkinci Bölüm'ü son bulmuş; kavramlar çerçevesinde içerik ve kapsamının oluşturulmaya çalışıldığı Üçüncü Bölüm'e geçilmiştir.

Son bölüm olan Üçüncü Bölüm'e Yönetim Sosyolojisi'nin disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak kalmaması gerektiği düşüncesi doğrultusunda, disiplin olarak

kendini var edebilmesinin koşulları anlaşılmaya çalışarak başlanmıştır. Disiplin olmanın beraberinde getirebileceği zorluklar da göz önüne alınarak, bunun nasıl yapılabileceği üzerinde durulmuştur.

Toplum, bugüne kadar, çok farklı yaklaşımlara, geleneklere, okullara ve bunlara bağlı olarak da kavramlara dayanılarak açıklanmıştır. Sosyolojik açıdan toplumdan daha büyük bir ölçek olmadığı düşünüldüğünde makrososyolojik incelemenin gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu incelemeyi yapabilmek için de bazı araçlara ihtiyaç vardır. Bu çalışmada Yönetim Bilimi'nin sosyolojik açıdan incelenmesinin yolu olarak kabul edilen Yönetim Sosyolojisi için açıklayıcı kavram olarak “toplumsal yapı”nın belirlendiğini, yardımcı kavram olarak ise “yönetimsel yapı”nın önerildiğini daha önce belirtmiştik. Fakat bunlara geçilmeden önce yönetimin açıklayıcı ve anlamlandırıcı kavramlarının ele alınması gereği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu Bölüm’de kavramlar, yönetimin özü ya da dayanak noktaları olarak görülen işbölümü, otorite ve hiyerarşi ile yönetimin toplumla olan etkileşiminin anlaşılması için gerekli olan toplumsal yapı ve yönetimsel yapının ele alındığı iki ayrı başlık olarak planlanmıştır.

Bu bağlamda ilk olarak işbölümü, otorite ve hiyerarşinin kökenleri kendi tarihsellikleri içinde değerlendirilmiştir. Bunu takip eden sayfalarda bu üç kavram, çok geniş ve çok yönlü olmaları göz önünde bulundurularak Yönetim Bilimi’nden uzaklaşmamak adına, belli savlar doğrultusunda ele alınarak açıklanmışlardır. Bu kavramların, diyalektik hiper-ampirizm ile yapılan çalışmalar sayesinde yönetimsel yapıyı ortaya koymak için uygun zemini sağlayacakları düşünülmektedir. Sonrasında Yönetim Sosyolojisi’nin toplumu etkileme ve toplumdan etkilenme derecesinin ve koşullarının belirlenebileceği toplumsal yapı kavramı, farklı düşünürlerin fikirleri

doğrultusunda anlaşılmaya çalışılmıştır. Burada isimler üzerinden gidilmesinin sebebi, belli okullara ya da düşünce sistemlerine kapılmadan, ortaklıklar doğrultusunda bir toplumsal yapı tanımı yapabilmektir. Sonrasında ise yönetsel yapının, Yönetim Bilimi ile ilişkisi çerçevesinde, Yönetim Sosyolojisi için nasıl anlamlandırılabilirliği üzerinde durulmuştur.

Son Bölüm'ün son başlığı kavramlar ve yöntemin genel değerlendirmesi üzerinedir. Kavramlar ve yöntem birleştirilerek bir model üzerinden Yönetim Sosyolojisi alanında kuram-pratik beraberliğinin nasıl kurulabileceği ve araştırmaların nasıl yapılabilirliği, örnekler üzerinden anlatılmıştır. Çalışma, elde edilen temel bulguların ve önerilerin aktarıldığı Sonuç başlığı ile nihayetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNETİM ve BİLİMİ

1. YÖNETİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Yönetim düşüncesinin belirmesi, insanın birinci toplumsal işbölümünü gerçekleştirmesiyle, başka bir deyişle tarımın gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır, denilebilir. İnsanlık iktisadi ve toplumsal olarak geliştikçe, işbölümü ve örgütlenme de kaçınılmaz olmuştur. Artan işbölümü ile genişleyen ve çeşitlenen örgütlenme biçimlerine paralel olarak da yönetim düşüncesi gelişmiştir.

Fişek, günümüzden 10-12 bin yıl önce gerçekleşen Neolitik Devrim ile birlikte, bildiğimiz anlamda bir yönetimden söz edilemese de yavaş yavaş yönetsel olguların ortaya çıkmaya başladığını ve bu dönemde yönetsel örgütlenmelerin izlerini bulabileceğimizi belirtmektedir.

“Toplumların artık avcılık ve toplayıcılıktan ‘üretim’ ekonomisine geçmekte olduklarını simgeleyen ‘neolitik devrim’ aynı zamanda, soy zincirinin kadına göre hesaplandığı (ana hakkı) anaerkil örgütlenmenin çözülerek yerini ilk ‘yönetsel’ yapılara bırakacağını habercisi olarak belirtmektedir...Üretim çalışmalarının örgütlenmesi ve ürün fazlasının bölüştürülmesi gibi salt yönetsel bir görevin maddi ve teknik temellerini oluşturmaktadır.”¹¹

Tunç Çağı’na girilmesiyle birlikte farklı bir aşamaya gelindiğini belirten Fişek’e göre M.Ö. 2.500-M.Ö. 1.700 yılları arasında tunçtan yapılmış silahlarla Asya’dan Avrupa’ya geçen ordular sayesinde kurulan ilişkiler; “yönetimsiz dönemi geride bırakan bir dönemeç, ilkel toplumsal örgütlenmelerin yerini tarihte ilk yönetsel örgütlerin almakta olduğunun bir habercisidir.”¹²

Bu düşünceye arkeoloji ve antropoloji bilimlerinin yardımıyla göz atmak gerekmektedir. Yönetimin ya da devletli toplumların (en basit örgütlenme şekillerine

¹¹Kurthan Fişek, *Yönetim*, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 55.

¹²A.k., s. 56.

sahip toplumların) ortaya çıkışını belirlemek için var olması gereken bazı koşullar bulunmaktadır. Bu bilim dalları aralarında ya da kendi içlerinde bunları tarihlendirme, dönemlendirme, mekânda somutlama gibi konularda ayrılıklar gösterebilir de bu koşullar şöyle özetlenebilir.¹³

“(a) Toplumun sınıflara bölünmesi; (b) elit yani seçkin bir katmana verilmiş merkezi bir yönetimin oluşturulması ve o seçkin katmanın iktidarı yani elindeki gücü bürokrat, asker, din adamı gibi bir dizi yönetim uzmanı görevli aracılığıyla yürütmesi; (c) politik bütünleşmenin (yasalar ve askerlik zorunluluğu) belli başlı mekanizması olarak iktidarın tek elde toplanması; (d) çalışma yaşamının her kesiminde uzmanlaşmanın yayılması; (e) ‘kentsel’ yani aile bağlarına dayanmaktan çıkmış, oturlan/yaşanan yer üzerine kurulu toplumların doğuşu.”

Bu doğrultuda ilkel anlamda yönetimin ya da devletin ortaya çıkması için üç ana etmenden bahsedebiliriz: iktisadi, siyasal ve kentsel. İlk aşamada iktisadi anlamda bir yoğunlaşma olmaktadır. Basit köy hayatı içinde yaşayan ailelerin ürettikleri, yaşamlarının devam etmesini sağlamak için gerekenden daha fazladır ve artı-ürün ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla aileler büyümüş ve büyüyen ailelerden bazıları daha güçlü hale gelmiştir. Sonrasında üretim fazlasının merkezde toplanması ve dağıtılması gereği ile karşılaşmaktadır. Bu durum da bunu gerçekleştirecek, siyasal olarak ayrıcalıklı olan, yöneticiler olarak adlandırabileceğimiz bir grubun varlığına işaret etmektedir. Son olarak üretim fazlasının merkezde toplanması ve bu doğrultuda ortak yaşam alanlarına olan ihtiyaç da kent denilen birimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üretimi yapanlar ve dağıtanlar arasındaki farklar, kentleri yönetilenler ile yönetenler olarak ikiye bölmüş; sonrasında da tabakalaşma ve sınıf farkları ortaya çıkmıştır.

Elbette ki bu gelişim sürecini yukarıda anlatıldığı gibi kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Birbirlerine sıkı içsel dinamikler ve çeşitli etkileşimlerle bağlıdırlar. Dünyanın her yerinde aynı hızda, aynı tarihsel aralıklarda da

¹³Marcella Frangipane, *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*, çev. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 19.

gerçekleşmemiştir. Binlerce yıllık birikimin sonunda Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır. “Besin edinme yollarının doğal kaynakları doğrudan tüketmeden (avlanma ve toplama) üretime (tarım ve hayvancılık) götüren uzun süreç, 12.000’den 8.000’e kadar, yaklaşık dört bin yıl sürmüştür.”¹⁴

Childe bu dönemi ve sonrasını anlamaya çalışırken, tarih öncesi çağların klasik ayrımlanışından¹⁵ kopmuştur. Childe; Neolitik Çağ, Tunç Çağı ve Demir Çağı olarak belirlediği daha önceki ayrımını,¹⁶ *Kendini Yaratan İnsan* adlı kitabında bırakmış ve Neolitik Devrim ve Kent Devrimi’nden oluşan “İki Devrim” adını verdiği dönemlendirmeye geçmiştir. Neolitik Devrim kabaca M.Ö. 6.000-M.Ö. 3.000 yılları arasındadır ve köy yaşamına geçişle ilgilidir.¹⁷ Kent Devrimi ise M.Ö. 4.000’lerin sonu M.Ö. 3.000’lerin başında yer alır. Kent Devrimi, nüfusun ve tarımın artmasına ek olarak, “kendi kendine yeterli küçük köyleri, yan endüstri ve dış ticaretle ek geçim kaynağı sağlayan, düzenli biçimde Devlet örgütüne sahip kalabalık kentler durumuna getirmiştir.”¹⁸ Neolitik Çağ’ın, Bakır Çağı’nın (Kalkolitik), Tunç Çağı’nın ve Demir Çağı’nın bu şekilde ayrımlanışı sadece tarihsel değil; aynı zamanda iktisadi, toplumsal ve kültürel boyutları da kapsamı nedeniyle oldukça önemsenmiştir. Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus, Childe’in sonraki kitabı *Tarihte Neler Oldu*’nun ikinci baskısında (1954), ilk baskısında (1941) günümüzden 8.000 yıl önce başladığını söylediği Neolitik Devrim’e dair dönemlendirmenin

¹⁴A.k., s. 41.

¹⁵Tarih öncesi çağların adlandırılması ve tarihlendirilmesi farklı kaynaklarda ya da farklı bilim dallarında çeşitlilik göstermektedir. Biz burada klasik ayırım derken Buzul Çağı’nın sona ermesiyle başlayan, sırasıyla Paleolitik (Eski Taş/M.Ö. 2.000.000-M.Ö. 8.000), Neolitik (Yeni Taş/M.Ö. 8.000-M.Ö. 5.500) ve sonrasında Bakır Çağı (Kalkolitik/M.Ö. 5.500-M.Ö. 3.000), Tunç Çağı (M.Ö. 3.000-M.Ö. 1.000), Demir Çağı’nı (M.Ö. 1.200-M.Ö. 750) kastediyoruz. Bu sıralamaya Batı Avrupa gibi sadece bazı yerlerde görülen, bir geçiş dönemi olan Paleolitik ve Neolitik arasında yer alan Mezolitik de (Orta Taş/M.Ö. 10.000-8.000) dâhil edilebilir.

¹⁶Charles Keith Maisels, *Uygarlığın Doğuşu*, çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 3.

¹⁷Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz Ofluoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006, s. 54-78.

¹⁸A.k., s. 79.

“10.000 ile 12.000 arası” olarak düzeltilmesi gerektiğini söylemesidir.¹⁹ Bu durum, Childe’a atıfla tarihlendirme yapan Fişek ile Childe arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırması açısından önem arz etmektedir.²⁰

Sonraki dönemde Childe’ın bu tezi sorgulanmaya başlamış ve kentlerin çok daha önce var oldukları görüşü ortaya atılmıştır. “En çok kullanılan iki örnek, Filistin’deki Eriha (*Jericho*) ile Anadolu’daki Çatalhöyük’tür.”²¹ M.Ö. 8.000’lere denk gelen bu yerleşimlerin kent olarak değerlendirilip değerlendirilemeyecekleri üzerinde bir görüş birliği bulunmamakla birlikte; genel olarak çok erken bir dönem olduğu ve kent özelliği göstermedikleri düşünülmektedir.²²

Genel kabul gören görüşe göre, Sümer kent devletlerinden biri olan Uruk (*Warka*) ve çevresi, tarihteki ilk kent ve kentleşme olgusunun dolayısıyla yönetimin ortaya çıkışına tanıklık etmekte ve M.Ö. 4.000 yıllarına tarihlenmektedir.²³ Keşfedilen yeni yerleşim yerleri sayesinde kentlerin ortaya çıkış tarihleri değişiklik gösterse de gelişimin takım, kabile, şeflik ve devlet şeklinde olduğu kabul edilmiş,²⁴ devletin ortaya çıkışı da M.Ö. 3.000’ler olarak belirlenmiştir.²⁵

Güler de yönetimin, kurmay-komuta olarak ayrıldığı ve okunabilen ilk yazılı kaynakların bulunduğu M.Ö. 3.500-M.Ö. 3.000’lerde Sümerler’de başladığını

¹⁹Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, çev. Mete Tunçay ve Alâeddin Şenel, Alan Yayıncılık, 1982, s. 31.

²⁰Fişek, kitabın 1964 yılında yayınlanan İngilizce baskısına atıfta bulunmaktadır. Fişek, *a.g.e.*, s. 52-61. Dolayısıyla bu baskıda, hem *Kendini Yaratan İnsan* hem de *Tarihte Neler Oldu*’nun ilk baskısında bulunan Neolitik Devrim’in “günümüzden 8.000 yıl önce gerçekleştiği” savı “10.000-12.000” olarak değiştirilmiştir.

²¹Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalmann ve Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, çev. Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 27.

²²A.k., s. 26-36; Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11-23.

²³Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Robert McC. Adams ve Hans J. Nissen, *The Uruk Countryside-The Natural Setting of Urban Societies*, The University of Chicago Press, Chicago, 1972; Guillermo Algaze, *The Uruk World System-The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*, The University of Chicago Press, Chicago, 1993; Çevik, *a.g.e.*

²⁴Maisels, *a.g.e.*, s. 11-23.

²⁵A.k., s. 321-355.

belirtmektedir.²⁶ Dolayısıyla hem Fişek hem de Güler'in, yönetimin ortaya çıkışıyla ilgili düşünceleri, arkeolojik bulgularla paralellik göstermektedir. Buna göre yönetim düşüncesi ile uygulamaları aşağı yukarı 5.000 yıllık bir geçmişe sahiptir ve on sekizinci yüzyıl Kameral bilgisine gelene kadar farklı aşamalardan geçmiştir.

Modern devletin ortaya çıkışı için ise Mezopotamya'ya değil Batı Avrupa'ya bakmak gerekmektedir. Tilly'e göre "belli sınırları olan bir bölgede yaşayan bir nüfusu idare eden bir organizasyon, (1) aynı toprak sınırları içinde faaliyet gösteren diğer organizasyonlardan farklılaşmış; (2) özerk; (3) merkezileşmiş; ve (4) bölümleri birbiriyle resmi bir koordinasyon içinde çalışıyor ise devlettir."²⁷ Modern devletlerde siyasal iktidarı kullanma gücü, merkezi devletin elindedir. Gücün de "bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temele dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimalini ifade"²⁸ ettiği kabul edilirse, bunu elinde bulunduran merkezi devlet de yasal olarak toplumun en üst basamağını oluşturmaktadır.

Arka planında barbar istilaları hatta ondan önceki bazı siyasal gelişmelerin yer aldığı ve on ikinci-on dördüncü yüzyıllar arasında kurumsallaşan feodalizm, bu sürecin ilk aşamasıdır. Bundan sonra, meşruiyetini sahip olduğu feodal ilişkilerden ziyade; kutsal bir kaynaktan alan hükümdar ve bu hükümdara karşı toplumun çıkarlarının belli gruplarca temsil edildiği zümre devleti (*polity of estate*) aşaması gelmektedir.²⁹ Daha sonra hükümdarlar bu zümrelerin elindeki imtiyazları yavaş yavaş ele geçirmeye başlamış ve mutlak devlet ortaya çıkmıştır.

²⁶Birgül Ayman Güler, *Türkiye'nin Yönetimi-Yapı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 25.

²⁷Charles Tilly, "Reflections on the History of European State-Making", *The Formation of National States in Western Europe*, der. Charles Tilly, Princeton University Press, Princeton, 1975, s. 70.

²⁸Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2006, s. 31.

²⁹Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Geleceği-Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut ve Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 53-77.

“14. ve 15. yüzyıllarda bölgesel pazarların (fuarlar) canlandığı, dünya ölçeğinde bir ekonominin oluşmaya başladığı, feodalitenin krize girdiği ve feodal sınıflar karşısında göreceli olarak merkezileşmiş, vergi koyan, silahlı güç oluşturan bir devlet örgütlenmesinin olduğu ve bürokrasinin doğduğu görülmektedir.”³⁰

Bu dönemde hem hükümdarın artan yetkilerinin hem de toplumla artan hükümdar yetkilerinin getirdiği merkezileşme arasındaki yeni bağların en iyi gözlemlenebileceği yer on yedinci yüzyıl Fransa’sıdır.³¹ Kurumsallaşması ise Bonapartizm ile gerçekleşmiştir. Bu sistemin en gelişmiş hali, on sekizinci yüzyıl Prusya Mutlakiyetçiliği’dir. Kameralizm olarak adlandırılan bu polis devleti (*polizeystaat*) uygulaması bütün toplumsal alanları düzenleme iddiası ile devletin merkezileşmesinin en üst seviyesine işaret etmektedir.

³⁰Onur Karahanoğulları, *Kamu Hizmeti-Kavram ve Hukuksal Rejim*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 87.

³¹Poggi, *a.g.e.*, s. 79-105; Gianfranco Poggi, *Devlet- Doğası Gelişimi ve Geleceği*, çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 63-68.

2. YÖNETİM BİLİMİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

Prusya'da orduda çeşitli reformlar gerçekleştirmek ve orduyu güçlendirmek için ortaya çıkan Kameral Bilimler; on beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arasında gelişmiştir. Daha sonraları orduda uygulanan bu ilkeler toplumsal ve yönetsel alana taşınmıştır. Sonuç olarak da “özündeki pratik ve bürokratik niteliğinin yanı sıra, kameralizm hem devletin idari sorunlarına uygulamaya dönük bilgiler üreten bir yönetim sanatı yazını hem de devlete bürokrat yetiştirmesi için Alman üniversitelerinde ‘kameral bilimler’ adıyla kürsüsü kurulan bir ‘devlet bilimi’”³² haline gelmiştir.

On sekizinci yüzyılın sonunda ise Kameral Bilimler gerileme devrine girmiştir. Bu dönemde Kameral Bilimler'in, Prusya'yı oluşturan çeşitli halklar üzerinde otoritenin sağlanmasına yönelik bir idari işleyişin kurulmasında kullanıldığını belirten Tortop'a göre bu gerilemenin iki nedeni vardır. İlki Kameral Bilimler'in Devlet Bilimi olması nedeniyle politik bilimler içinde incelenmeye başlanmasıdır; ikinci sebep ise Fransız İdare Hukuku'nun etkisiyle Kameral Bilimler'in hukuksal amaçlara doğru yönelmesidir.³³ Gürkan ise bu gerilemeyi, eleştirel felsefenin ve doğal hukuk felsefesinin kilit kavramı olan “ihtiyaç” üzerinden yükselişe geçen Alman politik iktisadı *Nationalökonomie*'nin kameralist düşüncenin yerini alması olarak görmektedir.³⁴ On sekizinci yüzyılın başına kadar etkili olan yönetim sanatının önemini kaybetmesini; merkantilizm ve kameralizm sonrası dönüştüğü hali, anahtar kavramı nüfus olan “yönetimsellik” adı ile nitelendiren Foucault da bu

³²Ceyhun Gürkan, “Kameralizm: Modern Yönetim ve Maliye Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 110, 2007, s. 218-219.

³³Nuri Tortop, *Yönetim Biliminin Temel İlkeleri*, TODAİE Yayını, Ankara, 1990, s. 18.

³⁴Gürkan, *a.g.m.*, s. 239.

durumu nüfus hareketlerine ve ekonomi politiğin doğuşuna bağlamaktadır.³⁵ Dolayısıyla kameralizmin gerileyişini Alman politik iktisadı *Nationalökonomie*’nin yükselişine bağlayan bakış açısı daha gerçekçi bir görünüm sunmaktadır.

Sonrasında Yönetim Bilimi³⁶ disiplini Fransa’da on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren büyük bir gelişim göstermiştir. Fakat on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde bu alandaki birikim önemini, hem Fransa’da yitirmiş hem de dünyadaki diğer ülkeler, özellikle de ABD tarafından, yok sayılmıştır. Martin bunu iki sebebe bağlamaktadır: Yönetimde siyasallaşma ve birikime sahip çıkılmamış olması.³⁷

On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren Yönetim Bilimi’nin Fransa’da önemini yitirmesinin nedeni, yönetimin hukuk açısından incelenmesinin ön plana geçmiş olmasıdır. Bu dönemde İdare Hukuku gelişmiş ve Yönetim Bilimi’nin gelişmesini gölgelemiştir. Güler, Avrupalı “Yönetim Bilimi”nin Amerikan “Kamu Yönetimi” karşısında geride kalışını ve önemsenmeyişi “Yönetim Hukuku” ile yaşanan çatışmaya bağlamaktadır.³⁸

Yukarıda sayılan sebeplerden ve disiplinin tüm dünyada yaygınlaşmasının denk geldiği yirminci yüzyılın başlarında ABD’nin önemli bir güç haline gelmesinden

³⁵Michel Foucault, “Yönetimsellik”, *Entellektüelin Siyasi İşlevi*, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin, yay. haz. Ferda Keskin, Seçme Yazılar I, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 283.

³⁶Bilindiği üzere Yönetim Bilimi ve Kamu Yönetimi ifadeleri aynı disipline atıfta bulunmaktadır. Kamu Yönetimi (*Public Administration*) ABD kaynaklı bir kullanımken; Yönetim Bilimi (*Science Administrative*) Kıta Avrupası’nın tercih ettiği kullanımdır. Birgül Ayman Güler, “Yönetim Bilimi ya da Kamu Yönetimi: Yöntembilimsel Özellikler Üzerine”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, ed. Filiz Kartal, TODAİE Yayını No: 357, Ankara, 2011, s. 13. Biz, hem alanın disiplin yönüne gönderme yapması hem de disiplinin menşei olarak Avrupa kaynaklı olması nedeniyle Yönetim Bilimi’ni kullanmayı tercih ettik.

³⁷D. W. Martin, “Déjà Vu: French Antecedents of American Public Administration” *Public Administration Review*, Cilt:47, No: 4, 1987, s. 297-303’dan aktaran Koray Karasu, “Kamu Yönetimi Disiplinin Kökenine İlişkin Bir Not”, *II. Kamu Yönetimi Forumu Bildirileri*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2004, s. 229.

³⁸Birgül Ayman Güler, “Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek”, *Çalışma Notu*, Ankara, Mart 2005-Ocak 2006, s. 6. <http://www.politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/yondusunu.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.08.2013).

dolayı Yönetim Bilimi disiplini ABD'ye mâl edilmiştir. 1887 tarihli Woodrow Wilson tarafından kaleme alınmış olan “İdarenin İncelenmesi” adlı makale disiplinin başlangıç tarihini belirlemiş, dolayısıyla kurucu olarak da daha sonra ABD Başkanı olacak olan Woodrow Wilson kabul edilmiştir.

Buradaki dikkat çekici olan ve göz ardı edilen husus, Wilson'un kendi makalesinde yatmaktadır. Hem Karasu³⁹ hem de Keskin'in⁴⁰ belirttikleri gibi, Wilson'un disiplinin kurucusu olduğuna dair inanç, kendisinin şu sözleriyle tartışmalı hale gelmektedir.⁴¹

“Uyguladığımız idari ameliyelerde tarafsız bir ilmi metoda rastlamak mümkün değildir... Amerikalı yazarlar bu vakte kadar bu ilmin ilerlemesine önemli şekilde iştirak etmiş sayılmazlar. Bu ilim, doktrini Avrupa'da buldu. Bu ilmi biz yaratmadık, bu yabancı köklü bir ilimdir... Bu ilim Fransız ve Alman profesörler tarafından geliştirildi...”

Wilson'un bu cümlelerinin yer aldığı bir makaleye dayanılarak nasıl Yönetim Bilimi disiplininin kurucusu olarak gösterildiğini ve kabul gördüğünü anlamak oldukça zordur. Karasu'nun makalesinden anlaşılaçağı üzere; Yönetim Bilimi'nin, Leonard White⁴² dışındaki Amerikalı yazarların göz ardı etmelerine karşın, Fransız ataları vardır. Güler bu Fransız ataların Prusya Kameral bilgisi üzerinde yürüdüklerini belirtmektedir.⁴³

Fransız Charles-Jean Bonnin, *Kamu Yönetimi İlkeleri* isimli çalışmasını, son haliyle, 1812'de yayınlamıştır.⁴⁴ Farmer, Bonnin'in kitabında; siyaset-yönetim

³⁹Karasu, *a.g.m.*, s. 225-242.

⁴⁰Nuray Ertürk Keskin, *Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin 'Köken' Sorunu*, GETA Tartışma Metinleri, No:89, AÜ SBF GETA Yayını, Ankara, 2005.

⁴¹Woodrow Wilson, “İdarenin İncelenmesi”, *Seçme Parçalar*, çev: Nermin Abadan, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi: 1, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1961, s. 57.

⁴²Bkz. Leonard White, *Amme İdaresine Giriş*, çev: R. Toluner ve A. Payaslıoğlu, Ajans Türk Yayını, Ankara, 1957.

⁴³Güler, “Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek”, s. 6. Fransız yönetim düşüncesinin gelişimi için ayrıca bkz. Can Umut Çiner, “Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 42, Sayı: 1, Mart 2009, s. 1-22.

⁴⁴Aslında kitabın ilk baskısı 1808 yılında *De L'importance Et La Nécessité D'un Code Administratif* (Chez Garnery, Paris, 1808) adıyla yayınlanmıştır. Bazı eklemelerle ve adı *Kamu Yönetimi İlkeleri* olarak değiştirilerek 1809 yılında tekrar basılmıştır; Charles-Jean Bonnin, *Principles D'administration*

ayrımı, Kamu Yönetimi'ni bilimsel olarak ele alınması gerekliliği, bürokrasi, hiyerarşi, planlama, çalışanlar-örgüt ve çalışanlar-yönetim arasındaki ilişkiler, bunlar arasındaki eşgüdüm, bütçe, yöneticilerin sorumlulukları gibi hususları içeren konuların bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılın başında Fransa'da, bugünkü anlamda bir Yönetim Bilimi anlayışının ve içeriğinin oluşturulduğu açıktır.

Başlarken de belirtildiği gibi yönetim düşüncesi oldukça eski de olsa, modern anlamda yönetim bilgisinin oluşması son 500 yıllık dönemde şekillenmiştir, denilebilir. Bu dönemde evreni, toplumu ve bireyi anlama çabaları yön değiştirmiş ve teolojik ya da metafizik açıklamalar yerini başka yaklaşımlara bırakmıştır. Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm'in (1688-1740) "feodal toprak sahiplerinin gücünü kırmak, etkin, çağdaş, merkeziyetçi bir devlet yönetimi oluşturmak için uzmanlaşmış bir profesyonel yönetici kadrosunu geliştirmeye"⁴⁶ karar vermesiyle yönetim olgusu bambaşka bir yöne doğru ilerlemiştir. Bu durum merkantilizmin, kameralizmin, ticaretin ilerlemesinin, sanayi devriminin, ulus devletlerin güçlenmesinin ve kapitalizmin yaygınlaşmasının nedeni olmuş; kapitalizmin kendini yeniden üretmesi gerekliliğinin sonucunda da yeni bir paradigmaya⁴⁷ olan ihtiyaç ile sonuçlanmıştır.

Publique, Clement Frérez, Paris, 1809. Üç ciltten oluşan bu kitabın son ve en gelişmiş hali, 1812 yılında yayınlanan üçüncü baskısıdır. Charles-Jean Bonnin, *Principles D'administration Publique*, Chez Renaudiere, Paris, 1812.

⁴⁵David John Farmer, *The Language of Public Administration: Bureaucracy, Modernity and Postmodernity*, Alabama University Press, Alabama, 1995, s. 54.

⁴⁶Şaylan, a.g.m., s. 7.

⁴⁷Bu çalışmada paradigma kavramı Kuhn'un yüklediği anlam(lar) doğrultusunda kullanılmaktadır. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabı paradigma kavramı üzerine kuruludur. Fakat kitapta açık ve kesin olarak "paradigmanın anlamı budur" diyebileceğimiz bir tanım bulmak oldukça güçtür. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* üzerine yapılan bir çalışma, kitapta kavramın en az yirmi iki, hatta belki daha fazla farklı anlamda kullanıldığını saptamıştır; Margaret Masterman, "Paradigmanın Doğası", *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, der. Imre Lakotas ve Alan Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1992, s. 73. İlk basımı 1962'de yapılan kitabın, 1969'daki ikinci basımına "Sonsöz: 1969" adlı bir bölüm ekleyen Kuhn, yukarıda adı geçen kaynağa da atıf yaparak, hem eleştirilere cevap vermiş hem de bazı noktalara açıklık getirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda paradigmanın iki temel anlamı bulunduğunu belirtmiştir. "Bir tarafta,

Bu paradigma da feodalizmin karşında konumlanan kameralizmin, akılcı ve nesnel bilgiye ulaşma isteğinin doğrultusunda, evrenselliğın tek yolu olarak sunulan pozitivizm olmuştur.

Hem pozitivist hem de mantıksal pozitivist epistemolojiye göre sosyal bilimler, doğa bilimlerinin yasalarına uygun olarak şekillenmelidir. İnsanların davranışları, toplumlar, topluluklar, yönetim ya da örgütler üzerine yapılan çalışmalarda amaç, doğa bilimlerindeki başarılarla ve sonuçlara ulaşmaktır. Pozitivizm bunu fizik kuralları çerçevesi içinde sağlamaya çalışırken; mantıksal pozitivizm matematiğın ilkelerini kullanarak pozitivizme göre bir yandan daha indirgemeci bir tavır sergilemekte bir yandan da dile verdiği önem ile kural koyucu ve yasa bulucu yöntemine açıklama ve çözümlemeyi de ekleyerek daha eklektik bir yöntem kullanmaktadır.

1970'lere kadar genel, nesnel, evrensel bir Yönetim Bilimi kurmanın yolu olarak görölen pozitivizm ve mantıksal pozitivizm doğrultusunda; değışik zaman dilimlerinde, değışik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yönetim Bilimi için başka bir yöntem ve bakış açısı önermeden önce, yöntem ve yaklaşımlar çizgisindeki tarihi gelişmeye bakmak gerekmektedir.

terim belli bir topluluğın üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değıerlerin, tekniklerin bütününi temsil etmektedir. Diğeri tarafta da bu bütününi içinde bir tek tür unsur söz konusudur: Model yahut örnek olarak kullanılan ve gerektiğı zaman olağan bilimdeki bütününi diğeri bulmacaların çözümleme temeli olarak kesin kuralların yerine kullanılabilen somut bulmaca-çözümleri." Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 179. Kuhn, terimin birinci anlamının sosyolojik; ikinci anlamının ise "hiç değılse felsefi açıdan, daha derin" olduğunu eklemektedir (A.k., s. 179). Kuhn ve paradigma konusuna bu bölümün sonunda daha kapsamlı olarak değıinilecektir. Fakat buradaki kullanımın açıklığa kavuşması için kısa bir özet yapmak gerekmektedir: Paradigmatik bir kopuş için eski kuramın, gelineen noktadaki sorunları açıklayamaması ve yetersiz kalması gerekmektedir. Böylece yeni düşünce kavramları, yasaları ve açıklamalarıyla bir çözüm yolu sunacak; eskiyi ortadan kaldırarak kendini var edecektir. Yeni bir paradigma da geçerli bir modele, kavramsal açıklamalara, çözüm yollarına, tekrarlanabilir uygulamalara ve bunları uygulayabilecek bir topluluğa ihtiyaç duyacaktır.

2.1. Yönetim Bilimi'nde Kuramlar, Yaklaşımlar ve Yöntem

Yönetim Bilimi'ni kuramsal ya da tarihsel olarak sınıflandırmak ve çeşitli okullara bölmek mümkündür. Fişek kuramsal bazda bir ayrımı tercih etmekte ve bunu örgütler üzerinden yapmaktadır. Örgüt kuramlarını Geleneksel, Davranışçı, Simoncu ve Katılmalı Yönetim olarak dörde ayırmaktadır.⁴⁸

Fişek'e göre Geleneksel Örgüt Kuramı, “emeğe söz tanımadan emeğin en üretken ve ussal biçimde kullanılması istek ve kaygısının temel ideolojik ifadesidir.”⁴⁹ Taylor, Fayol, Weber, Gulick ve Urwick⁵⁰ gibi isimlerin yer aldığı Geleneksel Örgüt Kuramı mekanik bir anlayışa dayanır ve örgütlerin de bir makine gibi belli bir plan ve program çerçevesinde işleyebileceklerine inanır. Bu düşünce iki ayrı koldan ilerler; üretimin fiziksel yanıyla ilgilenen Taylor çizgisi ile işin bölünmesi ve eşgüdümlemesi gibi sorunlarla uğraşan Gulick-Urwick çizgisi.⁵¹

İkinci kuram olan Davranışçı Örgüt Kuramı'nda bulunan isimler ise “emeğin kendisine olmasa bile sorunlarına söz tanıyarak, toplumun insan kaynaklarının en üretken ussal biçimde kullanılması istek ve kaygılarını dile getirmekle

⁴⁸Fişek, *a.g.e.*, s. 171.

⁴⁹A.k., s. 174.

⁵⁰İsimlerin konuyla ilgili temel eserleri için bkz. Frederick Winslow Taylor, *The Principles of Scientific Management*, Harper&Brothers, New York, 1911; Henry Fayol, *Industrial and General Administration*, çev. J. A. Coubrough, Sir Isaac Pitman&Sons, London, 1930; Max Weber, *The Theory of Social And Economic Organization*, Oxford University Press, New York, 1947; Luther Gulick, “Notes on the Theory of Organizations” *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick ve Lyndall Urwick, Columbia University Press, New York, 1937, s. 1-45; Luther Gulick, “Science, Values and Public Administration” *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick ve Lyndall Urwick, Columbia University Press, New York, 1937, s. 191-195; Lyndall Urwick, “Organizations as a Technical Problem”, *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick ve Lyndall Urwick, Columbia University Press, New York, 1937, s. 49-88; Lyndall Urwick, “The Function of Administration”, *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick ve Lyndall Urwick, Columbia University Press, New York, 1937, s. 117-130; Lyndall Urwick, *The Elements of Administration*, Harper&Brothers, New York, 1944.

⁵¹James G. March ve Herbert A. Simon, *Örgütler*, çev. Ömer Bozkurt ve Oğuz Onaran, TODAİE Yayını No: 144, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, s. 13.

yetinmişlerdir.”⁵² Geleneksel yaklaşımın mekanik ve otoriter yapısına bir tepki olarak doğan Davranışçılar’da Mayo, Roethlisberger, Scott, Barnard, McGregor, Argyris⁵³ gibi isimler yer almaktadır. Kuramın örgütlerde insan faktörünü ve insan ilişkilerini esas alması nedeniyle psikoloji ve değerler önemli yer tutmaktadır.

Bu noktada Geleneksel ve Davranışçı Örgüt Kuramları’nı birleştirmeye çalışan isimler olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Pfiffner ve Sherwood ile March ve Simon, bazen de Argyris bu kategoride değerlendirilmektedir.⁵⁴ Bu isimler, bir yandan örgütün ussallığına vurgu yaparken diğer yandan psikolojiyi de göz önünde bulundurarak örgütlerdeki gruplar üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Fişek; Scott, McGregor ve Argyris gibi isimleri, özneliği aşırı uçlara taşımalarına rağmen yine de Davranışçılar arasında görmektedir; Simon ise başlı başına bir örgüt kuramının konusudur.

Simoncu Örgüt Kuramı Geleneksel, Davranışçı ve bürokratik örgütlenmeyi bütünleştirme çabası nedeniyle, Fişek tarafından ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. “Bireyin örgüt-içi davranışlarının salt ‘ussal’ ya da ‘us-dışı’ diye ayrıştırılamayacakları”⁵⁵ savından hareket eden kuram bir yandan bireyin fizyolojik etkenlerce belirlenen davranışlarına diğer yandan grup bazında değer ve

⁵²Fişek, *a.g.e.*, s. 201.

⁵³İsimlerin konuyla ilgili temel eserleri için bkz. Elton Mayo, *The Human Problems of and Industrial Civilization*, MacMillan Co., New York, 1933; Fritz J. Roethlisberger ve William J. Dickson, *Management and the Worker*, Harvard University Press, Cambridge, 1939; William G. Scott, *Organization Theory: A Behavioral Analysis for Management*, R. D. Irwin Inc, Illinois, 1967; Chester I. Barnard, *The Functions of the Executive*, Harvard University Press, Cambridge, 1938; Chester I. Barnard, *Organization and Management*, Harvard University Press, Cambridge, 1948; Douglas McGregor, *The Human Side of Enterprise*, McGraw-Hill, New York, 1960; Chris Argyris, *Personality and Organization: The Conflict Between System and the Individual*, Harper&Brothers, New York, 1954.

⁵⁴Oğuz Onaran, *Örgütlerde Karar Verme*, AÜ SBF Yayınları, No: 321, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, s. 19.

⁵⁵Fişek, *a.g.e.*, s. 227.

bağılıklarına odaklanmaktadır. Karar verme üzerinde oldukça fazla duran Simon,⁵⁶ karar vermeyi hem yönetimin hem de örgüt-içi faaliyetin olmazsa olmazı olarak konumlandırmıştır.

Fişek, verimlilik, demokrasi ve birey eksenli Katımlı Yönetim Örgüt Kuramı'nı ise şöyle tanımlamaktadır:⁵⁷

“Sınırları özel mülkiyetçe, genel amacı da emek verimliliğinin artırılmasıyla belirlenmiş bir alanda, biçimsel örgüt yapısının taraflara (işçi, işveren ve sendika) karşı görece bağımsızlıkları varsayılan ortak organları yoluyla işçi-işveren işbirliğini kurumsallaştıran özel bir düşünme-uygulama biçimidir.”

İşçi, işveren ve sendika çerçevesinde; demokratik bir ortamda tüm bu katılımcıların yönetimde söz sahibi olacağı, yönetime katılacağı ve bunun sonucunda verimlilik artışının kendiliğinden geleceğini savunan Katımlı Yönetim Örgüt Kuramı⁵⁸ uygulama ve örgütlenme bazında yaygın olmasa da akademik olarak ilgi çekici bir alandır.

Daha önce de belirtildiği üzere Fişek'in, yukarıda özetlenmeye çalışılan, sınıflandırması örgüt kuramları üzerinden yapılmıştır. Güler ise tarihsel olarak okullaştırma ya da dönemlendirme yolunu tercih etmektedir.⁵⁹ Buna göre; 1900-1925

⁵⁶Simon'un konuyla ilgili temel eserleri için bkz. Herbert A. Simon, “Proverbs of Administration”, *Public Administration Review*, Cilt: 6, No:1, Kış 1946, s. 53-67; Herbert A. Simon, *Administrative Behavior-A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, The Macmillan Company, New York, 1947; Herbert A. Simon, Donald W. Smithburg ve Victor A. Thompson, *Public Administration*, Alfred A. Knopf, New York, 1950; James. G. March ve Herbert A. Simon, *Organizations*, John Wiley&Sons, New York, 1958.

⁵⁷Fişek, *a.g.e.*, s. 238.

⁵⁸Konuyla ilgili temel okumalar için bkz. George P. Shultz, “Worker Participation on Production Problems”, *The Scanlon Plan: A Frontier in Labor Management Cooperation*, der. Frederick Lesieur, MIT Press, Cambridge, 1958; Solomon Barkin, “A Trade Unionist Apraises Management's Personnel Philosophy”, *Harvard Business Review*, Eylül 1950, s. 59-64; Solomon Barkin, “A Trade Unionist's Approach to Production Standarts”, *Trade Union Information Bulletin*, Ocak-Şubat 1956, s. 1-4; Kenneth F. Walker ve Greyfié de Bellecombe, “Workers' Participation in Management: The Concept and its Implementation”, *International Institute for Labor Studies*, Şubat 1967, s. 64-125.

⁵⁹Güler, bu sınıflandırmada, Amerikan yaklaşımlarının temel alındığını; yönetim düşüncesinin değil Kamu Yönetimi Okulları'nın sınıflandırmasının yapıldığını ve tarihlerin mutlak kesinlik taşımadığını belirtmektedir. Birgül Ayman Güler, “Kamu Yönetimi Yaklaşımları Nasıl Sınıflandırılabilir?”, *Çalışma Notu*, 1 Kasım 2005, s. 1, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/kysiniflan.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10. 2013).

yılları arasında Klasik (Geleneksel) Okul, 1925-1950 yılları arasında Neo-Klasik (Davranışçı) Okul, 1950-1980 yılları arasında Modern Okul, 1980 sonrasında ise Neo-Modern Okul yer almaktadır.⁶⁰

Klasik Okul'da yer alan Taylor, Fayol, Gulick, Urwick gibi isimler işin mekanizasyonu ile uğraşmış ve bilimsel yönetim ilkeleri oluşturmuşlardır. Bu tam da Newton mekaniğine uygun olarak geliştirilen ve tek doğruya ulaşma peşinde olan pozitivistimin ilkeleriyle paralel bir durumdur. Pozitivizmde mükemmel bilgi ve verimlilik önemlidir; çünkü bilim ilerleme ve fayda anlamlarına gelmektedir. Taylor'ın örgüt ve yönetim anlayışı, pozitivistimin savlarına göre şekillendirilmiş ve doğa bilimlerine uygun olarak tasarlanmış bir içeriğe sahiptir. Gulick ve Urwick'in örgütü teknik bir alan olarak görmeleri sonucunda; Fayol'a dayanarak⁶¹ Gulick'in formüle ettiği ve Urwick ile birlikte geliştirdikleri POSDCORB⁶² da bu bağlamda, pozitivistimin genelleştirme, yasalaştırma ve evrenselleştirme çabalarına uygun olarak şekillendirilmiştir.

Bu dönemde oldukça baskın olan Okul'un bu çabası ve mekanik bakış açısı Follett tarafından eleştirilmiştir.⁶³ Bu eleştirileri Dahl'ın pozitivist Kamu Yönetimi'nin imkânsızlığına, insan davranışını önemsememesine ve toplumsal ve kültürel farkların varlığına⁶⁴ yaptığı vurgu takip etmiştir. Bu bağlamda eleştirilerini bir adım ileri taşıyan Dahl, Kamu Yönetimi'nin değer bağımsız olamayacağı ve

⁶⁰A.k.,s. 2.

⁶¹Fayol yönetim süreçlerini; *Prévoir* (Öngörme/Planlama), *Organiser* (Organize Etme), *Commander* (Kumanda Etme), *Coordenner* (Koordine Etme), *Controler* (Kontrol Etme) olmak üzere beşli sistem üzerinden belirlemiştir. Kısaca POCCC olarak adlandırılan bu sistem için bkz. Fayol, *a.g.e.*

⁶²Yönetim süreçlerini *Planning* (Planlama), *Organizing* (Örgütlenme), *Staffing* (Personel Alma), *Directing* (Yönlendirme), *Co-ordinating* (Eşgüdüm), *Reporting* (Denetleme), *Budgeting* (Bütçeleme)'in baş harflerinden oluşan POSDCORB olarak gören bu yaklaşım için bkz. Gulick, "Notes on the Theory of Organizations"; Urwick, "The Function of Administration".

⁶³Mary Parker Follett, *The New State-Group Organization the Solution of Popular Government*, Longmans Green and Co., New York, 1918, s. 4.

⁶⁴Robert A. Dahl, "The Science of Public Administration: Three Problems", *Public Administration Review*, Cilt: 7, No: 7, Kış 1947, s. 1-11.

tamamen nesnelliği sağlayamayacağı için bir bilim olarak değerlendirilemeyeceği iddiasında bulunmuştur.⁶⁵ “Simon, Follett ve Dahl’ın eleştiri-değerlendirmelerinde ortak olan ‘insan davranışı’ unsuru ve bunun kurama eklemlendirilmemiş olması kamu yönetimi disiplininin paradigmatic gelişimi içinde bir sonraki aşamayı”⁶⁶ oluşturmuş ve Davranışçı Okul, İnsan İlişkileri Okulu ya da Neo-Klasik Okul olarak adlandırılan yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Neo-Klasik Okul (Davranışçılık), Barnard⁶⁷ ve Simon’un⁶⁸ etkisiyle birlikte yükselişe geçmiştir. Simon’un “İdaredeki Atasözleri”⁶⁹ adlı makalesinde, atasözleri olarak nitelendirilen yönetimin süreçlerini belirleyen POSDCORB ise önemini kaybetmeye başlamıştır. Her ne kadar işlevsel ya da örgütsel içerikleri olsa da hem POSDCORB’a hem de Weber’in bürokrasi anlayışına getirilen eleştiriler, yöntemsel bir soruna işaret etmektedir. Çünkü POSDCORB ve Weber bürokrasisi nesnel bilgiye ulaşmanın ve genel-geçer sonuçlara ulaşmanın yolu olarak görülmüşlerdir. Bir bilim dalının ya da disiplinin bu amaçların peşinde olması da yöntemsel bir çabadır.

Neo-Klasik Okul’da Mayo, Simon, Waldo⁷⁰ gibi isimler yer almaktadır. Bu okul yönetimde ve örgütlerde sosyo-psikolojik süreçler, karar verme ve demokrasi gibi kavramlarla uğraşmıştır. Klasik Okul’a göre daha psikolojik ve daha soyut

⁶⁵S. P. Naidu, *Public Administration: Concept and Theories*, New Age International Publishers, New Delhi, 2005, s. 16.

⁶⁶Yılmaz Üstüner, “Kamu Yönetimi Disiplininde Kimlik Sorunsalı”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri-Birinci Cilt*, TODAİE Yayını No: 261, Ankara, 1995, s. 61.

⁶⁷Bkz. Barnard, *The Functions of the Executive*.

⁶⁸Bkz. Simon, *Administrative Behavior*.

⁶⁹Bkz. Simon, “Proverbs of Administration”.

⁷⁰Waldo’nun temel eserleri için bkz. Dwight Waldo, *The Administrative State-A Study of the Political Theory of American Public Administration*, The Ronald Press Company, New York, 1948; Dwight Waldo, *The Study of Public Administration*, Random House, New York, 1955; Dwight Waldo, *Perspectives on Administration*, University of Alabama Press, Alabama, 1956.

kavramlar üzerinde yoğunlaşılar da sonuçta bu kavramların elle tutulur ve gözlemlenebilir olgular gibi anlaşılabilceğini düşünmektedirler.

“Davranışçılar, doğa bilimlerinin yöntemlerini tercih ederler ve kullanırlar. Çeşitli ve farklı durumları açıklama gücüne sahip evrensel yasaları ararlar. Araştırmacının tarafsızlığını kontrol edebilmek için geliştirdikleri kavramların ve deneylerin işlevsel tanımlamasından yola çıkarak nesnel, değer yargılarından arınmış sonuçlar geliştirmeyi amaçlarlar.”⁷¹

Davranışçılarının psikolojiye verdikleri önem ile Simon ve Waldo arasındaki olgu-değer ikiliğine dayalı atışma, pozitivistin etkisini kaybetmesiyle sonuçlanmasa da yöntemsel açıdan ciddi bir tartışmanın başlangıcı olmuştur.

Simon ve Waldo arasındaki olgu-değer ikiliği tartışması aslında siyaset-yönetim ikiliği⁷² tartışması ile ilgilidir. Bu da konuyu doğrudan bir yöntem sorunu haline getirmektedir. Çünkü siyaset-yönetim ikiliği, temel olarak; bilimin, disiplinin, kuramın, kavram ve terimlerin nasıl tanımlandığıyla ilgili bir ayrımdır. Siyaset-yönetim arasındaki ikiliği reddeden Simon, olgu-değer ikiliğini kabul eder.⁷³ Aynı şekilde siyaset-yönetim arasındaki ayrımı uzun yıllar reddeden⁷⁴ Waldo ise olgu-değer ikiliğini de reddeder.⁷⁵ Siyaset-yönetim arasındaki ayrımı reddeden iki düşünür, konu olgu-değer olunca neden anlaşılamamaktadırlar? Bu soru “yöntemsel olarak aynı noktada durmadıkları için” şeklinde cevaplanabilir.

Simon, hem Klasik hem de Neo-Klasik Okul içinde değerlendirilebilmekte ve örgütlerde karar verme davranışı ile ilgilenmektedir. Mantıksal pozitivistin olan yakınlığı, “değer”den bağımsız ussal kararlar alınamayacağı ve mutlak bilgiyi

⁷¹Linda L. Putnam, “The Interpretive Perspective: An Alternative to Functionalism”, *Communication and Organizations: An Interpretive Approach*, der. Linda L. Putnam ve Michael E. Pacanowsky, Sage Publications, Beverly Hills, 1983, s. 40.

⁷²Siyaset-yönetim ikiliği ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Örsan Ö. Akbulut, *Siyaset ve Yönetim İlişkisi*, TODAİE Yayınları, No: 327, Ankara, 2005.

⁷³Herbert A. Simon, *Administrative Behavior-A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, The Free Press, New York, 1976, s. 4-5.

⁷⁴Waldo daha sonra siyaset-yönetim ayrımının çok da yanlış olmadığını söylemiştir. Dwight Waldo, “Some Thought on Alternatives, Dilemmas and Paradoxes in a Time of Turbulence”, *Public Administration in a Time of Turbulence*, der. Dwight Waldo, Chandler, New York, 1971, s. 264.

⁷⁵Waldo, *The Administrative State*, s. 128.

reddiyle sonuçlanan “en iyi karar yoktur” düşüncesinin oluşmasında etkilidir. Waldo’nun, Simon’un olgu-değer arasında yaptığı ayrıma getirdiği eleştiriler de mantıksal pozitivism üzerinden şekillenir.⁷⁶ Bu da bizi Waldo’nun, hem mantıksal pozitivist olmadığı hem de olgu-değer ikiliğini mantıksal pozitivism üzerinden eleştirmesiyle bunu bir yöntem sorunu olarak gördüğü sonucuna götürür. Waldo aslında ampirizme ya da deneyciliğe dolayısıyla da pozitivism karşı değildir. Fakat değerleri, kültürü, tarihi, psikolojiyi, sosyolojiyi ve toplumların içinde bulundukları koşullara göre değerlendirilmelerini önemseyen Waldo’ya pozitivist demek de mümkün değildir. Bu görüşleriyle fenomenolojiye daha yakın durduğu söylenebilir.

Waldo da sınıflandırmayı örgüt kuramları üzerinden yapmayı tercih etmekte ve örgüt kuramlarını üçe ayırmaktadır; Klasik, Neo-Klasik ve Modern. Bu sınıflandırmanın diğer örgüt kuramları sınıflandırmalarına göre farklılaştığı nokta Modern Örgüt Kuramı’nın başlangıcını March ve Simon’un *Örgütler*⁷⁷ adlı kitabıyla başlatmasıdır.⁷⁸ Sınıflandırmalarda genel kabul gören ise Modern Okul’un Sistem Yaklaşımı, Durumsalcılık ve Kültürcülük Yaklaşımları’nın yükselmesine koşut olarak 1950’lerden itibaren ortaya çıktığı yönündedir. Hem Waldo’nun hem de klasik sınıflandırmanın tek ortak yönü ikisinin de Modern Okulu 1950’lerden başlatmaları değildir. Simon’un mantıksal pozitivist duruşu ve Modern Okul’un pozitivist oluşu, iki görüşün de örgütü matematiksel ve istatistiksel verilerle

⁷⁶Dwight Waldo, “The Development of Theory of Democratic Administration”, *The American Political Science Review*, Cilt: 46, No: 1, Mart 1952, s. 81-103; Herbert A. Simon, Peter F. Drucker ve Dwight Waldo, “Development of Theory of Democratic Administration: Replies and Comments”, *The American Political Science Review*, Cilt: 46, No: 2, Haziran 1952, s. 494-503 (Waldo’nun kaleme aldığı kısım için bkz. s. 500-503).

⁷⁷Bkz. March ve Simon, *a.g.e.*

⁷⁸Dwight Waldo, “Organization Theory: Revisiting the Elephant”, *Public Administration Review*, Cilt: 38, No: 36, Kasım-Aralık 1978, s. 589.

açıklamaları noktasında birleşmektedir.⁷⁹ Bu bağlamda bizim açımızdan önemli olan pozitivizmin 1970'lere kadar örgüt kuramlarında ve Yönetim Bilimi'nde egemen paradigma olmayı sürdürmüş olmasıdır.

Modern kamu yöneticileri, özellikle 1960'lı yıllarda hemen her alanda kendini güçlü bir şekilde hissettiren Sistem Yaklaşımı'ndan çok etkilenmiş ve bu yaklaşımın birçok sorunu çözeceğini düşünmüşlerdir.⁸⁰ Modern Okul içinde değerlendirilen Sistem Yaklaşımı köklerini von Bertalanffy'de⁸¹ bulmuş, Yönetim Bilimi'ne Barnard⁸² ile girmiş, sosyoloji içinde Parsons⁸³ tarafından geliştirilmiş, örgütler için Katz ve Kahn⁸⁴ tarafından önerilmiştir. Yönetim Bilimi'ni, disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak gören Fişek de bu alan için en uygun yöntem olarak Sistem Yaklaşımı'nı⁸⁵ ve "örgütsel süreçlerin ve denetim sistemlerinin ortak yönlerini araştıran bir bilim dalı olarak"⁸⁶ tanımladığı sibernetiği görmektedir.

⁷⁹Waldo'nun Modern Okul'u March ve Simon'un *Örgütler* kitabıyla başlatması, Fişek'in de örgüt kuramları sınıflandırmasında Simon'a özel bir başlık açması araştırmaya değer bir konudur. Özellikle Fişek'in, bu kuramlarda Waldo'ya hiç yer vermemesi ve hatta Waldo'yu görmezden gelmesi konuyu daha da ilginç kılmaktadır. Bu noktada Simon'un Türk Yönetim Bilimi yazınında önemli bir yer tuttuğu, eserlerinin erken dönemde Türkçe'ye çevrildiği ve çok sayıda atıf aldığı belirtilmelidir. Waldo ise Türk Yönetim Yazını açısından son döneme kadar önem kazanamamış, eserleri Türkçe'ye çevrilme gereği bile duyulmamış ve atıf almamış bir isimdir. Yine de Fişek'i bu sınırlılıkların durduğunu söylemek mümkün değildir. Bu konuda kapsamlı bir çalışma hem Waldo ve Fişek'in, Simon'a verdikleri özel yerin anlaşılması hem de Fişek'in Waldo'yu neden görmezden geldiğini açıklığa kavuşturması nedeniyle çok değerli olacaktır. Waldo ile ilgili son dönemde yapılmış iki çalışma için bkz. Coşkun Sayman, *Dwight Waldo ve Yönetim Yazını*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2006; Mehmet Atalay, *Kamu Yönetimi Disiplininde Dwight Waldo Düşüncesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2008.

⁸⁰Jay M. Shafritz ve Albert C. Hyde, "The 1960s", *Classics of Public Administration*, der. Jay M. Shafritz ve Albert C. Hyde, Wadsworth Publishing Company, California, 1991, s. 237-238.

⁸¹Bkz. Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory-Foundations, Development, Applications*, George Braziller, New York, 1969.

⁸²Bkz. Chester I. Barnard, *The Functions of the Executive*.

⁸³Bkz. Talcott Parsons, *The Social System*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964.

⁸⁴Bkz. Daniel Katz ve Robert L. Kahn, *The Social Psychology of Organizations*, John Wiley&Sons, New York, 1966.

⁸⁵Fişek, *a.g.e.*, s. 40.

⁸⁶*A.k.*, s. 43.

Sonuç olarak denilebilir ki Modern Okul’da “Taylorcu geleneksel örgüt analizine davranışsal açıklamalar ile sosyo-psikolojik yaklaşımlar eklenerek”⁸⁷ bir sentez yapılmaya çalışılmıştır. Bu sentezin bileşenlerinden biri de Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi alanı olmuştur.

Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, farklı ülkelerin yönetim deneyimlerini öğrenmek ve ülkelerin kendi ihtiyaçları doğrultusunda bu deneyimlerden yararlanmak için⁸⁸ 1940’larda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde II. Dünya Savaşı’nda yerle bir olan ülkelere duyulan ilginin de etkisiyle yükselişe geçmiştir.⁸⁹ Önem kazanması bu dönemde olsa da karşılaştırmalı çalışmaların ve dolayısıyla alanın ortaya çıkışı, Wilson’ın “İdarenin İncelenmesi” adlı makalesinde bu tür çalışmaların gereğine yaptığı vurgu olarak kabul edilmektedir.⁹⁰ Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, 1950’lilerde hem akademide hem de araştırmalarda yer bulmuş, 1960’larda Riggs’in başında olduğu Karşılaştırmalı Yönetim Grubu’nun (*Comparative Administration Group-CAG*)⁹¹ öncülüğünde oldukça önem kazanmış⁹² ve 1970’lerde düşüşe

⁸⁷Birgül Ayman Güler, “Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:4, 1994, s.11.

⁸⁸Ferrel Heady, “Comparison in the Study of Public Administration”, *Comparative Public Administration: The Essential Readings*, der. Eric E. Otenyo ve Nancy S. Lind, Elsevier Jai Press, Amsterdam, 2006, s. 64.

⁸⁹A.k., s. 72.

⁹⁰Dwight Waldo, “Comparative Public Administration: Prologue, Performance, Problems and Promise”, *Comparative Public Administration: The Essential Readings*, der. Eric E. Otenyo ve Nancy S. Lind, Elsevier Jai Press, Amsterdam, 2006, s. 145; Cahit Emre, *Yönetim Bilimi Yazıları*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003, s. 73.

⁹¹Bu alanda kurumsallaşma, Amerikan Kamu Yönetimi Derneği’nin (*American Society for Public Administration-ASPA*) 1962’de kurduğu Karşılaştırmalı Yönetim Grubu’ndan (*Comparative Administration Group-CAG*) önce de vardır. Amerikan Siyaset Bilimi Derneği (*American Political Science Association-APSA*) 1953’te, karşılaştırmalı yönetim çalışmaları yapan bir komite kurmuştur. Daha sonra ASPA’nın bünyesinde kurulan CAG aracılığıyla yapılan bu çalışmalar, CAG’ın 1970’lerle birlikte popülerliğini kaybetmesi ve son bulması sonucunda yine ASPA’ya bağlı olarak 1972’de kurulan Uluslararası Karşılaştırmalı Yönetim Birimi (*Section on International Comparative Administration-SICA*) adı altında yapılmaya devam etmiştir. Jamil Jreisat, *Globalism and Comparative Public Administration*, CRC Press, New York, 2011, s. 44; Donald E. Klingner, “From Local to Global”, *Public Administration Evolving-From Foundations to the Future*, der. Mary E. Guy ve Marilyn M. Rubin, Routledge, New York, 2014, s. 65.

⁹²Ali Farazmand, “Development and Comparative Public Administration: Past, Present and Future”, *Public Administration Quarterly*, Cilt: 20, No: 3, Sonbahar 1996, s. 343.

geçmiştir. Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi çalışmaları ile birlikte, gelişmiş ülke modellerinin az gelişmiş ülkelere uygulanarak, bu ülkelerde kalkınmanın sağlanabileceğini öngören Kalkınma Yönetimi de 1970’lerde önemini kaybetmiştir.⁹³ 1980’lerden itibaren kalkınma “iyi yönetim” başlığı altında değerlendirilmeye ve hatta Kalkınma Yönetimi “iyi yönetim” ile eşanlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁴

1960’ların sonu ve 1970’lerin başından itibaren hem örgüt kuramlarında hem de Yönetim Bilimi’nde bir dönüşüm yaşanmaya başlanmış ve Neo-Modern Okul’a geçilmiştir. Bu dönüşüm, Yeni Kamu Yönetimi (*New Public Administration*) ve Yeni Kamu İşletimi/İşletmeciliği⁹⁵ (*New Public Management*) olarak iki koldan yürümüştür. 1968 yılında, Syracuse Üniversitesi’nde Waldo’nun çağrısıyla toplanan Minnowbrook Konferansı,⁹⁶ 1970’ler ve sonrasında Neo-Modern Okul olarak adlandırılmasının ilk bileşeni olan Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımının da başlangıcına işaret etmektedir. Hareket, diğer tüm yaklaşımlar gibi bambaşka bir

⁹³Birgül Ayman Güler, “Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Nedir?”, *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, der. Koray Karasu, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 17-18.

⁹⁴Sonay Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti-Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 131.

⁹⁵Türkçe’ye genel olarak Yeni Kamu İşletmeciliği olarak çevrilen *New Public Management*’ın “Yeni Kamu İşletimi” olarak çevrilmesi Bayramoğlu’nun önerisidir. Güler, Bayramoğlu’nun bu kullanımı doktora tez jürisinde önerdiğini ve kendisinin de bu kullanımı “Kamu İşletmeciliği”nin “Türkçe’de KİT sisteminin yönetim usulü olarak yerleşmiş” olmasından dolayı desteklediğini belirtmektedir. Birgül Ayman Güler, *Devlette Reform Yazıları*, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 140. Bayramoğlu’nun *New Public Management*’ı Yeni Kamu İşletimi olarak Türkçe’ye kazandırdığı 2004’te kabul edilen tezi, 2005’te de kitap olarak yayınlanmıştır. Bkz. Bayramoğlu, *a.g.e.* Biz her ne kadar Yeni Kamu İşletimi kullanımını tercih etsek de yazında genel kabul gören kullanım Yeni Kamu İşletmeciliği olduğu için takip eden sayfalarda yaklaşım bu şekilde ifade edilmiştir.

⁹⁶Waldo, Konferansı düzenlemeleri için üç genç meslektaşından yardım istemiştir, bu isimler H. George Frederickson, Frank Marini ve William Henry Lambright’dır. Soonhee Kim, Rosemary O’Leary, David M. Van Slyke, George Frederickson ve W. Henry Lambright, “Introduction: The Legacy of Minnowbrook”, *The Future of Public Administration, Public Management and Public Service Around The World: The Minnowbrook Perspective*, der. Rosemary O’Leary, David M. Van Slyke ve Soonhee Kim, Georgetown University Press, Washington, 2010, s. 2. Konferans’ta sunulan bildiriler, aynı zamanda Konferansı düzenleyen isimlerden de biri olan Frank Marini tarafından derlenerek yayınlanmıştır: Frank Marini (der.), *Toward A New Public Administration: The Minnowbrook Perspective*, Chandler Publishing Company, San Francisco, 1971. Minnowbrook Konferansı, ikincisi 1988’de, üçüncüsü 2008’de olmak üzere yirmişer yıl arayla toplamda üç kez düzenlenmiştir.

çizgide olduğu iddiasıyla ortaya çıkmış ve evrensel bilgiye ulaşmanın yolu olarak sunulmuştur. Üstüner de Yeni Kamu Yönetimi'ni yöntemsel olarak farklı bir yere koymaktadır.⁹⁷

“Özellikle ‘fenomenoloji’ ve Edmund Husserl’in söylemi çerçevesinde kendine bir yöntemsel pozisyon çizen bu yaklaşım, tüm sorunlarına rağmen kimlik arayışı etkinlikleri içinde öncekilerden ayrı bir konuma sahiptir. Bunun en önemli nedeni belki de ‘pozitivist’ temel üzerine kurulu, nesnelliği amaç edinmiş tarafsız bir bilim anlayışı etrafında olmadan disiplinin tarihinde ilk kez olarak ‘normatif’, ‘öznel’ unsurların biraz daha ağır bastığı ve özellikle kimlik arayışında geleneksel bir konuma oturan ‘siyaset-yönetim’ ayrışmasının reddedilmesidir. Artık kamu yönetiminin bütünüyle politik bir misyonu vardır: ‘Toplumsal hakkaniyet’ ve bu anlamda eşitliği sağlamak.”

Bu düşünce, hem Minnowbrook Konferansı’nı düzenleyen kişi olması hem de yazdıkları nedeniyle⁹⁸ Yeni Kamu Yönetimi’nin kurucusu olarak anılan Waldo’nun,⁹⁹ daha önce bahsedilen, fenomenolojiye olan yakınlığı fikrini de desteklemektedir. Sonuç olarak denilebilir ki Klasik Okul’un (Bilimsel Yönetim Okulu) başlatıldığı tarihlerden itibaren, ilk kez pozitivizm dışında yöntemsel bir bakış açısı geliştirilmiş ve fenomenoloji Yönetim Bilimi içinde kullanılmaya çalışılmıştır.

Kimileri tarafından yeni bir yaklaşım,¹⁰⁰ kimileri tarafından da eskinin devamı olarak değerlendirilen¹⁰¹ Yeni Kamu İşletmeciliği de 1970’lerde başlayan değişim sürecinin diğer itici gücü olmuştur.¹⁰² Okul, yönetişim yaklaşımına zemin hazırlayan

⁹⁷Üstüner, *a.g.m.*, s. 63.

⁹⁸Bkz. Dwight Waldo, “Foreword”, *Toward A New Public Administration: The Minnowbrook Perspective*, der. Frank Marini, Chandler Publishing Company, San Francisco, 1971, s. xiii-xix.

⁹⁹Harekete önemli katkılar sunan bir diğer isim H. George Frederickson’dır. Bkz. H. George Frederickson, “Organization Theory and New Public Administration”, *Toward A New Public Administration: The Minnowbrook Perspective*, der. Frank Marini, Chandler Publishing Company, San Francisco, 1971, s. 311-331; H. George Frederickson, *New Public Administration*, University of Alabama Press, Alabama, 1980.

¹⁰⁰Christopher Hood, “A Public Management for All Seasons?”, *Public Administration*, Cilt:69, Bahar 1991, s. 3-19.

¹⁰¹Linda Kaboolian, “The New Public Management: Challenging the Boundaries of the Management vs. Administration Debate”, *Public Administration Review*, Cilt: 58, No: 3, Mayıs-Haziran 1998, s. 189-193.

¹⁰²Yeni Kamu İşletmeciliği’nin temel ilkelerini ortaya koyan çalışmalar için bkz. David Osborne ve Ted Gaebler, *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector from Schoolhouse to State House*, Addison-Wesley, New York, 1992; Owen E. Hughes, *Public Management and Administration: An Introduction*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 1994;

koşulların oluşmasını sağlamıştır. Kamu örgütlerinin verimli olmadıkları ve bunun özel sektördeki örgütlenme yollarının kamu örgütlerine uyarlanarak aşılabileceği iddiasıyla yola çıkan Yeni Kamu İşletmeciliği,¹⁰³ çevresel faktörlere ayak uyduramadıkları için kamu örgütlerinde değişimin zorunlu olduğu düşüncesi üzerinde yükselmiştir.¹⁰⁴

Kamu Tercihi Okulu,¹⁰⁵ Yeni Keynesyen İktisat¹⁰⁶ ve Yeni Kurumcu İktisat'ın¹⁰⁷ ilkelerinin birlikte ördüğü Yeni Kamu İşletmeciliği, bu üç kuramın sağladığı çerçevede doğrultusunda Yönetim Bilimi'ni piyasanın işleyiş kuralları içine oturtmaya çalışmıştır. Sonuç olarak “1970’lerin sonlarından itibaren pek çok OECD ülkesinde kamu reformlarını belirleyen benzer yönetsel doktrinlere verilen genel ad”¹⁰⁸ haline gelmiştir.

Lynn, Yeni Kamu İşletmeciliği’nde Weberyen bir algı bulunduğunu ve Weber’in modern devlet, bürokrasi, örgütlenme konularındaki görüşlerine atıfta bulunulduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹ Bunun yanı sıra hem Lynn¹¹⁰ hem de Gruening¹¹¹ Yeni Kamu

Christopher Pollitt, *Managerialism and the Public Service: The Anglo-American Experience*, Basil Blackwell, Cambridge, 1990.

¹⁰³Bkz. Michael Murray, “Comparing Public and Private Management: An Exploratory Essay”, *Public Administration Review*, Cilt : 35, No: 4, Temmuz-Ağustos 1975, s. 364-371; James Perry ve Kenneth Kraemer, *Public Management: Public and Private Perspectives*, Mayfield Publishing Co., California, 1983.

¹⁰⁴Bkz. Tom Peters, *Thriving on Chaos: Handbook for a Management Revolution*, Alfred A. Knopf Inc., New York, 1987.

¹⁰⁵Bkz. Vincent Ostrom ve Elinor Ostrom, “Public Choice: A Different Approach to the Study of Public Administration”, *Public Administration Review*, Cilt: 31, No: 2, Mart-Nisan 1971, s. 203-216; Vincent Ostrom, *The Intellectual Crisis in American Public Administration*, University of Alabama Press, Alabama, 1974.

¹⁰⁶Bkz. Joseph E. Stiglitz, *Alternative Approaches to Macroeconomics: Methodological Issues and the New Keynesian Economics*, National Bureau of Economic Research Working Paper, No: 3580, Cambridge, 1991.

¹⁰⁷Bkz. James Buchanan, “Constitutional Democracy, Individual Liberty and Political Equality”, *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980s* içinde, Wheatsheaf Books, Brighton, 1986, s. 248-260.

¹⁰⁸Hood, *a.g.m.*, s. 4.

¹⁰⁹Laurance E. Lynn, “A Critical Analysis of the New Public Management”, *International Public Management Journal*, Cilt: 1, No: 1, 1998, s. 110.

¹¹⁰A.k., s. 115.

İşletmeciliği'nin yeni bir paradigma olarak görülmemesi gerektiği düşüncesindedirler. Okul, daha çok bir reformlar toplamı ve olguları açıklama çabası olarak değerlendirilmelidir.

Yeni Kamu İşletmeciliği'nin piyasa koşullarını kamuya uygulama amacı ve yapılan reformlar, 1980'lerin sonu 1990'ların başında yönetim anlayışının tüm dünyada yükselişe geçmesine neden olmuştur. “Yönetişim kavramı en genel anlamda, iktidarın sadece hükümetçe değil sivil toplum ve piyasa aktörleriyle birlikte kullanılmasına işaret etmektedir.”¹¹² Bu bağlamda Dünya Bankası (WB), İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) yayınladığı raporlarla¹¹³ yaygınlaşan yönetim; sadece Yönetim Bilimi için değil iktisat, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji gibi pek çok alan için belirleyici olmuştur.

Eleştirel Kuram ise Yönetim Bilimi'ne Box¹¹⁴ ve Denhardt¹¹⁵ ile birlikte girmiştir. “Denhardt, eleştirel kuramı daha çok kamusal örgütlere uyarlamaya çalışırken, Box eleştirel kuramı toplumsal yapı içerisindeki kamu yönetimi aygıtına uyarlamaya çalışmaktadır.”¹¹⁶ Bu farklılık Denhardt'ın Yeni Kamu Hizmeti¹¹⁷ adı ile farklı bir

¹¹¹Gernod Gruening, “Origin and Theoretical Basis of New Public Management”, *International Public Management Journal*, Cilt: 4, No: 1, 2001, s. 19.

¹¹²Bayramoğlu, *a.g.e.*, s.113.

¹¹³Bu üç kuruluşun konuyla ilgili pek çok raporu ve yayını bulunmaktadır. Biz burada sadece yönetime kaynaklık eden ilk raporları vermekle yetiniyoruz. Dünya Bankası Raporu: World Bank, *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth*, Washington, 1989; İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Raporu: OECD, *Participatory Development and Good Governance*, Paris, 1995; Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Raporu: UNDP, *Governance for Sustainable Human Development*, UNDP Policy Document, 1997.

¹¹⁴Bkz. Richard C. Box, *Critical Social Theory in Public Administration*, M. E. Sharpe Inc., New York, 2004.

¹¹⁵Bkz. Robert B. Denhardt ve Kathryn B. Denhardt, “Public Administration and the Critique of Domination”, *Administration and Society*, Cilt: 11, No: 1, 1979, s. 107-120; Robert B. Denhardt, “Towards a Critical Theory of Public Organization”, *Public Administration Review*, Cilt: 41, No: 6, 1981, s. 628-635.

¹¹⁶Ozan Zengin, “Kamu Yönetimi Disiplininde Eleştirel Kuram: Box ve Denhardt Üzerine Bir İnceleme”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 4, 2008, s. 9.

yaklaşım ortaya koyması, Box'un ise Postmodern Kamu Yönetimi'ne¹¹⁸ yakınlık duyması sonucunu doğurmuştur.

Yaklaşımların sınıflandırılması dâhilinde bahsedilmesi gereken son konu Postmodern Kamu Yönetimi'dir.¹¹⁹ Kendini modernizm eleştirisi olarak kurgulayan postmodernizm; Kamu Yönetimi'nde devletin, bürokrasinin, merkeziyetçiliğin, hiyerarşinin karşısında konumlanmıştır. Farmer, Postmodern Kamu Yönetimi için “anti-yönetim” kavramının kullanıldığını belirtmektedir.¹²⁰ Katılımı önemseyen Yeni Kamu Yönetimi ile iktisada ağırlık veren Yeni Kamu İşletmeciliği'nin ikisini de kapsayan yaklaşım, yönetim için de uygun bir çerçeve sunmaktadır.¹²¹ Yöntem açısından bakıldığında da modernizmin aracı olan pozitivizmin karşısında olduğu ve nesnel yerine öznel, evrensel yerine yerel, makro yerine mikro, ampirik veriler yerine söylem analizi gibi bileşenlerin öne çıktığı yorumsamacılığı tercih ettiği görülmektedir.

Buraya kadar, Yönetim Bilimi'nin örgüt kuramları ya da tarihsel olarak yaklaşım bazında çeşitli okullara ve kuramsal bakış açılarına göre sınıflandırılmaları sonucu ortaya çıkan tabloyu ortaya koymaya çalıştık. Bunun

¹¹⁷Bkz. Janet V. Denhardt ve Robert B. Denhardt, *The New Public Service: Serving, Not Steering*, M. E. Sharpe Inc., New York, 2003.

¹¹⁸Box postmodernizmi, insanı pasifliğe sürüklemesi, kuramdan yoksun olması, diyalektiği dışlaması gibi nedenlerle eleştirmekte (*a.g.e.*, s. 24-30), çeşitliliği önemsemesi ve çok yönlü olması gibi nedenlerle de övmektedir (*a.g.e.*, s. 59).

¹¹⁹Bkz. Charles J. Fox ve Hugh T. Miller, *Postmodern Public Administration: Toward Discourse*, Sage Publications, California, 1995; Farmer, *a.g.e.* Postmodern Kamu Yönetimi, Kıta Avrupası'ndan çok Amerikan Kamu Yönetimi'nin çalışma tarzıdır. Bireysel olarak kamu politikası ve kamu politikası analizi üzerinden çalışan akademisyenler olsa da okullaşma yoluna gidilmemiştir. Amerika'da ise postmodern terimlerle kamu yönetimi alanında çalışan ayrı bir akademisyen grubu bulunmaktadır. Çoğunluğu; 1978'de kurulan, Kamu Yönetimi Kuramı Ağı'nın (*Public Administration Theory Network/PAT-Net*) üyesidirler. 1988'den beri yıllık konferanslar düzenlemektedirler. 1990'ların ortalarından itibaren de uluslararası alanda üyeleri artmakta, özellikle Avusturyalı ve Avrupalı akademisyenlerin katıldığı görülmektedir. Peter Bogason, “Postmodern Public Administration”, *Handbook of Public Management*, der. Ewan B. Ferly, Larry Lynn ve Christopher Pollitt, Oxford University Press, 2004, s. 2. Topluluğun dergisi olan *Journal of Administrative Theory & Praxis* (ATP), günümüzde de yayınlanmaktadır.

¹²⁰Farmer, *a.g.e.*, s. 244.

¹²¹Bayramoğlu, *a.g.e.*, s. 133-135.

yapılmasının iki amacı bulunmaktadır. İlki, Yönetim Sosyolojisi'nin geliştirdiği araçlarla anlaşılması ve çalışılması önerilen Yönetim Bilimi'nin gelişim aşamalarını görebilmek ve disiplini tanıyabilmektir. İkinci olarak da bu aşamaları görürken yöntemsel bir değerlendirme yapabilmek, disiplinin neden yöntem açısından sorunlu olduğunun düşünüldüğü, neden kavramsal ve terimsel bir ortaklaşmaya gidilmesi gerektiği gösterilmek istenmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki Yönetim Bilimi'ni örgüt kuramları ya da yaklaşımlar bazında bir sınıflandırmaya tabi tutmak hem toplumsal gerçeklikten kopuk bir değerlendirme yapılmasına hem de yöntemsel ve kuramsal boyutun göz ardı edildiği, alanı teknik bilgi yığını olmakla yargılayanları haklı çıkartan bir görünüm arz etmektedir. Dolayısıyla sosyolojik bir sınıflandırma çabası bir yandan toplumsal kapsayacak diğer yandan yöntem konusundaki açmazlara yardımcı olacaktır.

2.2. Bir Sınıflandırma Önerisi

Sosyolojik bir sınıflandırma için modern-postmodern farklılaşmasına dayanan bir ayırım yapılmasının gerektiğini düşünmekteyiz. Aşağıda Clegg'in örgütler için oluşturduğu modern/postmodern ayırımına dayalı farklılaştırma bulunmaktadır.¹²²

¹²²Burada postmodern bir örgütlenmenin mümkün olduğu iddia edilmemektedir. Kurumların ve örgütlerin postmodern ilkelere göre şekillenebilecekleri tartışmalı bir konudur ve bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır.

Tablo 1: Modern-Postmodern Örgütlerin Farkları

	MODERN	POSTMODERN
1. Amaçlar, stratejiler ve temel işlevler	Uzmanlaşma	Yayılma
2. İşlevsel düzen	Bürokrasi Hiyerarşi	Demokrasi Pazar
3. Eşgüdüm ve denetim	Örgüt içinde Yetkinin alınması	Örgüt içinde Yetkinin verilmesi
	Örgüt dışında Laissez-faire	Örgüt dışında Sanayi politikaları
4. Hesapverebilirlik ve rol ilişkileri	Örgüt dışı	Örgüt içi
	Yetenek geliştirme Esnek olmayan	Yetenek geliştirme Esnek
5. Planlama ve iletişim	Kısa dönemli teknikler	Uzun dönemli teknikler
6. İş ve ödüllendirme ilişkisi	Bireyselleşmiş	Kolektifleşmiş
7. Liderlik	Güvensizlik ilkesi	Güven ilkesi

Kaynak:Steward R. Clegg, *Modern Organizations: Organization Studies in the Postmodern World*, Sage Publications, London, 1990, s. 203'teki Figure 7.1'e uygun olarak tablolastırılmıştır.

Bu tablo takip edilerek ve Gulick'in yönetimin süreçleri olarak belirlediği, kısaca POSDCORB olarak ifade edilen ilkeler doğrultusunda modern-postmodern Yönetim Bilimi farklılaştırması yapılmaya çalışılmıştır. Bu farklılaştırma değişik ilkeler, işlevler ya da süreçler üzerinden de yapılabilir. Buradaki amaç sınıflandırmanın modern-postmodern ayrımı üzerinden yapmanın kolaylığını ve önemini gösterebilmektir. “Bu anlamda postmodernitenin modernitenin ‘işsel’ bir eleştirisi olarak ele alınmasının gerekliliğini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.”¹²³

¹²³Yılmaz Üstüner ve E. Fuat Keyman, “Globalleşme, Katılımcı Demokrasi ve Örgüt Sorunu”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 6, Sayı: 18-19, Sonbahar-Kış 1995, s. 47.

Tablo 2: Modern-Postmodern Yönetim Bilimi Farklılaşması

	MODERN	POST-MODERN
1. Planlama	Dikey Merkezi	Yatay Çözüm Odaklı
2. Örgütlenme	Uzmanlaşma Bürokrasi	Belirsiz Sınırlar
3. Personel (alma)	İş tanımı/Liyakat	Esnek Uzmanlaşma
	Hiyerarşi Uzmanlaşma	Katılım Çoğulculuk
4. Yönlendirme	Merkezi	Adem-i Merkezi
5. Eşgüdüm	Planlama Yoluyla	Piyasa Mekanizması Yoluyla
	Uzmanlaşma	Esnek
6. Denetleme	Otorite Bürokrasi	Kendi Kendini Kontrol Geçici Örgütlenme
7. Bütçeleme	Sosyal Refah Devleti	Neo-liberal Devlet

Yönetim Bilimi’ni toplumsaldan koparmadan daha sosyolojik bir görünüm sunan modern-postmodern ayrımına dayalı sınıflandırma çabası, tarihsel olarak yöntemsel gelişimi takip etmeyi de kolaylaştıracaktır. Daha önce de belirtildiği üzere Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımına kadarki dönemde, bazı farklı yöntemler denenmeye çalışılsa da egemen paradigma pozitivizm olmuştur. Yeni Kamu Yönetimi ile birlikte fenomenolojik yöntem öne çıkmış, sonrasında ise Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımı ile birlikte yorumsamacı yönteme doğru kırılmalar başlamıştır. Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımları birlikte Postmodern Kamu Yönetimi’nin iki kolunu oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla Yönetim Bilimi’nde modern dönemin yöntemi pozitivizmken, postmodern dönemin yöntemi fenomenoloji-yorumsamacılık olmuştur. Bu ayrım bir yandan yaklaşımları ve

yöntem tartışmalarını anlamayı kolaylaştıracak; diğer yandan yaklaşımların ve yöntemlerin karşılaştırmalı çalışmaları için uygun zemini sunacaktır.

3. YÖNTEM SORUNU ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Klasik Okul (Bilimsel Yönetim Okulu) yöntem olarak pozitivistliğe dayanmış; yapı, süreç ve işleyişe odaklanmıştır. Neo-Klasik Okul (İnsan İlişkileri Okulu) ise yapıya odaklanmanın “insan”ı dışladığı vurgusuna dayanarak, Davranışçılık’a ağırlık vermiştir. Nihayetinde Davranışçılık da pozitivistliğe dayanmaktadır ve bu dönemde de nicel araştırmalar öne çıkmıştır. Okul içinde sadece Simon, mantıksal pozitivist duruşuyla farklı bir konuma yerleştirilebilir; ama yine de büyük başlıklar atıldığında pozitivistlik şemsiyesi altındadır.

Modern Okul’da bir yandan Sistem Yaklaşımı ile çevre bağlantısı kurularak karşılıklı ilişkiler önem kazanmış ve yapısal-işlevselci bir yönde ilerlenmiş; diğer yandan Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Kalkınma Yönetimi ile farklı ülkelerin deneyimleri görüş alanına girmiş olsa da araştırmalar pozitivistliğin araçları ile yapılmaya devam edilmiştir.

“Kamu yönetimi disiplini kırk-elli yıl gibi kısa bir dönemde önce hukuk özellikle idare hukuku ağırlıklı iken, ikinci aşamada siyaset, üçüncü aşamada ise iktisat maliye ağırlıklı olarak verilmeye başlamıştır. Dolayısıyla araştırma tekniklerinde de giderek farklılaşma görülmüş kuramsal araştırmaların yerini uygulamalı araştırmalar almış ve de özellikle bilgi işlem tekniği, matematik ve istatistik teknikler kullanılmaya başlamıştır.”¹²⁴

Dolayısıyla disiplinin bu kuramdan uygulamaya doğru ilerleyişi, pozitivistliğin yavaş yavaş sorgulanmaya başladığı yıllarda, özellikle Yönetim Bilimi için egemen paradigma olarak kalmasına neden olmuştur. Yöntem olarak pozitivistlikten kopsalar da Rasyonel Seçim ve Kamu Tercihi gibi okullar matematiksel modellerle desteklenmeye devam edilmiştir. 1960’lar ve 1970’lerde yapısal ve Marksist analizler de yapılmış; ama Yönetim Bilimi içinde varlıklarını sürdürememişlerdir.

¹²⁴Birsen Gökçe, “Türk Kamu Yönetiminde Araştırmanın Yeri, Önemi ve Araştırma Bürokrasi İlişkileri”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri-Birinci Cilt*, TODAİE Yayını No: 261, Ankara, 1995, s. 25.

Yeni Kamu Yönetimi eşitlik, demokrasi, katılım gibi ilkelerin ön plana çıkmasıyla birlikte yöntem olarak fenomenolojiyi kullanmaya başlamıştır. Yeni Kamu İşletmeciliği ise bir taraftan Simon'un hem Yönetim Bilimi çalışmaları hem de iktisada olan ilgisinin etkisiyle¹²⁵ mantıksal pozitivistizmden, diğer yandan Kamu Tercihi Okulu üzerinden Durumsallık Yaklaşımı'ndan son olarak da çevresel faktörlerin inceleme alanına girmesiyle sonuçlanan Sistem Yaklaşımı'ndan etkilenmiştir. Bütün bunları sentezleyen Yeni Kamu İşletmeciliği yöntem olarak metodolojik bireyciliği ve yorumsamacılığı kullanmaya başlamıştır.

Kamu Tercihi Okulu, Yeni Kurumsalcılık, Yeni Kurumsal İktisat, Rasyonel Seçim Kuramı, Yeni Kamu Yönetimi, Yeni Kamu İşletmeciliği gibi yaklaşımlar kurum bazında incelemelere önem vermeleri nedeniyle yapısalcı olarak değerlendirilebilmektedirler.¹²⁶ Ama gerek yöntem olarak metodolojik bireyciliği veya yorumsamacılığı seçmeleri gerekse yapı incelemelerine yükledikleri anlam¹²⁷ nedeniyle klasik anlamdaki yapısalcılıktan ziyade Giddens'in yapılaşma kuramında sunduğu çerçeve içinde değerlendirilmeleri daha uygun görünmektedir.¹²⁸

¹²⁵Simon, iktisada kayan ilgisi sonucunda iktisadi örgütlerde karar alma çalışmalarıyla, 1978 Nobel Ekonomi Ödülü'nü almaya hak kazanmıştır.

¹²⁶Vivien Schmidt, "Institutionalism", *The State-Theories and Issues*, der. Colin Hay, Michael Lister ve David Marsch, Palgrave Macmillan, New York, 2006, s. 101.

¹²⁷Bu Okulların yapı algısı da Klasik Okul'daki yapı algısına benzemekte ve makro anlamda yapıdan ziyade mikro anlamda örgütsel ya da kurumsal bazda incelemelere konu olmaktadır.

¹²⁸Yapısal-işlevselciliğin yorumsamacılık karşısında konumlandırıldığını söyleyen Giddens, bu doğrultuda yapı-aktör ikiliğinin sosyolojiyi krize soktuğunu düşünmektedir. Bunu aşmak için yeni bir sistematik yapılanmaya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla farklı gelenekleri sentezlemeye çalışan Giddens yapılaşma kuramını (*structuration theory*) ortaya koymuştur. Bu düşüncede yapı dışlanmamaktadır; yapısalcılıktaki kendini oluşturan unsurlardan farklı bir ontolojik anlama sahip olma durumundan çıkarılmakta, aktörün davranışlarını belirleyen şey anlamından koparılmakta, kurallar ve kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Aktörler kuralları izleyip, kaynakları kullanmaktadırlar. Kuramda insanların güdülerini önemli yer tutar, aktör düşünsel olarak davranabilen bir varlıktır ve yapıyla ya da toplumla etkileşime girmektedir. Dolayısıyla yapı, aktörü ve davranışını belirlemez. Yapı ve aktör birbirlerini karşılıklı olarak etkilemekte ve birbirlerinin oluşumunda aktif rol oynamaktadırlar. Etnometodolojiden ve sembolik etkileşimcilikten oldukça etkilenen kuram, aktörlerin toplumsal yapıyı anlama isteklerinin, toplumsal yapı üzerinde önemli bir rol oynadığını düşünür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anthony Giddens, *Toplumsal Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları*, çev. Hüseyin Özel, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999; Anthony Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi*, çev. Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız, Paradigma Yayınları,

Nihayetinde metodolojik bireycilikle beraber pozitivizmin evrensel genelleme yapma çabasından tekil açıklamalara doğru bir yöneliş başlamıştır. Bireyi öne çıkaran bu yaklaşım postmodernizmin de etkisiyle bireyi çevreleyen anlam, anlatı, söylem, deneyim, yaşantı, simgeler dünyası, yapı-söküm kavramlarını öne çıkararak; fenomenoloji, simgesel etkileşimcilik, etnometodoloji ve yorumsamacılık gibi kuramların Yönetim Bilimi'nin bakış açısına girmesinde etkili olmuştur.

Günümüzde geçerli olan bütün paradigmaların temelleri on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda atılmış, on sekizinci yüzyılda gelişmiş ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren kuramsal olarak ortaya çıkmışlardır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyıl boyunca en etkili ve geçerli paradigma ise Comte'un ilk olarak sosyal fizik olarak tanımladığı alan olan pozitivizm olmuştur. Doğa bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak önce ampiryokritisizm, daha sonra mantıksal pozitivizm olarak kendini yeniden kurgulayan bu yöntem, tüm sosyal bilimler için nesnel bilginin üretilmesi adına vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Yine de pozitivizm, kendi içinden çıkan ampiryokritisizm ve mantıksal pozitivizm ile yıpranmaya başlamıştır. Yirminci yüzyılın sonunda gelinen nokta, paradigma değişikliğinin gerekliliği olmuştur.

Yönetim Bilimi de modern dönemde pozitivizmin ve mantıksal pozitivizmin araçlarını kullanmıştır. Bilimsel bilginin elde edilmesinin tek yolu olarak sunulan pozitivizme, postmodern döneme geçilmesiyle -en azından tek başına- ihtiyaç kalmamıştır. Tüm bunlara rağmen pozitivizmi ve araçlarını bir anda görmezden

İstanbul, 2003. Yapısalcılıkta Weberyan anlamda bir rasyonellik söz konusudur. Dolayısıyla Klasik Okul, Neo-Klasik Okul ve Modern Okul dönemlerini Weberyan anlamdaki araçsal rasyonellikle açıklamak gerekmektedir. Neo-Modern Okul ise daha ziyade etnometodolojik rasyonellikle açıklanabilir. Katılım, demokrasi, özgürlük, yurttaşlık, kamu hizmeti, esneklik, inisiyatif kullanma gibi kavramlar ne aktörü ne de yapıyı dışlar; ikisinin barış içinde olduğu yapı-aktör ikiliğinin olmadığı bir görünüm sunarlar. Bu nedenle Giddens'in yapılaşma kuramı dâhilinde değerlendirilmeleri daha uygun görünmektedir.

gelmeye başlamak, dışlamak ve terk etmek mümkün değildir. Bu hem yüzlerce yıllık pozitif sosyal bilimlerin bilgi birikimine hem de Yönetim Bilimi özelinde disiplinin çok uzun süreler pozitivizm etkisi altında kalmasından dolayı yapılan çalışmalara haksızlık olacaktır.

“Pozitif bilimler, bizlere düşünmemizi ve analiz etmemizi kolaylaştıran çok güçlü araçlar sunmaktadır...Pozitif bilimlerin zaafı onu toptan reddetmemizi gerektirmemektedir. Aksine bu zaafının farkında olmamız çoğu pozitif bilimlerin bize sunduğu araçlardan daha iyi yararlanmamızın olanaklarını hazırlayarak bizleri daha sağlam bilgiye yönleltebilir...Düşünmemiz ve çözümleme yapabilmemiz için her türlü olanaktan sonsuz ölçüde yararlanmamız, bu anlamda pozitif bilimlerin gözlem, deney, yarı-deney vb. çalışma tarzlarını kullanmamız, bunu yaparken de çalıştığımız alanın zaafını ve kendi zaafımızı gözden kaçırmamamız, ‘eleştirel aklımızı’ hep canlı tutmamız gerekmektedir.”¹²⁹

Bu doğrultuda disiplini çokça etkileyen ve araştırma tekniklerinin sağladığı kolaylıklar yadsınamayacak olan pozitivizm ve mantıksal pozitivizmden vazgeçmeden; ama eksikliklerinin ve olumsuzluklarının da farkında olarak çalışma gereği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Böylece bu iki kurama diyalektik yöntemin sağlayacağı katkı; hem kuramsal hem araştırma bazında daha da önem kazanmaktadır.

Diyalektik yöntem her ne kadar Sistem Yaklaşımı, Siberetik, Kaos ve Karmaşıklık çalışmaları doğrultusunda Yönetim Bilimi içinde yer bulabilmiş olsa da kendini tek başına var edememiştir.

Diyalektik anlayışta genelde bilimin, özelde ise yönetimin amacı değiştirilemez yasaların oluşturulması değildir. Bilimin, evrenin, toplumun, yönetimin, devletin, örgütün özü genel-geçer yasalar aracılığıyla aranmaz; bunların herbiri kendilerine özgü durumlar içinde değerlendirilmelidir. En basitinden en zoruna kadar yapılan tüm işler, en kaba haliyle, üretim sürecini oluşturur. Bu süreç sırasında oluşan ağlar ve etkileşim de toplumdaki, yine en kaba haliyle, düşünce yapısını ve maneviyatını şekillendirir. “Altyapıyı en geniş anlamıyla bir toplumun tüm maddesel şartları,

¹²⁹Dikmen, a.g.e., s. 25-26.

üstyapıyı en geniş anlamıyla bir toplumun tüm düşünsel olanakları olarak tanımlarsak, bir toplumda yaşanan ilişkileri altyapının ve üstyapının diyalektik bir sentezi olarak görürüz.”¹³⁰ Bu durum, diyalektik olmadan toplumun anlaşılmasının olanaksızlığını gösterdiği kadar toplumun geçiciliğine de işaret etmektedir. Çünkü insan işi, iş maddi koşulları, maddi koşullar düşünsel ve tinsel varlığı, düşünsel ve tinsel varlık da toplumu değiştirecektir; diyalektiğin özü değişimdir.

Sonuç olarak denilebilir ki farklı tarihsel ve mekânsal koşullara sahip toplumları ve yönetsel yapıları aynı açıklamalarla değerlendirmek ya da anlamaya çalışmak hata olacaktır. Aynı olması gereken açıklamalar değil; kavramsal ve terimsel araçlardır. Ortak araçlar yardımıyla kendi tarihsel ve mekânsal koşulları içinde değerlendirilen toplumlar ve yönetsel yapılar çok daha gerçekçi sonuçlar verecektir.

Yönetim siyasi bir olgudur ve siyaset de toplumsal ilişkiler bütünü içinde gerçekleşir. Bu toplumsallığa bağlı olarak yönetimin kendi özgün tarihsel ve mekânsal koşullarına uygun olarak değerlendirilme gereği daha iyi anlaşılacaktır. Yönetim Bilimi, siyaset-yönetim ayrılığı üzerinden siyasetten; örgütleri ya da kamu kurumlarını yönetme işi olarak tanımlanarak da toplumsaldan koparılarak tarihsel ve mekânsal bağlamdan soyutlanmaktadır. Bunun iktisadi, siyasi, yönetsel, toplumsal, ideolojik ve kültürel pek çok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepler ne olursa olsun yöntemsel açıdan bir değerlendirme yapıldığında, pozitivistimin disiplin içinde çok uzun yıllar egemen olması bu soyutlamaların hem sebebi hem de aracı olmuştur. Nesnel ve genel-geçer doğrulara ulaşma isteği ve bu doğrulara göre oluşturulan

¹³⁰Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih-Sosyolojide Yöntem Sorunu*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 18.

modellerin tarih ve mekândan bağımsız olarak her tür toplumsal ya da yönetsel olguyu açıklayabilecek olduğu iddiası pozitivistliğe aittir.

Bilimsel Yönetim Okulu ya da Klasik Dönem olarak adlandırılan zaman diliminden itibaren ortaya çıkan bütün akımlar ve yaklaşımlar krizi çözümü, disiplinin nesnesini belirleme, yöntem seçimi ve üstünde ağırlıklı olarak durulması gereken konular üzerinde fikir beyan etmiş; hatta kendilerini tüm bu sorun alanlarına çözüm olarak sunmuşlardır. Yirmi birinci yüzyılın başında ise bu sorunların hiçbirine, en azından herkesin kabul ettiği, çözümler bulunamamış ve uzlaşma sağlanamamıştır. Hem Denhardt¹³¹ hem de Üstüner'e göre¹³² bu durumun sebebi, tartışmaların ve çözüm önerilerinin genellikle “epistemolojik” oluşu nedeniyle bunalımın sürmesi ve “ontolojik” bir düzlemde çalışılmadıkça başarılı sonuçlar elde etmenin mümkün olmamasıdır.

¹³¹Robert Denhardt, “Public Administration Theory: The State of the Discipline”, *Public Administration: The State of the Discipline*, der. Naomi B. Lynn ve Aaron Wildavsky, Chatham House Publishers Inc., New Jersey, 1990, s. 52.

¹³²Üstüner, *a.g.m.*, s. 59.

4. KİMLİK KRİZİ/BUNALIMI ONTOLOJİK BİR SORUNDUR

Genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak da Yönetim Bilimi'nde bahsedilen kimlik krizinin/bunalımının ontolojik¹³³ alanda aranılması gerektiğini düşünmekteyiz. Dolayısıyla bir çözümün bulunamamış olması, çözüm yolunun epistemolojik alanda aranmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda özetlenmeye çalışılan örgüt kuramları ya da yaklaşımlara göre yapılan sınıflandırmalara göz atılacak olursa, epistemolojik alanın da metodolojik alana indirgendiği görülecektir. Ontolojik tartışmaların göz ardı edildiği, epistemolojik tartışmaların yerini de metodolojik konumlanışların aldığı bu bakış açılarından disiplinin inceleme nesnesinin belirlenmesi ya da çalışma alanının ortaya konması mümkün değildir.

Doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlerde ontoloji, gerçekliğin doğasını; epistemoloji bu gerçekliğin kaynağını; metodoloji ise gerçekliğin ve kaynağının bilgisine hangi yollarla ulaşılabileceğini gösterir. Bu üçünün birlikte ele alınması, birine ya da ikisine indirgmeden birbirleriyle olan ilişkiler ve etkileşimler

¹³³Ontoloji, Antik Çağ'dan özellikle de Aristoteles'in metafiziği ilk felsefe olarak tanımladığı dönemden itibaren vardır. Çünkü metafizik de varlık alanına işaret etmektedir. Dolayısıyla ontoloji, felsefenin ilk disiplinlerindendir. Ulaşılmak istenilen bilginin varlık temelini gösterir. Bu doğrultuda Antik Yunan filozoflarının ilk madde/töz/öz/arkhe bulma istekleri, var olanı bulma adına ilk çabalarıdır. Kelime olarak ortaya çıkışı için ise biraz beklemek gerekecektir. "Varolanın varlığı ve genel varolma ilkeleri üzerine kurulan ontoloji terimi ilk kez 17. yy'da (1646) J. Clauberg tarafından "metafizik" sözcüğüne yakın bir anlamda kullanılmış, daha sonra D'Alembert, "*Discours préliminaire de l'Encyclopédie*" (Ansiklopedi'nin giriş yazısı)'de varlıkbilimden bu anlamda söz etmiştir." Nejat Bozkurt, 20. Yüzyıl Düşünce Akımları, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 79. Parmenides, Herakleitos, Aristoteles, Platon, Kant, Hegel, Leibniz, Wolff, Husserl, Heidegger, Sartre gibi pek çok filozof tarafından pek çok farklı açıdan ele alınan ontoloji, yirminci yüzyılda Nicolai Hartmann'ın metafizikten kopardığı ve her felsefi düşüncenin temeline ontolojiyi koyduğu düşüncesiyle yeniden şekillenmiştir. "Yeni Ontoloji" adı ile anılan bu akım ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nikolai Hartmann, *Ontolojide Yeni Yollar*, çev. Lütfi Yarbaş, İlya Yayınevi, İzmir, 2001; Nicolai Hartmann, *Ontolojinin Işığında Bilgi*, çev. Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2010.

çerçevesinde çalışılması bütünü görebilmek ve “paradigma” kavramını doğru olarak kullanabilmek adına vazgeçilmezdir.¹³⁴

Yönetim Bilimi ele alınırken yapılan en büyük hatalardan biri “paradigma” ya da “egemen paradigma” kavramının kullanımıdır. Kuhncu anlamda kullanıldığında ontolojik, epistemolojik ve metodolojik alanların hepsini kapsaması gereken kavram, sadece metodolojiyi kapsar halde kullanılmaktadır. 1970’lere kadar geçerli olan “egemen paradigma” denildiğinde pozitivist yöntemin baskınlığı kast edilmektedir. Yukarıda yaklaşım ve kuramların anlatıldığı başlıkta bizim de bu anlamı kast etmemizinnedeni ise disiplinin durumunu ortaya koymaya çalıştığımız ve yöntemi konumlandırmaya uğraştığımız alan yazındaki mevcut kullanımın bu yönde olmasından kaynaklanmaktadır. Kavramı sadece bütünsel anlamıyla kullanan çalışmalardan faydalanmak bir yandan çok az kaynak kullanmak anlamına geleceği gibi diğer yandan alan yazının içine düştüğü durumu anlamak açısından sıkıntılı olacağından bu yönde bir anlatım tercih edilmiştir.

Bu noktada paradigma kavramı üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Kuhn’un pozitivist ve ilerlemeci bilim algısına karşı geliştirdiği model şöyledir: Bilim öncesi dönem, olağan bilim dönemi, bunalım dönemi, bilimsel devrim, yeni olağan bilim dönemi, yeni bunalımların yaşandığı dönem... Bu süreç, bilim öncesi dönem hariç kendini sürekli tekrar etmektedir. Bilim öncesi dönem de Aristoteles’e kadar devam eder. Bu aşamada çeşitli okullar arasında çekişme vardır. Aristoteles’in “*Physica*” adlı kitabı hem farklı çevrelerdeki etkileyecek kadar “yeni ve benzersiz” hem de yeni konulara, çalışmalara fırsat tanıyacak kadar “açık uçlu”dur.¹³⁵

¹³⁴Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Beylü Dikeçligil, “Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, Ocak-Haziran 2006-2009, s. 47-67.

¹³⁵Kuhn, *a.g.e.*, s. 53.

Paradigma epistemolojik ve metodolojik alanı kapsadığı gibi ontolojik alanı da kapsamalıdır. Çünkü neyin algılandığına, var olan nesnelerin neler olduğuna dair ontolojik bir boyut gerekir. Kuhn “her bilişsel (*cognitive*) kuramın algılamaya ilişkin epistemolojik bir boyutunun yanı sıra bir de neyin algılandığına, yani dünyada ne tür nesneler olduğuna dair bir ontolojik (varlıkbilimsel) boyut olması gerektiğine değinmektedir.”¹³⁶ Fakat buna rağmen, bilimsel devrimlerin gerçekleşmesi için ontolojik boyut şart değildir.

“Eğer bir fizik kuramı elektrik akımına benzeyen başka hiçbir olgunun varlığını kabul etmiyorsa, o zaman bu tanım için gösterilebilecek zorunlu ve yeterli koşulları belirleyen bir kurallar dizisine sahip olmadığımız halde, akımların tanınabilmesi için değişik koşullarda farklılaştırılabilen ufak sayıda ölçüt yeterli olacaktır. Bir kuramsal nesneyi tanımak için elimize bir dizi zorunlu ve yeterli koşul verildiğinde, o nesneyi kuramın ontolojisinden (kapsadığı varlık türlerinden) ikame yoluyla çıkarabiliriz. Ancak, bu tür kuralların olmadığı durumlarda bu nesneleri ortadan kaldırmak olanaksızdır, çünkü o zaman kuram var olmalarını gerektirir.”¹³⁷

Kuhn, Gestalt psikolojisinden etkilenmiştir ve bu doğrultuda bilimsel devrimin ya da paradigma değişiminin parça parça değil bütünsel olarak tüm yanlarıyla gerçekleşeceğine inanmaktadır. Paradigmaları ortaya çıktıkları toplumsal ve tarihsel ortam çerçevesinde incelemesinin nedeni de budur. Dolayısıyla bazı durumlarda ontolojiyi yok sayabilmesi ya da paradigma değişimi için ontolojik dayanağı gerekli görmemesi bir sorun alanıdır.

Bu durum pozitivistin kabullerinden kaynaklanmaktadır, denilebilir. Kuhn her ne kadar pozitivist bilim anlayışını eleştirse de ontoloji ve epistemolojiyi bir tutan bu anlayışla aynı hataya düşmüştür. Gözlem ve deneye, her şeyi ölçülebilir ve nicelleştirilebilir olduğu için büyük önem atfeden pozitivistler;

“Gözlem dilini hem epistemolojik hem ontolojik açıdan ayrıcalıklı bir dil olarak görürler...“Ontolojik açıdan ayrıcalık” ile gözlem diline ait olan terimlerin, sadece o terimlerin, fizik dünyadaki nesnelere sahici atıfta bulunduklarını kastetmekteyiz. Sadece bu nesnelerin, sahiden var oldukları söylenebilir. Bilimsel teorilerin açıklama ve kestirmeyi

¹³⁶Nilüfer Kuyaş, “Çevirmenin Sunuşu”, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Thomas S. Kuhn, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 29.

¹³⁷Kuhn, *a.g.e.*, s. 195 (14. dipnot).

amaçladıkları da budur...İdeal olarak, pozitivistler mütekabiliyet kuralları aracılığıyla teorik terimleri gözlem dilindeki önermelerle bağlayarak gözlem dilindeki teorik terimlerin tanımını elde etmeyi ummuşlardır. Bunu yapmakla, epistemolojik olarak aşağıda olan teorik önermelerin statüsünün yükseltileceğini, bunların gözlenemeyen ontolojilerden sorumlu tutulmalarından sakınılacağını ve bilimselliklerindeki eksikliklerin böylelikle giderilebileceğini düşünmüşlerdir.”¹³⁸

Dolayısıyla pozitivismde ontolojik alan, gözleme dayandırılmıştır. Realizm ise;

“Bilimsel teorilerin ontolojik iddialarını gözlem önermeleriyle sınırlama girişimlerini kesinlikle reddeder. Neyin var olduğu sorusu veya var olduğunun anlaşılabilir, açık bir biçimde söylenebilmesi, neyi gözlemleyebileceğimizden ayrı tutulmalıdır.”¹³⁹

Ontolojik alanın açıkça ortaya konmamasının iki sakıncası vardır. İlki, ortaklaşma sorunudur. Ortak kavram ve terimlerin oluşturduğu kuram olmadan, bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Fakat bunun için, öncelikle gerçeklik boyutunda bilimselliği aranan nesnelerin ortak olması gerekmektedir. Gözlemlere bağlı olarak kurulan ontolojik zemin, bu ortaklaşmanın kurulmasını sağlayamaz. Başka bir deyişle paradigmlar aynı ontolojik yerden bakmalıdır ki karşılaştırma yapılabilsin ya da birinin daha etkili olduğu kabul edilebilsin, baskın olabilsin.

İkinci olarak, ontolojik zeminin açıkça belirlenmemesi, ontolojik ve epistemolojik alanların birbirine karışmasına neden olmaktadır. Realizm, bunu bir sorun alanı olarak görür ve ontolojik ile epistemolojik boyutların birbirinden ayrılması gerektiğini düşünür.¹⁴⁰ Ayrı nesneler üzerinde çalışan insanların farklı çözümler sunmaları hem epistemolojik hem de sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Realizmde paradigmatik değişimin gerçekleşmesi için ontolojik kabullerin değişmesi gerekir. Böylece gerçekliğin arandığı yer ya da nesne değişecek, asıl değişimi de bu kopma sağlayacaktır. Ontolojik ve epistemolojik alanların birbirinden ayrılması ve farklı boyutlarda kurgulanmaları, Kuhncu anlamda paradigma değişimi için şart olmasa da

¹³⁸Russel Keat ve John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev. Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 38-39.

¹³⁹A.k., s. 65.

¹⁴⁰Ontolojik ve epistemolojik alanların birbirinden ayrılması gerektiğini savunan önemli isimlerden biri György Lukács'tır. Konuyla ilgili aydınlatıcı bir çalışma için bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu ve Barış Mücen, “György Lucács’ın Ontolojik Arayışı”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 119, 2010, s. 57-83.

bilim dallarının ya da disiplinlerin yaşadığı kimlik krizlerinin/bunalımlarının çözümü için gereklidir.

Pozitivist bilim anlayışı ilerlemecidir. Buna göre yeni kuramlar da nesnel ve tek doğruya ulaşma isteğini daha da mükemmelleştirmek için ortaya çıkar. Kuhn ise bilimin doğrusal bir çizgide ve birikimsel olarak değil kırılmalar sonucunda değişen paradigmlar yoluyla geliştiğine vurgu yapar. Bunun için de siyasal devrimlerdekine benzer bilimsel bir devrim gerçekleşir.

Popper da Kuhn gibi pozitivistliği eleştirmiş; ama bunu Kuhn'dan daha açık bir biçimde ve farklı bir bakış açısıyla yapmıştır. Tümevarım ile bilgiyi doğrulamanın mümkün olmadığını düşünen Popper,¹⁴¹ bunun ancak eleştirel bir tavırla yanlışlanabileceği noktasına varmıştır.¹⁴² Kuhn'un anlayışının tarihsel değil mantıksal görelilikçilik olduğunu söyleyen Popper,¹⁴³ insan-toplum-tarih (başka bir deyişle psikoloji-sosyoloji-tarih) üçlüsünü işin içine katmadan bilim yapılamayacağını düşünmektedir. Kuhn ise yanlışlama için tek bir paradigmanın yetmeyeceğini; çünkü bir paradigmanın bütün sorunları çözemeyeceği görüşündedir. Dolayısıyla kendi paradigmlarını yaşatmaya çalışan bilim insanları sorunları kendi duruşlarına, kabullerine ve bakış açılarına göre düzenleyeceklerdir.¹⁴⁴ Bu da kaçınılmaz olarak, paradigmanın ideolojik bir boyut kazanması anlamına gelmektedir.

Paradigma kavramı her yönüyle ideolojiktir. “Belli bir dönemin hakikât kavramının nasıl olduğu rastlantısal değildir, onun inşasıyla ilgili bir anahtar

¹⁴¹Karl R. Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlkur Aka ve İbrahim Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 53-54.

¹⁴²A.k., s. 66.

¹⁴³Bkz. Karl R. Popper, “Olağan Bilim ve Tehlikeleri”, *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, der. Imre Lakotas ve Alan Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1992, s. 60-69.

¹⁴⁴Kuhn, *a.g.e.*, s. 168-177.

mevcuttur: Belli bir dönemin paradigmatik bilgi biçimi ve yapısı sayesinde, genel anlamdaki hakikâtin ne olabileceğine dair bir tablo yaratılmaktadır.”¹⁴⁵ Dolayısıyla iktisadi, siyasi, yönetsel, toplumsal, kültürel, kuramsal bütün alanlara sirayet etmektedir. Bu doğrultuda bilimin ve bilgi edinme yollarının da ideolojiden bağımsız gerçekleşmesi beklenemez.

“Her ideoloji, tarihin belli bir döneminde, belli toplumsal gruplar tarafından (sınıf, tabaka, ulus gibi) kendi çıkarlarını maksimize edecek bir evren düzenlemesini kapsayacak bir biçimde ortaya atılmaktadır. Böylece her ideoloji bir taraftan belli bir toplumsal grubun evreni yorumlayış biçimi olarak belirirken, buna bağlı olarak da açıklayıcılık ya da bir başka deyişle toplumu ve evreni kuramsallaştırmayı da kapsayacaktır.”¹⁴⁶

İdeoloji ve kuram arasındaki sıkı bağlar; Kuhncu anlamda bir paradigma değişimi yaşandığında kuramın ortadan kalkmasını engellemeye çalışarak, kuramın ideoloji doğrultusunda kendini yeniden kurgulayarak var olmaya devam etmesini sağlamak isteyecektir. Pozitivizm, kapitalist sistemin kuramıdır. Yıllar içinde önce ampiryokritisizm sonra da mantıksal pozitivizm ile kendini var etmeye devam etmiş, postmodern dönemde reddedilse de en azından araştırma teknikleri düzeyinde (deney, gözlem, anket...) kendine yer bulabilmiştir. Bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakla beraber, vurgulanmak istenen nokta, kimlik krizinin/bunalımının ontolojik alanda aranması gerektiği kadar ideolojik boyutu da kapsamı gerektiğidir. Nihayetinde epistemolojik alanın daha çok önemsenmesi, ideolojinin kendini kuramsal olarak bu alanda kurmasının daha kolay olmasından kaynaklanmaktadır.

Yönetim Bilimi’nde yaklaşımları modern ve postmodern şeklinde sınıflandırırsak oluşan tablo şöyledir: Klasik, Neo-Klasik ve Modern Okullar yola “bilginin bilimsel ve evrensel olabilmesi için ne gereklidir?” sorusuyla çıkmışlardır. Cevap da “deney ve gözlemle ortaya konabilir, nicel, ölçülebilir, istatistiki, genellenebilir olursa

¹⁴⁵Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2008, s. 267-268.

¹⁴⁶Şaylan, *a.g.m.*, s. 4.

evrensel olarak kabul edilir” şeklinde olmuştur. Bu cevap, pozitivizmin sayıltılarından oluşmaktadır. Dolayısıyla sorulan soru epistemolojik, verilen cevap ise metodolojiktir.

Neo-Modern Okul’la birlikte fenomenoloji, sonrasında da yorumsamacı yaklaşım kullanılmaya başlamıştır. Sorulan soru, aynıdır. Verilen cevap ise “nitel, öznel, kesin olmayan, genellenemez dolayısıyla da evrensel olduğu iddia edilemez” olduğudur. Bu dönemde de ontolojik bir kaygı yoktur. Neo-modern dönemle başlayan, yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde de disiplin içinde oldukça önem kazanan Postmodern Kamu Yönetimi ile birlikte hem nicel hem nitel araştırmaların öne çıktığı farklı bakış açıları gündeme gelmiştir. Bu durum da artık epistemolojik ve metodolojik konumlandırmaların dahi zorlaşmasına neden olmaktadır.

Bir bilim dalının ya da disiplinin varlık koşullarını ve nedenlerini ortaya koyabilmek için ontolojik bir zemin (inceleme nesnesi/çalışma alanı) ile ortak anlamda kabul edilmiş kavram ve terimlerin bulunması gerekmektedir. Oysaki epistemolojik olarak bilgi farklı niteliklere sahip olabilir, metodolojik olarak farklı yollar tercih edilebilir. Sosyolojinin gerçekliği toplumda aradığı, hiç kimse tarafından reddedilebilir bir bilgi değildir. Fakat gerçekliğin kaynağını pozitivizmle, realizmle ya da yorumsamacılıkla arayabilir. Epistemolojik duruşuna göre de deney ve gözlem, diyalektik ya da söylem analizi gibi yöntemlerden uygun olanını seçebilir.

Yönetim Bilimi’nin ise gerçekliğin devlette mi, özel sektörde mi, örgütte mi, işletmede mi ya da hem devlet hem özelde mi arandığı konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ontolojik olarak ortaya konması gereken bu konunun, disiplinin

kuruluş yıllarında ele alınmamış olması bahsedilen bu üç katmanın arasında kaymalar olmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki modern ve postmodern dönemlerin ortak yanları ontolojik alanı görmezden gelmeleri; epistemolojik sorulara da metodolojik cevaplar vermeleridir. Dolayısıyla ontolojik alanda aranması gereken inceleme nesnesi ve çalışma alanı epistemolojik alanda aranmış, epistemolojik alanın da metodolojik alana indirgenmesiyle yirminci yüzyılın başlarından itibaren dile getirilen kimlik krizi/bunalımı sorunu, yirmi birinci yüzyıl başlarında halen çözümlenememiştir.

Bu çalışmada bu sorunu aşabilmek ve yönetim olgusunu sosyolojik açıdan anlayabilmek adına önerilebilecek yollardan biri olarak Yönetim Sosyolojisi görülmekte ve araçları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla öncelikle bu disiplinin kullanabileceği yöntemi açıklamak ve anlamak gerekmektedir. Bu doğrultuda takip eden bölümde Yönetim Sosyolojisi'ne çatı olabileceğini düşündüğümüz yöntem olan diyalektik hiper-ampirizmi oluşturan pozitivizm-mantıksal pozitivizm-diyalektik üçlüsünün tarihsel gelişimleri ve temel savları özetlenmeye çalışılmış; devamında da yöntemin kurucusu Georges Gurvitch'in sosyolojisi ve diyalektik hiper-ampirizm tartışılmıştır. Fakat İkinci Bölüm'e geçmeden önce son olarak, Yönetim Sosyolojisi'nin gelişim seyrine ve alanın Yönetim Bilimi için ne ifade ettiğine bakmak gerekmektedir.

5. YÖNETİM BİLİMİ ve YÖNETİM SOSYOLOJİSİ

Taylor'ın Bilimsel Yönetim Okulu, verimliliğe odaklanmış; bireyi makineye indirgemiş ve görmezden gelmiştir. Weber'in bürokrasi çalışmaları doğrultusunda toplumsal bir çerçeveden değerlendirilebilecek olan yönetim; Taylor tarafından "Weber'in sosyolojik analizini tekeli kapitalizmin yön verici normları altında yönetim alanına uygulamıştı."¹⁴⁷ Kuşkusuz ki Weber'in bürokrasiyi ideal tip olarak gören anlayışı, kapitalizmle kol kola gitmektedir. Fakat toplumsalı dışarıda bırakmayan analizlere de olanak sağlayacak araçlara sahiptir. Taylor tarafından dışlanan bu toplumsal boyutu sonraki aşamada da görmek mümkün değildir. Çünkü İnsan İlişkileri Okulu'nun doğmasına kaynaklık eden düşünce; Bilimsel Yönetim Okulu tarafından görmezden gelinen bir diğer hayalet olan insan ve davranışının önemi olmuştur. Dolayısıyla gündeme gelen sosyoloji değil psikolojidir. Bu dönemde de geçerli olan siyaset-yönetim ayrımı ile siyaset; psikolojinin baskın ya da egemen hale gelmesiyle de toplumsal dışarıda bırakılmıştır.

1960'lı yıllarla birlikte ise Sistem Yaklaşımı önem kazanmıştır. Yine bu yıllarda ön plana çıkan diğer alanlar Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Kalkınma Yönetimi olmuştur. Sistem Yaklaşımı'nın bütünsel bakış açısı, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi'nin ülke incelemeleri, Kalkınma Yönetimi'nin de az gelişmiş ülke-gelişmiş ülke modellemesi sonucunda toplumsal olan Yönetim Bilimi'nin görüş alanına girmiştir. Bunların yanı sıra Eleştirel Kuram, özellikle de Box'ın çalışmaları¹⁴⁸ toplumsal yapıyı Yönetim Bilimi alanında görünür kılmaya yardımcı olmuştur. Fakat tüm bunlar, bir disiplin olarak Yönetim Sosyolojisi'nin kurumsallaşması ve kendini

¹⁴⁷Şaylan, *a.g.m.*, s. 9.

¹⁴⁸Bkz. Box, *a.g.e.*

yeniden üretmesi için yeterli olmamıştır. Ad olarak var olan; ama Yönetim Bilimi yazını içinde kendine yer bulamayan bir alan olarak kalmıştır.

Yabancı yazında¹⁴⁹ bu alana dair çalışmalar çok kısıtlıdır. “*Administrative sociology*”, “*sociology of public administration*” ve “*sociology of administration*” anahtar kelimeleriyle yapılan taramalarda sadece iki kitaba ulaşılmıştır. İlk kitap, Michael J. Hill tarafından 1972’de yazılan *Sociology of Public Administration* adını taşıyan eserdir.¹⁵⁰ Fakat kitabın –en azından bizim anladığımız anlamda- Yönetim Sosyolojisi kitabı olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Her ne kadar Hill “bu kitabın amacı, sosyolojideki modern gelişmelerin kamu yönetimi alanında uygulanabilir olan yollarını göstermektir”¹⁵¹ diye yazsa da baktığı ve geliştirmek istediği alan Örgüt Sosyolojisi’dir. Odaklandığı konular örgütler, bürokrasi, memurlar ve siyaset; odaklandığı yerler ise İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki yerel yönetimlerdir. Kitabın kamu yönetimi alanına sosyolojik bir perspektifle baktığı açıktır; fakat bunu kamu örgütleri üzerine çalışmalardaki kuramsal ve pratik eksikliği gidermek amacıyla yapmaktadır. İkinci kitap ise Shobha Kumari Gupta tarafından 2011’de yazılan *Administrative Sociology* adını taşıyan eserdir.¹⁵² Bu kitaba ulaşmak mümkün olmamıştır.

Yönetim Bilimi alanının iki önemli dergisi olan *Public Administration Review* (PAR) ve *Public Administration Quarterly*’de (PAQ) yayınlanan makalelerde, başlık ve anahtar kelimeler üzerinden yapılan taramalarda da bir sonuca ulaşılamamıştır. Genel taramalarda ise içinde “*administrative sociology*” geçen bazı makalelere ulaşılmıştır. Bu makalelerde Yönetim Sosyolojisi ya genel bir ifade olarak yer

¹⁴⁹Bu taramanın sadece İngilizce dilinde yapılmış olması bu çalışmanın kısıtlarından biridir.

¹⁵⁰Michael J. Hill, *Sociology of Public Administration*, Crane, Russak&Company, Inc., New York, 1972.

¹⁵¹A.k., “Preface”, s. vii.

¹⁵²Shobha Kumari Gupta, *Administrative Sociology*, Mahaveer&Sons, New Delhi, 2011.

almakta¹⁵³ (yönetim ile sosyoloji arasında bağlantı kurmak adına) ya da Alvin W. Gouldner'dan bahsedilirken geçmektedir.¹⁵⁴ Gouldner'in sanayi ve bürokrasi ile ilgili olan çalışmaları böyle bir değerlendirme yapılmasına neden olmaktadır, diyebiliriz.¹⁵⁵ Bunun yanı sıra Gouldner'in Eleştirel Sosyoloji'siyle¹⁵⁶ Eleştirel Kuram'ı bağlantılandırmak isteyen çalışmalarda da Yönetim Sosyolojisi ifadesi geçmekte,¹⁵⁷ ama konumuzla ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Sonuç olarak Gouldner'ın ve bu çalışmaların katkısı, Yönetim Sosyolojisi'ne değil Sanayi Sosyolojisi'ne ve Örgüt Sosyolojisi'ne dir.

Türkiye yazınında da durum çok farklı değildir. *Yönetim Sosyolojisi* adı ile yayınlanan tek eser, 1976 yılında yine aynı adla toplanan Kollokyum'a ait olan bildiri kitabıdır.¹⁵⁸ Çok değerli bildiriler ve tartışmaların yer aldığı kitapta, içinde Yönetim Sosyoloji geçen tek çalışma Şevki Güler'in "Yönetimin Sosyolojik Anlamı

¹⁵³Bkz. Renate Mayntz, "The Study of Organizations", *Current Sociology*, Cilt: 13, No: 3, Aralık 1965, s. 95-119; Luc Rouban, "Politicization of Civil Service", *Handbook of Public Administration*, der. B. Guy Peters ve Jon Pierre, Sage Publications, London, 2003, s. 321-330; Richard Parry, "The Influence of Hecllo and Wildavsky's: The Private Government of Public Money", *Public Policy and Administration*, Cilt: 18, No: 4, s. 3-19; Lionel Chaty ve Carlo Girnando, "Towards an Electronic Administration? Local Information Systems, or The Web Modernization of Local Administration", *International Review of Administrative Sciences*, Cilt: 68, No: 1, Mart 2002, s. 25-43; François Dupuy, "The Bureaucrat, The Citizen, and The Sociologist", *French Politics and Society*, Cilt: 8, No: 2, Bahar 1990, s. 4-12.

¹⁵⁴Bkz. Marinus Osseward, "Sociology Back to The Publics", *Sociology*, Cilt: 41, No: 5, Ekim 2009, s. 799-812; Manfred Stanley, "Literacy: The Crisis of a Conventional Wisdom", *The School Review*, Cilt: 80, No: 3, Mayıs 1972, s. 373-408; Robert Broadhead, "Dialectic in Sociology: In Defence of a Conceptual Art Form", *The Insurgent Sociology*, Cilt: 3, Yaz 1973, s. 40-47.

¹⁵⁵Gouldner, doktoraasını Columbia Üniversitesi'nde Robert K. Merton'ın danışmanlığında tamamlamıştır. *Industry and Bureaucracy* adlı bu çalışma daha sonra iki kitap halinde basılmıştır. Bkz. Alvin W. Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy*, Free Press, Glencoe, 1954 ve Alvin W. Gouldner, *Wildcat Strike*, Antioch Press, Ohio, 1954. Bu tezde, bir fabrikadaki yönetimin el değiştirmesiyle ortaya çıkan bürokratik uygulamaların değişimi çözümlenir.

¹⁵⁶Gouldner'ın Yönetim Sosyolojisi'yle asıl bağının kurulabileceği yer, Eleştirel Sosyolojisi'nin temelini oluşturan ve Refleksif Sosyolojisi'nin (ve aynı zamanda Radikal Sosyolojisi'nin) tohumlarını attığı *The Coming Crisis of Western Sociology*'dir. Fakat kitapta Yönetim Sosyolojisi'ne, Eleştirel Sosyoloji ile bağ ve satatüko bağlamında çok kısa değinilmiştir. Alvin W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, Heinemann Educational Books, London, 1971, s. 475-477.

¹⁵⁷Bkz. David L. Sallach, "Critical Theory and Critical Sociology: The Second Synthesis", *Sociological Inquiry*, Cilt: 43, No: 2, Nisan 1973, s. 131-140; Gary Wickham, "Sociology, The Public Sphere, and Modern Government: A Challenge to the Dominance of Habermas", *The British Journal of Sociology*, Cilt: 61, No: 1, Mart 2010, s. 155-175.

¹⁵⁸Ömer Bozkurt (yay. haz.), *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*.

ve Çağdaş Sanayide Görünümü”¹⁵⁹ adlı bildiri metnidir. Bildiri de konuya çok sınırlı değinilmiş, daha ziyade yönetimin sosyolojik olarak bir egemenlik ilişkisi olduğu üzerinde durulmuş ve bu egemenlik ilişkisinin de çağdaş sanayi kuruluşlarından gözlemlenebileceği belirtilmiştir. Yönetim sürecinin sosyolojik olarak ele alınması gerektiğini düşünen Güler’in Yönetim Sosyolojisi üzerine getirdiği tek açıklama şöyledir:¹⁶⁰

“Yönetim sürecinin, genel sosyolojinin kavramsal ve kuramsal çerçevesi içinde ele alınıp incelenmesi, yönetim sosyolojisinin yaklaşımını ve araştırma alanını oluşturmaktadır. Yönetim eyleminde ortaya çıkan toplumsal ilişkiler, gruplaşmalar, statü ve roller, örgütler; bunlar arasındaki etkileşimler; nihayet, yönetim eylemiyle diğer toplumsal eylemler ve yönetimle, toplumun bütünü arasındaki etkileşimler vb. sorunlar, bizce, yönetim sosyolojisinin araştırma alanı içine girmektedirler.”

Bunun dışında bildiriden sonraki Tartışmalar’da Ömer Bozkurt, yönetimi sosyolojik olarak incelemenin Kollokyum’un amacı olduğunu ve bu çabayı yerinde bulduğunu belirtmiş; Güler de konuyla ilgili Bozkurt’a cevap vermiş ve yeni çıkan bir alanda varsayımlarda bulunduğunu söylemiştir.¹⁶¹ Dolayısıyla Yönetim Sosyolojisi’nden ikinci defa bahsedilmiştir. İfade, son olarak Ömer Bozkurt’un “Toplumsal Yapı İçinde Örgütler” adlı sunuşundan sonra gerçekleşen Tartışmalar’da

¹⁵⁹Şevki Güler, “Yönetimin Sosyolojik Anlamı ve Çağdaş Sanayide Görünümü”, *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, yay. haz. Ömer Bozkurt, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977, s. 85-96.

¹⁶⁰A.k., s. 85.

¹⁶¹Bozkurt konuyla ilgili şu tespitte bulunmuştur: “Sayın Güler’in tebliğini ilgiyle izledim. Yönetim olayını sosyolojik perspektife sokmak ya da sosyolojik kavramların kullanılması yoluyla yeni bir çerçeve içinde incelemek girişimini çok yerinde bir girişim olarak görüyorum. İzninizle, şu anda gerçekleştirmekte bulunduğumuz kollokyumun amacının da zaten böylece belirlenmiş olduğunu hatırlatmak isterim. Yönetim sosyolojisi demekle bir bakıma bu olayı ya da bu bilimsel objeyi yeniden inşa etmek durumundayız. Bu noktada Gaston Bachelard’ın her bilimin kendi objesini yeniden inşa etmek durumunda bulunduğu yolundaki çözümlemesine yollamada bulunmak isterim.”Şevki Güler, “Yönetimin Sosyolojik Anlamı ve Çağdaş Sanayide Görünümü” adlı bildiriden sonraki Tartışmalar, *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, yay. haz. Ömer Bozkurt, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977, s. 98. Güler’in konuyla ilgili cevabı şöyledir: “Yönetim sosyolojisi, dünyada bile henüz gelişmemiş, Türkiye’de de bu kollokyumla, gelişme yolunda ilk adımını atmış bir sosyoloji dalıdır. Yeni ortaya çıkan veya çıkmakta olan bir bilim dalında tebliğ verirken, başlangıçta belirttiğim gibi, ileri süreceğim görüşler, bence de henüz kesinlik kazanmamış varsayımlardır. Bu tebliğimde, yönetim sürecinin sosyolojik açıdan nasıl ele alınabileceğinin bir denemesini yapmayı ve bu konuda, daha çok, tartışma açmayı, bazı noktalara dikkati çekmeyi amaçladım. Eğer yanlış yargılar varsa, doğruların bulunması için bir uyarın olacaktır. Bu da, kendi açımdan bir katkıdır.” A.k., s. 101.

yine Şevki Güler'in eleştirisi ve Ömer Bozkurt'un konuyla ilgili cevabı dolayısıyla geçmektedir.¹⁶² Buna rağmen Kollokyum'daki bildirilere bakıldığında, başka bir yerde Yönetim Sosyolojisi'nden bahsedilmese de yönetim ile daha doğrusu Yönetim Bilimi ile sosyoloji arasında bir bağ arayan çalışmalar olduğu görülecektir.¹⁶³ Fakat ne yazık ki devamı gelmemiş bu isimle başka bir toplantı yapılmamış, başka bir kitap yayınlanmamıştır.

Alan, makaleler açısından da oldukça kısırdır. Konuyla ilgili *Toplum ve Bilim*, *Amme İdaresi Dergisi*, *Cogito*, *Toplum ve Hekim* ile *Sosyoloji Dergisi* taranmış; adında Yönetim Sosyolojisi geçen sadece üç makaleye rastlanmıştır. Bunlardan ilki Nabi Dinçer'in "Yönetim Sosyolojisi Hakkında" adlı kitap incelemesidir.¹⁶⁴ Çalışma, Yönetim Sosyolojisi Kollokyumu'nda sunulan bildiri kitabındaki makaleleri gruplama, tanıtmaya ve eleştirme amacındadır.¹⁶⁵ Diğer iki makale ise Ömer Bozkurt'un "Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Yönetim Sosyolojisi" adlı Metin

¹⁶²Şevki Güler bahsi geçen sunuştan sonra "Ömer Bozkurt'un bildirisini ilgi ile izledim. Ancak Bildirisi ile, kollokyumun konusu olan yönetim sosyolojisi arasında bir bağlantı kurulmadı. Acaba, kendisi, yönetim ile örgüt arasında bir bağlantı görmüyor mu? Yoksa fırsat mı bulamadı? Eğer bir bağlantı görüyorsa, bunu açıklamasını rica ediyorum" şeklinde bir eleştiri getirir. Ömer Bozkurt, "Toplumsal Yapı İçinde Örgütler" adlı bildiriden sonraki Tartışmalar, *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, yay. haz. Ömer Bozkurt, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977, s.121. Ömer Bozkurt'un cevabı şöyle olmuştur; "Şevki Güler'in sorusu yönetim ile örgüt arasında bir bağlantı görüp görmediğim yoluyla. Şüphesiz, hatta belki ilişkiden de öte bir ölçüde özdeşlik söz konusu. Örgüt olayı, kapsayıcı yönetim olayının hem bir kipi hem de bir somut görünümü, böyle olunca yönetim sosyolojisinin de önde gelen alt başlıklarından biri olmak durumda kanımca." A.k., s. 128. Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus, Güler'in konuyla ilgili başka bir çalışması bulunmazken; Bozkurt'un Türkiye'de, Yönetim Sosyolojisi denilince akla gelen ilk isim olduğudur.

¹⁶³Bildirilerin tam listesi Ek-1'de sunulmuştur.

¹⁶⁴Nabi Dinçer, "Yönetim Sosyolojisi Hakkında", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 4, Kış 1977, s. 139-142.

¹⁶⁵İnceleme ilginç bir eleştiriyle son bulmaktadır: "Yönetim sosyolojisi alanında yapılan çalışmaları derleyen bu yayın, ileri bir adımı simgelemektedir. Bununla beraber bir-iki tebliğ dışında bütün tebliğlerin genellikle burjuva yazarlardan kaynaklanması, tarihin ve toplumbilimin açıklanma ve yorumlanmasında burjuva görüşleri yansıtmaları, hatta pek seyrek olarak başvuru marksist yaklaşımı da çarpıtması bakımından eleştirilebileceği düşünülebilir." A.k., s. 142. Bunun, bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakla beraber, bildiri kitabının tamamı okunduğunda dikkate alınması ve ayrıca çalışılması gereken bir görüş olduğu kanaatindeyiz.

Heper'in *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*¹⁶⁶ adlı kitabının incelemesi/eleştirisi olan makale¹⁶⁷ ile Heper'in bu eleştiriye verdiği "Modernleşme, Bürokrasi, Yönetim Sosyolojisi: Bazı Yanıtlar ve Düşünceler" adlı makaledir.¹⁶⁸

Bozkurt kitabı modernleşme, determinizm ve bürokrasi üzerinden eleştirmekte; Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi'ni, yönetim olgusunun daha kapsamlı bir çerçeveye gerek duyması nedeniyle yetersiz görmektedir. Bu çerçeveyi, sadece birkaç sayfa değindiği, Yönetim Sosyolojisi'nin sağlayacağını düşünmekte; yönetimin ihtiva ettiği konuların ve disiplinlerin çokluğu nedeniyle de sorunu "bütün ilgili verilerin tutarlı bir kavramsal çerçeve içinde sosyolojik perspektife sokulmaları sorunu"¹⁶⁹ olarak değerlendirmektedir. Bu perspektif de Gurvitch'in Ayrımsal Sosyoloji'sidir. Bozkurt'a göre:¹⁷⁰

"Demek ki bir yönetim sosyolojisi, karşılaştırmalı kamu yönetimi artı, sosyolojik yöntem ve perspektiften oluşur. Başka bir deyişle, karşılaştırmalı kamu yönetimi bir yandan tarih boyutunu öbür yandan toplumsalın bütün ölçeklerini kapsar, devletin üst kademe değer ve davranışlarının ve ideolojilerinin bir incelemesi olmanın ötesinde ilgi alanını sadece bürokrasi ya da örgüt sorunlarıyla sınırlamazsa ortaya çıkacak olan söylev türü yönetimin sosyolojik bilgisi olarak belirlenebilir. Açıktır ki bu anlamda yönetim sosyolojisi karşılaştırmalı kamu yönetimine bir alternatif değildir. Karşılaştırmalı kamu yönetiminden yöntem ve kapsam bakımından ayrılan bir disiplin olmak durumundadır."

Yönetim Sosyolojisi'nin, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi'nden daha fazlasını ifade ettiğini belirten Bozkurt'un, tam olarak ne kastettiğini anlamak için başka bir bildirisine bakmak gerekmektedir. Fakat ondan önce Heper'in yukarıda bahsi geçen cevabına değinilmelidir. Heper yazısında hem Bozkurt'un eleştirisine hem de Dinçer'in Yönetim Sosyolojisi Kollokyumu'nda sunulan bildirileri değerlendirdiği

¹⁶⁶Bkz. Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

¹⁶⁷Ömer Bozkurt, "Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Yönetim Sosyolojisi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 2, Yaz 1977, s. 179-186.

¹⁶⁸Metin Heper, "Modernleşme, Bürokrasi, Yönetim Sosyolojisi: Bazı Yanıtlar ve Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 8, Kış 1979, s. 85-89.

¹⁶⁹Bozkurt, "Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Yönetim Sosyolojisi", s. 186.

¹⁷⁰A.k., s. 186.

makalesine cevaben kaleme alınmıştır. Yönetim Sosyolojisi'ne dair söylenenleri ilginç bulduğunu belirten Heper'in bu konuya dair değindiği tek şey, Yönetim Sosyolojisi'nin, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi'nden daha geniş olarak tanımlanmasıyla ilgilidir. "Eğer, bu böyle ise, Bozkurt'un çalışmamı genel olarak 'dar' bir perspektife sahip olmakla suçlamasını anlamak güç. Ben yönetimin genel kuramını geliştirmek iddiasında değilim söz konusu kitabımda"¹⁷¹ diye yazar Heper. Görüldüğü üzere adında Yönetim Sosyolojisi geçen üç makaleden sadece biri konuyla ilgili bilgiler içermektedir. Bu bağlamda Yönetim Sosyolojisi'nin kapsamının ne olduğu Bozkurt'un daha açıklayıcı; ama yine çok kısa olan (sadece altı sayfa) ve Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu'nda sunduğu "Sosyoloji ve Yönetim Bilimleri"¹⁷² isimli bildirisinden takip edilmeye çalışılmıştır.

Bozkurt, değerlendirmelerini üç düzey üzerinden yapmaktadır. Toplumsal yapıların ve kolektif davranışların bilgisi olarak sosyoloji, sosyolojinin konu alanının bir kesimi olarak Yönetim Bilimi ve bunların nesnesinin sınırlanmasıyla (kamu örgütleri ve yönetsel aygıtlar) ortaya çıkan Kamu Yönetimi.¹⁷³ Yönetimi de hem bir disiplin hem de bir eylemin adı olarak kabul eden Bozkurt, yönetimi bir yandan bir bilgiler bütünü diğer yandan da bir uygulamalar alanı olarak görmektedir.¹⁷⁴ "İlkin kameralist yaklaşımdan, sonra da yönetim hukukundan ve ampirik ve pragmatik nitelikli 'mühendis' yaklaşımlardan özgürleştiği, ayrıştığı ölçüde yönetim bilimi sosyolojiye yönelmiş, onun yöntemini kullanmıştır"¹⁷⁵ diyen Bozkurt, bu iki alanın özdeş olarak alınabileceğini ya da Yönetim Bilimleri'nin, Yönetim Sosyolojisi olarak

¹⁷¹Heper, *a.g.m.*, s. 88.

¹⁷²Ömer Bozkurt, "Sosyoloji ve Yönetim Bilimleri", *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri-Birinci Cilt*, TODAİE Yayını No: 261, Ankara, 1995, s. 45-50.

¹⁷³Bozkurt, Yönetim Bilimi'ni ve Kamu Yönetimi'ni birlikte kastettiğinde "Yönetim Bilimleri" ifadesini kullanmaktadır. *A.k.*, s. 45.

¹⁷⁴*A.k.*, s. 45.

¹⁷⁵*A.k.*, s. 46.

da belirlenebileceğini söylemektedir. Yönetimi “makro ve mikro düzlemlerde bir toplumsal alan”¹⁷⁶ olarak kabul eden Bozkurt yönetimin aynı zamanda bir eylem olmasına da vurgu yaparak bu anlamıyla daha da genel olduğunu ve doğrudan sosyolojiye dayandırılması gereğine dikkat çekmektedir. “Sosyoloji hem yönetim aygıtlarının işleyişinin bilgisine ulaşmada hem de bu aygıtların topluma yönelik faaliyetinin etkililiği için, bu insan faaliyetleri ya da eylem kümesinin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir.”¹⁷⁷

1930’larda başlayıp 1960’lara kadar etkili olan örgüt kuramları genel olarak Yönetim Bilimi içinde değerlendirilse de “yönetim biliminin bir kesimi, örgüt kuramı, doğrudan ve hemen münhasıran sosyolojik ve sosyal psikolojik çalışmalarla oluşmuştur.”¹⁷⁸ Dolayısıyla örgütler, örgütsel eylem, örgütün çevresi, örgüt ve birey, örgüt iklimi gibi üzerinde durulan bütün konular Yönetim Bilimi’nden ziyade sosyoloji ve psikolojinin kapsamı içinde bulunmaktadır. Bozkurt’a göre “bu türden analizlerin sosyolojik niteliklerinin ağır basması bir yana, değil kamu yönetimiyle (disipliniyle), sadece yönetim disipliniyle bile doğrudan ilgisi yoktur. Bunlar nihayet kolektif ya da örgütsel eylemin dinamiklerinin anlaşılmasına yönelik çalışmalardır.”¹⁷⁹ Örgütle ilgili çalışmaların Kamu Yönetimi ve yönetim ile doğrudan ve özellikle ilgili olmadığı iddiası biraz aşırı olmakla birlikte, haklılık payı da içermektedir. Çünkü örgüt kuramlarının konusu ve içeriği olan birey ve örgüt incelemeleri etkililik, etkinlik ve verimlilik adına yapılsa dahi nihayetinde toplumsal yapıya ya da toplumsal değişmeye olan etkilerin ortaya konulması için gerçekleştiren çalışmalardır. Birey-örgüt-toplum, devridaim yapan bir kazana benzetilebilir.

¹⁷⁶A.k., s. 46.

¹⁷⁷A.k., s. 46.

¹⁷⁸A.k., s. 46.

¹⁷⁹A.k., s. 47.

Değerleri, davranışları, kültürü, sınıfsal konumu ve aidiyet duygusu ile birey örgütü etkilemekte; örgüt bunun sonucunda bir değişim yaşamakta ve ister kamu ister özel olsun yönetimi etkililik, etkinlik, verimlilik, üretkenlik, uygulanan politikalar hatta sosyal ve kültürel olarak etkileyebilmektedir. Dolayısıyla bu da toplumsal değişmeye katkı sağlamaktadır. Bireyin içinde olduğu toplumsal çevre de değişmekte ve süreç baştan işlemektedir. Sonuç olarak bu dairesel hareketin incelenmesi de doğrudan sosyolojinin alanına girmektedir.

Bireyin psikolojiyi; örgütün sosyoloji, Sosyal Psikoloji, Yönetim Psikolojisi ve Yönetim Bilimi'ni; toplumsal yapının sosyoloji ve antropolojiyi; kültürün ve yapının antropolojiyi göreve çağırdığı bu alanın sadece Yönetim Bilimi'yle anlaşılamayacağı, açıklanamayacağı ve disiplinlerarası bir çalışma tarzı gerektirdiği açıktır. Yönetim Bilimi içinde değerlendirilmesi gerekliliği kabul edilse dahi örgüt kuramlarının sosyolojiye olan yakınlığı Yönetim Bilimi'nin de sosyolojinin içinde konumlandırılması gereğini birlikte getirecektir. Çünkü Yönetim Bilimi bir disiplin, sosyoloji ise bir bilim dalıdır; örgüt parça, toplum ise bütündür.

“İdarenin eklemlenişi ve kamu hizmetlerinde etkinlik, görev paylaşımında geçişmelerin, örtüşmelerin bertaraf edilmesi, benzer ya da komşu görev alanlarında çalışan ya da yakın işbirliği içinde çalışma durumunda bulunan kamu kurumları arasında eşgüdüm ve özellikle yönetsel reformların saikleri, yöntem ve sonuçları da hem analitik hem de eleştirel çalışmaların konusudur...Bir araya gelen kamusal ve özel yönetsel birimler arasındaki ilişkiler...dizgede ortaya çıkan işlevsizliklerin incelenmesi gibi çalışmalar da yönetim bilimlerinin doğrudan ilgi alanı içindedir.”¹⁸⁰

Tüm bunlar kamu kurum ve kuruluşlarındaki yapısal ve işlevsel sorunlar ile bu sorunlara getirilen çözümler, toplumsal yapıdan etkilenen ve toplumsal yapıyı etkileyen unsurlar oldukları için Yönetim Sosyolojisi'nin konusu olabilirler. “Burada söz konusu olan, yönetsel düzenleme ve kararların etkililiği ve yerindeliği için

¹⁸⁰ A.k., s. 48.

toplumun bilgisine duyulan ihtiyaçtır.”¹⁸¹ Bu doğrultuda hem yönetimin hem de sosyolojinin Siyaset Bilimi ile kesişmesi kaçınılmaz olacaktır. En başta belirtildiği gibi Yönetim Sosyolojisi, disiplinlerarası bir çalışma alanıdır. İktisadi, siyasi, hukuki, toplumsal, ideolojik ve kültürel olarak pek çok ilişkinin birbirine geçtiği yirmi birinci yüzyılın başında; bilim dallarının ve disiplinlerin sınırlarının kesin ayrımlara tabi tutulduğu yirminci yüzyılın başındaki durumu beklemek hata olacaktır. Bundan 100-150 yıl önceki ayırmadan zaferle çıkan Siyaset Bilimi, iktisat, sosyoloji gibi bilim dalları dahi sınırlarını koruyamamaktadır.

Sonuç olarak bakıldığında Yönetim Bilimi’nin konusu olan pek çok tartışmada; siyaset-yönetim ayrımı, olgu-değer farklılaşması, kamu özel ortaklığı ya da ayrılığı, modern-postmodern kamu yönetimi, yerel yönetim-merkezi yönetim, devletin sınırlarının korunması ya da küçültülmesi gereği, yatay-dikey örgütlenme ya da hiyerarşi, bürokrasi-esnek yönetim, pozitivist yöntem-yorumsamacı yöntem gibi sorun alanlarında anlaşmazlığa düşülmekte ve çıkış yolu bulunamamaktadır.

“Karşılaşılan güçlüklerin ve içine düşülen açmazların ve bilahare kimi deneyimlerden sonra bu siyasalardan vazgeçmenin ya da her şeye rağmen hataları sürdürmenin ardında, toplumsal determinizmler konusunda aydınlık getiren sosyoloji ve giderek tarih (geçmiş yönetsel tecrübeler ve geçmiş yönetsel tercihlerin ardındaki sosyolojik gerekçeler) bilgisi ile tarih ve sosyoloji yardımıyla düşünme alışkanlığının yokluğu önemli bir pay taşıyor olabilir.”¹⁸²

Sosyolojinin bu sorunların çözümünde nasıl bir rol üstlenebileceği, Yönetim Sosyolojisi’nin ne denli bir yardım sağlayabileceği; ancak bu yönde yapılacak çalışmalarla açıklığa kavuşacaktır. Nihayetinde Yönetim Bilimi’nin konusunu oluşturan pek çok konu toplumdan etkilenmekte ve toplumu etkilemektedir. Bu doğrultuda sosyolojik bilgidен yararlanma gereği kaçınılmaz olmaktadır. “Ne var ki siyasi tercihler ve dünya görüşleri çok kolayca, sosyolojik bilginin yerine ikame

¹⁸¹A.k., s. 46.

¹⁸²A.k., s. 50.

edilmektedir.”¹⁸³ Bu duruma OECD’nin yönetişimi desteklemesi ya da Kamu Politikası Analizi’nin yükselişi gibi örnekler verilebilir. Bu da Yönetim Bilimi’nin gittikçe sosyolojiden uzak ve toplumsaldan kopuk çalışmaların konusu olmasıyla sonuçlanmakta; belli çerçevelerde yapılan değerlendirmelerin artmasına ve egemenlik kazanmasına neden olmaktadır. Bunun tersine çevrilmesi ve alanın sosyolojik araştırmaların konusu olması için ise öncelikle kuramsal bir zemin hazırlanması gerekmektedir. Görüldüğü üzere konuyla ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu doğrultuda İkinci ve Üçüncü Bölüm’de yapılmaya çalışılan, Yönetim Sosyolojisi için yöntemsel ve kavramsal düzeyde kuramsal bir zemin oluşturma çabasının sonucudur. Böylece pratik düzeyde araştırmalar yapmak da mümkün olacaktır.

¹⁸³ A.k.,s. 50.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNETİM SOSYOLOJİSİ'NDE YÖNTEM

1. SACAYAĞI: POZİTİVİZM, MANTIKSAL POZİTİVİZM ve DİYALEKTİK

Metodoloji bilginin çıkarsanma yollarını, bu yolların işleyiş düzenini inceleme biriminin nasıl kavramsallaştırıldığını, akıl yürütme tarzlarını, aklın işleyiş kurallarını ve araştırma tekniklerini konu edinen bir alandır.

Bilim, sanat, din ya da mitolojinin ortak yanı ilgilendikleri konular hakkında tutarlı ve geçerli açıklamalar yapmayı amaçlamalarıdır. Konularına göre yani doğa, toplum, birey ya da kültür biçiminde ayrıldıkları düşünülse de bu dalların asıl olarak ayrıldıkları nokta kullandıkları yöntemlerdir. Çünkü saydığımız her bir konu, bağlantılı ya da etkileşim içindedir.

Yöntem tutarlı ve geçerli açıklamalar yapabilmek için yürünen ya da yürünecek yolu belirleyen kurallardır. Bu yolun iki süreci vardır; akıl yürütme tarzını belirleyen tümevarım, tümdengelim, analogi gibi zihinsel olan süreç ve araştırma kurallarını belirleyen gözlem, deney, hipotez, sınıflama, sınaama gibi eylemsel süreç.¹⁸⁴

Araştırmalarda sosyolojik olarak izlenebilecek, hipotetik-dedüktif ya da tümdengelim ile indüktif-istatistiksel ya da tümevarım olmak üzere iki yol bulunmaktadır. Tümdengelimde, önce belli bir konuda genelleme, yasa veya aksiyomatik ifadelerle dayalı kuramlardan birtakım hipotezler çıkarılır. Daha sonra bu hipotezlerde dile getirilen ilişkilerin, somut sosyal gerçeklikteki ilişkilerle uyumlu olup olmadıkları sınanır. Tümevarım olarak adlandırılan diğer metodolojik yolda bu

¹⁸⁴Nilgün Çelebi, “Yöntem Kavramı Üzerine”, *Doğa ve Bilim*, Sayı: 13, 1983, s. 14-19.

süreç tersine çevrilir. Her türlü genelleme, yasa veya aksiyomatik ifadeler ve bunları kabul eden kuramlar, bu kuramlardan çıkarılan hipotezler göz ardı edilir.

Tarihsel olarak ilk önce tümevarım tercih edilmiş, daha sonra bu yerini hipotezle yola çıkan tümdengelimle bırakmıştır. Tümevarımsal yol, Bacon'ın bilimi felsefe ve dinden özgürleştirmek için önerdiği yol olup, daha sonra felsefecilerin teklikten tümelin bilgisine ulaşamayacağı eleştirileri nedeniyle ikinci plana gerilemiştir.¹⁸⁵ Tümevarımsal yaklaşımda araştırmacı gözlem ve deney yapar, bunların sonuçlarını çözümler, çözümlerine dayanarak kurduğu hipotezleri sınar. Sonuçta da hipotezde dile getirilen ilişkiyi doğrular ya da yanlışlar. Tümdengelimsel yaklaşımı uygulayan araştırmacı ise hipotez, gözlem, sinama aşamalarını takip eder.¹⁸⁶ Pozitivizm ve mantıksal pozitivizm bu iki yaklaşımdan tümevarımı kullanırken, diyalektik tümdengelimini tercih eder.

Pozitif bilimlerde sinama aşaması uzun bir süre gerektirir. Kurulan hipotezin gerçekliğinin doğrulanabilmesi ya da yanlışlanabilmesi için olayların gözlemlenmesi gerekir. Olgu ve olaylar ilişkileri ifade ettiğinden, bu ilişkilerin birbirleriyle bağlantılarını ya da birbirlerine etkilerini ortaya koymak da uzun zaman alır. Matematik ve pozitif bilimler benzer yollarla benzer hedefler için yola çıksalar da nesnelerinin farklılığı nedeniyle farklı yollar izlerler. Dolayısıyla matematiksel bilimler için kullanılan her yöntem pozitif bilimler için uygun olmaz; çünkü matematiksel ifadeler olgulardan oluşmazlar, sabittirler. Yine de bu farklılıklar her ikisi için de farklı yöntemlerin kullanılmasını gerekli kılmak için yeterli değildir. Farklılıklara karşılık pek çok benzerlik de bulunabilir.

¹⁸⁵Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat-2. Cilt*, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1961, s. 148-156.

¹⁸⁶Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Jonathan H. Turner, *The Structure of Sociological Theory*, The Dorsey Press, Illinois, 1978; Kenneth D. Bailey, *Methods of Social Research*, The Free Press, New York, 1987.

Sosyal olayların doğa olaylarından farklı olduğu ve bu nedenle farklı yöntemlerle araştırma konusu edilmesi gerektiği tartışması günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Sosyal olaylarda birey ya da toplum için içine girdiği için doğa bilimlerindeki gibi açıklamaya değil anlamaya yönelinmesi gerektiği görüşü baskındır.

Gelinen aşamada, sosyal bilimlerde pozitivist yöntemin kullanılmasına karşı çıkmak çok da gerçekçi bir tutum gibi görünmemektedir. Bunun yanı sıra doğa bilimlerindeki tekniklerin birebir uygulanmasının sosyal bilimler açısından doğru ya da genel-geçer bilgiye ulaşmada en etkili yol olduğu iddiası da sorunludur. Yapılması gereken, sosyal bilimler adına bu yöntem içinden bir patika açmak ve güvenilir-geçerli bilgilere ulaşabilmek için veri toplama araçlarını güçlendirmektir.

Sosyal bilimlerde anket ve mülakat formları ile nesnelliğin yakalanabilmesi mümkün değildir. Sadece bu teknikleri kullanmak, araştırmaya katılanların ideolojik tutum, davranış ve değerlerini göz ardı etmek anlamına geldiği gibi aynı zamanda araştırmacıların da ideolojik tutum, davranış ve değerlerinin yönlendirici olabileceğini hesaba katmamak demektir. Anket ve mülakat formları yanında gözlem tekniklerini geliştirmek ve güçlendirmek daha nesnel bilgiler elde etmek için yararlı olacaktır. Aynı zamanda, örneklemin nicel olarak büyük olmasının nesnel bilgiyi daha kolay sağlanacağına olan inanç; nedensellik, olasılık, belirsizlik gibi her bilim dalı için ortak ve gerekli olan alanların gözden kaçmasına neden olabilir. Bu nedenle nitel ve nicel araştırma tekniklerinin bir arada ve dengeli biçimde kullanılması, sosyal bilimlerde nesnelliğe ulaşmak için zorunludur.¹⁸⁷

¹⁸⁷Daha ayrıntılı bilgi için bkz. William J. Goode ve Paul K. Hatt, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Metotları*, çev. Ruşen Keleş, S.S.Y.B. Yayını, Ankara, 1964.

Sosyal bilimlerde nesnelliğe ulaşma çabası, doğa bilimlerindeki gelişmelerle birlikte on altıncı yüzyılda hız kazanmıştır. On yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar bilgiye ulaşmanın yolunun, tüm bilim dalları için, dışsal gerçeklik olduğuna inanılan yüzyıllardır. Bu dışsal gerçeklik, gözlemlenebilen olgulara yönelinmesiyle birlikte, Orta Çağ boyunca bilimde etkisini hissettiren dinsel ve metafizik bilgiden kurtulmanın bir yolu olarak görülmüştür. Galileo ve Newton gibi doğa bilimciler tarafından temelleri atılan bu yaklaşım, sosyal bilimlerde Hume, Mill gibi düşünürlerin etkisiyle gelişmiş, sosyal bilimlerde epistemolojik bir yaklaşım halini ise Comte'un çalışmaları sayesinde kazanmıştır.¹⁸⁸ Bu baskın görüşe rağmen bir taraftan dışsal gerçekliğin arkasına bakmayı savunan realist yaklaşım diğer taraftan dışsal gerçekliği açıklamaktan ziyade anlamaktan yana olan yorumsamacı anlayış filizlenmeye başlamıştır.

Bu bağlamda sosyal bilimlerin gelişmesini, kaba bir şekilde pozitivist, realist ve yorumsamacı gelenek olarak üçe ayırmak mümkündür. Bu üç geleneğin bilgiye ve nesnelliğe ulaşma çabası, gerek kuram bazında aradıkları yer gerekse araştırma teknikleri bazında aradıkları yol açısından farklılaşmış; bir tarafı tercih etmek diğerlerini reddetmek anlamına gelmiştir. Ne kurucular ne de takipçiler ortak bir yöntem geliştirmeye çalışmışlardır.

Bu üç gelenekten kazanan taraf, on dokuzuncu yüzyıl boyunca egemen paradigma olan pozitivizm olmuştur. On yedinci yüzyılda Descartes'ın ve Locke'un yazılarında bulunabilen pozitivizm, "on sekizinci yüzyılın başlarında Hume ve Berkeley'in çalışmalarıyla dikkat çeken bir gelişme göstermiştir."¹⁸⁹ Bacon ve Descartes, matematiğe ve doğa bilimlerine olan inançları ile bilginin insan için vazgeçilmezliği

¹⁸⁸Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 169.

¹⁸⁹Keat ve Urry, *a.g.e.*, s. 18.

noktasında birleşmeler de iki ayrı akımın öncüsü olmuşlardır. Bacon’ın deneyci yaklaşımı Locke, Berkeley ve Hume tarafından izlenirken; Descartes’in usçuluğunu ise Spinoza ve Leibniz sürdürmüştür.¹⁹⁰ On sekizinci yüzyılın Baconcu deneyci geleneği, Comte ve Mill’in pozitivizmi için uygun zemini sağlamıştır.

On dokuzuncu yüzyılda geometri ve fizikte yaşanan gelişmeler ise gözlemlenemeyen olgu ve olayları gündeme getirmiş, dolayısıyla pozitivizm egemenliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum, bir taraftan realist ve yorumsamacı yaklaşımların önem kazanmasına neden olurken diğer taraftan da pozitivizmin yirminci yüzyılın başında ortaya çıkan yeni bir yorumuyla aşılmaya çalışılmıştır. Mach’ın öncülüğündeki ampiryokritisist/empiriokritisist yaklaşım bilimlerin olguları keşfetmediğini, yalnızca birbirleriyle ilişkilendirdiğini dolayısıyla da salt doğru diye bir şey olamayacağını dile getirerek yeni bir bakış açısı oluşmasına neden olmuştur.

Ampiryokritisizm (eleştirel pozitivizm), matematiksel mantığın kurucuları olan Frege, Russell ve Whitehead’i de etkilemiştir. Matematik ve mantığın bir zorunluluk ögesi taşıdığını savunan bu görüş sonucunda da 1920’lerde Viyana’da bir grup düşünür mantıksal pozitivizmi kurmuşlardır. Mantıksal pozitivizm, “Humecü ampirik gelenek ile on dokuzuncu yüzyılın sonlarında gelişme gösteren matematiksel mantığın bir karışımı”¹⁹¹ olarak doğmuştur. Mantıksal pozitivistler savlarını hem yaşanan bu yeni gelişmeler hem de pozitivizm eleştirisi üzerinden oluşturmuşlardır. Yine de sonuç olarak, ampiryokritisizm ve mantıksal pozitivizm on dokuzuncu yüzyıl pozitivizminden tüm farklılıklarına ve ona eleştirilerine rağmen pozitivizm içinden çıkmış olmaları nedeniyle yirminci yüzyılın da egemen paradigması, pozitivizm olmuştur.

¹⁹⁰Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 250.

¹⁹¹Keat ve Urry, *a.g.e.*, s. 19.

Realist gelenek içinde değerlendirebileceğimiz diyalektik ise pozitivist gelenekten çok daha eskilere dayanmaktadır. Köklerini İlk   ağ filozoflarında bulabileceğimiz diyalektik, hem bir felsefi görüş hem de bir yöntemdir. Thales, Anaksimenes, Empedokles, Demokritos, Epiküros, Herakleitos gibi filozoflar dünyanın bir bütün olduğuna ve bu bütünü bir arada tutan bir “ilk madde”ye inanmış; bu madde hepsi için farklı da olsa başlangıcını maddeden alan diyalektik düşünceye zemin oluşturmuşlardır. Herakleitos hem “ilk madde”ye inancı hem de hiçbir şeyin aynı kalmayacağını ve sürekli bir değişim içinde olduğunu söyleyerek bu isimler arasında ayrıcalıklı bir yer kazanmıştır. Daha sonraki aşamada Platon, maddede ya da maddenin özünde değil; ama insanın gerçeği ararken içinde bulunduğu hareket, devinim ve gelişmede bulunan farklı bir diyalektik anlayıştan bahsetmiştir. İdealist olan bu görüş, hem diyalektik hem de maddecilik tarafından eleştirilse de diyalektik düşüncenin gelişmesi açısından oynadığı rol yadsınamayacak kadar fazladır.

Diyalektiğin bir yöntem olarak ortaya çıkışı ise kuşkusuz ki Hegel ile birlikte olmuştur. Hegel diyalektiği de idealizmle sonuçlanmasına rağmen hem Feuerbach’ı hem de Marx ve Engels’i en çok etkileyen isim olmuştur.   nce diyalektiği geliştiren sonra da diyalektik materyalizmi ve tarihsel materyalizmi ortaya koyan Marx ve Engels gerek kuramsal gerek pratik anlamda on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Marx’ın, Hegel diyalektiğine uygun olarak geliştirdiği diyalektik “bilginin kökenini ve gelişimini bilgi-olmayandan bilgiye geçişi inceleyip genelleştirerek, konusuna tarihsel olarak bakan”¹⁹² bir bilgi kuramı oluşturmuştur.

¹⁹²Viladimir İli   Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*,   ev. Vahap Erdoğdu, Sol Yayınları, Ankara, 2006, s. 22.

Bu çalışmada ne olduğu ve ne olması gerektiği anlaşılmaya çalışılan, kuramsal ve kavramsal çerçevesi çizilmeye uğraşılan Yönetim Sosyolojisi'nin kullanacağı yöntem olarak diyalektik hiper-ampirizm önerilmektedir. Pozitivizm, mantıksal pozitivizm ve diyalektik yaklaşımların birleştirilmesiyle ve sonrasında bu üçünü aşan bir konuma yerleşmesiyle, Georges Gurvitch tarafından oluşturulan bu yöntemin hem bir disiplin olarak Yönetim Sosyolojisi'ni anlamayı kolaylaştıracağı hem de kuram-pratik birlikteliği sayesinde gerekli araştırma zeminini sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çerçevede ilk aşamada, önce diyalektik hiper-ampirizme dayanak sağlayan pozitivizm, mantıksal pozitivizm ve diyalektik yaklaşımlar tarihsel gelişim süreçleri içinde ele alınmış ve temel savları doğrultusunda incelenmiştir. İkinci aşamada da hem yöntemini hem de düşünüş şeklini ve sistemini daha iyi anlayabilmek adına Gurvitch'in sosyolojisi üzerinde durulmuş ve sonrasında diyalektik hiper-ampirizm tartışması yürütülmüştür.

1.1. Tarihsel Kökler ve Temel Savlar

1.1.1. Pozitivizm

Pose, Fransızca bir köktür ve etimolojik olarak gövdenin duruşu anlamına gelmektedir.¹⁹³ Pozitif ise deneye dayanan, olumlu, artı anlamlarını ifade etmektedir. “Metodoloji açısından ‘pozitif’ kavramı, geleneksel felsefede “*metafizik soyutlamalar*”ın polemik karşıtı olarak düşünülebilir.”¹⁹⁴ Dolayısıyla gözlem ve deneye dayalı her türlü “duruş”un (olgu ve olayın) pozitif olduğu söylenebilir.

Pozitivizmin kökeni sosyolojinin de kurucusu sayılan Comte’a dayandırılmaktadır. Comte’tan önce anılması gereken isim ise Comte’un da hocası olan Saint Simon’dur. On sekizinci yüzyıl bireyciliğinin sonucu olan kargaşa durumuna bir çare bulmak amacıyla pozitivist düşünce biçiminin bir taslağını ortaya koyan Saint Simon; topluma yeniden düzen verilirken bunun pozitif bilimlerin bir bileşkesi üzerine kurulmasını önermiştir. Bilimin metafizik ve dini öğelerden kurtarılması gerektiğini düşünen Saint Simon; bunun pozitif bir bilim anlayışı geliştirilerek yapılabileceğini düşünmektedir.¹⁹⁵ Toplumlara olgular üzerinden incelemenin gerekliliğine dikkat çeken Saint Simon, Comte gibi bunu pozitivist yaklaşımla yapmayı önermiştir.

Comte “toplum yaşayan bir organizmaya benzer” varsayımını kabul eder; ama bunu geliştirmek için pek de çaba sarf etmez. Daha çok toplumsal statik (yapı-*structure*) ve toplumsal dinamik (süreç-*process*) üzerinden çalışır. Bu, “Üç Hal Yasası” olarak da bilinir. Buna göre toplumlar dinsel-metafizik-pozitif aşamalardan

¹⁹³<http://www.nisanyansozluk.com/?k=poz&lnk=1> (Erişim Tarihi: 10.06.2015).

¹⁹⁴Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁹⁵Ergun, *a.g.e.*, s. 71-73.

oluşan üç dönemli bir evrimden geçerler.¹⁹⁶ Bu nedenle Comte yapısal-işlevselci olarak da değerlendirilir.

Toplumu, biyolojideki evrimi açıklamaya çalışan kuramlara benzeyen bir toplumsal evrim kuramı ile açıklamaya çalışan Spencer ise deneysel yönetime yaklaşmaktadır. “Evrim, hangi bakımdan ele alınırsa alınsın, daima, maddenin bir tamamlanması ve hareketin bir dağılması sayılmalıdır ki bu tamamlanma ile dağılmanın kendileri de madde ile hareketin başka dönüşümleriyle el ele gidebilirler ve ekseriya giderler de”¹⁹⁷ diyen Spencer yapısalcılara da bir kapı aralamıştır.

Toplumu bir organizma gibi gören Spencer’ın düşüncesi, aynı zamanda işlevselciliğe de açılmaktadır. Organizmaları meydana getiren parçaların hepsinin farklı işlevleri olduğunu ve ancak bu işlevlerin birleşerek bir bütünü meydana getirebileceklerini düşünmektedir.

Spencer, özellikle biyoloji ile toplumsal sistemler arasındaki farklılık ve benzerlikleri tartışır. Toplum ve organizmanın her ikisi de büyüme eğilimi gösterir, ikisi de hacimce büyürken yapıcı da büyürler, ikisinde de her bir parça bir işlev veya bir amaca hizmet eder, her ikisinde de parçaların birinde oluşan bir değişme diğer parçaları ve sonunda bütünü etkiler, her ikisinde de parçalar birbirlerine bağımlı olmakla birlikte bağımsız olarak da incelenebilir.¹⁹⁸ Bu benzerliklerin yanı sıra farklılıkları da vardır. Örneğin yaşayan organizmada parçalar birbirlerine yakın bağlarla bağlıyken, toplumsal sistemlerde kolayca ayrılabilir parçalar nedeniyle

¹⁹⁶Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Auguste Comte, *Pozitivizm İlmihali*, çev. Peyami Erman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952; Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, çev. Erkan Ataçay, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁹⁷Herbert Spencer, *İlk Prensipler I*, çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947, s. 433.

¹⁹⁸Herbert Spencer, *İlk Prensipler II*, çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947, s. 31-36.

bağlar belirgin olmayabilir.¹⁹⁹ Durkheim'in da buna benzer organik bir bakış açısı vardır.

Durkheim'in Spencer'la diğer bir benzer yanı da toplumu bir evrim çizgisi üzerinde açıklama isteğinden kaynaklanmaktadır. Durkheim toplumların vicdana dayalı mekanik dayanışmadan; sanayinin gelişmesiyle işbölümünün artması, dolayısıyla da karşılıklı bağımlılığın artması ve sonuç olarak bireyselliğin artması nedeniyle organik dayanışmaya dayalı düzene geçtiklerini belirtmektedir.²⁰⁰

Pozitivizmin ilk temsilcilerinden olan Durkheim; Comte ve Spencer'ın bahsettiği sınanabilir kavramlara "toplumsal olgular" (*social facts*) adını verir. Bunlar; yaş, din, ırk, medeni durum, intihar ve suç oranları gibi deneysel gerçekliğe sahip kavramlardır. Durkheim'e göre, olgular veya değişkenler somut, gözlemlenebilir ve ölçülebilir özelliklere sahiptir. Bu durumda önerme (*proposition*) toplumsal olgular ve değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren genellemedir. Önergeler kuram değildir, bir kuram çerçevesinde birbirleriyle ilişkilendirilen parçalardır.²⁰¹ Pozitivizmde kesinlik önemlidir; ama bu kesinliğin dereceleri olduğu kabulüyle bu durum biraz yumuşatılmalıdır.²⁰²

Pozitivizm insana özgü değerler olduğunu yadsıyor gibi gözükse de bu tam olarak doğru değildir. Değerler vardır; ama olumsuzdurlar, insanların bu olumsuz değerleri toplumsal dünya içinde eritilmelidir. Bu görüş dayanağını Hobbes'ta bulur.²⁰³ Hobbes'a göre insan eylemi zora dayalı, çatışma koşullarında açığa çıkan arzu ve

¹⁹⁹ A.k., s. 58-64.

²⁰⁰ Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 210-211.

²⁰¹ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 15-16.

²⁰² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Durkheim, a.g.e.; Emile Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013.

²⁰³ Bkz. Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lin, YKY Yayınları, İstanbul, 1993.

tutkularca belirlenmektedir. Akıl sayesinde insan bunu aşmakta ve zora dayalı çatışmalar, zora dayalı olmayan işbirliğine dönüşmektedir. Hobbes'un insanı bencil ve belirlenmiş olarak kabul eden; ama aynı zamanda rasyonel davranabilme kapasitesine de sahip olduğu varsayımı pozitivistin de temel varsayımlarındandır.²⁰⁴ İki düşüncede de insanı sınırlandırmak için toplumun gerekliliğine vurgu vardır.

Pozitivizmde sosyal bilimlerin doğa bilimlerine benzediği kabul edilir. Doğrulanabilir veri anlayışı benimsenir ve ampirist bir eğilim söz konusudur. Pozitivizm "toplumsal fenomenlerin tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi düzenlilik ve nedensellik kuralları içinde olduğu inancındadır."²⁰⁵ Bu nedenle kanun arayışına yönelir. Bir kanun ortaya koyabilmek için de deney ve gözlemle doğruluğu kanıtlanabilen, bilimsel olarak ifade edilebilecek verilere ihtiyaç vardır.

Pozitivizmde önermeler *apriori* olarak bilinemezler, önermelerin deney ve gözlem yoluyla test edilmeleri gerekmektedir. Pozitivizmde bilimin amacı, olgu ve olayların arkasındaki özlere ulaşmak değildir. Bulunan bağlar da zorunlu değil belli bir sistematik içinde işleyen düzenliliklerdir.²⁰⁶

Pozitivizmde kuramlar, doğruluk ve yanlışlıkları belirli bir sistem doğrultusunda gözlem ve deney yoluyla ortaya konmuş, geliştirilmiş ve evrenselleştirilmiş ifadelerdir. Bilimsel kuramların evrensel önermeleri genellikle yasa olarak adlandırılır. Kuramsal yasalar gözlemle oluşturulmadıkları için kuramsal yasalarla ampirik yasalar arasında fark vardır.²⁰⁷

²⁰⁴Poloma, *a.g.e.*, s. 18-19.

²⁰⁵A.k., s. 15.

²⁰⁶Keat ve Urry, *a.g.e.*, s. 16.

²⁰⁷A.k., s. 30.

Pozitivistler bilimsel yasalar oluştururken bazı ölçütler kullanırlar. İlk olarak, yasaları ifade eden önermeler evrensel forma sahip olmalıdırlar (su 100 derecede kaynar). İkinci olarak, bu önermeler zamansal ve mekânsal zorunluluklardan muaf olmalıdırlar (Avrupa’da yeni neslin yaşam süresi uzamıştır, önermesi yasa olamaz). Üçüncüsü, bilimsel yasalarda özel, bireysel, tekil durumlara gönderme yapılamaz (Ayşe’nin boyu çok uzun, önermesi yasa olamaz). Dördüncü olarak da bilimsel yasalar herhangi bir zorunluluğa göre oluşturulamaz; yasaların doğruluk ve yanlışlıkları ampirik olarak ortaya konurlar (on kuğunun beyaz olması, bütün kuğuların beyaz olması zorunluluğunu doğurmaz).²⁰⁸

Comte’a göre pozitif felsefe, muhakeme yasalarımızın keşfidir.²⁰⁹ Bu nedenle olgular ön plandadır; ama varsayımların önemleri de yadsınmamalıdır. Gözlem ve deney ile elde edilmiş bilgiler dışında bir gerçeklik olamayacağı için evrensel yasalar oluşturmak da oldukça güçtür. Bu sosyolojinin de zorluklarından biridir. “Pozitif bilim gözlemlenebilen olgulardan hareket eder. Bu olguların kesin ve belirli birtakım olgular olması ve bu olguların kesin olarak belirlenmesi için de aralarındaki bağlantıların saptanmış olması gerekir.”²¹⁰ Tarihsel açıdan insan düşüncesinin nesneler üzerindeki bilgisinde birbirinin ardından gelen üç evre vardır; dinsel, metafizik, pozitif.²¹¹ Aralarında kan uyuşmazlığı olan teoloji, metafizik ve pozitif felsefe birbirleriyle uyuşmazlar. Düzeni sağlayacak ortak fikirlerin oluşması önündeki engel, ilk ikisi çürürken ilerlemekte ve kalıcılaşmakta olan pozitif felsefenin hâkimiyeti ile ortadan kalkmaktadır.²¹²

²⁰⁸ A.k.,s. 30-31.

²⁰⁹ August Comte, *Introduction to Positive Philosophy*, The Bobbs-Merrill Co. Inc., New York, 1970, s. 24.

²¹⁰ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe Akımları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 14-15.

²¹¹ Comte, *Introduction to Positive Philosophy*, s. 4-21.

²¹² A.k.,s. 29.

Teoloji ve metafiziğin en büyük avantajı evrensel oluşlarıdır. Pozitivizme geçiş ise mutlak bilgi anlayışından, bu bilginin imkânsızlığının kavranmasına geçiştir.²¹³ Dolayısıyla pozitivizmde gözlemlenebilir olan olguların fiziksel yasalarla açıklanması temel alınırken, gözlemlenemeyen olgular alanına girilmemektedir. Bu da “bilimi teoloji karşısında bir silah olarak kullanmaktan çok, teolojiiyi bilimin iddialarından korumak”²¹⁴ anlamına gelmektedir.

Comte’a göre, teolojik devirde askeriye egemendir, metafizik devirde yasal biçimler devreye girer, pozitivizmde sanayi toplumu belirir. Basitten karmaşığa giden evrimin her aşamasında pozitivizm kendisine yeni yöntemler katar.²¹⁵ Bu aşamaların hepsinde, toplumsal yapı vardır. Burada toplumsal yapının kendisi toplumsal statik; ilerleme ortamı ise toplumsal dinamiktir.

Comte amacını şöyle ifade etmektedir: “Bilimlerin tek bir mükemmel yasaya indirgenebileceğini iddia etmiyorum, keşke böyle bir formül bulunabilse; ancak bilimleri en azından sadeleştirmek ve birleştirmek gerekir.”²¹⁶ Dolayısıyla Comte pozitivizmi bilimlerin sentezine dönüştürme çabası içindedir. Bunu başarmanın yolu da bütün bilimlerde ulaşılan ampirik sonuçları incelemek, her birindeki en genel yasaları aramak, hiçbir bilimin tek başına ulaşması mümkün olmayan bu yasaları genel bir bilgi kalıbı içinde bütünleştirmektir.

Pozitivizmin en çok eleştiri alan noktalarından biri, bu görüşe dayalı olan bilimlerin sonuçlarını yasalar biçiminde bütünleştirme çabası olmuştur. Doğa bilimlerinde yaşanan gelişmeler ve yeni buluşlar, bütün ampirik sonuçların tek bir sistem altında toplanma ihtimalini giderek düşürmüştür. Bu eleştiri pozitivizmin

²¹³ A.k.,s. 14.

²¹⁴ Keat ve Urry, *a.g.e.*,s. 20.

²¹⁵ David Lewisohn, , “Comte and Mill on the Methods of Social Science”, *Journal of the History of Ideas*, No: 33-2, Nisan-Haziran 1972, s. 322.

²¹⁶ Comte, *Introduction to Positive Philosophy*, s. 31-32.

yayılmasını ve gelişmesini durdurmamıştır; ama eleştirel pozitivizm adıyla da anılan ampiryokritisizm akımının doğmasına neden olmuştur.

Olaylar incelenirken iki odak noktası alınabilir; görünenler ya da görünenlerin arkası. Pozitivizm “görünenlerin arasındaki düzenli ilişkileri gözlemleyebileceğimizi, görünenlerin arkasında bir başka gerçeklik varsa bile, gözlemleyemediğimiz sürece o gerçekliği bilimsel incelemenin dışında bırakmamız gerektiği”²¹⁷ düşüncesindedir. Görünenlerin arkasına bakan, realizmdir. Pozitivizm, bilginin dış dünyada türetildiği veya dış dünyayı temsil ettiği iddiasındadır. Bu nedenle bilgi somut dünya ile bağıntılı bir biçimde ele alınmalıdır.²¹⁸ Bu konuda Spencer’in görüşleri aktarılabilir:²¹⁹

“İnsan zekâsının mutlak bilgi elde etmeye gücü yetmediğine dair, böylece edindiğimiz kanaat, yavaş yavaş ilerleyip tutunmuş olan bir kanaattir. Her yeni ontoloji kuramı, artık güdülenemez oldukları meydana konan evvelki kuramların yerine bir kere geçti mi, artık bu yeni kuramın kendisi de daima yeni bir septisizme götüren yeni bir kritikçiliğe yol açagelmıştır. Böylece bütün mümkün telakkiler, birer birer denenmiş ve kusurlu bulunmuş, bu suretle de bütün düşünce ve spekülasyon alanı, hiçbir müspet netice vermeksizin, derece derece tüketilmiş oldu: elde edilmiş olan biricik netice ise, yukarda sözü geçen menfi netice, yani bütün görünüşlerin arkasında mevcudolan realite bilinemezdir ve daima da öyle bilinemez olacaktır neticesidir.”

Comte’un sistematik pozitivizmi ise felsefeyi bilimlerin sentezine dönüştürme çabasına yöneliktir. Comte, Spencer ve diğer pozitivistler bütün bilimlerin en üst düzeydeki tüm genellemelerini uyumlu bir hale getirmeye çalışmışlardır; fakat doğa bilimlerindeki ilerlemeler, ampirik yolla sağlanan sonuçların hepsinin yer alacağı tek bir sistem kurma çabasını giderek zorlaştırmaya başlamıştır. Ampiryokritisizm işte bu zorluğa dikkat çekmek istemektedir.

Ampiryokritisizmin kurucuları Ernst Mach ve Richard Avenarius’dur. Mach klasik mekaniğin geliştirilmesi adına çalışmış, Einstein’ı etkilemiş ve aynı zamanda

²¹⁷Çelebi, *a.g.e.*, s. 45.

²¹⁸İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 4.

²¹⁹Spencer, *İlk Prensipler I*, s. 91.

bilim felsefesinin gelişimine önemli katkıları olmuş bir fizikçidir.²²⁰ Bu etkilenme sonucunda “Einstein’ın ışığın yayılma ortamı diye bilinen etheri yok sayması, dünya-güneş devrim ilişkisine göreceli bakışı, materyalizmi yadsıma olarak”²²¹ algılanmıştır. Alman düşünür Avenarius ise biyoloji kökenlidir. Sadece duyumların varlığının bilinebileceğini, duyumlardan başka hiçbir şeyin olmadığını ve bunların tözden (beyinden) bağımsız olarak kendilerini var ettiklerini savunmaktadır.²²² Ampiryokritisizm akımının iki amacı olduğu söylenebilir: İlk olarak, bilimsel bilginin dayanaklarını çözümlemek; ikinci olarak da ister sıradan biri ister bir bilim insanı tarafından kullanılsın eleştirisiz kullanılma eğilimindeki bütün kavramların gerçek kaynaklarını ve anlamlarını araştırmak.²²³

Bu amaçlar doğrultusunda ampiryokritisizmin üç savından bahsedilebilir. İlk olarak, araştırmaların metafizik nitelikteki önyargılardan kurtarılması gerekmektedir. İkinci olarak; psikofizik, beşeri bilginin sınırları ve dolayısıyla bilimin yorumu ile yakından ilgilidir, bu nedenle psikofizik bilimi geliştirilmelidir. Son olarak da insan aklının pragmatik yönüne öncelik veren bir bilim anlayışı geliştirilmelidir; çünkü deneyi gereksinimlere, ilgilere ve beklentilere en uygun şekilde düzenleme eğilimi vardır.²²⁴

Mach ve Avenarius, bilimin doğrudan doğruya verilmiş olanı elinden geldiğince doğru ve en kısa biçimde betimlemekle sınırlandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Verilmiş olanlar renk, ses, koku gibi duyumlarla elde edilen niteliksel verilerdir. Cisimler de verilerin görelî olarak değişmeyen karmaşıklıklarıdır. Bilim, bu verileri

²²⁰Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.152-153 ve 261.

²²¹Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s.75.

²²²Viladimir İliç Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 43.

²²³Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 190.

²²⁴A.k., s. 190.

ve bu verilerin karmaşıklıklarını birbirine en basit şekilde bağlamalıdır. Böylece dış dünyanın gerçekliğiyle ya da metafizikle ilgili sorunlar ortadan kalkacaktır.²²⁵ Bütün gerçeklerin bilinemeyeceği ve bu anlayışın eninde sonunda dinsel ya da metafizik alana çıkacağını belirten Lenin²²⁶ çıkış noktaları öznel idealizm olan ampiryokritisistleri ve özellikle Mach ve Avenarius'u, dinin geleneksel yolunu yeniden açmakla ve rölativizme düşmeleriyle suçlamıştır.²²⁷

Modernite projesinin gerektirdiği zihniyet dönüşümünü sağlama görevini üstlenen pozitivist epistemolojiyle gelişen modern bilimin epistemolojik ve metodolojik temelleri yirminci yüzyılın başında sorgulanmaya başlanmıştır. Tartışma ilk önce bilim-teknoloji ikilisinin kapitalizmin yeniden üretimine katkısı ve yabancılaşmayı hızlandırışı üzerinden yürürken, daha sonra etik tartışmaları üzerinden bilim insanlarının sorumluluğuna kaymıştır.

Bunlara ek olarak, tartışılan bir diğer konu da özne ve nesne ayırımından yola çıkılarak (aynı zamanda neyin özne neyin nesne olarak kabul edileceği konusu da kendi içinde tartışılarak) sosyal ve tarihsel olanı doğa bilimlerini örnek alarak incelemek yönündeki pozitivist talebin gereklerini yerine getirmenin yol açtığı sorunlar, ayrı bir anlaşmazlık alanı doğmasına neden olmuştur. Sosyal bilimciler bir yandan kendi içlerinde özne-nesne ayırımını tartışırken bir yandan da doğa bilimcilerle, sosyal bilimlerde pozitivistin uygunluğunu tartışmaya başlamışlardır.

²²⁵ Akarsu, *a.g.e.*, s. 149.

²²⁶ Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 11-31.

²²⁷ A.k., s. 238-248 ve 337-349; Philipp Frank, *Doğa Bilimlerinde Pozitivizm*, çev. Yılmaz Öner, Spartaküs Yayınları, İstanbul, 1995, s.21.

1.1.2. Mantıksal Pozitivizm

Pozitivizmin, ampiryokritisizmden sonra ortaya çıkan başka bir yorumunda, doğa ve toplum bilimleri arasında benzerlik tartışması bırakılmış, “bütün bilimlerin birliği” (*unity of all science*) görüşü kabul edilmiştir. Böylece topluma ilişkin tek bir kuram oluşturulabilir düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu görüş, genel sistem kuramı gibi tek bir doğa ve toplum bilimi kuramı oluşturulmasını ve ortak bir kuramın gerekliliğini vurgular. Pozitivizmin bu yorumuna mantıksal pozitivizm adı verilmektedir.

Mantıksal pozitivizmin kurucuları olarak; Rudolf Carnap, Moritz Schlick, Otto Neurath, Hans Reichenbach, Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein ve Alfred Jules Ayer sayılmaktadır. Akıma, mantıksal pozitivizmin (*logical positivism*) yanı sıra yeni pozitivizm (*new positivism*), tutarlı deneycilik (*consistent empiricism*) ve mantıksal deneycilik (*logical empiricism*) adları da verilmektedir.

Viyana Çevresi adıyla da bilinen akım, Comte ve Mill’in pozitivizminden etkilenmiş; yukarıda bahsedilen ampiryokritisizmin ilkelerini de göz ardı etmemiştir.

“Viyana Çevresi’nin geliştirdiği anlayışa göre, insan yalnız kendisine verilen olguları bilebilir; bu nedenle de bilimin konusu yalnızca olgu ve olaylardır. Olgular ise doğal ortamda belli yasalara uygun olarak gerçekleşirler. Bu yasaları kavramanın da koşulları vardır; söz konusu yasaları kavramak için bilimsel bir yöntem ve ölçüt gerekir, bu da ancak dil ve matematiksel mantıkla sağlanabilir. Çünkü geçirilmek istenen gerçeğin bilgisi, bilimsel yönetime dayanan bir düşünme ediminin verileri olmaktan öteye geçemez.”²²⁸

Dolayısıyla mantıksal pozitivistler, gerçeği dildeki anlamda aramaktadırlar. Matematiksel mantık da olgu ve olayları açıklamak için en uygun yoldur; çünkü bilim yapmak demek mantığın ilkelerine göre hareket etmek demektir. Dil olmadan bir nesnenin gerçeğini ortaya koyabilmek; matematiksel mantık olmadan da kavramları sistematize edebilmek mümkün değildir.

²²⁸Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 191.

Viyana Çevresi'nin mantığa yaptığı vurgu Hume'un deneysel önermeler arasındaki ilişkiyi açıklamak için ampirik-psikolojik bir kuramdan yararlanmasına karşıt bir duruş olarak yorumlanmaktadır. “Sorunsal (problematik) terimler, katışıksız mantık araçlarıyla ve gözlem terimleriyle tanımlanabilmeliydi. Felsefe, ampirik bilim değil, mantıksal çözümlemeydi. ‘Mantıkçı pozitivism’ adındaki ‘mantıkçı’ sıfatı, ampirizmde, psikolojinin yerine mantığı geçirme isteğini dile getirir.”²²⁹

Bu isimler 1929 yılında “Bilimsel Dünya Görüşü: Viyana Çevresi” adıyla bir bildiri yayımlamışlardır. Buna “Bilimin Birliği Tezi” adı da verilir. Bildiride Viyana Çevresi amacını şöyle açıklamaktadır:²³⁰

“Amacımız tek bir bilimin, yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik ya da psikoloji, doğa bilimleri ve edebiyat, felsefe ve özel bilimler gibi birbirinden tamamen ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılmasıdır. Bu amaca ulaşmanın yolu Peano, Frege, Whitehead ve Russell’in geliştirmiş oldukları mantıksal çözümleme yönteminin kullanılmasıdır. Bu yöntem, bilimi metafizik sorunlardan ve anlamsız önermelerden arındırmak ve aynı zamanda doğrudan gözlemlenebilir içeriklerini, yani ‘verilmiş olanı’ göstermek yoluyla empirik bilimin anlamını, kavramlarını ve önermelerini açıklığa kavuşturur.”

Amaç tek bir bilim kurmaktır; bunu yapmanın yolu mantıksal çözümlemedir; bu yolla ortaya konulacak olan da gözlemlenebilir olgulardır. Dolayısıyla bilim, yöntem ve verilmiş olan (madde) tektir. Bunları sorgulamak anlamsız; bilgiyi başka yerde, başka türlü aramak da gereksizdir. Buradan hareketle, mantıksal pozitivism bir yandan metafiziği reddederken diğer yandan doğrudan metafizik alanına girerek daha baştan kendi içinde tutarsızlığa yol açmaktadır, denilebilir.

Mantıksal pozitivismin kurucularının başında gelen isim olan Rudolf Carnap, modern matematiksel mantığın kurucusu olan Frege'nin öğrencisidir. 1921’de uzay kavramı üzerine bir doktora tezi hazırlamış, uzayı; biçimsel, fiziksel ve sezgisel

²²⁹Ingvar Johansson, *Anglosakson Bilim Felsefesi-Yazko Felsefe Yazıları*, çev. Ş. Alpay, Dördüncü Kitap, 1982, s. 9-10.

²³⁰Jorgen Jorgensen, *The Development of Logical Positivism*, Chicago, 1951, s. 4’ten aktaran Johansson, *a.g.m.*, s. 13.

olmak üzere üç farklı açıdan ele almış, sonuç olarak uzay kavramları arasındaki çelişkilerin konuya farklı açılardan yaklaşıldığı için doğduğunu belirtmiştir.²³¹ Bu, onun tek bir bilimsel dünya görüşü geliştirmek istemesinin temelini oluşturmuştur.

Mantıksal pozitivizmin önderi olarak Schlick görülse de mantıksal dil çözümlemesi yoluyla metafiziği bilimin dışına atmak isteyen Carnap'ın çalışmaları ayrıcalıklı bir yere sahiptir.²³² Carnap, ilk önemli yapıtı olan *Dünyanın Mantıksal Yapısı*'ni 1928'de yayınlamıştır.²³³ Nesneleri belli bir sistem doğrultusunda Kuruluş Dizgesi içinde konumlandırmaya çalışan Carnap'a göre, Whitehead ve Russell'in birlikte yazdıkları *Principia Mathematica*²³⁴ bir Kuruluş Dizgesi örneğidir.²³⁵ Bu nedenle mantıksal pozitivizmin kurucuları arasında Whitehead ve Russell da sayılmaktadır.

Carnap, bilimsel etkinliğin deney ve gözleme dayandığını düşünmektedir. Deney ve gözlemlerle elde edilen sonuçlar ise dil içinde formüle edilir ve başka araştırmalarla karşılıklı olarak bir kuram yardımıyla doğrulanır.²³⁶ Bu da kuramsal boyutta mantık ve matematiğin yardımıyla gerçekleşir.²³⁷ Matematik burada araçsal bir görev üstlenmektedir. Viyana Çevresi genel olarak fizik kökenlidir ve matematiğin etkisi,

²³¹Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 195.

²³²Gürol Irzık, "Wittgenstein ve Carnap: Tractatus'un Mantıkçı Pozitivizme Etkisi", *Felsefe Tartışmaları*, 11. Kitap, 1992, s. 59.

²³³Bkz. Rudolf Carnap, *Der Logische Aufbau der Welt*, Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1928; İngilizce çevirisi için bkz. Rudolf Carnap, *The Logical Structure of the World*, çev. Rolf A. George, University of California Press, California, 1967.

²³⁴Bkz. Alfred N. Whitehead ve Bertrand Russell, *Principia Mathematica*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910.

²³⁵Paul Arthur Schilpp, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Open Court Publishing, Illinois, 1997, s. 11.

²³⁶Rudolf Carnap, "Foundations of Logic and Mathematics", *Foundations of the Unity of Science: Toward an International Encyclopedia of Unified Science*, der. O. Neurath, R. Carnap ve C. Morris, The University of Chicago Press, Chicago, 1970, s. 143.

²³⁷A.k., s. 144.

ampirik bilimleri açıklama noktasında önem kazanmaktadır.²³⁸ Mantık ise “felsefe yapmanın yöntemidir.”²³⁹

Carnap felsefenin temel sorunlarından biri olarak metafizik, psikoloji ve mantığın birbirinden ayrılmamış olmasını görmektedir.²⁴⁰ Mantıksal sorular, psikolojik olarak cevaplanmaya çalışılmış ve bu iki alan birbirine karışmıştır.²⁴¹ Bu da metafiziği bilimden dışlamanın önünde engel oluşturmuştur.

Metafizik alanın bilim içinde gerekli olduğu tek yer; mantıksal çözümlemeyle ulaşılan, olumlu-olumsuz sonuçların ortaya konması noktasındadır. Bu, aynı zamanda “bütün bilimlerin birliği” tezi ile ilgili bir durumdur. Çünkü amaç herhangi bir alanda bilgi üretmek değil, üretilmiş olan bilginin sonuçlarını değerlendirmektir.²⁴² Böylece olumlu sonuç, ampirik alanda üretilmiş bilginin doğrulanması; olumsuz sonuç ise metafizik alanda üretilmiş bilginin anlamsız olduğunu ortaya koyan bileşenlerdir.²⁴³ Dolayısıyla bilimlerin farklı dilleri vardır; birlik fikri aynı dille konuşmak değil, farklı dillerle ortaya konmuş bilgiyi aynı yöntemle değerlendirmekle ilgilidir.

Bu birlik düşüncesi, mantıksal pozitivistin içinden bir isim olan Otto Neurath’ın tepkisini çekmiş, Carnap’ı eleştirmesine neden olmuştur. Neurath da fizikçidir ve bu görüşün özünü dil sorununun oluşturduğunu düşünmektedir. Farklı bilimlerin dilleri birbiriyle aynı olamazlar; bu durumda da “bilimin birliği”ni kurmak mümkün değildir. Deneyssel bütün önermelerinin tek bir dille anlatılabilmesi için tek bir

²³⁸Rudolf Carnap, “Intellectual Autobiography”, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, der. Paul Arthur Schilpp, Open Court Publishing, Illinois, 1963, s. 48.

²³⁹Rudolf Carnap, “The Old and the New Logic”, *Logical Positivism*, der. A.J. Ayer, çev. I. Levi, The Free Press, New York, 1966, s. 133.

²⁴⁰Rudolf Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, Thoemmes Press, Bristol, 1996, s. 9.

²⁴¹A.k., s. 31.

²⁴²A.k., s. 10.

²⁴³Rudolf Carnap, “The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language”, *Logical Positivism*, der. A.J. Ayer, çev. A. Pap, The Free Press, New York, 1966, s. 60-61.

anlatım biçimi bulunmalıdır. Carnap bu noktada Neurath'ı haklı bularak bu tek dilin fiziğin dili olduğunu benimsemiştir.²⁴⁴ Carnap dil hakkındaki görüşlerini de Wittgenstein'in ilk dönem felsefesini oluşturan, *Tractatus Logico-Philosophicus*²⁴⁵ adlı kitabına dayandırmıştır. Neurath'a göre ise Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus*'un son cümlesi olan "üzerinde konuşulamayan konusunda susmalı" cümlesi, sorunludur; çünkü üzerinde konuşulamayan şeyler metafizik alanına girerler.²⁴⁶

Viyanalı Çevresi'ni ve özellikle Carnap'ı en çok etkileyen eleştiri ise Viyanalı Çevresi'nin içinden bir isim olan Karl Popper'dan gelmiştir. Popper; Einstein, Freud, Marx gibi isimlerin yanı sıra siyasetle ilgilendiği yıllarda Adler'den etkilenmiş, onunla birlikte toplumsal çalışma etkinliklerine katılmıştır. Bilimsel nitelik üzerine düşünmeye başlamasının çıkış noktasını şöyle açıklamıştır:²⁴⁷

"Zihnimdeki sorunu doğuran ortamı ve uyarıcı olan örnekleri kısaca anlatmak isterim. Avusturya İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avusturya'nın tinsel dünyasında bir devrim oldu. Kültür alanındaki oluşumların yanı sıra, ortalık devrimci slogan ve fikirlerle, yeni ve çoğunlukla saçma kavramlarla dolmuştu. Benim ilgimi çeken kavramlar arasında Einstein'ın görelilik kuramı kuşkusuz en önemli olanıydı. İlgi duyduğum öteki üç kuram da Marx'ın tarih, Freud'un psikanaliz ve A. Adler'in bireysel psikoloji kuramlarıydı."

Yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi koşullarından etkilenen Popper her ne kadar bazı düşünürlerce mantıksal pozitivist olarak sayılsa da yaptığı eleştiriler onu farklı bir konumda değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bunun bir kanıtı olarak, Viyanalı Çevresi'nin etkili isimlerinden Neurath'ın "Yanlışlamanın Pseudorasyonalizmi"²⁴⁸ adlı makalesinde Popper'ı "resmi muhalif" (*official opposition*) olarak ilan etmesi

²⁴⁴Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 197.

²⁴⁵Bkz. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Harcourt Brace, New York, 1922; Türkçesi için bkz. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

²⁴⁶İrzık, *a.g.m.*, s. 68.

²⁴⁷Popper'dan aktaran Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 352.

²⁴⁸Bkz. Otto Neurath, "Pseudorationalism of Falsification", *Otto Neurath: Philosophical Papers*, der. M. Neurath ve R. S. Cohen, Dordrecht, Reidel Co., 1983, s.121-131.

verilebilir.²⁴⁹ Popper da “doğrulanabilirlik” ilkesi yerine “yanlışlanabilirlik” ilkesini getirerek kendini mantıksal pozitivistlerden ayırır. Bu bakış açısına göre yalnızca deney yoluyla yadsınabilen ya da çürütülebilen kısacası yanlışlanabilen önermeler bilimsel olabilirler. Kuramlar hiçbir zaman deneysel olarak doğrulanamazlar, dolayısıyla kuramlar olumsuz bir teste konu olabilecek önermelerce kurulmalıdırlar.²⁵⁰ Buna ek olarak bir problem ve akabinde önerilen geçici bir kuramla işe başlanmalı, sonrasında geçici kuramdan çıkartılan hatalar sonucunda eleştirel olarak gözden geçirilmiş yeni bir probleme ulaşılmalıdır.²⁵¹ Bu da tümevarımdan yana olan mantıksal pozitivistlerin aksine Popper’ın tündengeli savunduğunu ve onlardan ayrıldığını göstermektedir.

Mantıksal pozitivistlere büyük katkıları olan bir diğer düşünür Moritz Schlick’tir.²⁵² Viyana Çevresi’ni bir araya getiren kişi Schlick’tir ve bu çevreyi takip eden pek çok kişiye önderlik yapmıştır. Schlick’in okula en büyük katkısı verilmiş olan şeyler kadar verilmemiş olan şeylerin de gerçekliğinin kabul edilmesi gerektiği yönündeki düşüncesi olmuştur. Aksi takdirde her deneysel bilimin ortadan kalkacağını ve bilimsel bilgiye ulaşamayacağını söyleyen Schlick’e göre, verilmiş olanla boşluğu olmayan bir bağlam kurmak mümkün değildir. Yasalar da boşluğun olmadığı kuramlarda kurulabileceğine göre verilmemiş olanların gerçekliği kabul edilmeli ve verilmiş olanlardaki boşluklar verilmemiş olanlarla doldurulmalıdırlar.²⁵³ Schlick’in verilmiş ve verilmemiş olan şeylerle kastettiğini şöyle örneklendirebiliriz; karşımızda

²⁴⁹Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. J. Cat, “The Popper-Neurath Debate and Neurath’s Attack on Scientific Method”, *Studies in the History and Philosophy of Science*, Cilt: 26, No: 2, s. 219-250.

²⁵⁰Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Karl R. Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*.

²⁵¹Karl R. Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford University Press, Oxford, 1972, s. 145.

²⁵²Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Moritz Schlick, *Philosophical Papers: Volume I (1909-1922)*, der. Henk L. Mulder ve Barbara F. B. van de Velde-Schlick, D. Reidel Publishing Co., Dordrecht, 1979; Moritz Schlick, *Philosophical Papers: Volume II (1925-1936)*, der. Henk L. Mulder ve Barbara F. B. van de Velde-Schlick, D. Reidel Publishing Co., Dordrecht, 1979.

²⁵³Akarsu, *a.g.e.*, s. 149-150.

duran bir varlığı insan olarak bilmemiz ve tek öznde sınıfının bütün üyelerinde onu insan olarak belirleyen belirtileri yeniden bulmak.²⁵⁴ Karşımızda duran insan verilmiş olan, diğer insanlarda bu özellikleri yeniden bulmak ise verilmemiş olandır.

Schlick bir önermeyi bilimsel yapan şeyin, anlam olduğunu ve doğrulanabilirlik ilkesinin ifadelerin doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olduğunu ortaya koyduğunu düşünmektedir.²⁵⁵ Böylece anlamlı ve anlamsız olan ifadeler belirlenebilmekte ve ampirik bilimle metafiziği birbirinden ayırmak mümkün olmaktadır. Mantıksal dil çözümlemesi, bir ifadenin anlamlı mı yoksa anlamsız mı olduğunun ortaya konulması için gereklidir.

Wittgenstein, hem Schlick'in hem de Carnap'ın mantıksal dil çözümlemesi ile ilgili düşüncelerinin oluşmasında etkili olan isimdir. Wittgenstein'in dilin gerçeğin resmi olduğu yönündeki görüşü Viyana Çevresi'nin totolojiler dışında bütün bilgilerin deney yoluyla doğrulanabileceği görüşünü desteklemiştir.²⁵⁶ Bu görüş Wittgenstein'in ilk dönem felsefesine aittir. Daha sonraki yıllarda görüşleri değişikliğe uğramış olsa da²⁵⁷ *Tractatus Logico-Philosophicus*'ta bahsettiği dil kuramı mantıksal pozitivizme uygun bir çerçeve oluşturmuştur.

Viyana Çevresi, pozitivizmin temel eksenini olguculuktan mantığa çekmeye çalışmıştır. Ampiryokritisizmden etkilenen mantıksal pozitivizme göre “insan yalnızca kendisine verilen olguları bilebilir; bu nedenle de bilimin konusu yalnızca olgu ve olaylardır. Olgular ise doğal ortamda, belli yasalara uygun olarak gerçekleşirler. Bu yasaları kavramanın da koşulları vardır; söz konusu yasaları kavramak için bilimsel bir yöntem ve ölçüt gerekir, bu da ancak dil ve matematiksel

²⁵⁴ A.k., s. 151.

²⁵⁵ Sevgi İyi, *Çağımızda Metafizik Sorunu*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999, s. 101.

²⁵⁶ Sunar, *a.g.e.*, s. 96.

²⁵⁷ Wittgenstein'in geç dönem felsefesini oluşturan düşünceleri için bkz. Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2007.

mantıkla sağlanabilir.”²⁵⁸ Dolayısıyla felsefe, bilimsel düşüncenin öğeleri olan dil ve mantık kavramlarını incelemek, bu incelemenin sonuncunda elde edilen bilgilerle olgu ve olayları açıklamaya çalışmaktır. Bu da dilin çözümlenmesiyle mümkün olabilir.

Buradan başka bir sava geçilir; bir nesnenin gerçekliği dille bağlantılı olduğu için dile yönelik bir çözümleme onunla anlatılan varlığı bilmek için gereklidir. Bu noktada önem kazanan öznel duyum ve tasarımlardır. “Çünkü nesnenin varlığı öznel duyum ve tasarımları gerçekleştiren dille sınırlıdır.”²⁵⁹ Geline nokta; deney ve gözlemle doğrulanamayan ve dilde bulunmayan bir nesnenin, gerçekliğinin de söz konusu olamayacağıdır.

Viyana Çevresi, “anlam” sorunu üzerinde odaklanmıştır. Carnap tarafından geliştirilen “doğrulama” ya da “doğrulanabilirlik” ilkesine göre bir şey ancak ve ancak deneyle yani duyular ve gözlem yoluyla doğrulanabiliyorsa anlamlıdır; aksi takdirde mantık ya da matematik açıdan totolojidir.²⁶⁰ Bu da “bir önermenin olgusal bir anlam taşıması, bu önermenin gözlemle doğrulanabilmesine bağlıdır”²⁶¹ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, doğrulama yöntemi gözleme dayandığı için metafizik ve teoloji önermeleri olgular hakkında olamazlar ve sonuç olarak anlamsızdırlar. Bununla birlikte olgular hakkında olmayan bütün önermeler ampirik olarak kanıtlanamazlarsa bilimin dışında değerlendirilirler; çünkü değer bildirme olasılıkları çok yüksektir.

Mantıksal pozitivizmde bilgi, mantık ve matematik önermeler ile ampirik olarak doğrulanabilen önermelerden elde edilir. Bu durum mantıksal pozitivistleri,

²⁵⁸Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 191.

²⁵⁹A.k., s. 191.

²⁶⁰İrızık, *a.g.m.*, s. 65.

²⁶¹Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 192.

pozitivizmin anladığı ampirizmden daha ileri bir ampirizm noktasına ulaştırmıştır. Dolayısıyla metafiziği reddederek geleneksel felsefeyi ortadan kaldırmaya çalışır ve yerine “bilim mantığı”nı koyarlar. Felsefenin yapması gereken şey de “yeni mantık” aracılığıyla bilim yapmaktır. Mantıksal pozitivizmin mantığı ile aprioriye geri dönmektedir. Mantık süper-matematik olarak düşünülerek, doğal felsefe hiyerarşisine sokulmaktadır.²⁶²

Viyana Çevresi, bir önermenin doğrulanabilirlik ölçütünü karşılamadığı takdirde bir totoloji değilse metafizik bir önerme olduğunu düşünmektedir. Buna göre felsefe olarak kabul edilen şeylerin çoğu totoloji ve metafiziktir. Bu kuramda önemli olan anlamlı önermeler ve deneysel varsayımlardır. Viyana Çevresi’ne göre günlük hayat ve bilimdeki tüm bilgiler duyumsanarak yoklanabilir ve bir mantık zinciri oluştururlar. Bu “merkezi sistem”e eklenmeyen her önerme anlamsızdır.²⁶³

Bu durumda da anlamlı bütün iddialar, ampirik olarak doğrulanabilir olmalıdır. Ama bu ampirik olarak doğrulanabilirliği, doğrulamak mümkün değildir. Bazı şeyler gözlemle ortaya konamazlar; ama yine de önem arz ederler. Bu nedenle Viyana Çevresi’ne göre metafizik önermelerin doğru ya da yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu düşüncenin Viyana Çevresi’nin Alman İdealizmi’ne olan tepkisinden kaynaklandığı söylenebilir.²⁶⁴

Carnap ve Schlick’in, Wittgenstein’in ilk dönem felsefesinden etkilenerek oluşturdukları doğrulama ilkesi büyük tepkiler almış ve düşünürlerin bu ilke üzerinde bazı değişiklikler yapmalarına neden olmuştur. Çünkü bu ilke ilk haliyle, gözle

²⁶²Hugh Miller, “Some Major Confusions on Contemporary Positivism”, *The Journal of Philosophy*, No: 32/19, 1935, s. 516.

²⁶³Philipp Frank, “Concerning an Interpretation of Positivism”, *Isis*, No:33/6, Haziran 1942, s. 685.

²⁶⁴Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 17.

görülemeyen atom kuramının ya da geçmişi anlatan tarih önermelerinin reddini gerektirmiştir.

Viyana Çevresi'ni en çok etkileyen eleştiri Karl Popper'dan gelmiştir. Popper'in eleştirileri doğrultusunda Carnap, doğrulama yerine sına, sınaabilirlik ve sağlama ilkelerini benimsemiştir.²⁶⁵ Bu da O'nu bir sonraki adıma götürmüştür; olasılık. Carnap'a göre sağlama ve olasılık eş kavramlar değildir. Olasılığı ilk olarak klasik anlamından çıkarır ve "mantıksal olasılık" kavramını kullanmayı önerir.²⁶⁶ Buna göre olasılık, iki durum arasında mantıksal bir ilişki kurulabilmesini ifade etmektedir.²⁶⁷

Popper bilim olan ve bilim olmayanı ayırt etmeye çalışırken; mantıksal pozitivistler anlamlı olan ve anlamsız olanı ayırmayı önemserler. Anlamlı olan önermeler deneyle kanıtlanabilen ve doğrulanabilir olan önermelerdir. "Bir önermenin doğruluğu ancak ve ancak deneyle kesin olarak saptanabilirse, o önermenin terimin güçlü anlamda doğrulanabilir olduğu söylenir."²⁶⁸ Daha önce bahsedildiği üzere, bu düşünce metafiziği anlamsız önermeler alanına sokar. Ayer metafiziği "hakiki bir önerme anlatmayı amaçlayan, fakat gerçekte ne bir totoloji ne de deneysel bir varsayım anlatan bir cümle"²⁶⁹ şeklinde tanımlar. Bunun yanı sıra etik ve estetik önermeler de anlamsız önermelerdir. Değer yargılarıyla ilintili olan etik ve estetik önermelerin anlamsızlığı, değer yargılarının bilimsel olarak kullanılmamalarından kaynaklanmaktadır. "Değer önermeleri, anlamlı oldukları

²⁶⁵ A.k., s. 193.

²⁶⁶ Mantıksal olasılık kavramı ilk olarak *Olasılık Üzerine Bir İnceleme* adlı kitabında Keynes tarafından kullanılmıştır. Bkz. John Maynard Keynes, *A Treatise on Probability*, Macmillan Press, London, 1921.

²⁶⁷ Carnap'ın olasılıkla ilgili düşünceleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rudolf Carnap, *Logical Foundations of Probability*, University of Chicago Press, Chicago, 1950; Rudolf Carnap, *Studies in Inductive Logic and Probability*, University of Chicago Press, Chicago, 1971.

²⁶⁸ Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıadıroğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 14.

²⁶⁹ A.k., s. 20-21.

ölçüde sıradan bilimsel önermelerdir; bilimsel olmadıkları ölçüde ise sözcüğün tam anlamıyla anlamlı değildirler.”²⁷⁰ Dolayısıyla bilimsel olup olmamaları, bu önermelere yüklenen anlam ve kullanım şekilleri ile doğru orantılıdır.

Sonuç olarak, pozitivist epistemolojinin savlarından kaynaklanan kimi sayılıtları vardır. Dünya vardır, bu dünya maddi bir dünyadır, dünyayı duyularımız yardımıyla bilebiliriz ve olaylar arası neden-sonuç bağları vardır.²⁷¹ Mantıksal pozitivizm de maddi olarak var olan ve duyularımızla algılanabilenlere önem vermekle birlikte; bu sayılıtların ancak doğrulanabilir ve dilde ifade edilebilir oldukları ölçüde bir anlam taşıdıklarına vurgu yapar.

Dünyanın sadece duyularla bilinebileceği sayılıtsı, bilimin kaynağını sadece deneyde gören ampirist bir epistemolojinin sonucudur. Bu düşünceye karşı olmak bilimin kuramsal ve pratik alan ayrımından kurtarılması ve pozitivizmin kabullerinden olan olgu-değer ayrımını kabul etmek zorunda olmamak anlamlarına gelir.²⁷² Mantıksal pozitivizm bu sayılıtyı reddetmez; ama deneyle kanıtlanabilen bilgilerin sağlaması gereken bazı koşullar vardır. Bunun sonucunda pratik alan biraz daha önem kazanırken; değerlere yüklenen anlam sayesinde (bilimsel olduğu ölçüde) olgu-değer ayrımından kaçınabilmek mümkün gözükmemektedir.

Pozitivist anlayışta bilim kavramsal düzlemde gerçekleşir. Dolayısıyla inceleme konusu yapılan nesneler de düşüncededirler. Bu da beraberinde gözlemlerin kuram yüklü olmalarını getirir. Verinin deney, gözlem ya da mülakatla toplanıyor olması bir şey değiştirmez; çünkü kavramsal düzlemin etkisi altında toplanır. Kuram yüklü gözlemle veri toplamanın yanı sıra kuram yüklü duyu izlenimlerini zihindeki

²⁷⁰ Alfred Jules Ayer, “Ahlak Felsefesinin Eleştirisi”, *Çağdaş Felsefe Akımları*, çev. Necla Arat, der. Bedia Akarsu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 275.

²⁷¹ Goode ve Hatt, *a.g.e.*, s. 25-26.

²⁷² Anthony Giddens, “Positivism and its Critics”, *A History of Sociological Analysis*, Ed. T. Bottomore ve R. Nispet, Heinemann, London, 1979, s. 237.

kategorilere yerleştirmek, bunları duyu izlenimi olarak nitelendirmeyi olanaksız kılmaya neden olabilir.²⁷³

Popper bu meseleye daha farklı yaklaşmaktadır. Saf bilimsel değerler ve değersizlikler ile bilim ötesi değerler ve değersizlikler vardır. Önemli olan bunları ayrıştırabilecek bir mücadelenin verilmesidir.²⁷⁴ Popper'in Comtecu "doğrulayıcı" tümevarımcılığına karşı "yanlışlayıcı" tümdengelimciliği aslında bu mücadelenin bir sonucudur.²⁷⁵ Popper bilimsel incelemenin olguların ancak yanlışlanabilirliği ile mümkün olduğu ölçütünü koymaktadır. Böylece gözlem-kuram ikilemine farklı bir noktadan bakarak pozitivizmin mantığını tersine çevirmektedir. Pozitivizm ise gözlemlenebilir dünyadan toplanan verileri tümevarımcı istatistiksel yöntemle inceler. Burada araştırmanın olgular karşısında nesnel davranmasına önem atfedilir.

Nesnellik sorunu, pozitivizmin ayrışma dinamiklerinden bir tanesini meydana getirmiştir. Bilim insanların nesnelliliğine karşılık, bilim insanların içinde bulundukları tarihsel ve sosyal bağlamdan soyutlanamayacakları söylenmektedir.²⁷⁶ Bu konuda kendisi de bir pozitivist olan Popper, "bilimin nesnelliği eleştirel yöntemin nesnelliğinde yatar"²⁷⁷ demektedir.

Diğer bir yandan kuramsal-gözlemsel ayrımı da bilimi iki ayrı alana bölme girişimidir ki bundan ancak kuramsal ve gözlemsel alanı dil içinde birleştirerek kurtulunabilir. Kuramsal ve gözlemsel alan ayrımı dilin iki ayrı görünümü olarak alındığında dahi mantıksal pozitivizm tarafından eleştiriye uğramaktadır.²⁷⁸

²⁷³Nilgün Çelebi, "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 2, s. 53.

²⁷⁴Karl Popper, "The Logic of the Social Sciences", *Positivist Dispute in German Sociology*, Heinemann Edited Books, London, 1977, s. 96-97.

²⁷⁵Keat ve Urry, *a.g.e.*, s.33-34.

²⁷⁶Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 86-87.

²⁷⁷Popper, "The Logic of the Social Sciences", s.90.

²⁷⁸Keat ve Urry, *a.g.e.*,s. 16-22.

Araştırmacıların bakış açılarındaki farklılıkları belirleyen, aynı konudaki gerçekliklerin farklı tarz ve düzlemlerde kavramsallaştırılmalarıdır. Dolayısıyla olgu-değer birlikteliğine yol açan da bu ikisini ayırmlaştıran da; araştırmacıların içinde bulundukları dünya görüşü ve paradigmanın farklılığıdır. Konuya hangi açıdan bakılırsa bakılsın olguyu da değeri de reddetmek mümkün değildir. Seçim yapma, karar verme ya da görüş bildirme durumlarında her olguya en az bir değer atfedilir. Araştırmacının içinde yaşadığı dönemden, toplumsal koşullardan, benimsediği paradigmadan kaynaklanan, sonuçta da zihinsel kategorilerini etkileyen değer durumu söz konusudur. Bu düşüncenin yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki şekli; değer de olgu gibi incelenebileceğini ileri süren Weber'in görüşlerinden bir adım daha ötede bulunan ve felsefi temellerini fenomenolojide bulan anlayıştır.²⁷⁹

Diyalektik ise pozitivizmden ve mantıksal pozitivizmden farklı bir görünüm arz etmektedir. Kökeni, tartışmaları, yasaları ve olguların ortaya konmasıyla (duyum ve madde bazında) başka bir geleneğe ait olan diyalektik görüş, diyalektik materyalizmin ve tarihsel materyalizmin de öncüsüdür.

1.1.3. Diyalektik

Dünyanın bir bütün olduğu ve birbirine bağlı parçalardan oluşup, bu parçalardaki değişimin diğer parçaları ve bütünü etkilediği düşüncesi İlk Çağ filozoflarından bu yana var olan bir görüştür. Genel kabul gören bu görüşün sahipleri, dünyayı bir bütün olarak bir arada tutan şeyi “ilk madde” olarak adlandırmış, bu “ilk madde”nin ne olduğu konusunda ise ayrılmışlardır. Thales suyu, Anaksimenes havayı, Herakleitos

²⁷⁹Çelebi, “Metodolojik Sorunlara Bir Bakış”, s. 54-55.

ateşi, Empedokles toprak, hava, su, ateş parçacıklarını, Demokritos ve Epiküros ise atomu evrenin/şeylerin özü olarak görmüştür.

Daha sonraları evrenin bu bütünlüğünün özünde bir düşünce olduğu, bu düşüncenin değiştirilemez olması nedeniyle bütünlüğün bozulamaz olduğu görüşü ön plana çıkmıştır. Bu da idealist felsefeye açılan kapıları aralamıştır. Hem İlk Çağ düşüncesinde hem idealist felsefede hem de daha sonra ortaya çıkan metafizik dışında tüm düşünce sistemlerinde, ortak olan ise değişim, gelişim, devinim, hareket yani diyalektik olmuştur. Diyalektik Eski Yunanca'daki "*diagelasthai*" kelimesinden türeyerek *dialektikos* şeklini almıştır. Karşılıklı tartışma anlamına gelmektedir.²⁸⁰ Zaman içinde filozoflar bunu "diyalektik sanatı" adı verdikleri, tartışmalardaki çelişmeleri açığa çıkararak gerçeğe ulaşma anlamında kullanmaya başlamışlardır.

Diyalektik düşünce bir yöntem olarak alındığında, genel olarak, Hegel ile başlatılır. Düşünme tarzı ve akıl yürütme yolu olarak ise Antik Yunan'a kadar gidilebilir. Özellikle Herakleitos (M.Ö. 535-M.Ö. 475) ve sonrasında Platon'un (M.Ö. 427-M.Ö. 347), farklı anlamlar atfetmeler de, diyalektiği önemsediklerine kuşku yoktur.

Herakleitos için esas olan değişmedir; evren ve içindekiler hiç durmayan, sürekli devinim halinde olan bir gerçekliğe tekabül ederler. Bu düşüncenin özünü "her şey akar" anlamına gelen "*panta rei*" oluşturur. "Aynı ırmağa / girdiğimizde / girmeyiz / Biziz / değiliz. / İki kez / giremezsin / aynı ırmağa."²⁸¹ Herakleitos'un ırmak metaforu üzerinden anlatmaya çalıştığı, herhangi bir şeyin durgun hale gelmesinin ya da başka bir ifadeyle kalıcı olmasının imkânsızlığıdır. Değişimin her zaman farkedilememesinin sebebi, bu devinim halinin belirli kurallar çerçevesinde

²⁸⁰<http://www.nisanyansozluk.com/?k=diyalektik&x=15&y=11> (Erişim Tarihi: 15.07.2015).

²⁸¹Herakleitos, *Kırık Taşlar*, çev. Alovera, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40-41.

işlemesinden ve kendi içinde bir düzene sahip olmasından kaynaklanmaktadır.²⁸² Dolayısıyla değişme yani diyalektik diyebileceğimiz anlayış, evrendeki her şeyin hareketinde bulunabilir.

Platon'da ise gerçek, mutlak olmalıdır. Nesneler özlerinden kaynaklanan, kendilerine ait, değişmez özellikler taşırlar. Bu değişmez özellikler onların mutlak olmalarını sağlayan yapıyı oluştururlar. Nesneler dünyası da mutlak olan bu nesnelerden meydana gelir. Burada evrenin ve içindekilerin hareketinden kaynaklanan bir değişme söz konusu değildir.²⁸³ Kısacası diyalektik Herakleitos'da olduğu gibi her şeyin özünde bulunan bir başkalaşım hali değildir; mutlak olan, gerçeği arama çabasında olan insanın hareketindedir. İnsan şeylerin özünü kavrayabilmek için hareket, ilerleme, arayış yani diyalektik diyebileceğimiz bir devinim içindedir.

Diyalektiğin, karşılıklı ilişkilerin birbirini etkilemesi ya da her şeyin içinde bulunan karşıtların çatışması anlamını kazanması ise Hegel ile birlikte olmuştur. Bu anlayış, en basit anlatımıyla doğa, tarih ve toplum diyalektik bir şekilde gelişerek; tez-antitez-sentez aşamalarından geçerek; evrensel düşünce gereği yani varlığın kaynağı olarak çeşitli görünümler alması olarak ifade edilir. Aslında tez-antitez-sentez üçlüsü Hegel'in kullandığı bir şema değildir; Fichte ve Kant'tan kaynaklı kategorileridir. Fakat Hegel'in metinleri karışık ve anlaşılması oldukça zor olduğundan bu ayrım, anlamayı kolaylaştırdığı için ya da diyalektiğin yasalarını (niceliğin niteliğe dönüşmesi, karşıtların birliği ve savaşımı ile yadsımanın yadsınması) açıklamada işlevsel bir araç sunması sebebiyle, Hegel'e mâl

²⁸²Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi-İlkçağ*, çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 2000, s. 143-153.

²⁸³Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 231-265.

edilmiştir.²⁸⁴ Oysaki Hegel böyle bir ayrıma ve Kant’a karşı çıkarken şöyle demiştir:²⁸⁵

“Kant’ın ilkin içgüdü ile bulduğu, ama gene de ölü ve kavranmamış bıraktığı *üçlülük* saltık önemine yükseltilmiş ve bununla gerçek biçim gerçek içeriğinde sunulmuş ve Bilim Kavramı ortaya çıkmıştır. Buna karşın, bu biçimi dirimsiz bir şemaya (*Schema*), salt bir hayalete (*Schemen*) ve bilimsel bir örgütlenmeyi bir tabloya indirgeyen bir kullanım yolu bilimsel olarak görülmemelidir.”

Bu ayrıma göre Hegel diyalektiği şu şekilde çözümlenir: Tez evresinde evrensel düşünce, sadece var olmasıyla belirir ve kendi özünü kavrar. Kendi kendine var olmasından başka hiçbir işe yaramayan bu evreden sonra kendisini gerçekleştirmek ister, bunun da mümkün olacağı tek yer doğadır. Doğada kendisini var eden evrensel düşünce, böylece başka bir şeye dönüşür ve kendine yabancılaşır. Bu antitez evresidir. Önce kendi özünü bulan sonra da onu doğada farklı bir şekilde var eden evrensel düşünce, kendine yabancılaşması sonucu çelişmeye başlar ve bu çelişmeyi sentez denilen üçüncü aşamada, insan düşüncesinde kendi bilincine varmasıyla çözümler.

Bu üç aşama evrensel düşüncenin, diyalektik gelişme sonucunda insan bilincinde özgürleşmesi ile son bulur. Bu genel diyalektiğin yanı sıra evrensel düşüncenin kendi kendine var olması yani tez; doğada kendini bulması ve özüne yabancılaşması yani antitez ve insan bilincinde kendini tekrar bulması yani sentez aşamalarının hepsi de ayrı ayrı bir diyalektik gerektirirler.

Hegel’in varlık kuramı başlangıcını maddeden değil de düşünceden aldığı için idealisttir. Madde, düşünceden türetilir. Diyalektik yöntem, yani her zaman var olan bir değişme ve gelişme hali ile idealist bir felsefe sonucunda bu gelişme ve

²⁸⁴Robert B. Pippin’e göre tez-antitez-sentez şeklindeki mekanik ayrımın Hegel’in olduğu, ilk kez 1837’de Hegel’i yanlış yorumlayan Heinrich Moritz Chalybäus tarafından söylenmiştir. Robert B. Pippin, “Hegel”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, der. Robert Audi, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 368.

²⁸⁵G. W. Friedrich Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1986, s. 47-48.

değişmeyi Prusya Devleti'nde cisimleştirerek, varlığın en son hali olarak durdurması ve bütün varlıkları tinsel bir evrensel ruhun özü (ya da Tanrı) olarak görmesi Hegel'in eleştirilmesine sebep olmuştur.²⁸⁶

Hegel'in diyalektik yönteminde bütünsellik, hareket, çelişme ile niteliksel ve niceliksel değişme çok önemli yer tutmaktadır ve diyalektiğin yasaları da bunlardan türetilmektedir. Bütünsellikte, evrende var olan her şeyin birbirine organik olarak bağlı olması ve birbirini tamamlaması söz konusudur. Harekette evrendeki her şeyin oluş, değişim ve kayboluş içinde olmasından dolayı tarihsel bir evrimden bahsedilir. Çelişme, evrendeki her şeyin karşısını kendi içinde bulundurmasına, her şeyin kendi karşısına dönüşmesine atıfta bulunarak, şeylerin iç çelişmelerinin bilinmesidir. Son olarak niteliksel değişme, belirsiz niceliksel değişmelerin anlamlı niteliksel değişmelere; diyalektik sürecin devam etmesinden dolayı da niteliksel değişmelerin yeni niteliksel değişmelere dönüştüğü harekete tekabül etmektedir. Bunlar birbirlerinden ayrı ve tek başlarına düşünülemez; diyalektik süreç için hepsinin gerçekleşmesi gerekir.²⁸⁷

Hegel'in idealist diyalektiğine karşı çıkan Marx, çelişme yasasının önemini yadsımadan, Feuerbach'ın maddeci felsefesini hem ayrı bir yere koyarak hem de bu felsefeyi eleştirerek²⁸⁸ kendi maddeci diyalektik açıklamasını ortaya koymuştur. Hegel diyalektiğinin bazı noktalarından etkilenen Marx, gerçeğe maddi bir varlıkbilim aracılığıyla ulaşılabileceğini belirtiyor; fakat Feuerbach gibi mekanik

²⁸⁶Cem Eroğul, "Toplumsal Araştırmalarda Diyalektik Yöntem", *SBF Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 3, 1966, s. 286-287.

²⁸⁷G. W. Friedrich Hegel, *Mantık Bilimi (Büyük Mantık)*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2008, s. 295-365.

²⁸⁸Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2008, s. 51; ayrıca bkz. Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2011. Diyalektiğin yasalarını izleyerek oluşturulan diyalektik materyalizm, tarihsel materyalizm ve bunların kategorilerine, konu dışı olmaları nedeniyle değinilmeyecektir.

maddecilerin tarihi hesaba katmamalarını eleştirerek diyalektiğini tarihsel bir zemine oturtuyordu. Kendi diyalektik anlayışını da şöyle açıklıyordu:²⁸⁹

“Benim diyalektik yöntemim, Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam süreci –ki Hegel bunu “Fikir” (“Idea”) adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür- gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca “Fikir”in dışsal ve görüngüsel (*phenomenal*) biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir... Hegel’in elinde diyalektiğin mistisizmle bozulması, ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini, ilk kez onun sunmuş olduğu gerçeğini örtemez. Hegel’in diyalektiği baş aşağı duruyor. Mistik kabuk içerisindeki usa uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir.”

Hegel’in diyalektiğinin ayakları üzerinde durabilmesi için de maddi hayat dünyasına bakılması ve idealist diyalektik ile metafizik materyalizmden uzak durulması gerekmektedir. Bunun ilk adımı şöyle kurulur: İnsan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretmek ve çalışmak zorundadır; bu da insanın doğayı değiştirmesini, doğanın da insanı değiştirmesini beraberinde getirir. Dolayısıyla doğayla girilen mücadele ilk diyalektik çelişmedir ve tarihin de başlangıcıdır. Böylece Marx’ın tarihsel materyalizminin özü olan “şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir” tezine kadar ulaşılır ve bu tez de nihayetinde diyalektik bir zorunluluk olarak kurulur.

Marx, en başından beri, doğa ve insan arasındaki ilişkilerin eylem yoluyla kurulduklarını söylemiştir. Diyalektiğe (ve materyalizme) Epiküros’la²⁹⁰ başlayan ilgisinin öncesinde, din ve Aydınlanma düşüncesi incelemeleri bulunuyordu. Bu çalışmaları doğrultusunda Epiküros’ta dini reddetmek için bazı dayanaklar bulan Marx, Hegel’in diyalektiği ile bu felsefesinde ilerleyeceğini düşünmüş olabilir; ama Hegel’in idealizmle ve Tanrı fikriyle sonuçlanan diyalektiği, O’nu Feuerbach’a yönlendirmiştir. Genç Hegelciler arasında sayılan Feuerbach’ta diyalektiğin (ve

²⁸⁹Karl Marx, “Almanca İkinci Baskıya Sonsöz”, *Kapital-Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2009, s. 27-28.

²⁹⁰Bkz. Karl Marx, *Demokritos ile Epiküros’un Doğa Felsefeleri*, çev. Hüseyin Demirhan, Sol Yayınları, Ankara, 2000.

materyalizmin) mekanik bir hal alması, diyalektiğin karşısına çıkış noktası olarak insani özü çıkarması ve dolayısıyla duyumculuğa düşmesi nedeniyle Marx'ın olumsuz eleştirilerinin hedefi olmuştur. Yine de Hegel'in idealizmine karşı çıkma çabası ve Epiküros'ta olduğu gibi dinin reddedilebileceği bir kapı aralamasıyla Marx için bir dayanak noktasıdır.

Son olarak bahsedilmesi gereken nokta, Marx'ın düşünceden bağımsız bir fiziksel dünyayı kabul ettiğinin unutulmaması gerektiğidir. Materyalist felsefesi, diyalektik ve gerçekçidir; “maddecilik ve diyalektik Marxçı felsefe içinde birbirine bağımlı iki öge olup, bütünsel bir öğreti oluştururlar. Çünkü gerçeğin kendisi hem maddi hem de diyalektik karakterlidir.”²⁹¹ Dolayısıyla maddi doğal dünya ile toplumsal dünya arasındaki ilişkinin sürekliliğinden bahseder.

Marx, sadece toplumsal ilişkiler içinde değerlendirilen insan toplumlarının “doğal tarih süreci”ne vurgu yaparak; diyalektiğin ve materyalizmin doğadan koparılmadan, doğal bilimleri de dışlamadan konumlandırılmasına atıfta bulunur.²⁹² Bu, alanları ve inceleme nesneleri farklı olsa da, doğal ve toplumsal bilimler arasında bir metodolojik birliğin sağlanabileceğini göstermesi ve desteklemesi açısından çok önemlidir. Bhaskar'ın “doğalcılığın olanaklılığı” dediği bu birlik fikri, sosyal bilimlerdeki “doğalcı pozitivizm” (*naturalist positivism*) ile “doğalcılık karşıtı yorumsamacılık” (*anti-naturalist hermeneutical*) ikiliğini ortadan kaldırarak bölünmeden uzaklaşmayı sağlar.²⁹³

²⁹¹V. A. Malinin, *Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri I (Diyalektik Maddecilik)*, çev. Veysel Ataman, Konuk Yayınları, 1979, s. 46.

²⁹²Karl Marx, *Kapital-Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2009, s. 81-93.

²⁹³Roy Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, Routledge, London ve New York, 1998, s. 1-4.

Ondokuzuncu yüzyıldaki saf pozitivizmin indirgemeci yanı ve mekanist dünya görüşü; eleştirel Marksizmin toplumsal dünyanın sadece insan ilişkileri üzerinden kurulduğu yanılgısına düşmesine neden olmuştur.

“Yöntemin toplum-tarihsel gerçeklikle sınırlı tutulması çok önemlidir. Engels’in diyalektiği yorumlama biçiminden kaynaklanan yanlış anlamalar, aslında Engels’in –Hegel’in verdiği yanlış örneğe dayanarak- diyalektik yöntemi doğa bilgisine de genelleştirmeye kalkışmasından ileri geliyor. Çünkü diyalektiğin asıl belirleyicileri (determinantları) şunlardır: Özne ile nesne arası karşılıklı etkileşme, teori ile pratiğin birliği, kategorilerin düşüncede uğradığı değişmelerin kök-nedeni olarak, onların temelindeki tözde, yani gerçeklikte meydana gelen tarihsel değişmeler.”²⁹⁴

Özellikle Lukács’ta cisimleşen bu doğa ve pozitivizm karşıtlığı; materyalist doğa kavrayışı sadece Engels’ten kaynaklı bir hataymış gibi, toplumsal bilimler ve tarih doğadan koparılmak istenerek ortaya konmuştur. Böylece Marx’ın diyalektiğinin sadece eyleme (*praksise*) ya da insana ait olduğu düşünülerek; materyalizminin tarih anlayışıyla doğa anlayışını birleştirmek istemesi göz ardı edilmiştir.

Oysaki Lenin, 1922’de yayınlanan “Militan Maddeciliğin Önemi Üzerine”²⁹⁵ adlı makalesinde ateizmin propagandasının artması, diyalektiğin ve materyalizmin geliştirilmesi, Hegel diyalektiğinin materyalist yorumlarının yapılması ve Marksizmin doğa bilimleri ile işbirliği içinde olması gerektiğini belirtmiştir.

“Komünist Partiye mensup olmayan tutarlı materyalistlerle ittifaka ek olarak, militan materyalizmin yapacağı çalışma için en az bu ittifak kadar, belki de ondan fazla önemli olan bir şey de, materyalizme eğilim duyan ve sözde eğitim görmüş toplumda yaygın olan, idealizme ve kuşkuculuğa doğru moda felsefi sapmalar karşısında onu savunmaktan ve öğütlemekten korkmayan modern doğa bilimcileriyle bir ittifaktır... Modern doğa bilimcileri, (aramayı bilirlerse ve biz onlara yardım etmeyi bilirsek) materyalist bir biçimde yorumlanmış Hegelci diyalektikte, doğa bilimindeki devrim tarafından ortaya atılan ve burjuva modasının aydın hayranlarının ayağını gericiliğe doğru “sürçtüren” felsefi sorular bir dizi yanıt bulacaktır.”²⁹⁶

Doğa bilimlerinde yaşanan gelişmeler takip edilmedikçe ve doğa bilimcileri felsefi çalışmalara katılmadıkça başarılı olunamayacağını belirten Lenin, ne doğa

²⁹⁴György Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, 1998, s. 58.

²⁹⁵Lenin’in “Militan Maddeciliğin Önemi Üzerine” adlı makalesi *Pod Znamenem Marksizma* adlı derginin 12 Mart 1922’de yayınlanan üçüncü sayısında, derginin tanıtımı ve nasıl bir içeriğe sahip olması gerektiği konusunu aydınlatmak için kaleme alınmıştır. Makale daha sonra Lenin’in, *Marx-Engels-Marksizm* adlı derleme kitabında yer almıştır. Bkz. Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 517-527.

²⁹⁶Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 523 ve s. 524-525.

biliminin ne de materyalizmin sağlam felsefi değerlere dayanmadıkça hem eksik kalacağını hem de burjuvaziye karşı olan savaşında kaybetmeye mâhkum olacağını söyleyerek; doğa bilimcinin diyalektik materyalist olması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla Marx'ın diyalektik yöntemi ve Marksist kuramın materyalist anlayışı doğadan kopuk değildir ve doğa bilimlerini dışlamaz. Toplum bilimleri ve doğa bilimleri işbirliği içinde; benzer metodolojilere sahip çalışma tarzları geliştirebilirler.

Doğa ve toplum bilimleri büyük ölçüde ampirik verilere dayalı ve olguların ortaya konması ile ilgilenirken; felsefe kuramsal bilginin ve geleceğe dair tahminlerin peşinde olmuştur. Marx ve Engels ise felsefenin hem pratik hem kuramsal araştırmaları genelleştiren; doğanın ve insan toplumlarının gelişmesini açıklamak için bir dünya görüşü olması gerektiğini savunmuşlardır. Felsefe mutlak ve dogmatik bilginin değil geliştirilebilir, değiştirilebilir ve yenilenebilir bilginin alanı olmalıdır.²⁹⁷

Diyalektiğin özünü oluşturan değişme, gelişme ve hareket; bunların sadece oldukları (gerçekleştikleri) ânı değil değişme imkânını, harekete geçme iradesini ve gelişme olasılığını da kapsamaktadır. Hiçbir şeyin kendisiyle dahi özdeş olmadığı bu düşüncede durgunluk, aynılık ve katılık söz konusu olamaz. Maddi dünyanın, düşüncenin kendi iç hareketi sonucunda oluştuğuna inanan idealistler ile maddenin öncesiz ve sonrasız olarak var olduğuna, dolayısıyla da hareketin maddeden başka bir güce ihtiyacı olmadığına inanan materyalistlerin aksine; bu hareketi ve gücü her gün yeniden açığa çıkaran, yeniden yaratan ve sonuçta da maddeye şekil veren insan etkinliğinde görür.

²⁹⁷Karl Marx, “Feuerbach Üzerine Tezler (Marx'ın özgün metni)”, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2008, s. 21-24.

Bu noktada, tinsel ile maddi olan arasındaki ilişkilerin nasıl biçimlendiği sorusuna, tinin doğadan önce geldiği şeklinde cevap veren idealistlerin de ikiye ayrıldığını belirtmekte fayda vardır. Yukarıda diyalektik düşüncenin biçimlenmesine yardımcı bulunanlar arasında saydığımız Platon ve Hegel nesnel-idealistlerdir. Burada tini, maddeden üstün tutan; dünyayı, düzeni, fenomenleri doğaüstü bir evrensel ruha ya da güce bağlayan; insan bilincinden ve maddeden bağımsız olarak var olan bir düşünce söz konusudur. Buna karşın maddi dünya reddedilmez. Berkeley, Fichte, Mach ve Avenarius'u dâhil edebileceğimiz öznel-idealizmde ise duyularımızdan başka gerçek yoktur ve bu dünyanın bir tasarım olduğu kapısına açılır. Algıladığımız nesneler de algılarımızın dışında yokturlar; duyularımızla kavradığımız nesneler ve zihnimizde tasarladıklarımız birbirine geçer ve karışırlar.²⁹⁸ Dolayısıyla öznel-idealizm, diyalektiğin tam karşısında konumlanırken; nesnel-idealizm, bunu hedeflemese de en azından diyalektik ile metafiziğin çatışmasından doğan tartışmalar yoluyla, diyalektiğin gelişmesinde rol oynamıştır.

O halde ilk olarak, diyalektik maddeci bir dünya görüşü gerektirir; ama bu maddecilik körü körüne maddeye ve onun değişmezliğine bağlanan mekanik bir duruş değildir. Lenin, diyalektiğin gelişmeyi eksiksiz, derin ve tek yanlı olmayan bir şekilde incelediğini ve sürekli hareket eden maddenin yansıması olarak insan bilgisinin rölativizmini gösteren bir yöntem olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹ Diyalektik, nesnelerin hem niteliklerini ve ilişkilerini hem de insan zihnindeki yansımaları olan kavramların karşılıklı bağlantılarının ortaya çıkmalarını, çelişkilerle gelişmeleri ile değişmelerini ve sonunda ortadan kalkmalarını inceleyen bir felsefi görüştür.

²⁹⁸ Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 32-47.

²⁹⁹ Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 21-23.

Dolayısıyla doğadaki, insan toplumlarındaki, düşüncedeki hareketin ve gelişmenin en genel yasalarını oluşturur.³⁰⁰

Diyalektiğinin çıkış noktasını; gelişmenin, her şeyin içinde var olan çelişkilerce belirlendiği savından alan Hegel, çelişkiyi ise karşıtların birbirini etkilemesi suretiyle oluşan hareketin ilk ilkesi olarak görmüştür. Dolayısıyla “çelişki tüm devinim ve dirimselliğin kaynağıdır; bir şey ancak kendi içinde bir çelişki kapsadığı sürece devinir, dürtü ve etkinlik taşır...bir şey ancak kendi içinde çelişkiyi kapsadığı düzeye kadar dirimlidir ve dahası çelişkiyi kendi içinde kavrama ve ona dayanma kuvvetidir.”³⁰¹ Çelişkilerin ortaya çıkışı, karşıtların birbirlerine dönüşmeleri, nicelik değişimlerinin nitelik değişimlerine dönüşmesi ve son olarak eski durumun yeni tarafından olumsuzlanması; Hegel diyalektiğinin gelişmenin gerçekleşmesi için zorunlu gördüğü aşamalarıdır.

Hegel’in maddenin, mutlak ruhun görünüşü olarak tezahür eden idealist felsefesine ilk karşı çıkış Feurbach’tan gelmiştir. Feurbach’ta doğanın en yüksek ve önemli ürünü insandır; doğa ancak insan aracılığıyla kendi bilincine varmaktadır. Doğa ve insanın bütünlüğüne vurgu yapan bu anlayışta, insanların bir arada yaşamasının sebebi insan olmanın bunu gerektirmesidir. Bu anlayış ve dine getirdiği eleştiriler, Hegel’in idealizmini yıkmak için bir çıkış noktası olsa da Hegel’in (idealizminden sıyrılan) diyalektiğini anlamak ve geliştirmek için yetersiz bir bakış açısidir.³⁰² Feuerbach’ın felsefesi, toplumsal fenomenlerin maddeci bir açıklamasını yapmaya çalışsa da özellikle dinin insani olan her şeyi (acıları, mutlulukları, hayal kırıklıklarını, bağımlılıkları...) nasıl yansıttığını göstermeye odaklanmış; dinin

³⁰⁰Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2010, s. 202.

³⁰¹Hegel, *Mantık Bilimi (Büyük Mantık)*, s. 335.

³⁰²Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ludwig Feuerbach, *Hristiyanlığın Özü*, çev. Oğuz Özügöl, Say Yayınları, İstanbul, 2008; Ludwig Feuerbach, *Geleceğin Felsefesi: Felsefe Reformu için Geçici Tezler*, çev. Oğuz Özügöl, Say Yayınları, İstanbul, 2006.

toplumsal ve ekonomik kökenlerini görememiştir. İnsanlar arası ilişkileri manevi olarak yorumlayan Feuerbach, insan toplumlarının gelişim aşamalarını anlayamayarak, bu aşamaları maddi bir temele oturtamamıştır.

Maddenin en genel niteliği ve varoluş biçimi olan hareketin temel biçimleri Engels tarafından fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal olarak sınıflandırılmıştır.³⁰³ Bu, en basit halden en karmaşık hale kadar pek çok görünümü olan hareketin, nitelik bakımından daha yüksek düzeydeki hareket biçimlerinin daha alçak düzeydeki hareket biçimlerine indirgenemeyeceğini göstermesi açısından önemlidir, aksi halde mekanik bir bakış açısı oluşabilir. “Her hareket çekim ve itimin karşılıklı etkisinden oluşur. Ama hareket, ancak her çekimin başka bir yerde buna tekabül eden bir itim tarafından dengelenmesi durumunda olanaklıdır.”³⁰⁴ Bu tanım, hem hareketin yaratılamazlığı ve yok edilemezliğinin hem de karşıtların birliği yasasının karşılıklı etkisini ve birbirini tamamlamasının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Diyalektikte zaman ve mekân önemli bir yer tutar; çünkü madde zaman ve mekân içinde hareket edebilir. İdealistlerde insan bilincinde, Kant’ta sezgisel (apriorik) biçimde, Mach’ta duyumsal olarak ve Hegel’de mutlak ruh tarafından yaratılan zaman ve mekân; diyalektikte maddenin hareket halindeyken nesnel olarak var olmasının biçimleridir ve karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdırlar.

Dünyanın maddeye dayalı tekliği, diyalektiğin bir diğer savıdır. Diyalektik, maddi olmayan bir dünyanın varlığını baştan reddeder; buna karşın ya tek olduğunu düşündüğümüz için tek olduğunu savunan ya da gerçekten tek olarak var olduğu için

³⁰³Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 2014, s. 81-98.

³⁰⁴A.k., s. 84.

maddeye dayalı tekliği savunan maddeci görüşleri de eleştirir.³⁰⁵ Dünya, onun tek olduğunu düşündüğümüz için tek ise burada düşünce belirleyici olur; oysaki diyalektikte düşünce, dünyayı yansıtır. Dünyanın, gerçekten tek olarak var olduğu görüşü ise hem maddeci hem idealist açıklamalara açıktır. Maddeye dayalı teklik, bilinçte var olan bir şeyin varlık olarak kabul edilmesiyle, maddi olarak yani bilinçten bağımsız olarak var olmasını sakatlayabilir. Diyalektik ise maddenin hareketi, yaratılamazlığı, yok edilemezliği; kütlenin ve enerjinin sakınımı yasaları, evrim kuramı (ya da genel olarak doğa bilimlerindeki gelişmeler); diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizmin (doğanın ve insan toplumlarının) nesnel gelişme yasalarını ortaya çıkarması gibi maddi temele dayanan bulgularla, dünyanın maddeye dayalı tekliğini ortaya koymaktadır.

Engels'in "iç bağıntıların bilimi"³⁰⁶ dediği diyalektiğin doğa, insan toplumu ve düşünce içindeki gelişme ve harekete dair üç genel yasası bulunmaktadır; niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşümü yasası, karşıtların birliği ve savaşımı yasası ile yadsınmanın yadsınması (ya da olumsuzlanmanın olumsuzlanması) yasasıdır.³⁰⁷ Genel şekilleri Hegel tarafından verilen bu üç yasa, fenomenler arasındaki bağıntıları ortaya koyabilecek ve hareketin evrensel sürecini tarihsel bağlam içinde açıklayabilecek düzenliliklerdir.

Diyalektiğin gelişme anlayışına bağlı olarak ortaya konulan niceliğin niteliğe dönüşmesi ve sonrasında niteliğin tekrar nicelik değişimlere yol açması yasası; var olan her şeyin bir azalma ve çoğalma süreci içinde olması gibi basit bir açıklamanın

³⁰⁵Engels, *Anti-Dühring*'in "Felsefe" adlı ilk kısmında hem maddi olmayan bir dünyanın varlığını hem de maddeci ama yanlış olan bir dünyanın varlığını çürütmeye çalışır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Engels, *Anti-Dühring*, s. 77-207.

³⁰⁶Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s. 74.

³⁰⁷Diyalektik anlamda yasa "fenomenler arasındaki iç, zorunlu bir bağıntı ve bağlamlılıktır...Fenomenler arasındaki bir bağlamlılığın yasa sayılabilmesi için asli, istikrarlı, yinelenen ve zorunlu bir karakter taşıması gerekir." Malinin, *a.g.e.*, s. 107.

yerine, eskinin yok olup tamamen ortadan kalkmasını ve yeninin meydana gelmesini ifade etmektedir.³⁰⁸ Yavaş yavaş ve süreklilik içinde gerçekleşen nicelik değişimleri sonucunda, kesiklik biçiminde olan bu süreçte nesnenin nitelik dayanıklılığı sınırı aşılır ve nitelik değişimleri meydana gelir. Sıçramalar halinde meydana gelen bu nitelik değişimleri de tekrar nicelik değişimlerine neden olurlar ve bu böyle sürüp gider.³⁰⁹

Karşıtların birliği ve savaşımlı yasa ise nesnelerin ya da fenomenlerin çelişme anlayışına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Çelişmeyi, değişimin itici gücü olarak gören diyalektik, ne kadar çok benzerliğe sahip olsalar da iki nesnenin ya da fenomenin tamamen özdeş olamayacağını varsayar. Özdeşlik arayışı ister istemez beraberinde karşılaştırmayı getirir, karşılaştırma ise benzerlikleri ortaya koyduğu oranda farklılıkları da ortaya koyar. Dolayısıyla özdeşlik ve farklılık bir bütün oluştururlar ve birbirlerini gerektirirler. Bu, bir nesnenin kendi içinde de bulunur; bir başka nesneyle karşılaştırılmaksızın hem özdeşlik hem farklılık içerir. Karşıtların birliği (bütünlüğü) denilen bu durum; her nesnenin içinde barındırdığı, iç çelişkiler nedeniyle bulunan karşıtlıkları ifade eder. Bu karşıtlıklar hem birbirleriyle bağımlılık hem de birbirlerini olumsuzlama ya da dışlama ilişkisi içindedirler. Karşıtların savaşımlı olarak ifade edilen bu durum, gelişme için zorunlu bir adımdır. İç çelişkiler

³⁰⁸Burada nitelik ve nicelik Hegel'in açıkladığı anlamlarıyla kullanılmaktadır. Hegel *Mantık Bilimi*'ni, Birinci Kitap başlığı altında Varlık Öğretisi ve İkinci Kitap başlığı altında Öz Öğretisi olarak bölümlemiştir. Birinci Kitap; Nitelik, Nicelik ve Ölçü'yü açıklamaktadır. Oldukça karışık ve uzun bir anlatıma sahip olsa da en basit şekliyle nitelik, nesnenin özelliklerinin toplamından daha fazlasını ifade eder, nesnenin bütünselliğine gönderme yapar ve nesnenin sonluluğudur. Varlıkla özdeş olan bir belirlenim olan niteliğin bittiği yerde nesne de son bulur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hegel, *Mantık Bilimi (Büyük Mantık)*, s. 60-140. Nicelik ise nesnenin özünü daha iyi kavramamıza yardımcı olur. Niteliğin aşılmasıyla ulaşılan nicelik, barındırdığı düzenlilikler sayesinde niteliklerin farklılıklarının ortaya konmasını sağlar. Bir nesnede birlikte bulunan nitelik ve nicelik, nesne hakkında bilgi edinmek için birbirlerinden soyutlanır; ama bu yapılırken karşılıklı bağımlılıkları ve birbirlerini bütünledikleri unutulmamalıdır. Nitelik ve niceliğin bu bağımlılığına ve bağımlılığına niteliğin dayanıklılığı denir. Bkz. A.k., s. 141-248.

³⁰⁹Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s. 74-80; Engels, *Anti-Dühring*, s. 177-188; Malinin, *a.g.e.*, 109-118; Bugoslavski, Karpuşin vd., *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*, çev. Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 2006, s. 111-120.

sonucunda ortaya çıkan karşıtların savaşımlı gelişme için bir hareket sağlar; nihayetinde çelişki ortadan kalkar ve yeni çelişkiler ortaya çıkar. Bu aynı zamanda nitelik değişimlerinin gerçekleşmesi için de bir ön koşuldur; eski ortadan kalkar, yeni meydana gelir.³¹⁰

Hem nicelik değişimlerinin nitelik değişimlerine dönüşümü hem de karşıtların birliği ve savaşımlı yasalarında olumsuzlama önemli bir yer tutar. Eski durumun olumsuzlanması ve nesnenin iç çelişkilerinden dolayı kendisini olumsuzlaması gereği, bu üç yasa içinde yadsınmanın yadsınması yasasına ayrıcalıklı bir yer vermektedir. Eskinin yadsınması olmadan yeninin ortaya çıkması mümkün değildir. Gelişmenin gereği olarak ortaya çıkar ve eski ile yeni arasında bir bağ kurulmasına yardım eder. Burada sadece eskinin ortadan kalkması değil aynı zamanda aşılması söz konusudur. Bir taraftan olumsuzlanan durum, diğer taraftan korunur; çünkü eski hem yeni için bir zemin oluşturmakta hem de aşılarak farklı ama daha iyi bir durum yaratmaktadır. Bu birinci aşamadır ve yadsıma sonucunda eskinin bazı yanları korunsun da ortaya çıkan yeni durum onun karşıtı durumundadır. İkinci aşamada ise ortaya çıkan yeni ile başlangıçta var olan eskinin birbirlerini yadsınması sonucunda gelişmenin daha ileri bir safhasına geçilir. Eski ve yeni arasındaki çelişkinin aşılması ve sorunların çözülmesi için yadsımanın yadsınması aşamasının gerçekleşmesi gerekir.³¹¹ Başlangıçtaki durum tez, ilk yadsıma anti-tez ve yadsımanın yadsınması sentez olarak görülebilecek olsa da tek bir gelişim çizgisine göre yapılan bu değerlendirme, hem bu yasanın hem de diyalektiğin helezonik (bitiş noktasının başlangıç noktasından daha yükseğe çıktığı) karakterine haksızlık olacaktır.

³¹⁰Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s. 231-242; Malinin, *a.g.e.*, s. 118-127; Bugoslavski, Karpuşin vd., *a.g.e.*, s. 124-129.

³¹¹Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Engels, *Anti-Dühring*, s. 189-204; Malinin, *a.g.e.*, s. 127-134; Bugoslavski, Karpuşin vd., *a.g.e.*, s. 120-124.

Sonuç olarak, Marx ve Engels'in Hegel'e dayanarak oluşturdukları diyalektik ve yasaları helezonik yapısı gereği sıçramalarla dolu, doğadaki ve toplumdaki çelişkiler-çatışmalar yoluyla ilerleyen, her şeyi her yönüyle bütünsel ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde ele alan, değişimi ve gelişimi tüm bu özellikler çerçevesinde tarihsel ve evrensel olarak konumlandırmaya çalışan felsefi bir görüş ve yöntemdir.

Gurvitch'in sosyolojisini ve yöntemini daha kolay anlayabilmek adına buraya kadar pozitivizm, mantıksal pozitivizm ve diyalektik tarihsel kökleri ve temel savları doğrultusunda anlaşılmaya çalışılmıştır. Takip eden sayfalarda Derinlemesine Sosyoloji ve bu üç yöntemden izler taşıyan diyalektik hiper-ampirizm tartışması yürütölmüştür.

2. GURVITCH SOSYOLOJİSİ

Bu çalışmada Yönetim Sosyolojisi'nde kullanılacak yöntem olarak Georges Gurvitch'in geliştirdiği diyalektik hiper-ampirizm önerilmektedir. Bu yöntemi incelemeden önce Gurvitch'in sosyoloji anlayışına göz atmanın hem düşünme şeklini hem de izleyen sayfalarda ele alacağımız diyalektik hiper-ampirizmi anlamayı kolaylaştıracağı kanısındayız.

Sosyologlar tarafından filozof, filozoflar tarafından sosyolog olarak nitelendirilen Gurvitch kendini “sürüden kovulan adam”³¹² olarak görmektedir. Bunda Rusya, Almanya, Çekoslovakya, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri gibi pek çok değişik ülkede yaşamış³¹³ olması kadar; Marx, Kautsky, Hegel, Plekhanov, Lenin, Stirner, Kant, Yeni Kantçılar, Tarde, Durkheim, Simmel, Wundt, Bergson, Fichte, Weber, Lossky, Frank, Proudhon, Rousseau, Husserl, Scheler, Comte, Mauss, Lévy-Bruhl, Halbwachs, Rauh, Brunschvicg, Wahl, Heidegger, Litt, Mannheim vb. pek çok sosyolog, filozof, psikolog ve düşünce adamından etkilenmiş, bunlar üzerine yazmış ya da bunlarla beraber çalışmış olmasının da etkisi vardır. Çok erken yaşlarda başladığı düşünce hayatının, değişik zaman dilimlerinde değişik yönelimleri olmuştur. Genel sosyolojisinin son şekline ise otuz yılın sonunda ulaşmıştır.

Birçok kitabı ve makalesi bulunan Gurvitch, genel sosyolojiye dair fikirlerini, uzun yıllar üzerinde çalıştığı, “Gurvitch Sosyolojisi” adıyla anılan ve bu sayede özel bir yere sahip olmasını sağlayan, 1950 yılında yayımlanan “*La Vocation Actuelle de*

³¹²Georges Gurvitch, “Düşünce Yolum ya da Sürüden Kovulan Adam”, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 21-22, 1967, s. 103-118.

³¹³Pek çok ülkede yaşadığı gibi pek çok ülkede de konferanslar veren Gurvitch, bu çerçevede Türkiye'ye gelmiş, 1953 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde altı konferans vermiştir. Daha sonra bu konferanslar İstanbul Üniversitesi tarafından kitap haline getirilmiştir. Georges Gurvitch, *Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü Üzerine Altı Konferans*, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958.

*la Sociologie*³¹⁴ (Sosyolojinin Bugünkü Eğilimi) adlı kitabında açıklamıştır. İki ana bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde; on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin içine düştüğü sorunların yanlışlığı, Derinlemesine Sosyoloji, mikrososyoloji, sosyometri, makrososyoloji ile sosyalleşme şekilleri (*formes de sociabilité*), zümrelerin (*groupements*) ve topyekûn toplumların (*société globale*) sınıflanması üzerinde durulmaktadır. Kitabın ikinci bölümünde ise Durkheim’ın kolektif bilinç meselesi, büyü-din-hukuk arasındaki ilişkiler, Durkheim’da kuramsal ahlâk-ahlâk olguları meseleleri ile Bergson ve Marx’ın sosyolojileri çözümlenmektedir. Kitabın bizim için önemli olan kısmı ilk bölümü olduğundan incelememiz bu bölüm üzerinde yoğunlaşmıştır.

2.1. On Dokuzuncu Yüzyıl Sosyolojisi: Olan

Gurvitch’e göre³¹⁵ on dokuzuncu yüzyıl sosyologları kendi ortaya attıkları dogmaları çözümleyememiş ve hatta tam tersi sonuçlara varmışlardır. **İlk olarak,**

³¹⁴Georges Gurvitch, *La Vocation Actuelle de la Sociologie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1950. Kitap, çok değerli bir çalışma olmasına rağmen ne İngilizce’ye ne de Türkçe’ye çevrilmiştir. İlk baskısı 1950’de yapılan kitap, daha sonra aynı yayınevi tarafından iki cilt halinde hazırlanmış; birinci cildi 1957’de “Ayrımsal Sosyoloji” (*La Sociologie Différentielle*) adıyla, ikinci cildi de 1963’de “Öncüller ve Bakış Açıları” (*Antécédents et Perspectives*) adıyla basılmıştır. Bu nedenle bazı isimler Gurvitch’in sosyolojisinden bahsederken ilk cilde referansla Ayrımsal Sosyoloji demekteler. Biz ise Gurvitch’in anlayışını daha iyi ifade ettiğine inandığımız için Derinlemesine Sosyoloji demeyi tercih ediyoruz. Kitabın temin edilmesinde ve çevirisinde (aynı zamanda diğer Fransızca kaynakların çevirisinde de) yaptığı yardımlardan dolayı Ceylan Sarıpınar’a teşekkürlerimizi sunarız.

³¹⁵Gurvitch’in düşünceleri özetlenmeye çalışılırken *La Vocation Actuelle de la Sociologie*’nin yanı sıra şu kaynaklardan da yararlanılmıştır: Georges Gurvitch, *Traité de Sociologie-Cilt: I*, Presses Universitaires de France, Paris, 1958; Georges Gurvitch, *Dialectique et Sociologie*, Flammarion, Paris, 1962; Georges Gurvitch, “Düşünce Yolum ya da Sürüden Kovulan Adam”, Georges Gurvitch, “Sosyolojinin Bugünkü Temayülü”, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4-5, 1947, s. 57-71; Georges Gurvitch, “Diyalektik Hiper-Ampirizm”, *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, haz. ve çev. Kadir Cangızbay, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 103-129; Kadir Cangızbay (haz. ve çev.), *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999; Kadir Cangızbay (haz. ve çev.), *Gurvitch Sosyolojisi*, Değişim Yayınları, Ankara, 1985; Ömer Bozkurt, *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*; Nurettin Şazi Kösemihal, “Gurvitch Sosyolojisi I”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 9, 1954, 141-163; Nurettin Şazi Kösemihal, “Gurvitch Sosyolojisi II”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 10-11, 1955, s. 72-100; Nurettin Şazi Kösemihal, “Gurvitch Sosyolojisi III”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2,

sosyoloji bir tarih felsefesi olarak algılanmıştır; ama sosyoloji toplumun ve dünyanın nereye gittiği sorunsalı ile ilgilenmez, bu tarih felsefesinin uğraş alanıdır. Gurvitch, toplumun hareketinin sabit bir hat üzerinde ilerlemesinin ya da bir ülkeye ulaşmak için evrimleşmesinin mümkün olmadığını, tarih felsefesinin isteklere ve ülkelere göre bir sosyal gerçeklik oluşturmak istediğini; ama gelinen noktada sosyolojinin farklılık ve süreksizlik durumlarını kavradığını belirtmektedir. Evrim kuramcıları da benzer bir yanıla düşüp süreklilik (arkaik toplumların anlaşılmasıyla bugünün toplumunu açıklayabilme) fikrini savunmuş, yirminci yüzyıla beraber onlar da önemlerini kaybetmişlerdir.

Bu düşünce aynı zamanda tek bir toplumsallaşma fikri getirdiği için de yanlıştır; çünkü sadece topyekûn olarak her bir toplum (makrokozmoz) farklı sosyalleşme şekillerine sahip olduğu gibi toplumun içindeki zümreler de (mikrokozmoz) kendi sosyal bağlarını kurmaktadır. Tarih felsefesini bırakmak toplumu analiz etmeyi ya da kanun koymayı bırakmak anlamına gelmez; tek bir hat üzerinde tek yönlü bir evrim fikrinden vazgeçilir ve bu da farklı bakış açıları geliştirilmesini sağlar.

İkinci olarak, sosyologlar düzen ya da ilerleme sosyolojilerinden birini seçmek ya da bu ikisini uzlaştırmak çabası içine girmişlerdir. Düzen sosyolojisini seçenler durgunluktan, hareketsizlikten ve katılıktan yana olmuşlardır. Buradaki yanlışıklık bir devlet, toplum, zümre, kilise ya da sendika için düzen olan şeyin bir diğeri için de düzene tekabül edeceğini düşünmektir. Bunun yanı sıra tek bir sosyal gerçeklik için dahi düzenden bahsetmek mümkün değildir; çünkü derinlemesine katlar³¹⁶

Sayı: 12, 1957, s. 104-144. İlerleyen sayfalarda doğrudan alıntı olmadığı takdirde referans verilmeyecektir.

³¹⁶ Aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak olan derinlemesine katlar nesnel gözleme uygun olan morfolojik ve ekolojik yüzey ile nesnel gözleme daha az uygun olan; sosyal organizasyonlar ya da organize üstyapılar, sosyal örnekler, organize üstyapıların dışında kalan az çok düzenli kolektif davranışlar, sosyal rollerin dokusu, kolektif duruşlar, kolektif semboller, kaynaşan-yenilikçi ve yaratıcı kolektif

incelendiğinde (hem yatay hem dikey olarak) şiddet dereceleri değişen birbiri içine girmiş pek çok gerginlik bulunmaktadır.

İlerleme sosyolojisi ise düzen sosyolojisinin aksine hareketten, devinimden, evrimden yana olmasına rağmen; bunların kendi umduğu yönde gerçekleşmesini istemektedir. Bir toplumda ya da zümrede bulunan çeşitli çelişik yönelimleri ya da kolektif kaynaşmaları hesaba katmamaktadırlar. Toplumu statik-dinamik ayrımına tabi tutmak mümkün değildir; çünkü her sosyal gerçekliğin içinde ikisi kaynaşmış halde bulunmaktadır.

Üçüncü olarak, birey ve toplumun birbirinden çok farklı, uzlaşması mümkün olmayan iki ayrı nesne olarak ele alınmasıdır. Oysa artık birey ve toplum iç içe geçmiş ve birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak görünmektedirler; birey olmadan toplum, toplum olmadan birey olamayacağı anlaşılmıştır.

Toplum ile birey arasında geçtiği savunulan çatışma; bireylerin kendi içinde, kendi aralarında, zümreler arasında, zümre ile toplum arasında ya da toplumlar arasında gerçekleşiyor olabilir. Dolayısıyla her düzeyde var olan çatışmayı birey ile toplum arasında yaşanıyor gibi yansıtmak kurmaca bir çabadır. Ayrı ayrı derinlemesine katlara sahip olan birey ve toplumun birbirinden farklı katlarının karşılaştırılması da (örneğin bireyin fizyolojik katıyla toplumun morfolojik katı gibi) çatışma yanılgısı yaratmaktadır.

Dördüncü olarak, psikoloji ile sosyolojiyi birbirine bağlamaya çalışmak ve birini diğerinin altında konumlandırma çabası içine girmektir. İki bilim dalının da birbirlerinin konularını içerdikleri (davranışçılık, psikanaliz gibi) ve dışladıkları (psiko-fizyoloji, psiko-patoloji gibi) alanlar vardır. Bireyle sosyal yapı (ya da

dokular, kolektif fikir ve değerler, son olarak da kolektif zihni haller ve kolektif psişik fiiller katlarından oluşmaktadır. Bu katlar arasında dikey olarak yaşanan çatışmaların yanı sıra her kat kendi içinde yatay olarak da çatışmalar yaşamaktadır.

bireysel zihniyetle kolektif zihniyet) arasında kurulmaya çalışılan işlevsel ilişkiler sadece sosyoloji veya sadece psikoloji alanına mâl edilemeyecek kadar birbiri içine girmiştir. Geline nokta iki bilim dalının da birbirlerine karşı korunmaya ihtiyaçları kalmamıştır, sosyoloji-psikoloji karşıtlığı da diğerleri gibi on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin hatalarından biridir.

Beşinci olarak yapılan hata (ve belki de hepsi içinde en önemli olanı) üstün etken (*facteur*)³¹⁷ arama çabasıdır. Bazı etkenleri sosyal gerçeklikten kopararak incelemeye çalışmak ve sosyal yapıyı bunlarla açıklama girişimi, bu üstün etkenlerin sosyalliklerini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Pek çok okul (coğrafi, biyolojik, teknolojik, psikolojik, spiritüalist) nüfus, iklim, organizma, teknik, düşünce, hukuk, davranış gibi üstün etkenler belirleyerek toplumsalı anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Üstün etken yanlısının iki önemli tehlikesi vardır; bunlardan ilki hareketi görmeyi engellemesi ve dolayısıyla her şeyi dondurmasıdır. İkincisi ise sosyal gerçekliğin kendine özgülüğünü ortadan kaldırması, sosyolojiye araştırarak bir şey bırakmamasıdır.

Bu yanlıştan görece uzaklaşan; ama sonuçta yine de bu tuzağa düşmüş olan iki isim Durkheim ve Marx'tır. Durkheim, sosyal bir bütünü yine o bütünün sahip olduğu vasıflarla anlatmanın, sosyal olanı kendi gerçekliğinden koparmadan açıklamanın önemine her zaman vurgu yapmıştır. Ama yine de eserlerinde kolektif bilinç, fikirler, değerler o kadar ön plana çıkmıştır ki üstün etken yanlısına kapılmaktan kurtulamamıştır. Marx da Durkheim'a benzer bir biçimde, isteği dışında bu duruma düşmüştür. Marx, özellikle gençlik eserlerinde, toplumu kolektif bir faaliyet, kolektif bir çaba yani bir bütün olarak görmüştür. Sosyal gerçekliği de

³¹⁷Buradaki *facteur* kelimesi “âmil” anlamında kullanılmaktadır. Daha anlaşılır olması sebebiyle “etken” olarak çevirmeyi tercih ettik.

ekonomiden ayırmamış; üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini toplumdan soyutlamamış, bunları üstün etken olarak konumlandırmamıştır. Buna karşın sosyal gerçeklikle ekonomik hayatı bir tutması, özellikle takipçileri için ekonominin üstün etken olarak algılanmasıyla sonuçlanmıştır.

Gurvitch'e göre ikisinin de bu yanlış düşmelerinin sebebi, derinleşmiş ve tutarlı bir rölativizmden yoksun olmalarıdır. Sosyal gerçekliğin katları arasındaki değişkenliği görememeleri ve bunların çeşitli sosyalliklerle farklılaşabileceklerini göz ardı etmeleri, bu tuzağa düşmelerine neden olmuştur.

Altıncı ve son olarak, on dokuzuncu yüzyıl sosyologlarının düştüğü yanlış değişmez ve kati kanunlar koymaya çalışmalarıdır. Comte ile beraber yerleşen sosyal fizik fikri, doğa bilimlerindeki benzer biçimde sosyolojik kanunların da oluşturulabileceği yönündeydi; bu aynı zamanda sosyolojiyi doğa bilimlerine de yaklaştıran bir düşünceydi. Rölativizmi tamamen reddetmeye dayalı bu bakış açısı, sadece eğilim halinde düzenliliklerin (*régularité tendancielle*) söz konusu olabileceğinin fark edilmesiyle son bulmaktadır.

Kanun koyma çabası; aslında süreksiz, devamlılığı olmayan ve nitel araştırmalara dayalı çalışmalar ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada “kanun” ve “neden” birbirine karıştırılmaktadır; kanun matematiksel olarak ispatlanabilir olmalıdır, oysaki neden münferit olabilir. Neden-sonuç arasındaki bağ da süreksiz olduğu için (aynı nedenin aynı sonucu doğurması) kesinliğinden bahsetmek olanaksızdır.

Sosyal alanlarda kurulan korelasyonların, değişmez olmadıkları göz önünde bulundurulmalı ve her biri kendi sosyal yapısı içinde değerlendirilmelidir. Buna ek olarak neden ile etken de birbirleri yerine kullanılabilirler. Bu yanlış da “neden” tüm toplumu, zümreyi, grubu kısacası bakılan bütünü kapsarken; “etkenin”

sosyal gerçeklik katlarında farklı önem sırasında olmasının ve değişkenliğinin göz ardı edilmesinin bir sonucu olarak düşünülmektedir.

Gurvitch'in düşüncesinde on dokuzuncu yüzyıl sosyologlarının düştüğü yanlışlar bunlardır ve yirminci yüzyıla beraber ya önemlerini kaybetmiş ya da ortadan kalkmışlardır. Yukarıda anlatılanlar Gurvitch'in tespit ettiği, sosyolojide olmaması gereken yanlışlardır; başka bir deyişle Gurvitch sosyolojisinin yarısıdır. Bütünü görebilmek için diğer yarıya yani olması gerekenlere bakmak gerekmektedir.

2.2. Yirminci Yüzyıl Sosyolojisi: Olması Gereken

On dokuzuncu yüzyıl sosyolojisini tek-boyutlu olarak, yirminci yüzyıl sosyolojisini de çok boyutlu olarak tanımlayan Gurvitch, birçok alt ve üstyapılardan oluşan sosyal gerçekliğin asıl anlamının, bu alt ve üstyapılar arasındaki antinomik ve diyalektik ilişkiler bütününde aranması gerektiğini düşünmektedir. Proudhon, Marx, Durkheim, Bergson gibi isimler derinlemesine birçok kattan oluşan bu karmaşık ilişkileri anlamaya çalışmışlardır; ama rölativist ve anti-dogmatik olmadıkları için başarılı olamamış, felsefeye kaymaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Sosyal gerçekliğin tüm katlarının derinlemesine bir analizi ancak, hiçbir felsefi görüşe bağlı olmayan ve pozitif bir bilim olduğu anlayışına sadık kalınan bir sosyoloji yaklaşımıyla mümkündür. Bunun ilk adımını da kendi içinde tutarlı bir rölativizmi en başından kabul etmek oluşturur. Sosyal gerçekliğin kendi katları arasındaki ilişki ve çelişkilerin daima değişebilir olduğunu; bu değişimin de dinamik olup toplum türlerine ya da toplumun kendine has sosyal özelliklerine bağlı olarak sürekli bir devinim içinde olduğunu bilmek gerekir.

Gurvitch, alt ve üstyapılar arasındaki ilişkilerin analizinden önce uyulması gereken üç metodolojik ilke belirlemiştir. **Bunlardan ilki**, değer yargılarından bağımsız bakmaktır. Sosyal gerçekliğin en yüzeyde ve en derinde kalan katları arasında kıyaslama yapmak yanlıştır; en yüzeydekiler daha önemli en derindekiler daha değersiz gibi düşünmek hatalı olacaktır. Bu derecelendirme sadece, morfolojik temel, coğrafya ya da demografi gibi katların daha yüzeyde olmalarından dolayı nesnel gözleme daha elverişli olmalarından kaynaklanmaktadır. Fikirler, semboller ya da değerler ise daha derinlerdedirler ve nesnel gözlem yapmak daha zordur.

İkinci olarak, sosyal gerçekliğin bütün katları birbirinden ayrılamaz bir bütün teşkil etmektedir, bu katlar birbirinden ayrılamaz. “Toplam toplumsal olgu”nun (*phénomène social total*) katları arasında süreklilik olduğu kadar süreksizlik de mevcuttur ve bu süreksizlik daha baskındır, denilebilir.

Katlar arasında tam bir uzlaşma mümkün değildir; çatışmalar, antinomiler ve gerginlikler katları karakterize eden özelliklerdir. Toplumda cereyan eden topluluklar, zümreler, gruplar arasındaki çatışmalar; katlar arasındaki anlaşmazlıkların görünmesini zorlaştırmaktadır. Sosyalleşmenin her bir biçiminde (*forme de sociabilité*) var olan bu çatışmaları görmezden gelmek, Derinlemesine Sosyoloji’yi ve mikrososyolojiyi de görmezden gelmek, toplam toplumsal olguyu sadece topyekûn topluma bağlamak anlamına gelir ki bu da büyük bir metodolojik yanlıştır.

Sosyal gerçekliğin katları arasındaki süreklilik ve süreksizliğin derecesi sosyal hallere veya tarihsel dönemlere göre değişiklik gösterir, bu durumda her yeni sosyal durumu yeniden incelemekten başka yapılacak bir şey yoktur. Yeni incelemelerde

sosyolojik yanlışlardan kaçınmak için de hiper-ampirist ve sür-rölativist bakış açıları geliştirilmelidir.

Üçüncü ve son olarak uyulması gereken ilke, sosyal gerçekliği oluşturan katların kesin ve kati olmadıklarıdır. Hiper-ampirik araştırmalar için araç olan bu katlar, pragmatik ve pratik olarak kurgulanırlar. Değerlerinin ölçütü, araştırmaya yapacakları katkıdır. Kaç kat oluşturulacağı araştırmacıya ve hizmet ettikleri araştırmaya bağlıdır. Katların katılaşmamış ve değiştirilebilir olmaları gerekmektedir. Bu katları belirlerken dikkat edilmesi gereken husus birbirlerini tamamlamaları ve birbirleriyle çatışma halinde olmalarıdır. Gurvitch'in kendisi de değişmez, kesin katlar belirlememiş; nesnel gözleme en elverişli kattan en az elverişli kata doğru ilerlemek isteyen sosyologlar için bir sıra önermekle yetinmiştir.

2.3. Derinlemesine Sosyoloji'de Katlar

Gurvitch'in önerdiği model, on kattan oluşmaktadır: Morfolojik ve Ekolojik Yüzey, Sosyal Organizasyonlar ya da Organize Üstyapılar, Sosyal Örnekler, Organize Üstyapıların Dışında Kalan Az Çok Düzenli Kolektif Davranışlar (*conduite*), Sosyal Rollerin Dokuları (*trame*), Kolektif Duruşlar, Kolektif Semboller, Kaynaşan-Yenilikçi ve Yaratıcı Kolektif Dokular, Kolektif Fikir ve Değerler ile son olarak Kolektif Zihni Haller ve Kolektif Psişik Fiiller.

2.3.1. Morfolojik ve Ekolojik Yüzey

Sosyal gerçekliğe dıştan bakılınca nesnel olarak kavranabilen her şey³¹⁸ bu katta bulunmaktadır. Daha derinde bulunan ekonomi, sosyal kadrolar, kolektif inançlar, değerler, semboller gibi pek çok etkenle şekillenen bu yüzey toplumun maddi temelini oluşturmaktadır. Bu kat için daha derinde bulunan katların cisimleşmiş hali demek yanlış olmayacaktır; çünkü tasarlanmadıkça, düşünülmelikçe, icat edilmedikçe ya da kabul görmedikçe, bu katta herhangi bir şeyin maddi olarak var olması mümkün değildir.

2.3.2. Sosyal Organizasyonlar ya da Organize Üstyapılar

Belirli ölçüde katılmış, nasıl hareket edecekleri tahmin edilebilen, nispeten merkezileşmiş, çeşitli düzeylerde derecelendirilebilen kolektif gidişatlardır.³¹⁹ Üyelerine baskı yapabilme gücüne sahip olan organize üstyapılar, on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin düştüğü yanlışlardan biri olan birey-toplum çatışmasının da en önemli sebeplerindendir. Organize üstyapılar toplum ile karıştırılmış, aslında birey ile organize üstyapılar arasındaki çatışma; yanlış bir biçimde farklı derinlemesine katlara yerleştirilen birey ve toplumun karşılaştırılmasından doğmuştur.

Hem birey hem de daha az katı halde olan katlarla çatışma halinde olan bu üstyapıların, daha otoriter ya da daha demokratik olmaları, sosyal hayatla aralarında bulunan boşluğu ortadan kaldırmalarına etki etmemektedir. Çünkü derinlemesine

³¹⁸Coğrafi olaylar, demografya, nüfus hareketleri, köy ve kent yerleşimleri gibi fiziki durumlar ile anıtlar, ibadethaneler, hapishaneler, evler, mağazalar, yollar, ulaşım araçları, makineler, sanayi, mülkiyet ve hatta yiyecek, içecek, giyecek gibi tüm tüketim malları bu katta yer almaktadır ve sosyal morfolojinin konusuna girmektedirler.

³¹⁹Resmi nikâh, cenaze törenleri, parlamentoda gerçekleşen bir oturum, sendika toplantısı ya da mahkemede görülen bir dava organize üstyapılara örnek olarak verilebilir.

katların anlaşılmasında yetersizdirler; toplumla bir tutuldukları durumda da gerçek sosyal alanı daraltırlar.

2.3.3. Sosyal Örnekler

Organize üstyapıların oluşumunda ve varlıklarını sürdürmesinde büyük bir rol oynarlar. Organize üstyapılar kadar katı değildirler; ama derinlemesine katların bir sonraki adımı olan organize üstyapıların dışında kalan az çok düzenli kolektif davranışlar kadar da değiştirilebilir değildirler. Klişeler, gelenek ve görenekler, sloganlar gibi daha yerleşik halleri olduğu gibi modalar, hevesler, işaretler gibi daha esnek durumda olanları da vardır.³²⁰

Bunlar kültür örnekleri (ahlâk, din, terbiye, yerel el sanatları...) ve teknik örnekler (ekonomi, hukuk, sanayi, ziraat...) olarak ikiye ayrılabilirler; ama bu iki alan birbirleri içine geçtiğinden, ayırım çok ileri götürülmemelidir. Sosyal örnekler, bir alt katta yer alan kolektif davranışlar ile gerçekleştirilirler.

2.3.4. Organize Üstyapıların Dışında Kalan Az Çok Düzenli Kolektif Davranışlar

Sosyal örneklerden daha derindedirler, tahmin edilmeleri daha zordur ve beklenmedik şekillerde ortaya çıkarlar. Bu kattaki ince farklılıklara ve değişkenliğe dikkat çekmek isteyen Gurvitch dörtlü bir ayırım yapmıştır. Birincisi; geleneklere dayanan ve düzenli bir tavır ortaya koyan törensel ve usûle ait kolektif davranışlardır.

³²⁰Sosyal örnekler çok geniş bir alana sahiptirler. Yukarıda sayılanların yanı sıra, bu katın kapsadığı kolektif işaretler ve sosyal işaretler mevcuttur. Kolektif işaretler, bir toplumun ya da bir zümrenin davranışlarına etki eden dış uyarıcılarıdır. Okul ziline dersin başladığını bildirmesi ya da bayrağın yarıya indirilmesinin yas ilan edildiğini göstermesi gibi. Bunlar sembollerle karıştırılmamalıdır; çünkü mutlak bir biçimde bir anlam taşımaları gerekmemektedir, amaçları yapılması gereken davranışı emretmektir. Sosyal işaretler ise bir şeyi anlatmaya ya da kavratmaya yönelik, yine sembolik olmayan, yerini tuttukları şeyi net bir biçimde ifade eden araçlardır. Trafikte kırmızının dur, sarının hazırlan, yeşilin geç anlamlarına gelmesi örnek olarak verilebilir. Kolektif ve sosyal işaretler, genelleştikleri ve standartlaştıkları zaman sosyal örnek olurlar.

İkincisi; ilkinine göre daha esnek olan gündelik pratik, görenek, hayat tarzı olan kolektif davranışlardır. Üçüncüsü; sürekli değişen ve hiçbir şeye bağlı olmayan (gelenek, görenek vb.) moda ve heves olan kolektif davranışlardır. Dördüncü ve son olarak da beklenmedik, düzensiz, uyuşmaz, başıboş kolektif davranışlar gelmektedir.³²¹

Bunlar arasında ortaya konulan farkın önemi, aynı törensel faaliyeti gösterenler arasında dahi pratiklerin birçok değişiklik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Sosyal hayatın hareketliliğine uymaya meyilli olan pratikler, organize üstyapılarla çatışma halindedirler. Hem zümrelerde hem de topyekûn toplumda görülen bu çatışma, bu katın kendi içinde gerçekleşen çatışmadan çok daha belirgindir.

2.3.5. Sosyal Rollerin Dokuları

İlk bakışta düzenli, belli başlı kurallara uygun ve içinde bulunulan zümre ya da sosyalleşme şekline bağlı gibi gözükse de öznelliğin kapsamı içinde yer aldıkları için her türlü düzenin ve standardın üzerine çıkarlar.³²² Sosyal roller, ister kolektif ister kişisel olsun, gerçekleşirken olumlu veya olumsuz pek çok özellik barındırmaları nedeniyle tahmin edilebilir değildir. Derinlemesine katlar arasında hem yatay hem dikey düzlemde çatışmalara neden olan sosyal roller; topyekûn toplumda, bir zümrede ya da bir birliktelikte uyumu her zaman yakalayamayabilirler.³²³

³²¹Gurvitch'e göre çok çeşitli anlamlarda kullanılan kurum (*institution*) kavramı, organize üstyapılardan bu katın en düzensiz kolektif davranışına kadar her şeyi kapsamı nedeniyle muğlak bir hal almıştır. Bu nedenle sosyoloji bu kavramı kullanmayı bırakmalıdır.

³²²Aile, sendika, mesleki birlik ya da spor kulübü gibi zümrelere bağlı olan kişiler; baba, üye, tamirci ya da sporcu gibi başka başka rollerin içinde yer alırken bazılarında silik bazılarında ise baskın bir rol oynarlar. Sendikada aktif görev alan ve sözü dinlenen bir kişi, sporcu olarak takıma alınmayıp yedekte bekletilebilir. Dolayısıyla sosyal roller; kişilerin, zümrelerin, toplumların karakterlerine göre şekillendiğinden çok farklı biçimlerde ortaya çıkabilir.

³²³Devrimci bir grubun, kendisinden daha devrimci bir grup ortaya çıkınca, yeni gruba göre muhafazakâr olarak algılanması örnek olarak verilebilir.

Bunun yanı sıra, bir kişi gerçekleştirdiği sosyal roller arasındaki uyumsuzluktan dolayı gerilimler yaşayabilir ya da hak ettiğini düşündüğü sosyal rol içinde olmayabilir.³²⁴ İşte bu uyumsuzluklar, gerilimler ve yetersizlik duygusu kolektif ya da kişisel düzeyde nevrozlara ve aşağılık duygusuna neden olabilir. Bu nedenle sosyal roller üzerinden yapılacak analizler ve topyekûn toplumu incelerken sosyal rolleri hesaba katmak oldukça değerlidir. Sosyal ilişkiler içinde var olan sosyal roller, birbirleri içine girmiştir ve birbirlerini tamamlarlar. Organize üstyapıların dışında kalan az çok düzenli davranışlardan daha akıcı ve daha değişken oldukları için bir kat aşağıda bulunmaktadır.

2.3.6. Kolektif Duruşlar

Sosyal rolleri üstlenmek için gereken eğilimler ve bu eğilimler neticesinde belli bir hareket tarzı sergileme pratiğidir, diyebiliriz. Kolektif duruşlar ya çok az gerçekleşme ya da hiç gerçekleşmeme arasında bir yerlerde bulunurlar. Fikir halinde kalsalar da organize üstyapılar, sosyal örnekler, işaretler, pratikler ve sosyal zıtlıkların gelişmelerini sağlayacak bir ortam yaratırlar. İşaret, alamet, örnek olmaktan çıkıp slogan ya da klişe oldukları ölçüde de bağımsızlaşırlar. Çatışma halinde bulunan kolektif duruşlar zümrelerin de kurucu unsurlarındandır. Paradoksal bir görünüm arz ederler ve bu onların hem önceden kestirilebilir hem kestirilemez, hem hareketli hem sabit, hem deneyle ölçülebilir hem anlaşılabilir bir karakter sergilemelerine neden olur.

³²⁴Kişinin hem birinin evladı hem de bir evlat sahibi olması ya da ünlü bir sinema oyuncusu olması gerektiğine inanırken sadece figürasyonda rol bulabilmesi büyük sorunlara yol açabilmektedir.

Sosyal gerçekliğin bütün unsurlarıyla sıkı sıkıya bağlı olan kolektif duruşlar, kişisel duruşlarla karıştırılmamalı ve karşılaştırılmamalıdır.³²⁵ Kolektif duruşlar “ben”i, “biz”i ve “başkası”nı kapsadıkları için hem kişisel hem de kolektif olan sosyal bir bütün meydana getirirler.³²⁶ Derinlemesine katlardaki sosyal rollerden, az çok düzenli kolektif davranışlardan, organize üstyapılardan hatta pratik ve modalardan çok daha zengin olmalarının yanı sıra bütün bunlara temel ve olanak da sağlarlar.

2.3.7. Kolektif Semboller

Sosyal gerçekliğin katları arasındaki ve bu katların kendi içindeki boşlukları dolduran, sınırları çizilmesi oldukça güç; sosyal örneklerden, işaret ve alametlerden farklı bir kattır. Çok çeşitli ve yaygın olmalarına rağmen hem sosyal gerçekliğin hareketliliği hem de yenilenerek süreksizlik göstermesi nedeniyle, görevlerinde çok da başarılı olamazlar. Kolektif duruş, fikir ve değerlerle birlikte bir bütün olmaya çalışırken; aynı zamanda onları birer sembole çevirmeye çalışırlar. İçinde kusurluluk ve anlamlandırılmışa yöneltten araç olma vasıflarını barındıran kolektif semboller, özel bir birlikteliği anlatırlar ve bu birlikteliği anlamlandırırırlar.³²⁷ Kusurlu olması sembolize ettiği şeyi bir yandan gizlerken bir yandan açığa çıkarmasından ve bir yandan katılıma yöneltirken bir yandan katılımı engellemesinden kaynaklanmaktadır. Yani iki anlamlıdır, dolayısıyla da hem sosyal hem kişiseldir.

³²⁵Bir siyasal parti seçimlerde %50 oy aldığı takdirde, istatistiki olarak her iki seçmenden biri bu partiye oy vermiştir anlamı çıkar. Tek tek seçmenlere hangi partiye oy verdikleri sorulduğunda ise ya çoğunluğun bu partiye oy vermediği ya da %50’den daha fazla seçmenin bu partiye oy verdiği gibi bir sonuca ulaşılabilir.

³²⁶Amerikan sosyolojisi, bunları sosyal duruş olarak algılamış; sadece kişisel psikolojiye önem vererek bunların psikanaliz ya da psiko-teknikler yardımıyla anlaşılabilceği ya da değiştirilebileceği yanılgısına kapılmıştır.

³²⁷Kolektif semboller heykeller, totemler, haç, türban, bayrak, polis üniforması, sosyal rollerimizi belli eden giysiler gibi maddi şeyler ya da bilinç, mantık, ahlâk değerleri, hukuk kuralları, fikirler gibi maddi olmayan şeyler olabilirler.

Kolektif sembollerdeki değişim ya da çatışma bazen o kadar belirgindir ki toplumların kuruluş, geçiş, çöküş evrelerinden hangisini yaşadığı, sadece sembollere bakılarak dahi tahmin edilebilir. Bazen aklın bazen heyecanın bazen de eylem ve iradenin hâkim olduğu kolektif semboller, genelde bu üçünden de içerir. Bu katta bulunan değişkenlik, çeşitlilik ve rölatiflik; gerçekleştiği yerin sosyalleşme şekilleri, bir zümre ya da topyekûn toplum olmasına göre de farklılaşmaktadır. Sonuç olarak hepsinin genelleşmiş ve standartlaşmış olması gerekmemektedir, esnekler ve çok kısa bir süre için de var olabilirler.

2.3.8. Kaynaşan, Yenilikçi ve Yaratıcı Kolektif Dokular

Önceden kestirilemeyen ve beklenmedik olan unsurların son noktasıdır. Bunlar genellikle sosyolojinin gözünden kaçır; çünkü kolektif olma durumu düzenli ve önceden tahmin edilebilirliğe bağlanmaktadır.³²⁸ Bu kat donuklaşmış, katılaşmış, standartlaşmış sosyal örneklerin, kolektif sembollerin, az çok düzenli kolektif davranışların kurduğu ve yerleştirdiği her şeyi yıkmaya ve yenilemeye çalışır.³²⁹

Bu unsurlar yeni örnekler ortaya çıkardıkları, tasarlanmamış kolektif duruşlar sergiledikleri ve daha önceden akla gelmemiş fikir ve değerler oluşturdıkları ölçüde yaratıcı olurlar. Bu da genellikle savaş, devrim, reform zamanları ile yeni bir dinin ortaya çıktığı ya da bir kıta keşfedilip yeni sömürgelerin elde edilmesi gibi büyük sosyal ve siyasal değişikliklerin olduğu dönemlere rastlar. Sosyal örneklerin ve kolektif sembollerin karmaşaya düştüğü bütün bu zor zamanlar, yenilikçi ve yaratıcı

³²⁸Sosyoloji genellikle toplumun hali hazırda olan değil olmuş taraflarıyla ilgilenmektedir. Bunun sebeplerinin başında katılaşmış olanın hareketli olana kıyasla daha kolay incelenebilir olması gelmektedir. Daha önce bahsi geçen kurum kavramı da düşünmenin önünde bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca bireyci görüş yenilik, yaratıcılık, buluş yapma gibi vasıfları bireye bağlamış; toplumun yapabilirliğini göz ardı etmiştir. Statik-dinamik ayrımı da tüm bunları desteklemiş ve bu katın görünürliğini azaltmıştır. Gurvitch; Saint Simon, Proudhon, Marx'ın tamamen, Durkheim ile Cooley'in de kısmen bu yenilikçi ve yaratıcı unsurların farkında olduklarını belirtmiştir.

³²⁹Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla Yahudiliğe ait tüm inanışların yok edilmeye çalışılması örnek olarak verilebilir.

kolektif gidişatların ortaya çıkmaları için uygun zemini hazırlar. Bu demek değildir ki sadece kırılma noktalarında ve zor zamanlarda kendilerini var ederler; sosyal gerçekliğin her katında, sosyal olayların her anında bulunurlar ve daima çatışma halindedirler. Her zaman bu katlardan mukavemet ve yeniliğe karşı direnme görürler; ama sadece bu kırılma anlarında kendilerini kabul ettirebilirler. Amaçları; sembolleri, rolleri, duruşları, örnekleri ve en önemlisi organize üstyapıları yıkarak yerlerine yenilerini kurmaktır.

2.3.9. Kolektif Fikir ve Değerler

Bütün kolektif duruşların, davranışların, örneklerin, sosyal rollerin, işaretlerin, sembollerin arkasında yer alan, özünü oluşturan ve bunları harekete geçiren dünyayı oluştururlar. Kolektif fikir ve değerler bilinmedikçe, dışa vurulmuş³³⁰ herhangi bir şeyi anlamlandırmak mümkün değildir.

Bu anlamlandırma bazı tehlikeler içermektedir. İlk olarak, sosyal gerçekliğin bu katı, nesnelliğin en zor sağlandığı yerdir. Kolektif olma gereği; öznellik yansımalarını, sosyal gerçekliğin ürünlerini ve ideolojiyi de işin içine katmaktadır.³³¹ Sosyoloji fikir ve değerlerin geçerliliğiyle ilgilenmemelidir; kolektif olanları tespit etmeli ve aralarında korelasyon kurmak mümkünse yapmalıdır. İkinci olarak, bu katın sosyolojinin konusu olarak görülmeyip felsefeye terk edilmesi sorunu karşımıza çıkmaktadır. Fikir ve değerler sosyal davranışlara bağlanarak, sistematize etme işi dışarıda bırakılmakta ve pek çok soruna neden olan sosyoloji ile felsefe

³³⁰Bu dışa vurumlar; giysiler, türküler, oyunlar, din, hukuk gibi görünümleri ya da yapılan bir hareketin düşmanca mı yoksa dostane mi olduğuna kadar her türlü şeyi kapsar.

³³¹Bu durum; Hegel'in ideası, Bonald'ın aşkınlığı gibi belli bir felsefi akıma kapılmak ya da fikir ve değerleri sınıf bilinci, din birliği, hemşerilik gibi kolektif birliktelilere bağlamak yoluyla nesnelliği kaybetmekle sonuçlanabilir.

arasındaki sınırı bulanıklaştırmaktadır. Burada önemli olan kolektif fikir ve değerlerin kolektif fiillere dönüp dönmeyecekleri değil, bu katın diğer olaylara diğer olayların da bu kata olan etkileridir.

2.3.10. Kolektif Zihni Haller ve Kolektif Psişik Fiiller

Sosyal gerçekliğin her katıyla iç içe geçmiştir ve önyargıyla yaklaşılmadıkları sürece bireysel olarak adlandırılmazlar. Sosyal varlıkta içkin olarak bulunan zihni ve psişik durumların, kolektif olarak zümrelerde ya da toplumlarda bulunabileceğini kabul etmek sosyolojinin konusu haline getirir; aksi halde psikolojinin bir parçası olarak kalır. Aslında bunlar her zaman için hem kolektif hem zihinlerarası hem de bireyseldir; hiçbirinin de birbirine üstünlüğü ve önceliği söz konusu değildir. Çünkü zihni haller ve psişik fiillerden kasıt “benimki”, “seninki” (başkası) ve “bizimki” olarak ayırabileceğimiz şeye doğru giden ve hangisine gittiğine bağlı olarak gelişen bir eğilimdir.

Bu eğilim, kişisel ya da kolektif yaşanan hayatta karşılaşılan engeller nedeniyle kişileri ya da toplumları bir yerlere sürükler. Eğilimler kişiyi ya da toplumu dışarıdan bakan etkisiz bir seyirci konumuna sürüklerse zihni fonksiyonlar; daha uysal olmaya ve uyuma doğru sürüklerse duygusal fonksiyonlar; yeni bir şeyler oluşturmaya ve engelleri yıkmaya çalışan çabalara doğru sürüklerse iradeli fonksiyonlar ortaya çıkarlar.³³²

Burada bahsedilen “ben”in içinde var olan kolektif bilinç onu bireysel olmaktan kolektif bilinç içindeki “ben” de onu baskı aracı olmaktan çıkarır. “Ben”, “sen”, “o” arasındaki psişik ilişkiler de arka planda önceden var olan bir “biz” algısı olmadan

³³²Zihni fonksiyonlara kolektif yargılar, zihni bilinç fiilleri, zihni sezgiler; duygusal fonksiyonlara değerle ilgili kolektif yaklaşımlar (yakınlaşma ya da uzaklaşma), kolektif aşk, sevgi ve kin fiilleri; iradeli fonksiyonlara da kolektif seçim, karar ve yaratılan her yeni şey örnek olarak verilebilir.

kurulamayacağı için; bu üç bilinç düzeyi (benimki, seninki, bizimki) birbirine içkindir ve parçalanamaz bir bütün oluştururlar.³³³ “Ben”e doğru yönelindiğinde bireysel bilinç; “biz”e doğru yönelindiğinde kolektif bilince ulaşılır ki bu da farklı şiddet derecelerine sahip olduklarını gösterir.³³⁴ Dolayısıyla karşılaştırma yapılırken aynı derinlik derecesinde (derinlemesine katların da kendi içlerinde katları olduğundan) değerlendirme yapılmasına dikkat edilmelidir.

Derinlemesine Sosyoloji’de, sosyal gerçeklik hem birbiri içine geçmiş hem de birbiriyle çatışma halinde olan, yukarıda açıklanmaya çalışılan, pek çok kattan oluşmaktadır. Bu katlar da kendi içlerinde katlara ayrılırlar; ama bu sosyal gerçekliğin bir bütün olması önünde engel teşkil etmemektedir.

Burada metodolojik açıdan önemli üç zorunluluktan söz edilebilir. **İlki**, sosyal olguları ya da topyekûn toplumu inceleyebilmek için derinlemesine bütün katların kavranması gerekliliğidir. **İkinci olarak**, sosyolojinin özel bir alanında çalışılıyorsa (kurumlar, din, bilgi ya da hukuk sosyolojisi gibi) sosyal katlardan biri üzerinde durulur; oysa sosyolojik karakteri kaybetmemek için topyekûn sosyal olgular asla göz ardı edilmemelidir. Başka bir deyişle diğer katları ihmal etmek, bütünü görmeyi engellemektedir. **Üçüncü ve son olarak da** diğer sosyal bilimler (iktisat, dilbilim, coğrafya gibi) konuları özelinde ister istemez belli bir katta çalışırlar. Dolayısıyla

³³³Zihni halleri ve psişik fiilleri sadece duygu dünyasına, içgüdüye ya da bilinçaltına bağlamaya çalışanlar (Pareto, Freud), kolektif zihin ve fillerin mümkün olmayacağını söyleyenler (İdealistler) ve psişik hayatı “ben” ve “öteki” arasındaki sezgilere bağlayanlar (Varoluşçular) bu bütünlüğün imkânsız olduğu görüşündedirler.

³³⁴Gurvitch’e göre “ben” çok fazla sayıda kata; “biz” ise yığın (*masse*), cemaat (*communauté*) ve ilkel birlik (*communion*) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Yığın, bu üçünden en yukarı katta bulunan, kaynaşma düzeyi en az; ama baskı gücü en fazla olanıdır. İstatistiki bir birlik, halk, zümre ya da azınlığın karşısındaki çoğunluk olmaktan çok daha fazla şey ifade eder. Bu sıralamada cemaat ortada bulunur ve buna uygun olarak kaynaşma düzeyi de baskı gücü de orta seviyededir. Üç kat içinde en dengeli, en dayanıklı olanıdır; dolayısıyla topyekûn toplumlarda ve zümrelerde en çok görülen “biz” şekli cemaattir. Son kat olan komün ise kaynaşma düzeyinin en yüksek, baskının en az olduğu kattır. Katılımın, birleştiriciliğin ve çekim gücünün çok fazla olduğu komünlerde, üyeler hem bireysel hem toplumsal ağırlıktan kurtulmuştur. “Biz” olma durumu samimi, içten ve kusursuz olarak yerine getirilir. Bu üç katın özellikleri, önem ya da toplumda bu üçünden hangisinin daha baskın olacağına dair bir derecelendirme yapabilmek için belirleyici değildir.

sosyolojik bütünlüğü kaybetmek gibi bir dertleri olmayan bu bilim dalları topyekûn sosyal olguları ya da topyekûn toplumu açıklayamadıkları için sosyolojiden ayrılırlar. Sosyal gerçekliğin özelliklerini sür-rölativizme ve hiper-ampirizme dayalı olarak ele alan Derinlemesine Sosyoloji hem diğer sosyal bilimlerden hem de sosyolojinin diğer özel dallarından farklı olarak asıl “öz”ü bulmaya çalışır.

2.4. Gurvitch’in Yöntemine Doğru

Derinlemesine Sosyoloji’nin genel hatlarını çizdikten sonra hem derinlemesine katların hem diyalektik hiper-ampirizmin hem de diyalektik hiper-ampirizmin derinlemesine katları incelemede nasıl kullanılabileceğinin anlaşılmasının gereği olarak bazı noktalara açıklık getirilmelidir. Bu çerçevede ilk olarak Gurvitch’in sosyolojisini üzerine kurduğu önemli kavramlar açıklanmaya çalışılmış; sınıflandırma yapma gereği ve yolu üzerinde durulmuş; hangi düşünce akımlarından ve yöntemlerden etkilendiği ve hangilerini dışladığı anlaşılmak istenmiş; son olarak da sosyolojiyi konumlandırışına bakılmıştır. Tüm bunlar Gurvitch’in belirttiği; uyulması gereken ilkeler, yapılan yanlışlar, dikkat edilecek hususlar ve önemsedığı çekinceler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Toplumsallaşma tiplerini; sosyalleşme şekilleri, zümreler ve topyekûn toplum olmak üzere üçe ayıran Gurvitch, bunları birbirinden kopararak incelemenin ve bir diğeri olmadan diğerini açıklamanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu üçü birbirleri içine geçmiş, diyalektik bağlarla örülmüştür; ayrı ayrı incelenmeleri mümkündür ama son kertede tümel bilgi hepsinin toplamından oluşmaktadır.

Gurvitch’in sosyolojisinde önemli yer tutan üç toplumsal tipten ilki olansosyalleşme şekilleri “mikrososyolojik boyutta yer alan tümü kapsayan toplumsal olgulardır. Bu olgular, en azından potansiyel olarak, derinlemesine katların

büyük bölümünü içerebilirler. Ancak bu olgular yapılaşmamış olaylardır; son derece esnek, iyice belirsiz ve zorunsuz olmalarından dolayı derinlemesine katlar arasında kesin bir hiyerarşinin kurulmasına izin vermezler.”³³⁵ Sosyalleşme şekilleri, sık ve kolay tekrarlandıkları için genelleme yapmaya en elverişli olan sosyal gerçeklik düzeyidir.

Zümreler “doğrudan gözlenebilen, dayanağını devamlılık gösteren aktif karakterli kolektif tutumlarda bulan, gerçekleştirilecek ortak bir göreve sahip, gerçek fakat kısmi bir kolektif birimdir; bu, sosyalleşme şekilleri arasında görelî bir iç bağılılığa yönelmesi bakımından yapılaşabilir bir toplumsal çerçeve oluşturan tutumlar, görevler ve durumlar bütünüdür.”³³⁶ Zümreler sosyalleşme şekillerine göre daha katı, daha somut, daha dolaylıdır; ama yine de mikrososyolojik alana dâhildirler. Bir zümrenin kendi içindeki pek çok hiyerarşi, kesin ve dayanıklı olmasa da belli bir dengenin varlığına; bu dengenin varlığı da kolektif durum, tutum, hâl ve fiillerle birlikte yapılaşabilirliğine işaret etmektedir.

Topyekûn toplumlar ise makrososyolojik alana aittirler; hiyerarşik, tamamen yapılaşmış, katı ve düzenlidirler. “Makrokozmozların makrokozmozunu niteliği taşıyantopyekûn toplum, kendi içinde bütünleşmiş grupların (devlet de dâhil) tümünün yetki sınırlarını belirleyecek güçte bir hukuksal egemenliğe sahiptir. Topyekûn toplumların kendi parçaları olan bütünlerin üzerinde de toplumsal bir egemenlikleri vardır.”³³⁷ Birbirlerine indirgenerek ya da sosyalleşme şekilleri ve zümreler bütünü şeklinde anlamlandırılmaları mümkün olmayan nitel bütünlerdir. Tekrarlanmazlar ve kendi bulundukları yer ve zaman bağlamında başka bir bütünün içinde ya da altında yer almazlar.

³³⁵Gurvitch, *Traité de Sociologie*, s. 172.

³³⁶A.k., s. 187.

³³⁷A.k., s. 216.

Bu doğrultuda bu türden yapılaşmış bütünlerin sınıflandırılabilmesi için bazı ölçütler belirleyen Gurvitch, daha sonra bunları baz alarak, topyekûn toplum tipleri oluşturmuştur. Her topyekûn toplum hatta her toplum kendi dinamiklerine sahiptir, kendi tarihsel ve özgün şartlarına göre biçimlenmektedir, mutlak değildir. Dolayısıyla herhangi bir kanuna ya da kurala bağlı olmadan oluşturulan ölçütler ve topyekûn toplum tipleri şunlardır:

Tablo 3:Gurvitch'in Topyekûn Toplum Tipleri Sınıflandırması

Topyekûn Toplum Tipleri Sınıflandırması	
Belirlenen Ölçütler	Belirlenen Ölçütlere Göre Oluşturulan Tipler
İşlevsel zümrelerin hiyerarşisi (bazen toplumsal sınıfların hiyerarşileriyle rekabet halinde bulunur)	Karizmatik Teokrasiler
Topyekûn bütünün ya da zümrelerin içinde ortaya çıkan sosyalleşme şekillerinin olası bileşimi	Ataerkil (Patriyarkal) Toplamlar
Önemleri, hareketleri ve karşılıklı ilişkileri değişkenlik gösteren derinlemesine katların vurgulanma dereceleri	Feodal Toplamlar
İşbölümü ve birikim biçimlerinin çeşitliliği	İmparatorluk Haline Gelen Kent-Devletleri'nin Egemen Olduğu Topyekûn Toplamlar
Toplumsal kuralların ya da toplumsal kontrol mekanizmalarının hiyerarşisi	Kapitalizmin Başlangıcına ve Aydın Mutlakliyetin (<i>Absolutisme Éclairé</i>) Başlangıcına Neden Olan Topyekûn Toplamlar
Topyekûn yapıyı birleştirip pekiştiren modeller, belirtiler, işaretler, kurallar, simgeler, fikirler, değerler kısacası uygarlık yapıtları	Rekabetçi Kapitalizme Tekabül Eden Demokratik Liberal Toplamlar
Toplumsal zamanların çeşitliliği	Tamamen Gelişmiş Örgütlü Kapitalizme Dayanan Gündümlü Toplum
Toplumsal belirleyiciliklerin hiyerarşisi	Tekno-Bürokratik Temele Dayanan Faşist Toplum
	Kolektivist Devletçilik İlkelerine Göre Planlanmış Toplum (Merkeziyetçi)
	Çoğulcu Kolektivizm İlkelerine Göre Planlanmış Toplum (Adem-i Merkeziyetçi) ³³⁸

Kaynak: Georges Gurvitch, *La Vocation Actuelle de la Sociologie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1950, s. 447-507'de yer alan bilgiler doğrultusunda tablolastırılmıştır.

³³⁸Gurvitch bu sınıflandırmada belirlenen topyekûn toplum tiplerinden sonuncusu olan Çoğulcu Kolektivizm İlkelerine Göre Planlanmış Toplum tipini savunmaktadır. Gurvitch, "Düşünce Yolum ya da Sürüden Kovulan Adam", s.108 ve s. 111.

Bir sınıflandırma yapmanın amacı, metodolojik anlamda analiz kolaylığı sağlamaktır. Gurvitch'in topyekûn toplum tiplerini sınıflandırması da araştırmaların toplumsalın üç görünümünden hangisinden işe başlanması ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini anlaması adına aydınlatıcı olmuştur. Bu doğrultuda vardığı sonuç şöyledir; mikrososyolojiden (sosyalleşme şekillerinden) makrososyolojiye (topyekûn toplumlara), makrososyolojiden mikrososyolojiye bir akış vardır; zümrelerden başlanırsa da akış her iki tarafa doğru olacaktır. Mikrososyolojiden başlamak, sosyalleşme şekilleri daha yalın bir görünüm arz ettikleri, dolayısıyla da daha sık tekrarlandıkları için nesnel bir değerlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda sosyalleşme şekillerinin derinlemesine katlarındaki her unsur, bütüne hem bağlı hem de antinomik olduğu için zümrelerin ve topyekûn toplumun içinde cereyan eden farklı biraradalıkları görme olanağı da sunar.

Sosyalleşme şekillerini sınıflandırmaya çalışırken yapılan bazı yanlışlar vardır. **Bunlardan ilki**; sınıflandırma yapılırken yalnız iki ölçütün karşılıklı olarak ele alınmasıdır. Dayanışma-çatışma, içgüdü-düşünme ya da çekme-itme gibi ikilikler tek yönlü bir analize sürükleyeceği gibi aynı zamanda sosyalleşme şekillerinin zümrelerle karıştırılması gibi bir sorun da doğuracaktır.

İkincisi; sosyalleşme şekillerini tarihsel bir çizgi üzerinde ya da değerler sistemine göre belli bir yöne doğru, belli evreler geçiren bir hat üzerinde sınıflandırmaktır. Bu sistem, ister tarih ister değerler üzerine kurulsun, sonuç dogmatizmdir. Belli tarihsel dönemlerde belli tiplendirmelerin var olacağını düşünmek, bütün toplumun aynı anda buna ayak uydurmasını beklemek gerçekçideğildir.³³⁹ Değerler ise doğaları gereği çoğulcu ve dinamikler; belli değer

³³⁹Durkheim'ın toplumların mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru evrildiğini varsayması, zümreleri hesaba katmaması anlamına gelmektedir. Bir zümre mekanikten organik

geçişleri beklemek değer yargıları ile nesnel yargıları birbirine karıştırmak anlamına gelir.³⁴⁰

Üçüncüsü; sosyalleşme şekillerinin ait oldukları mikrososyolojik alanla makrososyolojik alanın birleştirilme çabasıdır. Sosyalleşme şekilleriyle sosyal yapı kavramı birleştirilmekte, bu da “sosyal kadro” ile “sosyal yapı”nın birbirinden ayrılamaz hale gelmesiyle sonuçlanmaktadır. Sosyal kadro, tüm sosyal tiplere (sosyalleşme şekilleri, zümre, topyekûn toplum) referans vermektedir; ama bunlar arasında zümre ve topyekûn toplum tipleri yapılaşmış ya da yapılaşabilir iken, sosyalleşme şekilleri yapılaşmamış ya da yapılaşamayan tiplerdir.³⁴¹

Dördüncü ve son olarak da sosyalleşme şekillerini psikolojinin alanına sokmak ve sadece psişik hayatın bir parçası olarak görmek yanlışına düşülmektedir. Derinlemesine katların sonuncusu olan Kolektif Zihni Haller ve Kolektif Psişik Fiiller başlığı altında daha önce de bahsedildiği gibi, içinde “ben”, “biz” ve “başkası”nı barındıran psişik hayat hem bireysel hem de kolektif olması nedeniyle psikolojiye mâl edilemez. Buna ek olarak sosyalleşme şekilleri, derinlemesine katların sadece bahsi geçen bu katında değil bütün katlar ile sosyal tiplerin yatay ve dikey düzlemlerinde bulunmaktadır.

Tespit ettiği bu yanlışlardan kaçınarak kendisi de bir sınıflandırma denemesi içine giren Gurvitch, ne kadar çok sınıflandırma yapılabileceğini göstermeye çalışarak, aslında bu işin değersizliğine vurguda bulunmak istemiştir. Sınıflandırmaların pratik ve pragmatik amaçlarla yapıldığını söyleyerek, araştırmaya

geçerken, bir diğeri mekanik safhada kalabilir ya da aynı zümre içinde iki dayanışma türü de var olup biri diğerine üstün olabilir.

³⁴⁰Sheler’in sürü hali, hayati cemaat, toplum ve karmaşık kolektif kişilik sınıflandırması örnek olarak verilebilir.

³⁴¹Sınıfları, statü gruplarını, siyasal partileri ya da aileyi sosyalleşme şekilleri olarak görmek, bu bakış açısının sonucunda yapılan bir hatadır.

uygun olmadıkları ölçüde önemsiz olduklarına dikkat çekmiştir. Özellikle mikrososyolojik tipler, gözleme ve ispata çok da uygun olmadıklarından, sosyalleşme şekilleri için bir sınıflandırma daha da zorlaşmaktadır. Bu işe en uygun araştırma tekniğinin tüm eksikliklerine rağmen ‘sosyometri’³⁴² olduğunu belirten Gurvitch, katılımlı gözleme uygun olan ve nitel unsurları dışarıda bırakmayan bu yöntemin, mikrososyolojik araştırmaları mümkün kıldığını belirtmiştir.

Buna karşın, sosyometriyi sosyalleşme şekilleri bağlamında kullanılabilir gördüğü gibi aynı zamanda da eleştirmektedir. İlk olarak grupların ve zümrelerin yapısını bireylerin eylemlerine, onlar arasındaki çekme-itme hareketlerine indirgemesi nedeniyle kolektif psikolojinin reddedilmesi; ikinci olarak da sosyometrinin her şeyi ölçülebilir olarak görmesi sonucunda pozitivizmin, sosyal bilimlerin de doğa bilimlerine özgü yöntemlerle anlaşılabilceği iddiasını desteklemesi eleştirilerinin yoğunlaştığı alanlardır.³⁴³

Bu noktada belirtilmelidir ki bizim açımızdan yapılan sınıflandırmalar değil sınıflandırma yapma gereği ve izlenecek yol önemlidir. Bu nedenle sosyalleşme şekilleri için ayrıntılı ve çeşitli örnekler oluşturan Gurvitch’in bu modellerine burada değinilmeyecektir.³⁴⁴ Son olarak, izlenecek yol açısından önemli olması nedeniyle sınıflandırmaya başlamadan önce dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsetmekte yarar vardır.

³⁴²Sosyometri; J. L. Moreno tarafından 1930’lu yıllarda ortaya konmuş, özellikle eylem halindeki kişiler arası ilişkileri konu edinen, gruplara ve zümrelere odaklanan, mikrososyolojik araştırmalar için uygun, sosyometri testi-psikodrama-sosyodrama tekniklerini kullanan bir ölçme ve değerlendirme yöntemidir. Sosyometrinin ilkelerini anlattığı *Who Shall Survive* isimli kitabını 1934’te yayımlayan Moreno, sosyoloji alanında özellikle 1950-1970’li yıllarda popüler olmuştur. Bkz. J. L. Moreno, *Who Will Survive: A New Approach to the Problem of Human Interrelations*, Nervous and Mental Disease Publishing Co., Washington D.C., 1934. Daha sonra gerek paradigma değişimleri gerekse sosyolojinin içinden yükselen eleştiriler sonucunda sosyoloji içindeki geçerliliği ve popülaritesi gittikçe azalmış; psikiyatri, psikoloji ve özellikle sosyal psikolojide kullanılır olmuştur.

³⁴³Gurvitch, Moreno ve sosyometrisini *La Vocation Actuelle de la Sociologie*’nin IV. Bölüm’ünde ayrıntılı olarak incelemektedir.

³⁴⁴Sınıflandırma örnekleri için *La Vocation Actuelle de la Sociologie*’nin III. Bölüm’üne bakınız.

İlk önce, çeşitli karşıtlıkların sınıflandırmaya temel olarak belirlenmesi gerekmektedir. Sosyolojik analizler için ilk veriyi sağlayacak olan karşıtlıklar, “biz” ve “başkası” düzeyinde çok basit olsalar dahi aksi kanıtlanmadıkça geçerlidir, vardır. Daha sonra sosyalleşme şekillerinin şiddet dereceleri işin içine katılmalıdır. Örneğin başkalarıyla olan ilişkiler inceleniyorsa, bu ilişkilerdeki yakınlık, uzaklık ya da duruma göre ikisinin de var olduğu durumlar göz ardı edilmemelidir. Sonraki aşamada, mikrososyolojik alana ait sosyalleşme şekilleri daha sonra bu alanı aşarak makrososyolojik alana doğru ilerleyeceği için bu iki alana ait olanları ayırmak gerekmektedir. Mesela sosyalleşme şekillerinden özel çıkar mikrososyolojikken, genel çıkar makrososyolojiktir ve işe genel çıkardan başlamak hataya neden olacaktır. Sınıflama yaparken dikkat edilmesi gereken son husus, alınan ölçütleri açık bir biçimde ortaya koyabilmektir; aksi takdirde karışıklık olması kaçınılmazdır.

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere Gurvitch, tümevarımı tüm dengeliye tercih etmektedir. Her türlü sosyolojik araştırmaya, derinlemesine katların en altında da en üstünde de, hem yatay hem dikey düzlemde bulunan sosyalleşme şekillerinden başlamak istemesi bu bakış açısının bir sonucudur. Buna ek olarak, tümevarım ampirik araştırmayı kolaylaştırmakta, dogmatik önyargılardan kurtulmayı sağlamaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin içine düştüğü bazı yanlışlar vardır ve yirminci yüzyıl sosyolojisinin bunlardan kurtulması gerekmektedir. Bunu başarmak için yapılacakların başında, Tecrübi (Deneysel) Sosyoloji’ye ağırlık vermek ve Weber’in yazdıkları ayrı tutulmak şartıyla fenomenolojik sosyolojiden uzaklaşmak, böylece totaliter bilim anlayışını geride bırakmak gelmektedir.³⁴⁵

³⁴⁵Gurvitch, “Sosyolojinin Bugünkü Temayülü”, s. 57-59.

Bu öneriyle ilgili iki eleştiri getirilebilir. İlki Tecrübi Sosyoloji'ye dairdir. Bilindiği üzere Tecrübi Sosyoloji Descamps tarafından geliştirilmiştir ve Gurvitch'in daha önce eleştirdiği bazı noktaları kabul etmiş bir yöntem önermektedir. Bu noktalar pozitivist bakış açısı ve sosyolojinin kanun koyma çabasıdır. Descamps, Comte'un pozitivizmi yerine Le Play'in cemiyet ilmini tercih etmekte ve monografiyi hem araştırmalarının hem de sınıflandırmalarının merkezine koymaktadır.

Descamps'ta ilmi araştırmalar için gerekli olan; olguların araştırılması, sebep-sonuçların araştırılması, tahkik veya ispata gidilmesidir. Dolayısıyla "bir olgunun ilmi olabilmesi için diğer olaylar arasında zamanının veya mekânının kesin olarak gösterilmesi ve duyularımızla kavranılması mümkün olmalıdır."³⁴⁶ Pozitivizmi her şeyi ölçülebilir olana indirgemesi nedeniyle eleştiren Gurvitch, hem Descamps hem de Sorokin'den³⁴⁷ fazlasıyla etkilenmiştir. "Bütün ilmi araştırmaların gayesi, herhangi bir olayı yakın sebeplerine bağlayan bir münasebeti bulmaktan ibarettir"³⁴⁸ diyen Descamps'ın yöntemine olmasa da sosyolojisine atıfta bulunarak, Derinlemesine Sosyoloji için geliştirdiği aşamaları, belki de farkında olmayarak, önemsizleştirmiştir.

Daha önce de bahsedildiği gibi on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin içine düştüğü yanlışlardan sonuncusunu kanun koyma çabası olarak ortaya koyan Gurvitch, yine aynı yanlışlardan kurtulmak için sosyolojik kanunun kaçınılmaz olduğuna vurgu yapan Descamps'ın Tecrübi Sosyolojisi'ne eğilmeyi salık vermektedir. "Bir

³⁴⁶Paul Descamps, *Tecrübi Sosyoloji (Metod)*, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1950, s. 35.

³⁴⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Pitirim A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, çev. Münir Raşit Öymen, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1974.

³⁴⁸Descamps, *a.g.e.*, s. 42.

reperküsiyon³⁴⁹ iptidai ve mahalli bir sebebiyet münasebetinin ifadesinden başka bir şey değildir. Ama herhangi bir reperküsiyon, aynı şartlara tabi olan birçok yerde gerçekleşirse işte o zaman kanun olur.”³⁵⁰

Bu görüşün; Comte doğrultusundaki sosyal fizik anlayışının karşısında olan, kanun koyma çabasının rölativizmi imkânsız kıldığını düşünen, sosyolojide ancak eğilim halindeki düzenliliklerin mümkün olduğunu savunan ve bu çabanın önce “kanun” ile “neden”in sonrasında da “neden” ile “etken”in karıştırılması ve birbirleri yerine kullanılması sonucu ortaya çıktığını belirten Gurvitch tarafından desteklenmemesi gerektiği açıktır. Eğer ki Tecrübi Sosyoloji kuramsal olarak değil pratik açıdan öneriliyorsa bu durumda da monografik çalışmalardan bahsedilmelidir ki Gurvitch’in önerdiği araştırma teknikleri monografiye kesinlikle benzememektedir.

Bu önerideki ikinci çelişki ise fenomenolojiyi sosyolojiden uzak tutmak istemesidir. Edmund Husserl tarafından kurulan fenomenoloji, metafizikten arınmak adına sosyal bilimlerin de doğa bilimleri gibi tam bir nesnellik içinde incelenebileceği tezinin karşısında yer alır ve post-pozitivist paradigmlar arasında sayılır. Ama tam olarak pozitivism karşıtı bir felsefi görüş ya da sıklıkla dile getirildiği gibi bir yöntem olduğu iddia edilemez. Fenomenoloji, ampirik olarak elde edilen olguların bilgisini yadsımaz; bu bilgilerin zihinsel olarak varsayıp ontolojik olarak da zihinde kurulmasının mümkün olduğunu vurgular. Olguların (dış dünya) bilgisi gözlem, deney, vs. ile toplanabilir; ama özüne sadece zihinsel olarak ulaşılabilir ve bunun için de nesneler bilinç tarafından sorgulanmalıdır. Dış dünyaya

³⁴⁹Cemiyet ilminde, olguların birbirlerine olan karşılıklı tesirlerine sosyal reperküsiyon denir. Reperküsiyonlar ekonomik, sosyal, politik vs. olaylar için kullanılırlar. A.k., s. 73-75.

³⁵⁰A.k., s. 96.

ait bildiğimizi düşündüğümüz her şey “paranteze alınarak” ya da “fenomenolojik indirgeme” yoluyla ne bildiğimiz dışarda bırakılarak, onu nasıl bildiğimiz konusuna odaklanılmalıdır. Böylece Husserl’in “*epoché*” ya da “doğal tutum” adını verdiği, tüm somut tekilliklerin paranteze alındığı bilincin özüne de inmek mümkündür.³⁵¹

Dış dünyanın nesnelliğine odaklanan pozitivizm ile insan bilincinin öznelliğine odaklanan fenomenolojinin ortak bir amacı vardır; tekilliklerden arındırılmış bir evrensel öze erişme isteği. Parça-bütün ikiliğinde bütün; nesne-özne ikiliğinde de özne ön plana çıkmaktadır. Dogmacı önyargılara karşı eleştirel aklı savunan Husserl’in hülyacı bir yanı da bulunmaktadır.³⁵² Hülyacı yanı varoluşçuluğa, akılcılığı ise tecrübe yaklaşımı da denen Schutz’un fenomenolojisine açılmaktadır. Pozitivizmle paralellikler taşıyan fenomenoloji anlayışı Husserl’inkinden ziyade Schutz’unkidir; çünkü paranteze alınan maddi dünya değil, maddi dünyaya yönelik şüphedir. Niyetsel edim yoluyla geçmiş tecrübeler kompleksi ile bağlantı kurulur, pragmatik bilgi stoklarından yararlanır.³⁵³ Böylece günlük yaşam fenomenolojinin içine yerleştirilir, yaşam dünyası üzerinden insanın deneyimlediği şeyler tipleştirilir.³⁵⁴ Sağduyu bilgisi ve deneyim paylaşımına dayanan söz konusu yöntem, perspektiflerin karşılıklılığı ve öznelarasılığını ortaya çıkarır.³⁵⁵

Kısaca değinilen bu bilgiler doğrultusunda Gurvitch’in fenomenolojiden uzak durmak istemesi hem anlamsız hem de imkânsız olmaktadır. Her ne kadar pozitivist olduğu iddia edilemese de kuramsal çerçevesi doğrultusunda ve özellikle yöntemsel

³⁵¹Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, çev. Harun Tepe, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2010; Kurt H. Wolff, “Fenomenoloji ve Sosyoloji”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, der. T. Bottomore ve R. Nisbet, yay. haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997; Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*.

³⁵²Wolff, *a.g.m.*, s. 509.

³⁵³Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, s. 43.

³⁵⁴Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Alfred Schutz, *The Phenomenology of the Social World*, Heinemann, London, 1972.

³⁵⁵Philip Smith, *Kültürel Kuram*, Babil Yayınları, çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu, İstanbul, 2005, s. 97.

olarak, karşısında olduğu da söylenemez. Fenomenoloji de yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibi post-pozitivist paradigmlar arasında da olsa, pozitivizmle bazı ortak noktaları paylaşmaktadır. Bunlardan en önemlisi fenomenologların özsel sezgisinde ve pozitivistlerin nesnel objektif bilgiye başvurusunda “zamanlar üstü bir hakikât ve akıl” varsayımının ortak olmasıdır.³⁵⁶ Gurvitch’in konumlandığı gibi birbirlerinden çok uzak noktalara düşmemektedirler.

Özsel sezgi yoluyla hakikâtı arayan fenomenoloji de dış dünyadan hareketle olguları inceleyen pozitivizm de evrensel öze ulaşma çabasındadırlar. Buna ek olarak ikisi de yöntem olarak Gurvitch’in de yaptığı gibi tümevarımı savunmaktadır. Fakat eleştirimizin asıl noktası bu değildir. Derinlemesine Sosyoloji; belirgin farklılıklara rağmen, Husserl’in felsefe ağırlıklı fenomenolojisiyle olmasa da Schutz’un gündelik hayatı temel alan, tipleştirme yoluyla görüngü dünyasındaki pratik deneyimlerin genellendiği, önyargılara karşı duran, dogmatik olmayan, en önemlisi de Gurvitch’in bütün derinlemesine katların ve topyekûn toplumsal olayların çözümlenmesinde önerdiği, perspektiflerin karşılıklılığını ve öznelerarasılığı kullanan fenomenolojisiyle benzerlikler gösterir. Dolayısıyla Gurvitch’in kuramsal olarak durdukları nokta ve yöntemsel bakış açıları benzerlikler gösteren bu iki yaklaşımdan birini, sosyolojiden uzak tutmak istemesi çelişkili bir görünüm arz etmektedir.

Sosyolojide olması ve olmaması gereken noktaları çok önemseyen Gurvitch; sosyolojinin objektif ve pozitif bir bilim olarak kalıp kalamayacağı, müspet-normatif ve gerçek-değer ayrıştırmasının pratiği ortadan kaldırıp kaldırmayacağı, dogmatik önyargılar ile metodolojik karışıklıklar tarafından bazı konuların sosyolojinin dışına itilmesi sonucunda hangi konuların incelenip incelenmeyeceği gibi yöntemsel

³⁵⁶Susan Hekman, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 79.

sorunlar üzerinde de oldukça durmuştur. Bu sorular, yirminci yüzyıl sosyolojisinin tutacağı yolun ne olması gerektiğini (hangi konuların inceleneceği) ve metodolojik olarak nasıl ve nerede konumlanmanın daha doğru olduğunun cevabını vermektedir.

Bu cevap şöyledir:³⁵⁷

“Bugün öyle sanıyoruz ki sosyolojinin kaderi ve istikameti aşağıda gösterilen olguların gittikçe daha açık bir şekilde beliren tecrübelerine dayanacaktır. Bu olgular sırasıyla şunlardır: (a) Karışık ve tecanüssüz (bir bütünü oluşturan öğeler arasındaki uyumsuzluk) sosyal vaziyetlerde her şey önüne geçilemez bir şekilde taahhüt altına alınmıştır, bu taahhüt sosyal ile ferdi; “ben” ile başkası ve “biz” arasındaki “perspektiflerin karşılıklılığı” temeli üzerine kurulmuştur. (b) Birbirleriyle çeşitli şekillerde mücadele eden ve muvazene (denge) kuran zümrelerin karışık çokçuluğu gittikçe artmaktadır, sınıf mücadelesi -“teknokratlar, sınırsızlar, idareci memur gibi son derece mütecaviz (saldırgan) beklenmedik yeni yeni zümrelerin meydana gelmesi bu karmaşıklığı arttırmaktadır- zümreler arasındaki bu umumi gerginliğin yalnız bir cephesidir. (c) İlmi bilgi de dahil olmak üzere her çeşit bilginin sıraya konması. (d) Tesir edici sembolere olan ihtiyacın kendini büyük bir şiddetle hissettirdiği anlarda bile birçok sosyal sembolün tesirsizliği ve “yıpranması”. (e) Sosyal oluşun gittikçe hızlanan ritmine düşüncenin ayak uyduramayarak gecikmesi. (f) Ekonomik planların kendini kabul ettirdiği, yeni sembollerin belirdiği; ileride giden endüstri tekniğiyle geride kalan sosyal kurumlar arasındaki uçurumun gittikçe arttığı böyle bir devirde sosyolojinin pratik tatbikattan uzak tutulmasındaki imkânsızlık.”

Dolayısıyla pozitif ve ampirik bir bilim olması gereken sosyoloji; perspektiflerin karşılıklılığına dayanmalı, birbiriyle mücadele halindeki zümrelerin karmaşıklığını göz ardı etmemeli, tipoloji yapmalı, sosyal sembolere önem vermeli, hızla değişen sosyal olaylara ayak uydurmalı ve uygulamaya dayanmalıdır. Aynı zamanda geçmiş toplumlarla uğraşmayı bırakmalı ve dikkatini oluş halindeki zamanın toplumlarına vermelidir. Amerikan sosyolojisinin bunun için oldukça fazla çalışmaya sahip olduğunu belirten Gurvitch, bunların kullanılabilmesi ve faydalı olabilmesi için de Fransız sosyolojisiyle harmanlanması gerektiğini düşünmektedir. Amerikan ampirik bilgisiyle Fransız kuramsal bilgisinin birleştirilmesi önerisi kuram-pratik birlikteliğine verdiği öneme vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak, bu bahsedilen noktalara uyan sosyolojinin yerine getirmesi gereken iki amacı vardır; sosyal gerçekliğin bütün katlarını derinlemesine ve birbirinden

³⁵⁷ Gurvitch, “Sosyolojinin Bugünkü Temayülü”, s. 59-60.

koparmadan incelemek ile tipoloji yöntemiyle tekrar eden ve aralarında bağ olan sosyal tipler kurmak. Bunu yaparken araştırma ve analiz tekniklerinden istatistiği, karşılaştırmayı, yorumlamayı, ampirik veriyi, mülakatı ya da anketi birbirlerinden daha önemli, daha üstün görmek yanlış olacaktır. Bunların hepsinin birleştirilerek birbirini tamamlaması gerektiğini düşünen Gurvitch, tipolojik yöntemin nesnel olarak kurulabilmesi için bunu zorunlu görmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi buna en uygun araştırma tekniğinin sosyometri olduğunu düşünmektedir. Toplumsal; sosyalleşme şekilleri, zümreler ve topyekûn toplum olmak üzere üçe ayıran Gurvitch, sosyometri için en uygun alanın da sosyalleşme şekilleri olduğunu belirtmektedir. Mikrososyolojik olandan başlamak sapmaları azaltacak, böylece de daha nesnel bilgiye ulaşılacaktır.

Pek çok sosyoloji alanı bu tür bir çalışmayla daha iyi anlaşılacaktır; ama ilk önce ağırlık verilmesi gereken alan *Esprit* Sosyolojisi'dir.³⁵⁸ Felsefe ve sosyoloji, birbirleri yerine geçmeye çalışmayı ya da birbirlerini dışlamayı bırakarak beraber hareket etmelidir; bunun için uygun olan zemini de *Esprit* Sosyolojisi oluşturmaktadır. Geline nokta, kapsadığı konular bakımından, sosyolojinin eğilmesi gereken alanların başında gelen *Esprit* Sosyolojisi'nin inceleme alanları "genel olarak işaretler, semboller, fikirler, değerler sosyolojisi (bunların farklılaşmaları, birleşmeleri, değişen sosyal tiplere bağlı olarak değişen evreler silsileleri)" ile "bilgi, din, ahlâk, hukuk, sanat, dil ve terbiye sosyolojileridir."³⁵⁹

³⁵⁸Gurvitch, "*esprit*"i "ruh" anlamında değil "zihin" anlamında kullanmaktadır. Literatürde ve çevirilerde "zihin sosyolojisi" yerine "*esprit* sosyolojisi" kabul gördüğü için biz de bu kullanımı tercih ettik.

³⁵⁹Gurvitch, "Sosyolojinin Bugünkü Temayülü", s. 68.

Gurvitch'in *Esprit* Sosyolojisi ile ilgili görüşleri, Hukuk Sosyoloji hakkında yazdıklarından çıkarılabilmektedir.³⁶⁰ Bunun sebebi, Hukuk Sosyolojisi'nin, *Esprit* Sosyolojisi'nin bir alt dalı olmasıdır. En genel haliyle Değerler veya Kültür Sosyolojisi olarak tanımlanan *Esprit* Sosyolojisi'nin ana meselesi “sosyal hayatın müşahhas (somut) ile bunları ilham eden manalar arasındaki fonksiyonel münasebetler meselesi”dir.³⁶¹ Dolayısıyla hem mikrososyolojik olandan hem de felsefeyle bütünleşmiş bu sosyolojik bakış açısından başlamak pratik kadar kuramsal çerçeveye için de faydalı olacaktır.

2.5. Yöntem: Diyalektik Hiper-Ampirizm

Diyalektik ve ampirizm dönemsel olarak, belirli akımlar ya da yaklaşımlar tarafından, bazen övülen bazen de yerilen yöntemlerdir. On dokuzuncu yüzyılda egemen olan ampirizm, yirminci yüzyılda özellikle de Avrupa sosyolojisinde hor görülmüş; diyalektik ise Platon, Hegel, Proudhon, Marx gibi düşünürlerin de

³⁶⁰ Konumuz dâhilinde olmadığı için değinmediğimiz; ama mutlaka bahsedilmesi gereken konulardan biri Gurvitch'in Hukuk Sosyolojisi alanındaki çalışmalarıdır. Dünyada bu alanda çalışanların başında gelen Gurvitch, Hukuk Sosyolojisi'ni Türkiye'de tanıtan ilk isim olmuştur. Türkiye'de ve hatta dünyada Derinlemesine Sosyoloji'den ziyade bu alandaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bkz. Georges Gurvitch, *Elements de Sociologie Juridique*, Aubier Editions Montaigne, Paris, 1940. Basımından iki yıl gibi kısa bir süre içinde çevrilen kitabın İngilizcesi için bkz. Georges Gurvitch, *Sociology of Law*, Philosophical Library and Alliance Book Corporation, New York, 1942. Türkçe'ye parça parça çevrilen kitabın, ilk çevirisini Hilmi Ziya Ülken'in yaptığı, kitabın ve çevirinin tanıtım yazısındaki “Burada büyük bir kısmının tercümesini aynen veya kısaltarak vermiş olduğumuz eseri 1940'ta *Elements de Sociologie Juridique* adıyla neşredilmiştir” (Hilmi Ziya Ülken, “Hukuk Sosyolojisinin Unsurları Gurvitch'e Dair Birkaç Söz” *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1943, s. 105) sözlerinden anlaşılmaktadır; fakat derginin ne tanıtım yapılan bu sayısında ne de diğer sayılarında bu çeviri bulunmamaktadır. Kitabın tamamı daha sonra Hamide Topçuoğlu tarafından yine parça parça olarak çevrilmiştir. Bkz. Georges Gurvitch, “Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri”, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2-4, 1949, s. 222-245; Georges Gurvitch, “Hukuk Sosyolojisinin Mübeşşirleri”, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1-2, 1950, s. 322-354; Georges Gurvitch, “Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları I: Durkheim”, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3-4, 1950, s. 534-548; Georges Gurvitch, “Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları II: Duguit, Levy, Hauriou”, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, 1951, s. 703-725; Georges Gurvitch, “Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları ve Bugünkü Cereyanlar III: Max Weber ve Eugene Ehrlich”, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3-4, 1951, s. 629-642; Georges Gurvitch, “Sistematik Hukuk Sosyolojisi (Hukukun Mikrososyolojisi)”, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3-4, 1952, s. 262-292; Georges Gurvitch, “Diferansiyel ve Jenetik Hukuk Sosyolojisi” *AÜHF Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1-2, 1956, s. 220-286.

³⁶¹ Gurvitch, “Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri”, s. 239.

etkisinin artmasıyla yüceltilmiştir. Zaman içinde, zihinde oluşturulanların gerçeklikler gibi ele alınmasının karşısında olduğu unutulmuş ampirizm, pozitivizmi eleştirmek isteyenler için bir araç haline dönüşmüştür. Yükselen diyalektik düşünce de sadece materyalizmle ilişkilendirilerek, bir taraf olma zorunluluğuna bağlanmış; özellikle Marksizme özgülenerak karşı duruşlar için hedef haline gelmiştir.

Gurvitch diyalektik ile ampirizmi birleştirerek, bu iki yöntemin uğradığı başarısızlıkları sona erdirmeyi hedeflemektedir. Diyalektiği seçmesi; her türlü dogmaya karşı çıkmasından, kavramları yıkmasından, değişen ve devinen gerçekliğin zihinsel düzeyde dondurulmasının önüne geçmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Ampirizm ise zorlama bir biçimde değil diyalektiğin bir gereği olarak işin içine kendiliğinden girmektedir. Diyalektik sürekli değişen ve yenilenen doğası gereği sonsuz sayıda olasılığın, yaşantının ve deneyin tecrübe edilmesini sağlamakta ve dogmalaştırılmasını engellemektedir; dolayısıyla bu sonsuz deneyin-yaşantının farkına varılması, her türlü önyargının ya da peşin kabullerin ortadan kaldırılması, hareket halindeki her şeyin kavramlaştırılması ve bütünleştirilmesi için ampirizmden yardım alması gerekmektedir.

Diyalektik anlayışını Jean Wahl'dan ödünç aldığı “diyalektiğin diyalektikleştirilmesi”³⁶² olarak tanımlayan Gurvitch, Proudhon'un diyalektik karşıtların toplumsal alanda da uzlaşmaz olduklarını göstermesi ve Marx'ın ilk dönemlerinde diyalektiği görelî, tarihsel, gerçekçi ve faydacı olarak yorumlaması dışında kalan anlayışları eleştirir ve reddeder.

³⁶²Jean Wahl, *Traité de Métaphysique*, Payot, Paris, 1953'ten aktaran Gurvitch, “Diyalektik Hiper-Ampirizm”, s. 103.

Plotinus ve Hegel'i her an değişen gerçekliği kalıplara sokmak, sonra da önceden tahmin edilebilir hale gelen sonuçların ortaya çıkmasını beklemekle sular. Platon ise idealar dünyasını dışarıdan seyretmekten başka bir şey yapmamakta; üstüne de iyi ideasına ulaşmak için takip edilmesi gereken sıra ve düzeni belirleyerek diyalektiğin ruhuna ters düşmektedir. Pascal, Fichte, Kierkegaard, Barth ve Gogarten ise çok temel farklılıklara sahip olmalarına rağmen nihayetinde mistisizmle birleşen, olumlu bir tanrıbilimi ve akıl yoluyla kavranamayacak dinsel imanı yüceltmek iin diyalektiği mutlak olanın üstünlüğünü kanıtlamak adına kullanırlar.

Gurvitch önce haklarını teslim ettiği Proudhon'un diyalektiğini evrensel uzlaşmayı sağlayacak dengenin peşine düştüğü; Marx'ın diyalektiğini ise eylem halindeki toplumsal varlığın bir çabası iken daha sonra varlığın belirlenmiş bir akışına dönüşmesi, dolayısıyla gücünü kaybetmiş olması nedeniyle eleştirir. Varoluşçu diyalektik de bilinç alanına indirgediği diyalektiği insandan kopararak emek ve kültüre yönelir; gerçeğin ve değerlerin peşine düşerek insanın varoluşunu anlamdan koparır. Doğa bilimlerini insan bilimlerine üstün tutan doğa diyalektikileri de daha önce Proudhon ve Marx'ın tüm unsurlarıyla diyalektiğe bağladıkları insanı, toplumu ve evreni yadsıyarak diyalektiğin tüm faydalarının önünü kaparlar.³⁶³

Yukarıda anlatılmaya çalışıldığı üzere Gurvitch; önyargılı, tahmin edilebilir, hiyerarşik, n belirlenimli, maddeci, mistik ya da dinsel, bilince ya da varlığa üstünlük tanıyan, belli bir bilimsel bilgi türüne ya da felsefi duruşa göre

³⁶³Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gurvitch, *Dialectique et Sociologie*.

konumlanmış, doğayı insana tercih eden, en önemlisi de dogmatik olan tüm diyalektik türlerinin karşısındadır.

Gerçek harekete denk düşen diyalektik, ne sadece bu hareket ne de sadece yöntemdir; bu ikisinin arasındaki ilişkilerin de diyalektikleştirildiği bir yoldur. “Diyalektiğin gerçek görevi, kazanılmış ve belirmiş bütün kavramları, bunların hareket halindeki gerçek bütünleri kavrama ve aynı anda bütünleri ve onların parçalarını hesaba katma yeteneksizliğinden gelen mumyalaştırılmalarını önlemek amacıyla yıkmaktır. Bu yüzden verimli olmak için diyalektik esas olarak anti-dogmatik olmalıdır.”³⁶⁴

Bu mumyalaştırma ve dogmalaştırmayı bertaraf etmek isteyen diyalektik, sonsuz sayıdaki yaşantı ve deneyi anlamayı, yine kendisi gibi yanlış anlaşılmış olan ampirizmin yardımıyla yapacaktır. Sonsuz sayıdaki olasılığın farkına varılmasını sağlamak üzere yola çıkan ampirizm; gerek pozitivizm gerekse kriticizm, mistisizm, pragmatizm, fenomenoloji ya da varoluşçuluk gibi pek çok kuram tarafından peşinen kabul edilmiş varsayımları doğrulamak amacıyla kullanılmış, zihinsel olarak inşa edilmiş kurgular deneyde ya da yaşantıda elde edilmiş gibi davranılmıştır. Böylece “hem deneyimin kendisi saptırılmış, durdurulmuş hem de içinde olduğu çerçevenin taşıdığı önceden bilinemezlik, sonsuz çeşitlilik ve hesaba gelmezlik boyutu yok edilmiş olur.”³⁶⁵ Gurvitch’in deneyi, deneyimi, yaşantıyı diyalektikle birlikte ele almasının başlıca sebebi de budur; bunlar sürekli hareket halindedirler, sürekli yıkıma uğrarlar dolayısıyla da değişirler, çünkü insana, insan eylemine ve insanla ilgili olan her şeye (bu bağlamda topluma) bağlıdır.

³⁶⁴A.k., s. 13.

³⁶⁵Gurvitch, “Diyalektik Hiper-Ampirizm”, s. 111.

Hem diyalektiğin hem de ampirizmin içine düşürüldüğü bu yanlışlar nedeniyle diyalektik hiper-ampirizmi herhangi bir felsefi öğretiye bağlamak istemeyen Gurvitch, bu yöntemin asıl amacının yeni felsefi öğretiler geliştirmek ve bunların kendi içlerinde sıkışıp kalmalarını engellemek olduğunu belirtmiştir. Bu sıkışmışlığın da daha önceki diyalektik anlayışların yaptığı gibi sadece uzlaşmaz, karşıt, çelişkili terimler yoluyla yani tek bir teknik ile aşılamayacağını söyleyerek, pek çok teknik geliştirilmesi gereğine vurgu yapmıştır. Bu çerçevede, daha önce derinlemesine katlarda da olduğu gibi kesin olmayan, sayısı artırılabilir, yeni diyalektikleştirme yollarıyla zenginleştirilebilecek beş operasyonel süreç (*procédes opératoires*) önermiştir. Bunlar; diyalektik tamamlayıcılık, karşılıklı olarak birbirini ortaya çıkarma, diyalektik çift anlamlılık, bakış açılarının karşılıklılığı ve diyalektik kutuplaştırmadır.³⁶⁶

2.5.1. Diyalektik Tamamlayıcılık

Burada birbirini dışlar ve karşılıklı olarak iter gibi görünen terimlerin; aslında birbirlerini gerektirmeleri, tamamlamaları ve bir bütünün parçaları olarak ele alınmaları söz konusudur. Soyut-somut, nitel-nicel, düzey-derinlik, sürekli-kesintili, dolaylı-dolaysız, verilmiş-kurulmuş gibi pek çok örneğin³⁶⁷ verilebileceği bu teknik; bunların birbirini gerektirmesi ve aralarında bağ kurmaya

³⁶⁶ Gurvitch, *Dialectique et Sociologie*, s. 177-188.

³⁶⁷ Bu örneklerin çokluğu ve çeşitliliği, incelemeyi kolaylaştırmak adına, diyalektik tamamlayıcılığın bazı türlere ayrılmasıyla aşılabılır. Gurvitch bu hususta, çoğaltılabilecek (teknikler ve türler artırıldığı ölçüde daha çok deney ve yaşantının ortaya konması kolaylaşacağı için) dört tür belirlemiştir: i-) Birbirinin üstünü örten, saklayan tamamlayıcı terimler (normlar-gerçeklikler, açıklama-anlama, determinizm-özgürlük vb.); ii-) Aynı bütün içinde birinin yerini diğerinin doldurması esasına dayalı, birinin yokluğunu diğerinin telafi ettiği ters orantılı terimler (soyut-somut, nitel-nicel, dolaylı-doğrudan, sürekli-kesikli vb.); iii-) Aynı bütün içinde birbirlerini doğru orantılı ya da nöbetleşe tamamlayan, bazen aynı bazen farklı yönlerde yoğunlaşan terimler (bilinçli-bilinçsiz, sembolize edilen-sembol vb.); iv-) Birlikte ele alınmadıkça diğerinin bir anlamının kalmayacağı aşırı uç terimler (doğu-batı, sıcak-soğuk, kış-yaz vb.).

yardım edebileceği gibi, her birinin kutuplaştırılarak ayrı saflara yerleştirilmeleriyle diğer diyalektik analiz tekniklerini de olanaklı kılar.

Derinlemesine Sosyoloji’de toplumsalın üç ölçeğini oluşturan sosyalleşme şekilleri, zümreler ve topyekûn toplumlar ile bilincin üç ölçeği olan ben, biz ve başkası arasındaki ilişkilerin incelenmesi için de oldukça işlevsel bir çerçeve sunar.

2.5.2. Karşılıklı Olarak Birbirini Gerektirme

Yüzeysel bakıldığında birbirine indirgenemez, karşıt ve heterojen bir görünüm arz eden terimlerin; derinlemesine bir incelemeyle birbirleriyle kesiştikleri, birbirlerini içerdikleri, birinin bir diğerinin var olmasını sağladığını göstermeyi amaçlayan tekniktir. Zihin-beden, zihinsel-toplumsal, anlama-açıklama, bilim-felsefe ve hatta doğa bilimleri-insan bilimleri karşıtlığı gibi örnekleri bu teknik olmadan anlamlandırmak oldukça güçleşmektedir.

Sosyal gerçekliğin derinlemesine katları incelenirken, bu katlar arasında ve katların kendi içinde süregelen iniş ve çıkışlardan, itme ve çekme hareketlerinden, uyum ve çatışmalardan hatırlanacağı gibi, bunların kesin olarak bilinemez ve sürekli olarak yenilenen karakterinden bahsedilmişti. İşte bu teknik, deney ve yaşantı içinde devamlı değişen bu ilişkileri ve dolayısıyla diyalektik ile hiper-ampirizm arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koymayı sağlamaktadır.

2.5.3. Diyalektik Çift-Anlamlılık

Diyalektik tamamlayıcılık ve karşılıklı olarak birbirini gerektirme teknikleri uygulandığı zaman kendiliğinden ortaya çıkan çift-anlamlılık, aynı anda birbirini hem çeken hem iten terimlere gönderme yapmaktadır. Sembol-sembolize edilen,

eylem-ürün, kendiliğinden-örgütlenmiş gibi ikiliklerin birbirlerini ne kadar etkiledikleri, birbirlerinin ortaya çıkmasına ne kadar müsaade ettikleri ya da işaret ettikleri nesnelere ne kadar bağlı olduklarını meydana çıkarmada diğer tekniklere kıyasla daha başarılıdır.

Derinlemesine katların daha çok yapılaşmış üst katlarının kalıplaşmış hallerinin çözülmesini; daha az yapılaşmış alt katlarının da çözülmeye yüz tutmuş hallerinin kalıplaşmasını anlamak için de oldukça faydalı bir araç olan çift anlamlılık, böylece deney-yaşantı içindeki beklenmedik sonuçların ortaya konulmasına da yardımcı olur.

2.5.4. Diyalektik Kutuplaştırma

Bu teknik, klasik diyalektik yol olan ve Hegel ile özdeşleşen tez-antitez-sentez üçlüsüne denk gelmektedir. Bunun tek diyalektik yol olarak kabul edilmesi; tüm terimlerin ya da unsurların sentez ile çözüme ulaşan-ulaşmayan antinomiler ve çelişkiler haline getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Dogmatik bir tutumla antitez haline dönüştürülen tüm terimlere, diyalektiğin de üstünde bir nitelik atfedilerek çözümsüz bırakılmışlardır. Halbûki var olan-var olmayan ya da mutlak zorunluluk-sınırsız özgürlük gibi çok az sayıda ikilik, diyalektik kutuplaştırma yapılmasına rağmen çelişkili, antinomik özelliklerini koruyabilirler. Buradaki sorun tek bir teknikte ısrarcı olmaktan ve nitel-nicel, soyut-somut, sonsuz-sonlu, tek-çok gibi diyalektik tamamlayıcılık ile ilişkili olan ikilikleri, çelişir kabul etmekten kaynaklanmaktadır.

Diyalektik kutuplaştırma (öz-varoluş ikiliğinde olduğu gibi ontolojik anlam taşıyanların dışında) terimlerin kendiliklerinden çelişik olduklarını kabul etmez; karşıt, gerilimli, çift anlamlı terimler sınırlarının belirlenebilmesi için zihinsel olarak

elişir hale getirilirler. Bunu yapmak için de sosyal gerçekliğin derinlemesine katlarının ya da var olan bir sorunun inceleniyor olması gerekir. Örneğin devrim zamanında meydana gelen organize styapılarla kolektif zihni haller arasındaki kopmalar en iyi diyalektik kutuplaştırma tekniği ile anlaşılabilir; oysa kökten bir değişimin olmadığı zamanlarda bu iki kat arasındaki ilişkileri, karşılıklı olarak birbirini gerektirme ya da diyalektik çift anlamlılık ile incelemek daha sağlıklı olacaktır. Bu noktada hangi diyalektik tekniğin uygulanacağını belirleyen içinde bulunulan koşullar kadar seçilecek olan deneydir; ilk olarak tekniğin belirlenmesi kaçınılmaz olarak dogmatizmle sonuçlanacaktır.

2.5.5. Perspektiflerin Karşılıklılığı

Bazı terimler ne zdeşleştirilmeyi ne de ayrılmayı kabul ederler, bu durumda yapılması gereken bunlar arasındaki paralellikleri ortaya çıkarmaktır. Bunun, karşılıklı olarak birbirini ortaya çıkarma tekniğinden farkı daha yoğun ilişkileri, karşılıklı içkinliğin daha güçlü olduğu durumları anlamada kullanılmasıdır. Bir yoğunluk ve g gerektirmesi nedeniyle uygulama alanı sınırlı kalan perspektiflerin karşılıklılığı; “biz”in katları olan cemaat, yığın ve ilkel birliğin birbirleri üzerindeki baskıları ya da birbirleriyle mücadelelerini incelemeye yararlı olabilir.

Tıpkı sentez gibi perspektiflerin karşılıklılığı da yüceltilmesi gereken bir çözüm, bir çıkış yolu değildir; kurulan paralelliğin kopmasıyla sonuçlanabilir. Diğerleri gibi diyalektikleştirme tekniklerinden biridir ve yapılan deneye uygunsa tercih edilmelidir. Dolayısıyla hem görelili hem de önceden tahmin edilemez oluşu, tüm diyalektikleştirme tekniklerinde olduğu gibi hiper-ampirizmi gerektirmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki bu beş teknik kesin ve nihai değil, geliştirilmeye ve çoğaltılmaya ihtiyaç duyan önerilerdir. İlk olarak; sınırlarının ve birbirlerinden farklılık düzeylerinin muğlak olması noktasında eleştirilebilirler. Hangi tekniğin hangi durumlarda daha uygun düştüğü ya da hangilerini bir arada kullanmanın daha mümkün olduğu konusunda net olamayan Gurvitch, seçilen deneye göre diyalektikleştirme tekniklerinin belirlenmesi gereğine sık sık vurgu yaparak, belki de bir kaçış noktası yaratmıştır. Gerek bu teknikleri gerekse diyalektik hiper-ampirizmi kendi çalışmalarında da pek kullanmayarak ve yol gösterebilecek örneklerin oluşmasına katkı sunmayarak, bu tavrını pekiştirmiştir. İkinci olarak; sosyal gerçekliğin derinlemesine katlarının kesinlikten uzak ve kuramsal olan çerçevesinin, yine kesinlikten uzak ve kuramsal olan diyalektikleştirme teknikleri yardımıyla çözümlenme çabası; ister istemez bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu noktada da deneye yani hiper-ampirizme yaslanan Gurvitch, kanun koymaktan uzak durmak ve dogmatikleşmemek adına bunu zorunlu görmektedir.

Diyalektik hiper-ampirizm tüm eksikliklerine ya da eleştirilebilir yanlarına rağmen göreliliği, belli sınırları korumak koşuluyla kesin-mutlak-değiştirilemez olmaktan uzak durması, antidogmatik duruşu, işlemsel ve işlevsel teknikler önermesi, en önemlisi de diyalektik ve deneyi yan yana getirerek kuram-pratik birlikteliğini sağlamaya yaptığı katkıyla yadsınamayacak bir öneme sahiptir.

Diyalektik hiper-ampirizmin bazı faydaları ve sonuçları şunlardır:³⁶⁸

“a-) Mevcut, geçmişte ya da gelecekteki geçici durumların bilinçli ya da bilinçsiz olarak idealleştirilmesini, yüceltilmesini ya da dogmatlaştırılmasını bozarak, her türlü kolay çözüm yolunu önleyerek ve görecelikle historisizmin kendilerini de göreliliğe getirecek bir “sur-relativisme (üst-görecelik)”e götürür;

b-) Özne ile nesne, bilinç ile varlık, işaret eden ile edilen, sembol ile sembolize edilen, eylem ile eser, dolaysız ile dolaylı arasındaki her türlü ilişkiyi, bunların görünümünün, ara derecelerinin, vurgulanmalarının, boyutlarının ve getirdikleri sonuçların bitimsiz çeşitliliğini

³⁶⁸ Gurvitch, “Diyalektik Hiper-Ampirizm”, s. 112-113.

göstererek ve kendi aralarındaki ilişkilerin bile tersyüz olabildiği gerçeği üzerinde durarak, diyalektikleştirir;

c-) Her tür sentez, birleştirme, tekleştirme, idea haline yükseltme, uzlaştırma, dengeli ve uyumlu kılma yerine, daima bilinmezlikleri önümüze koyan ve her dönemeçte, önümüze çıkarttığı sürprizleri ile her şeyi yeniden tartışır hale getiren beklenmedik, önceden tahmin edilemeyen yeni deney-yaşantıları koyar;

d-) Bilinebilen her gerçekliğin birden fazla boyutu olduğunu ortaya çıkarır; bir bilimin nesnesi ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi diyalektikleştirir; her bilimin alanının seçilen dayanak çerçevesine göre belirlendiğini göstererek, her bilimin şartlı bir nitelik taşıdığını ortaya koyar ve bu dayanak çerçevesinin gittikçe daha esnek hale gelmesini sağlar;

e-) Doğa bilimleri ile insan bilimleri, özel insan bilimleri ile sosyoloji ve dalları, bilimsel bilgi ile felsefi bilgi arasındaki ilişkileri diyalektikleştirir. Doğa bilimleri ile insan bilimleri, sosyoloji ile toplum bilimleri, bilimlerle felsefe arasındaki kısmi birbirine geçişlerin bitimsiz ve (bu disiplinlerin kendi iç konjonktürlerine göre değişen) sonsuz esneklikteki dalgalanmaları göz önüne çıkarır.”

Diyalektik hiper-ampirizm, sür-rölativizmle dogmaların ve idealleştirmelerin önünü kesmekte; her türlü ikiliği tüm boyutlarıyla ele alarak ve bunları diyalektikleştirerek sonsuz sayıdaki olasılığın incelenmesi için bir çerçeve sunmakta; deney-yaşantılar üzerinden ortaya koyduğu beklenmedik ve tahmin edilemez durumları sürekli olarak tartışmaya açmaktadır. Bunların yanı sıra çok-boyutluluk üzerine kurduğu bilim anlayışı ile nesne-gerçeklik arasındaki ilişkiyi diyalektikleştirerek bilimlerin özgürleşmesine katkı sunmakta; her türlü bilim dalındaki bilimsel bilgi ile felsefi bilgi arasındaki geçişleri ve bilim dallarının birbirleriyle girdikleri etkileşimleri ortaya çıkararak, esnekliğin devamını sağlamakta ve kendi içlerinde sıkışıp kalmalarını engellemektedir.

Gurvitch, diyalektik hiper-ampirizm ile hem diyalektiğin hem de ampirizmin işlev, görev ve amaçlarına çok fazla anlam atfetmektedir. İdealleştirmenin ve yüceltmenin her türüsüne karşı olmasına rağmen, metodolojik olarak içerik bağlamında değiştirilebilir ve esnek olarak sunsa da bu ikisini kavramsal olarak özel bir mertebeye yükseltmiştir. Ama yine de beklenti çok fazla tutulmadığı takdirde; işlevsel olarak sunduğu çerçeve ve kuram-pratik birlikteliğini sağlamaya dönük

abasıyla Yönetim Sosyolojisi alanında yapılacak araştırmalar için uygun şartları sunabileceği kanısındaız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNETİM SOSYOLOJİSİ ve KAVRAMLAR

1. DİSİPLİN OLMA GEREĞİ ve ZORLUKLARI

Birçok bilim dalı ve disiplin 1800'lerin sonu 1900'lerin başında ortaya çıkmıştır. Belli aralıklarla yükselişe ya da düşüşe geçen disiplinler, genel olarak, bu durumu I. ve II. Dünya Savaşları'nın öncesinde ve sonrasında yaşamışlardır. Sosyoloji ve iktisat gibi bilim dalları yerlerini korurken ve kendi geleneklerini oluşturmaya fırsat bulurken; disiplin ya da kuramlar bu kadar şanslı olamamışlardır. Örneğin yapısalcılık 1900'lerin başında, 1930'larda, 1960'larda, 1980'lerde ve son olarak tekrar 2000'lerde gündeme gelmiştir. Belli aralıklarla gündeme gelmesine karşın, kendi geleneğini yaratamamış; doğrusal bir çizgi üstünde gelişimini sürdürememiştir. Saussure³⁶⁹ ve Lévi-Strauss'un³⁷⁰ yapısalcılığıyla, Berger ve Luckmann'ın³⁷¹, Mannheim³⁷² ya da son dönemdeki Foucault'un³⁷³ yapısalcılığı arasında gelenekselleştirilebilecek bir bağ bulunmamaktadır. Bu, kavramsal düzeyde de benzer bir durum yaratmaktadır; yıllar içinde simgesel evrenler gerçekliğin sosyal inşasına, o da söyleme dönüşür; ya da kültür artık kimliği tanımlamak için vardır.

Disiplinlerarasılık ise neredeyse disiplinlerin ortaya çıkışı kadar eskiye dayanmaktadır. I. Dünya Savaşı öncesi tarih, iktisat, sosyoloji gibi bilim dalları olmasına rağmen disiplinlerin varlığından bahsetmek çok da kolay değildir. Savaş

³⁶⁹Bkz. Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

³⁷⁰Bkz. Claude Lévi-Strauss, *Yapısal Antropoloji*, çev. Adnan Kahiloğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.

³⁷¹Bkz. Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayıncılık, 2008, İstanbul.

³⁷²Bkz. Mannheim, *a.g.e.*

³⁷³Bkz. Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

sonrası ise Sosyal Bilim Araştırma Konseyi'nin (*Social Science Research Council*) ilk on yıllık değerlendirmesinin yapıldığı 1934'de yayımlanan bir Rapor,³⁷⁴ disiplinlerarası kelimesinin ilk kullanıldığı yerlerdendir. Rapor'dan disiplinlerarasılığın, 1920'lerden itibaren var olduğu anlaşılmaktadır.

1930'lu yıllarda yükselişe geçen disiplinlerarasılık, 1950'lere gelindiğinde vaat ettiği çarpıcı sonuçlara ulaşamaması ve disiplinlerin eşgüdümlü çalışmalarının zor olması nedeniyle düşüşe geçmiştir. Modernleşme hareketi ile birlikte tekrar ön plana çıkan disiplinlerarasılık, 1960'larda popülaritesini yeniden kazanmıştır.³⁷⁵ Modernitenin sorun odaklı çalışma tarzı, disiplinlerarasılığın tekrar önem kazanmasında etkili olmuş görünmektedir. Fakat bu sorun odaklı çalışma tarzı; sorunların kısa vadeli olması ve disiplinlerarasılığın, disiplinler ya da bilim dalları tarafından ortaya konulan kuram ve yöntemlere ihtiyaç duyması sonucunda kendini yeniden üretmekte zorluk çekmesi gibi sıkıntılar yaratmaktadır. Yönetim Sosyolojisi'nin disiplinlerarası³⁷⁶ bir çalışma alanı olmaktan çıkarılması zorunluluğu, ilk olarak disiplinlerarasılığın bu sorunlarından kaynaklanmaktadır. Yönetim Sosyolojisi, bir disiplin olarak hem kuram ve yöntem oluşturabilecek hem de çözüm odaklı bir anlayışla kendini yeniden üretmekte zorluk çekmeyecektir.

Bir disiplin ortaya çıkarmanın en büyük zorluklarından biri temel iktisadi, siyasi, toplumsal, yönetsel, yapısal, ideolojik ya da kültürel olguları açıklayan bir kuram geliştirebilmekte yatmaktadır. Bu yapıldıktan sonra ise disiplinin kendini yeniden üretebilme zorluğu ile karşılaşmaktadır. Bunun için kuşkusuz ki bilginin kavranışını

³⁷⁴Social Science Research Council, *Decennial Report 1923–1933*, Social Science Research Council, New York, 1934.

³⁷⁵Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Sherif ve Carolyn W. Sherif (der.), *Interdisciplinary Relationships in the Social Sciences*, Aldine Transaction, Chicago, 1969.

³⁷⁶Disiplinlerarasılık ile kast edilen çalışma tarzı değil çalışma alanıdır. Hem Yönetim Bilimi hem de Yönetim Sosyolojisi disiplinlerarası çalışma tarzına sahip olmalı ve diğer bilim dalları ile disiplinlerden yardım almalıdırlar. Burada bahsedilen çalışma alanı olarak kalmaması ve disiplin olarak var olabilmesi gereğidir.

sağlayan akademisyenlere ihtiyaç vardır. Akademisyenler bilginin aşırı soyut ve sıkıcı olmasını önlerler; bunu yaparken de hâkim olunması gereken literatürü belirler ve okunması/bilinmesi gerekenleri sınırlarlar. Bu bir disiplin için kendine özgü bir gelenek yaratmanın olmazsa olmazlarından. Kendini yeniden üretmek isteyen disiplinin hem akademisyenlere hem de tarih içinde kendini konumlandırabileceği bir soy kütüğüne yani bir geleneğe ihtiyacı vardır. “Akademik etkinlik analitik olarak iki ayrı alan ve aralarındaki iç içe geçmiş bir bağlantılar ağı olarak hayal edilebilir. Bir yanda potansiyel akademik çalışmalar vardır, diğer yanda o işi yapan insanlar.”³⁷⁷

Bir disiplinin akademik olarak var olabilmesi için bu iki grubun birbirini tamamlaması ve denetlemesi gerekmektedir. Aksi takdirde o alanda çalışanların, çalışma alanı için diğer disiplinler ile girdiği rekabet başarısız olacaktır.

Her disiplin, az ya da çok, ilgi alanını genişletme eğilimindedir. Bu da beraberinde kaçınılmaz olarak, bazı disiplinleri ortadan kaldırmayı, en azından otoritesi altına almayı gerektirmektedir. Sınırları belirleme çabaları her zaman başarılı değildir; çünkü disiplinler arasında var olan rekabet, çalışılan konular arasında da bulunmaktadır. Örneğin “enflasyon” doğrudan iktisat içinde kendine yer bulurken; “kimlik” doğrudan hak iddiasında bulunamayacak ve dahası bir disiplin tarafından kolayca sahiplenilemeyecektir. Dolayısıyla konular da disiplinlerin kendilerini kurgulamalarını zorlaştırabilmektedirler.

Konular, tartışmalar, kuramlar, yöntemler ve insanlar bir araya gelerek yeni bir disiplin oluştururlar. Bu bir araya geliş belli bir sosyal yapı meydana getirir, sosyal yapının kurumsallaşması da disiplinin yerini sağlamlaştırmasını sağlar. Yönetim

³⁷⁷ Abbott, *a.g.e.*, s. 173.

Sosyolojisi, bu kurumsallaşmayı sağlayamamış ve akademik anlamda kendine yer edinememiştir.

Sosyoloji ya da iktisat gibi bilim dalları, yerleşik bilgi alanlarına sahip olmalarına rağmen kaymalar yaşayabilirler. Bu dinamik bir süreçtir. Böylece farklı disiplinler için farklı çalışma alanları yaratılabilir ya da disiplinlerin çalışma alanları ellerinden alınabilir. İktidardaki bilim dalının, disiplinin, yöntemin ve kuramın değişmesi elde edilen bilginin kaybolmasına değil yer değiştirmesine neden olur. Bu da eski ve yeni disiplinlere farklı çalışma alanları sağlar. Konjonktürel durum, sürekli olarak, bilim dalları ve disiplinler arasındaki sınırları bozmaktadır. 1960’larda kendini bir disiplin olarak kurabilen Yönetim Sosyolojisi, bu tip bir bilgi kayması sonucunda elde ettiği konumu Yönetim Psikolojisi’ne bırakmış ve çalışma konuları Sosyoloji, Siyaset Bilimi, Yönetim Psikolojisi, Örgüt Sosyolojisi, Yönetim Bilimi, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi gibi alanlar arasında paylaşılmıştır.

Disiplinlerin geçişli yapısı, disiplinlerarası çalışmaları olanaklı kılar; disiplinlerin ortadan kalkması ya da ortaya çıkması ise oldukça zordur. Bu yapı, geçişkenliğe izin verse de disiplinlerin yerlerini korumalarına da yardım eder. Değişim yavaş yavaş gerçekleşmekte, büyük kırılmalar ve kopmalar yaşanmamaktadır. Sosyal bilim alanında on dokuzuncu yüzyılın sonu-yirminci yüzyılın başından beri büyük değişimler ve gelişmeler olmamıştır. Darwin’in, Marx’ın, Weber’in, Durkheim’in, Smith’in, Freud’un vb. yarattığı etkiyi ve aldığı tepkiyi ortaya koyabilen isimlerden bahsetmek oldukça zordur. Elbette ki farklılık ve farkındalık yaratan pek çok kişi sayılabilir; ama bunların kırılma yarattığını ve sosyal bilimin yönünü değiştirdiğini iddia etmek mümkün görünmemektedir.

Bu durum biraz da bahsedilen dönemin pozitivist önkabullerinden ve tarihsici bilim anlayışından kaynaklanmaktadır. Pozitivizm ve tarihsicilik mutlak bilimsel bilginin mümkün ve kanıtlanabilir olduğunu iddia ederler. “Bilimin, ulaşabileceğimiz bütün gerçeğin tek ölçüsü, doğrunun ölçütünün yalnızca bilimsel metotlar ve ilkelerle elde edilmek zorunda olduğu ve bunun ötesinde, değerlerin her halükarda bilimsel kanıtlar tarafından desteklenmesi gerektiği şeklindeki batıl önyargıya saplanıp kaldığımız, mevcut pozitivistimin ve bilimciliğin bu iddialarını kabul ettiğimiz takdirde, geri dönülmez bir biçimde tarihsiciliğin tuzağına düşeriz.”³⁷⁸

Bu tür bir yaklaşım tarihi dün-bugün-yarın olarak kabul etmeyi beraberinde getirir, başka bir deyişle şimdi ve gelecek de açıklanabilir hale gelmektedirler. Oysaki bilim olarak tarih, sadece geçmişle ilgilenmelidir. Pozitivizm ve tarihsicilik ise bilimsel bilgi ile bugünü ve yarını da açıklama iddiasındadırlar. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılın sonu-yirminci yüzyılın başında üretilen bilgiler, dünü ve bugünü açıklayabilmelidir, en azından kuramı doğrulayan bir açıklama getirilemese de eleştirel bir bakışla kurama ters bir açıklama yapılabilirdir. Nihai amaç, doğrulama ya da yanlışlama yapmak değil kuramla bağlantıyı kurabilmektir.

Bu açıklama yapma isteği, bölünmüş ve alanlarında uzmanlaşmış sosyal bilim anlayışının da önünü açmıştır. “Şemsiye” bilim olarak anılan sosyoloji, geline noktada oldukça fazla alt-disipline ayrılmıştır. Herbir alt-disiplin kendi bilgisini üretmekte; ama kapsayıcı evrensel bir sonuca ulaşmaktan da uzak görünmektedir. Tümünün bilgisi birleştirilerek dahi bilim için nihai amaç olan, evrensel bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

³⁷⁸Richard Kroner, “History and Historicism”, *Journal of Bible and Religion*, Cilt: 14, No: 3, 1946, s. 132.

Sosyolojinin pek çok alt-disipline ayrılmış olması, her zaman tartışılan bir konudur. Bir yanda tek bir sosyoloji altında kalınması gerektiğini savunanlar³⁷⁹ diğer yanda alt-disiplinlere ayrılmanın incelemeyi kolaylaştıracağını ve “özel”e ya da “yerel”e inebilmeyi sağladığını söyleyenler bulunmaktadır.³⁸⁰ İki tarafında haklılık payı bulunmakla birlikte; alt-disiplinlere ayrılmış bir sosyoloji, “özel”in ya da “yerel”in bilgisinden yola çıkarak ve birleşerek evrensel bir bilgi sağlamadığı sürece istediği konuma yerleşmesi zor olacaktır. Aynı şekilde tek bir çatı altında çabalayan sosyoloji de bahsedilen alt birimlere inemediği ölçüde sosyolojinin kendi içinde alt-disiplinlere ayrılmasına engel olamayacaktır. Bu noktada yapılması gereken şey; alt-disiplinlerin ve farklı epistemolojilerin önemini ve katkısını yadsımadan, sosyoloji başlığı altında, büyük ve genel bir kuram yaratma çabası olmalıdır. Bunun için de çeşitli bilim dallarına ve disiplinlerarası bilgiye ihtiyaç olduğu kadar, çeşitli sosyolojiler tarafından sağlanmış kuramsal ve pratik bilgiye de ihtiyaç olduğu açıktır.

Konumları ve durumları şemalaştırma ya da ayırlama yaparak belirleriz. Bu, yöntemsel seçimleri de farklılaştırır. Örneğin pozitivist ve yorumsama ayrımı beraberinde deney ve anlatı ayrımını da getirir. Bunun, sosyoloji adına, ilk

³⁷⁹Duverger, sosyolojiden önce sosyal bilimin topyekûn tek bir başlık altında kalması gerektiğini düşünen isimlerden bahsetmektedir. Comte, Saint-Simon’un öğrencisi Bazard ve Marx’ın sosyal bilimin bir bütün olarak kalmasını istedikleri yönünde görüşlerine yer vermektedir. Fakat sosyal olguların karışıklığı, araştırma tekniklerinin farklılaşması, bunun sonucunda uzmanlaşmaya duyulan ihtiyaç, genel bir sosyal bilim metodolojisinin bulunmaması, üniversitelerdeki bölümleşme gibi gelişmeler sonucunda bu ayrımlaşma kaçınılmaz olmuştur. Maurice Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980, s. 20-24. Duverger hem sosyal bilimlerde hem de sosyolojide yapılan ayrımların mantıki bir temelden ziyade ampirik bir temele dayandığını ve araştırma tekniklerine göre oluşturulduğunu belirtmektedir. “Sosyal bilimler hakkında yapılan rasyonel sınıflandırmaların hepsi de ‘suni’ görünmektedir.” A.k., s. 46. Sosyal bilimlerin çeşitli bilim dallarına ve disiplinlere ayrılmalarını tarihsel olarak ele alan eleştirel bir çalışma için bkz. Gulbenkian Komisyonu, a.g.e. Sosyolojinin bir bütün olarak ele alınmasını öneren çalışmalar için bkz. Parsons, a.g.e.; Kadir Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2002.

³⁸⁰Buradaki “özel”i ve “yerel”i açıklama isteği ile sosyal bilimlerin Batı merkezli olması, Avrupa’ya dayalı bilginin evrensel olduğu kabulünün karşısında konumlandırılan ve Avrupa dışı ülkelerin bilgisinin üretilmesinden bahsedilmemektedir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., s. 50-59. Sosyolojik olarak incelenecek alanın ya da konunun sınırlandırılması kast edilmektedir; din sosyolojisi, aile sosyolojisi, bilgi sosyolojisi vb. Sosyolojinin alt-disiplinlere ayrılmasını öneren bir çalışma için bkz. Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*.

şemalaştırılması niteliksel ve niceliksel olarak ayrılmasıdır. Niceliksel, ölçülebilen fenomenleri kapsarken; niteliksel, ölçülemeyen ve tek bir anlam atfedilemeyecek fenomenleri kapsar. Bunun gibi ayrımlar ya da çeşitli sentezler yaparak, kolay olmasa da yeni bir sosyal bilim dalı, disiplin, kuram oluşturmak mümkündür.

Asıl amaç sosyal bilim için evrensel bilgiye ulaşmaksa ve herbir sosyal bilim bu bilgiye katkı sağlayacaksa; sosyoloji de kendine düşeni yapmak ve bu katkıyı sağlamak adına kendi alt-disiplinlerinden yardım almalıdır. Çünkü önemli olan büyük çerçeveyi ya da toplumu anlayacak bilgiyi oluşturmak ve normatif bir tablo ortaya çıkarabilmektir. Evrensel bilgiye ulaşmak ya da toplumu anlayabilmemizi sağlayacak normları belirlemek ve bunun toplumdaki herkes için evrensel bilgi olduğu iddiası, bulanık bir görünüm çizse de bu çerçeve vazgeçilemeyecek kadar değerlidir.

Burada ulaşılmaya çalışılan evrensellik sistemli olmak ya da aksiyoma dayalı olmak değildir. “Aksiyomlardan çok uyum ve çatışmadan doğan bir evrensel bilgi, yerel bilgiler arasında onları inkâr eden sistemli haritalar değil, sallantılı köprüler kuran bir evrensel bilgi, tıpkı *ius gentium*³⁸¹ gibi, kökten farklılık sahibi olan insanların arasında alışverişi sağlamayı hedefleyen bir evrensel bilgi”³⁸² kastedilmektedir. Dolayısıyla değerli olan, her yerde herkes için geçerli ya da aynı olan değil bu uyum ve çatışmanın ortaya çıkardığı sentezdir.

Sosyal bilimleri, sosyolojiyi ya da Yönetim Bilimi’ni yöntemsel olarak pek çok çeşitli ayrıma tabi tutmak mümkündür. Bu hem insanların hem de bilim dallarının anlayışını etkileyebilmektedir. Olumlu ya da olumsuz olabilecek bu etkilenme mutlak ve evrensel bilgi sayesinde değil bazı bilim dalları ya da disiplinlerin

³⁸¹Eski Roma’da “Halkların Hukuku” anlamına gelen ve daha sonra Milletler Hukuku’nun temelini oluşturan sistem.

³⁸²Abbott, *a.g.e.*, s. 22.

hegemonyası yoluyla önemli ya da önemsiz hale gelmektedir. Ortaya konan yöntemsel tavır ya da bilgi, konjonktürel olarak daha baskın olan yaklaşım tarafından görmezden gelinebilmektedir. Örneğin pozitivism uzun yıllar diğer kuramlar üzerinde böyle bir baskılama yapmıştır.

Bir bilim dalının ya da disiplinin kurulmasını ve yöntemsel duruşunu baskılamak her zaman başarılı olmayabilir; çünkü dıştan gelen etki ve tepkiler, duruşun kendi iç tutarlılığını ve akla yatkınlığını örtemez. Başka bir deyişle asıl güç o yöntemin, disiplinin, ayrımın kendi içindedir.

Yeni bir disiplinin kurulması ya da varolanın egemen hale gelmesi, kendisinden önceki kavramsal ve kuramsal sorunları da devralması, buna ek olarak açıklaması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu da daha başından, zaten eksik ve yetersiz olan eski kuramın, yeni kuramı içten çökertmeye başlamasına neden olmaktadır. Çünkü eski kuram zaten güçsüz olduğu için egemenliğini ve önemini kaybetmiştir; bu güçsüz duruşu değiştirme çabası, sadece yıpranmaya ve kendini yeniden üretmeye çalışan disipline zarar vermektedir. Eskiye tamamen reddetmek de çözüm değildir; çünkü dışlanan herbir kavram, bilgi, kuram, disiplin diğer bir egemen söylemin ya da disiplinin kanatları altına girmektedir. Bu durum da en az disiplinin içinden gelen tehlikeler kadar sıkıntılıdır. İçten gelen tehlikeler, kavramları yeniden tanımlama yoluyla ya da başka kavramlar içinde eritmeyle engellenebilir; ama kendine karşıt olarak tanımlanan kavramlar için yapılabilecek pek bir şey bulunmamaktadır.

Mills yöntem konusuna Anglosakson ülkelerindeki düşünürlerden farklı bakan nadir isimlerdendir. Her şeyden önce bir toplumu anlayabilmek için o toplumun

tarihsel gelişiminin bilinmesi gerektiğini düşünmektedir.³⁸³ Tarih, deneysel yöntemde ya da postmodernizmde yapıldığı gibi göz ardı edilmez. Yöntem ise çalışılacak şeyi belirleyen bir şey değil; tam tersi sorun saptandıktan sonra, onu açıklamaya çalışırken izlenen yoldur.³⁸⁴ Bu, bir araştırma için kuramı gereksiz gören Amerikan sosyolojisinin tersi bir bakış açısıdır ve sorunu bütünsel görebilmek adına kurama mutlaka ihtiyaç vardır.

Sosyolojinin görevlerinden biri iktisadi, siyasal, yönetsel, ideolojik ya da tarihsel olarak ne kadar farklı olurlarsa olsunlar; toplumların kökeninde yatan genel yasalara ulaşmaktır. Örneğin Weber, bilindiği gibi, otorite türlerini üçe ayırmıştır: Geleneksel Otorite, Karizmatik Otorite, Yasal/Ussal Otorite. Toplumlar tarihsel süreç içinde bu aşamalardan geçerler. Ama farklı toplumlarda farklı koşullara bağlı olarak, otorite çeşitleri farklı şekillerde tezahür ederler. Dolayısıyla ne kadar toplum varsa bu yasanın da uygulamasında o kadar çok çeşitlilik vardır. Yasalara bağlı olarak toplumların çeşitliliğini anlamaya çalışmak, aradaki benzerlik ve farklılıkları bağlantılandırmaya uğraşmak sosyolojinin asıl çabalarından biridir. Yönetim Sosyolojisi de içinde bulunulan toplumsal koşullardan kopmadan, aynı şeyi yönetim için yapmalıdır. Takip eden sayfalarda bunu yapabilmek için kullanılabilecek kavramlar tartışılmıştır.

³⁸³C. Wright Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 228-229.

³⁸⁴A.k., s. 94.

2. ÖZ YA DA DAYANAK NOKTALARI: İŞBÖLÜMÜ-OTORİTE-HİYERARŞİ

Engels *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı kitabında,³⁸⁵ ilk insan topluluklarından uygar devletin ortaya çıkışına kadar geçen süreçte aile, özel mülkiyet ve devletin var oldukları andan itibaren, tarihsel ve mekânsal bağlamda yaşadıkları değişimleri de işin içine katarak, birbirlerini koşulladıklarını göstermek istemiştir. Pek çok bilim dalı ya da disiplin için yol gösterici olan eserin bizim için önemi işbölümü, otorite ve hiyerarşinin de kökenlerini takip edebileceğimiz bir çalışma olmasından kaynaklanmaktadır.

Kitabı, Morgan'ın *Eski Toplum (Ancient Society)*³⁸⁶ ve Marx'ın Morgan'ın kitabına dayalı olarak aldığı notlardan yola çıkarak kaleme aldığını belirten Engels,³⁸⁷ tarih öncesi dönemden başlayarak uygarlığın izini sürmektedir. Buna göre barbarlığın aşağı aşamasında “işbölümü tamamen kendiliğindendir; yalnızca iki cinsiyet arasında işbölümü vardır. Erkek savaşır, ava ve balığa gider, ilkel besin maddelerini ve bunların gerektirdiği aletleri sağlar. Kadın evde uğraşır, yiyecek ve giysileri hazırlar: yemek pişirir, dokur, diker. İkisi de kendi alanında egemendir: erkek ormanda, kadın evde.”³⁸⁸ Dolayısıyla henüz ne birinci toplumsal işbölümü ne de özel mülkiyet fikri vardır. Aile içinde herkesin egemenlik alanı farklıdır ve kimse kimsenin egemenlik alanına girmemektedir. Nihayetinde sahip olunan her şey

³⁸⁵Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2008.

³⁸⁶Lewis Henry Morgan, *Ancient Society-or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*, MacMillan and Company, London, 1877. Kitap Türkçe'ye iki cilt olarak çevrilmiştir. Bkz. Lewis Henry Morgan, *Eski Toplum I*, çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1987; Lewis Henry Morgan, *Eski Toplum II*, çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1987.

³⁸⁷Friedrich Engels, “Birinci Baskının Önsözü”, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2008, s. 11-13.

³⁸⁸Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 186.

ortaklaşadır. Sonraki aşamada, her şeyi kökten değiştiren bir gelişme yaşanır. “En gelişmiş aşiretlerden bazıları -Aryenler, Semitler, hatta belki Turanlılar-önce hayvanları evcilleştirdiler, daha sonra, esas çalışma kolları olan hayvan yetiştirme ve hayvan sürülerinin korunmasına geçtiler. Çoban aşiretler, kendilerini öbür Barbarlardan ayırdılar: *birinci büyük toplumsal işbölümü*.”³⁸⁹

Bu zamandan itibaren değişimin rastgele değil düzenli bir biçimde gerçekleştiğini belirten Engels, sonrasında ihtiyaçtan fazla üretimle takasın (özellikle davar), çobanlığa izin vermeyen iklimler nedeniyle tarımın geliştiğini ve bu gelişmeyle mülkiyet hakkı olmasa da işlenen toprakların bireylere verildiğini belirtmektedir. “Bu aşamadaki sınai fetihler arasında, iki tanesi özel önem taşır. [Bunların-ç.] birincisi dokuma tezgâhı, ikincisi, maden filizlerinin dökümü ve madenlerin işlenmesidir.”³⁹⁰ Sonuç olarak bir yandan hayvancılık ve tarımdaki ilerleme diğer yandan bakır, kalay ve tuncun kullanımı daha fazla üretim ve yapılacak daha fazla iş anlamlarına gelmiştir. Madenler sayesinde elde edilen alet ve silahlar ile daha çok emek gücüne olan ihtiyaç da savaşlar, savaşlar da ele geçirilen tutsakların köle olmasıyla sonuçlanmıştır. “Birinci büyük toplumsal işbölümünden, toplumun iki sınıfı: efendiler ve köleler, sömürenler ve sömürülenler biçimindeki ilk büyük bölünüşü doğdu.”³⁹¹

Engels, “ortaklaşa mülkiyet”ten “bireysel aile başkanları”nın mülkiyetine tam olarak ne zaman geçildiğinin bilinmediğine; ama bu aşamada olmuş olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Sonrasında demir bulunmuş, yavaş yavaş seyreden gelişim önemli bir birikime neden olmuştur. Servetler artmış, tarım çeşitlenmiş, madenlerin kullanımı yaygınlaşmış, bu sayede zanaatlar gelişmiş ve başka bir aşama

³⁸⁹ A.k., s. 187.

³⁹⁰ A.k., s. 188.

³⁹¹ A.k., s. 189.

gerekli olmuştur. “Böylesine çeşitli bir çalışma, artık aynı birey tarafından yürütülemezdi: ikinci büyük [toplumsal-ç.] işbölümü gerçekleşti: küçük zanaatlar tarımdan ayrıldı.”³⁹² Bunun sonucunda kölelik kökleşir, değişim için üretim yapma yani meta üretimi başlar, ekilen toprakların ailelere verilmesiyle özel mülkiyetin koşulları tamamlanır, aşiretler birleşir, toprakları ve birleşen aşiretleri koruma güdüsü askeri örgütlenmeyi düzenli hale getirir, bu durum korunmak için savaşmaktan yağma için savaşın koşullarını üretir, bu da askeri gücün daha da önemli hale gelmesine neden olur. Bu gücün soydan soya geçmesi ve babalık hukukunun gelişmesi de krallıkların yolunun açar. Böylece aşiretler “kendi işlerini özgürce düzenleme ereği gözetken bir aşiretler örgütlenmesiyken, komşularını soyan ve ezen bir örgütlenme olur; ve sonuç olarak [bu yeni örgütlenmenin-ç.], önceleri halk isteminin araçları olan organizmaları, kendi öz halkına karşı, özerk egemenlik ve baskı organizmaları, durumuna gelir.”³⁹³

Uygarlığın eşiğine gelindiğinde yani barbarlığın yukarı aşamasında ise hem işbölümü hem de sınıflar açısından bir dönüşüm yaşanır. Uygarlık “daha önce varolan bütün bu işbölümlerini güçlendirip geliştirir, ve onlara, kendine özgü ve çok önemli bir üçüncü işbölümünü ekler: artık, üretimle değil, yalnızca ürünlerin değişimiyle uğraşan bir sınıf doğurur-*tüccarlar*.”³⁹⁴ Tüccarlarla birlikte ortaya çıkan para, para ile her türlü metanın alınabilmesi, paranın ödünç verilmesiyle başlayan tefecilik ve faiz bu dönemin sonuçlarındandır. Tüccarlık ve “tam ve özgür toprak mülkiyeti” ile birlikte toprağın alınıp satılabilen bir şey haline dönüşmesi başka bir deyişle paraya dönüşebilmesi de eski aşiret soylularını önemsizleştirip “yeni servet

³⁹² A.k., s.191.

³⁹³ A.k., s. 193.

³⁹⁴ A.k., s. 194.

aristokrasisi”nin oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde “ilkel ve kendiliğinden demokrasi, iğrenç bir aristokrasiye dönüşmüştü”³⁹⁵ diye yazar Engels.

İlkel topluluklarda iç çelişkiler bulunmamakta, bununla doğru orantılı olarak da baskı ya da zorlamaya gerek duyulmamaktadır. Uygarlık ise iç çelişkilerle dolu, bölünmüş ve savaşımın olduğu bir ortam yaratmıştır. Dolayısıyla toplumun yönetilebilmesi için başka bir gücün egemenliği gerekmiştir. “Gentilice”³⁹⁶ örgütlenme, işbölümü ve bunun sonucu, toplumun sınıflara bölünmesi ile paramparça olmuştu. Yerine, *devlet* geçti.”³⁹⁷

Engels, devletin var olabilmesi için gereken bazı koşullardan bahseder. Bunlardan ilki, belirli bir toprak üzerinde örgütlenmedir. “Devlet uyruklarının, ait oldukları yere göre bu örgütlenmesi, bütün devletlerde ortak ve gereklidir.”³⁹⁸ İkincisi, bir kamu gücünün oluşturulmasıdır. “Bu özel kamu gücü zorunludur; çünkü sınıflara bölünmeden sonra, halkın özerk bir silahlı örgütlenmesi olanaksız duruma gelmiştir.”³⁹⁹ Bu otorite toplumun üstündedir ve bu zamana kadar hiçbir toplulukta görülmeyen bir güce sahiptir. Antik dünya ile birlikte köleliğin sistemli bir hale gelmesi, bu kölelerin kontrol altında tutulmasını ve servete dayalı oluşan aristokrasinin korunmasını gerekli kılmıştır.

Bu düşünce sisteminde hiyerarşiyi; işbölümünün kendiliğinden olduğu, kadının eve erkeğin ormana egemenliğinin sağlandığı aşama hariç, başka bir deyişle barbarlığın aşağı aşamasından sonraki bütün evrelerde bulmak mümkündür. Birinci toplumsal işbölümünün gerçekleşmesiyle erkeğin çobanlıkla uğraşması, onu

³⁹⁵ A.k., s. 196.

³⁹⁶ İlkel topluluklarda kandaş grupları belirten Latince *Gens* sözcüğünden türeyen, *Gens* ile ilgili anlamına gelen sıfat.

³⁹⁷ A.k., s. 198.

³⁹⁸ A.k., s. 199.

³⁹⁹ A.k., s. 199.

kadından üstün bir konuma yerleştirmiştir. İlk işbölümünün kadın-erkek arasında gerçekleşmesi gibi ilk hiyerarşi de kadın-erkek arasında meydana gelmiştir. Bunu aileler, aşiretler, topluluklar arasındaki hiyerarşi takip etmiştir. Birinci ve ikinci toplumsal işbölümü nedeniyle topluluklar içinde de efendiler-köleler, sömürenler-sömürülenler, zenginler-fakirler, aristokrasi-halk, askerler-siviller gibi hiyerarşiler oluşmuştur. Nihayetinde devletin varlığını göstermesiyle de yönetimin en önemli konularından birini oluşturacak anlamda hiyerarşi ortaya çıkmıştır.

Aile yani kadın-erkek arasındaki ilişki işbölümünü; özel mülkiyetin korunması gereği otoriteyi; özel mülkiyet sonucunda sınıflı toplumların ortaya çıkışı da devleti başka bir deyişle kurumsallaşmış bir hiyerarşiyi gerektirmiştir.

Engels'in kavrayışındaki ailenin, özel mülkiyetin ve devletin birbirini gerektirmesine benzer bir şekilde Fişek de yönetimin varlık nedeni olarak gördüğü işbölümü, otorite ve hiyerarşinin birbirini zorunlu kıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu kavramların oluşturduğu “yönetimin özü, ‘egemen ve buyurucu bir irade olan’ *otoriteyle* bu ‘otoritenin kademeleşmesi’ olan *hiyerarşi* olgularının, ‘üretici çalışmanın parçalarına ayrılması ve bu parçaların karşılıklı bağımlılık içinde var olmaları’ anlamına gelen işbölümünün*hem üst-yapısal ifadesi, hem de yaptırımı* olmalarında somutlaşmaktadır.”⁴⁰⁰

Fişek'in düşüncesi doğrultusunda bu çalışmada, Yönetim Sosyolojisi'nin de özünün ya da dayanak noktalarının işbölümü, otorite ve hiyerarşi olması gerektiği kanaatindeyiz. Bu üç kavramın hem sosyolojik hem de yönetsel olmalarının yanı sıra kuram aşamasında çıkılan soyut düzeyi pratik aşamada somut olarak görebilmek adına uygun zemini sunabilecek araçlar olduğunu düşünmekteyiz. Aileden

⁴⁰⁰Fişek, *a.g.e.*, s. 101.

Cumhurbaşkanlığı'na kadar tüm örgütlenme tarzlarında ve sosyal yapılarda bu kavramları inceleme aracı olarak kullanmak ve somut duruma dair çıkarımlarda bulunmak mümkün olacaktır.

Yukarıda Engels'e dayanarak tarih öncesi dönemden itibaren gelişim çizgisini anlamaya çalıştığımız bu üç kavrama daha ayrıntılı bakmak gerekmektedir. Bu çabamızda hem kavramların çok geniş ve çok yönlü olmaları nedeniyle hem de yönetimle ilişkili bir çerçevede kalabilmek için belli savlar üzerinden gitmeye çalıştık. Bu bağlamda işbölümünü, Yönetim Bilimi'nde de sıkça tartışılan "işbölümü mü önce gerçekleşir işbirliği mi?" sorusundan yola çıkarak "işbölümü, işbirliğinden önce gelir" savı doğrultusunda anlamaya çalıştık. Modern devletin kuruluşuna kadarki dönemde korkutma, baskı ve şiddet aracı olarak kullanılması nedeniyle otoriteyi, modern devletle birlikte "otorite, rıza ve gönüllülük esasına dayalı olarak kabul edilir" savı çerçevesinde ele aldık. Hiyerarşiyi ise "hiyerarşi, sosyal yapıların birbirine benzer şeyler olmasını sağlar" savı doğrultusunda anlamaya çalıştık.

2.1. İşbölümü

İlkel topluluklarda toplumsal, ekonomik ya da siyasal eşitsizliklerden söz etmek mümkün değildi. Bunun nedeni olarak üretimin olmaması, dolayısıyla da artı ürün oluşmaması sonucunda, bölüşümde ortaya çıkabilecek eşitsizliklerin var olmaması gösterilebilir.⁴⁰¹ Geçimlerini doğadaki hazır besinlere elkoymakla sağlayan ilkel topluluklar, bunu avcılık ve toplayıcılık adı verilen yöntemle gerçekleştiriyorlardı. Avcılık ve toplayıcılık da özel görev bölünmelerine ya da konumuz kapsamında işbölümü olarak adlandırabileceğimiz bir ayrıma gereksinim duymuyordu. Her ne

⁴⁰¹ Alâeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 137.

kadar bugün yüklediğimiz anlamda bir işbölümünden söz edilemese de erkeklerin toplu halde avcılık yapması, kadınların da toplu halde toplayıcılıkla uğraşması cinsler arası doğal bir işbölümüne işaret ediyordu.

Eski kaynaklarda bu avcı ve toplayıcı topluluklara daha çok “ilkel komünal toplum” denildiği görülmektedir. Şenel, günümüzde bunun yerine “avcı ve toplayıcı takımlar” teriminin kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁰² “Takım” kavramının ilkel toplulukların örgütlenişini çok iyi yansıttığı gibi aynı zamanda “komünal” sözcüğünün “eşitlikçi küçük topluluk” anlamını da verdiğini, bunlara ek olarak ilkel topluluklardaki “işlev bölümü” olgusunu da çağrıştırabildiğini söylemektedir.⁴⁰³ Bahsedilen “işlev bölümü” toplumsal yapıda işbölümünün gerçekleşmediğine; ama yukarıda bahsedilen cinsler arasındaki farklılaşmada erkeklerin avcılık, kadınların da toplayıcılık işlerini üstlenmelerine işaret etmektedir.

İnsan *Homo Erectus* durumuna geçince (ağaçtan yere inince), beslenme sorunu önce toplayıcılıkla çözümlenmiş, daha sonra araç yapımı başlayınca avcılıkla beraber yeni bir beslenme dönemine geçilmiştir. Böylece sürü yaşamı takım örgütlenmesine evrilmiş; kadınların toplayıcılık, erkeklerin avcılık yaptığı bir düzen başlamıştır. Bu durum, her ne kadar yukarıda belirtildiği gibi işlev bölümü olarak adlandırmak daha doğru görünse de ilk işbölümü olarak yorumlanmıştır.

Peki, bu avcılık ve toplayıcılık işleri nasıl ve kim tarafından yönetilmiştir? Hem Childe’da⁴⁰⁴ hem de Şenel’de⁴⁰⁵ ilkel topluluklarda matriarşi (ana yönetimi) ve patriarşi (baba yönetimi) olmadığından bahsedilmektedir. Bu durumda kim

⁴⁰²A.k.,s. 137.

⁴⁰³A.k., s.137.

⁴⁰⁴Childe soyçizgisinin bazen kadına bazen erkeğe dayandığını söylemektedir. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 57. Bu konuda zamansal ve mekânsal bir kesinlik olmaması ile soyçizgisinin bir cinse dayanmasının matriarşi ya da patriarşi anlamına gelmemesi, bunlardan birinden bahsetmeyi de olanaksızlaştırmaktadır.

⁴⁰⁵Şenel, *a.g.e.*, s.140.

yönetiyordu sorusuna verilen cevap da “hiç kimse” olmaktadır. Nasıl yönetiliyordu sorusuna ise “işler yönetilmiyor birlikte yürütülüyordu” cevabı verilebilir.⁴⁰⁶ “Neyin (işbirliğiyle) yapılmasının gerektiğine karar verip onu buyuranlar ile buyrukları yerine getirmek üzere işleri yapanlar gibi bir ayrışma, bir farklılaşma yoktu.”⁴⁰⁷ Kararlar birlikte alınıyor ve birlikte uygulanıyordu.

Bir yönetenin bulunmaması, bu toplulukların başına buyruk ya da sonsuz özgürlük içinde yaşayan insanlar olduğu olarak algılanmamalıdır. Bu noktada gelenekler ön plana çıkmaktadır. Yöneten bir kişi, bir grup ya da bir sınıf olmamakla beraber; insanların uyduğu ve işlerin yürütülmesinde riayet ettikleri gelenekler bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak, konumuz bağlamında tarihsel açıdan bakıldığında denilebilir ki kesin çizgileri olmasa ve sadece cinsler arası olsa dahi bir işbölümü ya da daha doğru bir ifade ile işlev bölümü olmaksızın, işbirliği yapılması olanaklı gözükmemektedir.

Toplumsal işbölümlerinin ortaya çıkmasına geçmeden önce aydınlatılması gereken bir husus bulunmaktadır. Engels’in yukarıda aktarılan görüşlerinin Morgan’a dayandığını belirtmiştik. *Eski Toplum*’u 1877’de⁴⁰⁸ yayınlayan Morgan’dan sonraki dönemde gerçekleşen arkeolojik kazılar ve bilimsel yöntemlerin gelişmesi görüşlerinin bazılarının sarsılmasına, yeni araştırmalar ise Morgan’ın doğruluğunun sorgulanmasına yol açmıştır. Engels, Morgan’a dayanarak birinci toplumsal işbölümünün çobanlığa geçiş aşamasıyla yaşandığını söylemiştir, tarıma daha sonra geçilmiştir. İkinci toplumsal işbölümü, tarımın ve küçük zanaatların ayrılmasıyla gerçekleşmiştir. Üçüncü toplumsal işbölümü de tüccarlar sınıfının ortaya çıkışıyla ilişkilendirilir. Fakat daha sonra, kesinliği tam olarak günümüzde de

⁴⁰⁶ A.k., s. 141.

⁴⁰⁷ A.k., s. 141.

⁴⁰⁸ Morgan, *a.g.e.*

kanıtlanmamakla birlikte, tarımın hayvancılığın başlamasından daha önce gerçekleştiği düşünölmeye başlanmıştır.⁴⁰⁹ Dolayısıyla birinci toplumsal işbölümü toplayıcılık-avcılık ayırımında kadın-erkek arasında gerçekleşen farklılaşmayla, sonrasında önce tarım sonra hayvancılığın ortaya çıkmasıyla ikinci toplumsal işbölümü çiftçilik ve çobanlığın ayrılmasıyla, üçüncü toplumsal işbölümü de tarım ve zanaatların farklılaşmasıyla ifade edilmektedir.

İlk olarak tarımın mı yoksa hayvancılığın mı ortaya çıktığı, bizim açımızdan yani işbölümünün tarihsel dayanaklarını anlamak adına önem arz etmemektedir. Ama yine de bir yandan tarihsel olarak önemli bir farka tekaböl etmesi diğeryandan daha önce yazdıklarımızla çelişkili bir görünüm sunmaması adına bu düşünceye de kısaca göz atmanın faydalı olacağı kanısındayız.

Bu düşünceye göre Childe'ın "Neolitik Devrim"⁴¹⁰ adını verdiği döneme geçilmesiyle birlikte ilkel topluluklar göçebe yaşamı bırakıp yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu da bitkilerin evcilleştirilip, tarıma geçilmesiyle mümkün olmuştur. Bitkilerin evcilleştirilmesini, hayvanların evcilleştirilmesi takip etmiştir. Bu dönemde kadınların toplayıcılık, erkeklerin de avcılıkla uğraştığı göz önünde bulundurulursa; kadınların bitkilerin evcilleştirilmesinde, erkeklerin de hayvanların evcilleştirilmesinde etkili olduğu sonucuna varılabilir. Sonuç olarak "cinsel

⁴⁰⁹Şenel, *a.g.e.*, s. 245-260. Bu görüş, Childe'ın "Neolitik Devrim" kavramını ortaya atmasıyla ilişkilidir ve Neolitik Devrim'in tarımla birlikte yerleşik yaşama geçilmesiyle başlamasına dayanmaktadır. İnsan kendini sağlama almadan yani doycak miktarda tarım yapmadan bir yere yerleşmeyecektir, düşüncesi belirleyicidir. Hayvancılık kalıcı bir yerleşmeyi gerektirmemektedir. Bunun yanı sıra bu görüşte hayvanları doyurmak için gereken besinlerin çevreden toplanarak elde edilemeyeceği, tarımsal anlamda hayvanların beslenebileceği ürünlerin yetiştirilmesi gerektiği de önemli bir karşı çıkıştır. Dolayısıyla insan önce tarımsal faaliyete başlar sonra yerleşik yaşama geçer. Hayvancılık bundan sonraki aşamada ortaya çıkar. Burada (köpek gibi) hayvanların evcilleştirilmesi kast edilmemektedir. Evcilleştirme daha önceki dönemde gerçekleşmiş olabilir; bahsedilen hayvanların süt, yün, et gibi nedenlerle beslenmesidir.

⁴¹⁰Burada belirtilmesi gereken bir nokta, Neolitik dönemin bir devrim değil evrim olarak görüldüğü başka bir görüşün daha var olduğudur. Bu görüşte, Neolitik döneme geçişin Childe'ın öngördüğü gibi bir sıçrama, atılım ya da devrim olmadığı; bunun bir evrim süreci olduğu kabul görmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Maisels, *a.g.e.*

farklılaşma çizgisi üzerinde, kadınların toplayıcılık, erkeklerin avcılık yaparak gerçekleştirdikleri ‘birinci toplumsal işbölümü’ ortaya çıkmıştır.”⁴¹¹

Bitki ve hayvanların evcilleştirilmeleri sonucunda bazı topluluklar tarımda bazı topluluklar ise hayvancılıkta uzmanlaşmışlardır. Dolayısıyla bu da “ikinci toplumsal işbölümü”nü doğurmuştur. “Çiftçilik-çobanlık işbölümü, ikinci toplumsal işbölümü olup, birincisinden farklı olarak topluluklar arası işbölümüdür.”⁴¹² İkinci toplumsal işbölümüyle birlikte, işbölümü cinsler arasında sürmekle beraber, yalnızca onunla sınırlı kalmamış, artık topluluklar arası bir farklılaşma olmaya başlamıştır.

Üçüncü farklılık ise daha önce kadınlar tarafından evde yapılan dokumacılık, çömlekçilik gibi işlerle birlikte; zaten erkekler tarafından yapılan doğramacılık, yapıcılık gibi işlerin evden çıkıp tamamen erkeklerin eline geçip zanaatçılığın konusu olmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu da “tarım ve sanayinin (zanaatların) farklılaşması olarak, insanlık tarihinin üçüncü büyük toplumsal işbölümünü oluşturmuştur.”⁴¹³ Bundan sonraki aşamada toplumların köleler-efendiler, çalışanlar-çalıştıranlar, sömürülenler-sömürenler olarak farklılaşması da hız kazanmış ve yayılmıştır.

Tarihsel açıdan bakıldığında, işbirliği ile ilgili bir gelişim sürecinden bahsedilmemektedir. Bu tarihte işbirliğinin yeri olmadığı anlamına gelmemektedir; elbette ki ilk işbölümünün gerçekleştiği andan itibaren işbirliği de söz konusu olmuştur. Fakat eski çağlardan beri insanların birlikteliklerini işbirliğinden değil işbölümü üzerinden kurdukları, daha sonra işbirliği yolu ile bu birlikteliklerini sürdürdükleri sonucuna varılabilir. Yönetim açısından baktığımızda işbölümü mü işbirliğinden doğar yoksa işbirliği mi işbölümünden doğar diye sorulacak olursa;

⁴¹¹ Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s. 16.

⁴¹² A.k., s. 22.

⁴¹³ A.k., s. 42.

işbirliğinin işbölümünden doğduğu daha doğru bir kanı olarak görünmektedir. Nitekim Fişek de “işbölümü, yönetimin hem başlangıcı hem de temelidir; bir başka deyişle, benzetme yerindeyse, dinbilim için ‘ilk günah’ neyse, toplumlar ve yönetim için işbölümü de odur. İnsanlık tarihinin ilk işbölümü ‘cinsel birleşme’ sırasında belirmiş, nüfus ve verimlilikteki artışlar sonucu cinsler arasındaki bu basit işbölümünün yerini toplumsal gereksemelere ve doğuştan yeteneklere dayalı kendiliğinden bir işbölümü almıştır”⁴¹⁴ demektedir.

Toplumsal bir bütün oluşturmak ve toplumsal ilişkiler ağı kurmak için gerekli olan şartlardan ilki bir “iş” yapılmasıdır. Bu, yönetimin ortaya çıkabilmesi için de sıklıkla dile getirilen bir koşuldur. Bir işin ortaya çıkması beraberinde işbölümünü getirmekte, işbölümü de toplumsal ağların kurulacağı işbirliğinin oluşmasını sağlamaktadır.

İş, eski Türkçe’de; “devinme, çalışma, yapma, davranma bildiren kökten”⁴¹⁵ türemiştir. İşbölümü ve işbirliği de “iş” köküyle oluşturulan kelimelerdir. Dolayısıyla işbirliği“amaç ve çıkarları bir olanların oluşturdukları çalışma ortaklığı, teşrikimesai ile bir işin çeşitli kişilerce yapılması”⁴¹⁶ anlamlarına gelmektedir. İşbölümü ise“bir işi iki veya daha çok kişi arasında bölme ile bir toplumsal üretim düzeni içindeki değişik görev ve hizmetlerin, toplumun üyeleri, kümeleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde bölünmesi”⁴¹⁷ anlamlarında kullanılmaktadır. İşbölümünün başka bir tanımı da “emeğin değişik türlerinin tek bir sosyal üretim

⁴¹⁴Fişek, *a.g.e.*, s. 89.

⁴¹⁵İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2004, s. 353.

⁴¹⁶http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e806e89c6c8.52303066(Erişim Tarihi: 13.10.2015).

⁴¹⁷http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e80eaaad1280.58367307 (Erişim Tarihi: 13.10.2015).

biçimi içinde ayrışması ve birbirlerine bağlı olarak varolması süreci”⁴¹⁸ şeklindedir. Yine aynı yerde işbölümü için; “işbölümünün karakteri ve biçimleri üretici güçlerin gelişimi tarafından belirlenir. Ve işbölümünün kendisi, bu gelişimin derecesini karakterize ederek, emeğin prodüktivesinin daha da artmasına yol açar. Buysa, üretim ilişkileri tiplerinin gelişimini ve replasmanını (yerine koymayı) kolaylaştırır”⁴¹⁹ denilmektedir.

İşbirliğinin amaç ve çıkarları bir olanların oluşturdukları çalışma ortaklığı ile bir işin çeşitli kişilerce yapılması olduğundan yola çıkarsak; hem ortak amaç ve çıkarlara sahip olunması gerektiğinden hem de çeşitli kişilerin yapması gerektiğinden; daha önce bu kişilerin belirlenmiş olması ve yapmaları gereken işleri bilmeleri gerektiği yargısına varabiliriz. İşbölümünün ise basit olarak, bir işi iki veya daha çok kişi arasında bölme olarak tanımlandığı hatırlanırsa; önce işin bölünmesi gerektiği, ancak daha sonra bunların ortak amaç ve çıkarlarına uygun olarak işbirliğine gidecekleri söylenebilir.

Bu noktada gelebilecek bir itiraz, insanların ortak amaç ve çıkarlar için işbirliği yapmadan işbölümünün gerçekleşmeyeceği, olabilir. Ama burada unutulmaması gereken husus, işbirliği yapmakla bir araya gelmenin farklı kavramlara işaret ettikleridir. İnsanlar işbirliği olmaksızın bir araya gelebilir, gruplar ya da örgütler oluşturabilirler. Bir grup ya da örgüt oluşturmak için gerekli olan bir araya gelmektir; aralarında işbirliği olması değil. Düşünüldüğü zaman, ne yapacaklarını bilmeyen ya da görev dağılımı yapılmamış insanların ne için, nasıl ve kiminle işbirliği yapacaklarını bilmeleri de olanaklı gözükmemektedir.

⁴¹⁸M. Rosenthal ve P. Yudin, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1997, s. 241.

⁴¹⁹A.k., s. 241.

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde “toplumsal güç, yani işbölümünün koşullandığı çeşitli bireylerin elbirliğinden doğan on kat büyümüş üretici güç, bu bireylere bir araya gelmiş kendi öz güçleri gibi görünmez, çünkü bu elbirliğinin kendisi de, gönüllü değil, doğaldır”⁴²⁰ demektedirler. Buradan hareketle denilebilir ki; işbölümü, işbirliğini belirlemektedir ve işbirliği bu işbölümü tarafından belirlendiği için doğal olarak ortaya çıkmaktadır; yoksa gönüllü olarak oluşturulan bir birlikteliğe tekabül etmemektedir.

Sonuç olarak tarihsel açıdan bakıldığında, işbölümünün işbirliğinden önce gelmesi ve işbirliğinin işbölümünden doğması daha mantıklı görünmektedir. Dolayısıyla, yönetim için de önce iş bölünmüş olmalı ki örgüt içinde kimin kiminle ya da hangi örgütün hangi örgütle nasıl bir işbirliği içine gireceği belirlenebilsin. Dolayısıyla işbölümü, yönetsel yapının incelenmesinin ilk basamağını oluşturmaktadır.

2.2. Otorite

Otoriteyi kelime olarak olmasa da kavram olarak Antik Yunan'da, Platon'da bulmak mümkündür. Platon *Devlet*'te tiranlıktan ve demokrasiden başka bir yönetim çeşidinin peşine düşmüştür. Sonunda da insanların sevgisini, saygısını, güvenini, rızasını kazanmış filozof-kralların yönetimini önermiştir.⁴²¹ Bu filozof-krallar siyasi ve idari güç anlamında otoritelerdir ve aynı zamanda kelimenin diğer bir anlamı olan “çalışmalarıyla kendini kabul ettirmiş, başarılı kimse”⁴²² anlamını da taşımaktadırlar. Dolayısıyla otoritenin günümüzde en çok kullanılan iki anlamının da Platon'da

⁴²⁰Marx ve Engels, *a.g.e.*, s. 60.

⁴²¹Platon, *Devlet*, s. 182, (473-d/473-e).

⁴²²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e80f3b687d0.27185824 (Erişim Tarihi: 26.11.2015).

mevcut olduğunu, söyleyebiliriz. Kelime olarak ortaya çıkışı ise Antik Roma’da gerçekleşmiştir. Otoritenin kökeni olan “*Auctoritas*” (çoğaltmak-artırmak) kelimesi, Senato’ya tanınan yetkileri anlatmak için kullanılan bir kelime olarak kullanılmaktadır.⁴²³

Kavram, Antik Yunan’dan sonra pek çok düşünür tarafından ele alınmıştır. Aydınlanma Çağı’na kadar “siyasi otorite” ve “dini otorite”nin birlikte kullanıldığını, söyleyebiliriz. Yetkilerini mutlak otorite olan Tanrı’ya dayandıran siyasi ve dini oluşumlar, bazen bu ikisini ayrı ayrı bazen de birlikte kullanmışlardır. Aydınlanma ile beraber akla verilen önem artmış; insanlar bir yandan metafizik, ruhani, dini olanı diğer yandan eşitlik, özgürlük, kardeşlik ülküleri çerçevesinde siyasi olanı alaşağı etmeye çalışmışlardır. İnsanlar rasyonel olanın ve rasyonel olmanın peşine düşmüşlerdir.

Aydınlanma düşüncesi ile yükselen akıl; evrensel ve nesnel bilginin üretilmesi gereğini doğurmuştur. Dolayısıyla akıl zora, baskıya ve Tanrı’ya dayalı değil rızaya ve karşılıklı ihtiyaca dayalı bir otorite anlayışını da beraberinde getirmiştir. “Otoritenin en önemli belirtisi, baskı ya da iknaa gerek olmaksızın, itaat etmesi istenenlerin verilen kararı sorgusuz sualsiz kabul etmesidir. Otoriteyi korumak için kişi ya da makama duyulan saygıyı ayakta tutmak gerekir.”⁴²⁴

Modern devlet de bu anlayış çerçevesinde dini kurumlar, kişiler ya da manevi güçler değil devletin koruması altındaki kurallara, kanunlara, meşru güce dayalı bir otorite iddiası ile ortaya çıkar. Dolayısıyla halkın genel iradesi, gönüllü olarak

⁴²³Hannah Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 167.

⁴²⁴Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İletişim Yayınları, 1997, s. 51.

devlete devredilir ve devlet en iyi şekilde yönetmek için bu otoriteyi kullanır.⁴²⁵ Bu otorite anlayışı nesnellik, evrensellik ve modernizmle doğrudan ilişkilidir.⁴²⁶

İnsanlar, gruplar ya da toplumlar; kararsız kaldıklarında yönlendirilmeyi, daima güvende olmayı, alıştıkları şeylerin olduğu gibi kalmasını ve bazen de daha kolay olduğu için yönetilmeyi isterler; bu da bir otorite gereksinimi yaratır. Güven, düzen ve süreklilik isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu durum; bazen sert bir babada bazen de otoriter bir rejimde cisimleşebilir. Otorite, eşit olmayan insanlar arasında bir bağ oluşturur ve bu bağ, ister istemez, davranışlarda belirleyici bir hal alır.

Bu doğrultuda bir otoritenin sahip olması gereken bazı özellikler vardır. Her şeyden önce güven uyandırmalıdır, daha sonra disiplini uygulayabilecek kabiliyeti gösterebilmelidir, son olarak da korku uyandırabilecek ya da güç gösterebilecek araçlara sahip olmalıdır. Güç sahibi olmak, insanların ya da toplumların baskı altına alınabilmesi; korku ise denetimin ve otoritenin sürekliliği açısından önem arz eder. “En genel biçimiyle ifade etmek gerekirse otoritenin, iktidar koşullarını yorumlama, bir güç imgesi tanımlamak suretiyle denetim ve nüfuz koşullarına bir anlam verme çabası olduğu söylenebilir.”⁴²⁷

Hem sosyolojide hem de Yönetim Bilimi’nde otorite denilince akla gelen ilk isim Weber’dir. Weber’in temsilcisi olduğunu söyleyebileceğimiz otorite düşüncesi, iktidar koşullarının belirleyici olduğu iddiasındaki anlayıştır. Bu görüş güç, egemenlik, disiplin, itaat, gönüllülük, çıkar gibi kavramlara dayalı olarak varlıklarını sürdüren ve iktidarı elinde bulunduran müesseselerin (*corporate group*) yanı sıra;

⁴²⁵Devletin elindeki otoriteyi artan bir biçimde ve şiddeti de işin içine katarak kullanması, özellikle Avrupa’da, totaliter rejimlerin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biridir. Konuyu tiranlık, otorite ve totaliterliğin farklılıklarını ortaya koyarak açıklamaya çalışan bir çalışma için bkz. Arendt, *Geçmiş ve Gelecek Arasında*.

⁴²⁶Son dönemde artan bireyselleşme, özgürlük, parçalanmışlık gibi postmodern döneme ait söylemler, otoritenin değişen istekler doğrultusunda yeniden ele alınmasını ve belki de tanımlanmasını gerektirmektedir.

⁴²⁷Richard Sennett, *Otorite*, çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 27.

insanların ürettiği düşüncelerin bazılarının, iktidarı otorite olarak algılamalarına sebep olduğu, bunun da iktidar tarafından uygulanan denetimler aracılığıyla sağlandığı düşüncesine dayanmaktadır.⁴²⁸ Bu bileşenler otoriteyi tek bir biçimde ortaya koymanın önünde engeldirler ve “otorite türlerini, her birinin meşruluk tezini ifade biçimine göre sınıflandırmakta yarar vardır.”⁴²⁹

Kant’a benzer bir şekilde kategoriler yaratmayı, düzeni görmek adına kolaylaştırıcı bulan Weber, otoriteyi üçe ayırmıştır. Yasal-ussal otorite; doğum haklarından dolayı değil hak ettiği ya da o göreve uygun özelliklere sahip olduğu için bir görevin başında olan, kurallara ve yasalara uyan, otorite olmasının gerekçeleri açıklanabilen birinin yönetiminin kabul edilmesidir. Geleneksel otorite; toplumlara kalıtsal bir biçimde aktarılan, çok eskilere dayanan bir mirasın sonucunda etkinliğini sürdürür. Weber, sadece aristokrasiyi değil mitleri, efsaneleri, dinsel öğretileri de bu kapsamda değerlendirir ve otorite geleneğin kutsanması ile varlığını sürdürür. Karizmatik otorite ise kişinin kendisinden kaynaklanan kahraman, kurtarıcı ya da kutsal sıfatlarına haiz olmasından dolayı toplum tarafından verilen bir mertebeye işaret etmektedir. Bu otorite tipi kendini davasına adar, yeni bir düzen vaat eder ve kendisine inanan insanlarla birlikte bu düzeni inşa eder.⁴³⁰

Bu üç otorite tipi de meşrulukla ilgilidir. İnsanların meşru görmedikleri bir otoriteye itaat etmeyeceklerini belirten Weber, gönüllülük esası olmadığı takdirde, otoritenin zorluklarla karşılaştığını düşünmektedir. Meşruluk ve otoriteye itaat anlayışı, başka bir deyişle bunun insanların toplumsal doğasından kaynaklı bir ihtiyacı karşıladığı düşüncesi Freud tarafından reddedilmiştir. Freud otorite, meşruluk ve itaat konusundaki fikirlerin çocukluk döneminde şekillendiğini ve

⁴²⁸Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, s. 37-42.

⁴²⁹A.k., s. 38.

⁴³⁰A.k., s. 44-101.

yetişkinliğe taşındığını düşünmektedir. Güç ve iktidara dair baba ekseninde bir anlayış geliştiren çocuk; önce gücün koruması altına girmekte, daha sonra da otoriteye isyan etmektedir. Yetişkinlikte bu durum bastırılmış olarak devam etmekte; insanlar isyan etmek yerine korku, vicdan, suçluluk, pişmanlık duyguları geliştirerek dış otoriteye ve bu otoritenin içselleştirilmesi ile oluşan “üstben”e karşı saldırganlık isteğini kontrol altına almaktadırlar.⁴³¹ Uygarlık sayesinde “babayla ilişki içinde başlayan şey, kitleyle ilişki içinde tamamlanır.”⁴³² İnsanlar her zaman otoriteyle ve duygularla baş edemedikleri çocukluk evresine dönme tehlikesi altında bulunmaktadır. Sonuç olarak, otorite kendini meşruluğa dayalı olarak değil, bu zaaftan yararlanarak kurmaktadır.

Otoriteye dair Weber’in yanı sıra Freud’tan etkilenen, Frankfurt Okulu çevresinde gelişen ve Horkheimer’in sürdürdüğü ikinci bir otorite anlayışından bahseden Sennett, iki görüşte de “güçlü ve zayıf arasındaki fiili etkileşimin”⁴³³ eksik olduğunu düşünmektedir. Horkheimer’in otorite görüşü Weber’in karşısındadır ve psikolojinin yanı sıra tarih ve kültür sayesinde şekillenmektedir. Weber ise otorite sağlayan kişilik üzerinde durur; ama bunun nasıl gerçekleştiğine bakmaz. “Bu görüşler, konuyla ilgili kişisel dürtüleri ya da toplumsal koşulları gösterir, ama bu parçaların nasıl kullanıldığını, toplumsal etkileşim aracılığıyla bir yorumun nasıl oluşturulduğunu göstermez.”⁴³⁴

Bu noktada Engels’in tarihsel maddeci anlayışının toplumsal etkileşim bağlarını ya da en azından toplumsal ilişkileri kapsayan bir görüş sunduğunu söyleyebiliriz. İster kapitalist ister işçilerin kolektif mülkiyetine dayanan bir yönetim olsun,

⁴³¹Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 78-87.

⁴³²A.k., s. 87.

⁴³³Sennett, *a.g.e.*, s. 34.

⁴³⁴A.k., s. 34.

otoritenin ortadan kalkmayacağını sadece el değiştireceğini söyleyen Engels, sanayinin ve tarımın geliştiği her yerde otoritenin zorunlu olduğunu belirtmektedir. Anti-otoritecilerin (Bakunincileri kast ederek) otoriteye yükledikleri olumsuz anlamı eleştiren Engels, şu soruyu sormaktadır.⁴³⁵

“Birleşik eylem, birbirine bağlı olan süreçlerin karmaşıklaşması, her yerde, bireylerin bağımsız eylemlerinin yerini almaktadır. Ama birleşik eylemden sözeden, örgütlenmeden söz etmektedir; otoritesiz örgütlenme diye bir şey olabilir mi?”

Sanayinin geliştiği, tarımın genişlediği ve bunlara bağlı olarak birleşik eylemin belli bir düzeni gerektirdiği hiçbir yerde otorite olmaksızın bu sistemi aksamadan sürdürmek mümkün değildir. “Demek ki otorite ilkesinden mutlak olarak kötü ve özerklik ilkesinden de mutlak olarak iyi bir şey diye söz etmek mümkün değildir.”⁴³⁶

Fişek de otoritenin modern devletin ve sanayinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu düşünmektedir. İşbölümünün doğurduğu otoriteyi “esleklikle egemenlik arasında kurulan özgül bir ilişki”⁴³⁷ olarak görmektedir. Fişek’e göre otorite “bir iradenin diğer bir iradeye egemen oluşunu yansıtan törel bir kavram olarak, ‘son ve kesin kararı veren irade’ diye tanımlanabilir.”⁴³⁸

Otorite, ilk toplumsal işbölümü gerçekleştiği zamandan itibaren varlığını hissettirmiş; kadın-erkek arasında bölünen işlerin belli bir düzen içinde yürütülmesi için farklı zaman ve mekânlarda farklı görünüm ve biçiminde ortaya çıkmıştır. Modern devletin kurulmasıyla birlikte, zora ve baskıya değil rıza ve gönüllülük esaslarına dayanmıştır. Sanayinin gelişmesi ise bambaşka bir şekilde kendisini var etmesinin de koşullarını yaratmıştır.

“Çağdaş anlamdaki bir işbölümüne ve işin bu yeni bölünme biçimine uygun bir otorite anlayışına geçilmesinin dönüm-noktası, üretimin makineleşmesi ve üretim birimlerinin de

⁴³⁵Friedrich Engels, “Otorite Üzerine”, *Karl Marx-Friedrich Engels: Seçme Yapıtlar Cilt: II*, çev. A. Kardam, S. Belli, A. Bilgi, K. Somer ve G. Özduval, Sol Yayınları, Ankara, 1977, s. 449.

⁴³⁶A.k., s. 451.

⁴³⁷Fişek, *a.g.e.*, s. 94.

⁴³⁸A.k., s. 94.

giderek büyümeleridir...Çağdaş üretim koşullarında özgül norm ve kurallara göre gerçeklik bulan otorite, bu yüzüyle, biçimsel örgütlenmenin hem dayanağı hem de yaptırımıdır.”⁴³⁹

Arendt ile Engels arasında, Fişek’in Engels ile buluştuğu yerden farklı bir noktada olsa da bir bağlantıdan söz edilebilir. Arendt, Engels’in anti-otoritecilerin “otoritenin kötü bir şey olduğu” görüşüne karşı çıktığı gibi, liberallerin “otoriteyi özgürlükleri kısıtlayan bir durum olarak görmelerine” de karşı çıkmaktadır. Arendt’e göre rıza ve gönüllülük esasına dayanan otorite, tam tersine özgürlüklerin garantisidir.

“Yönetim biçimlerinden ziyade tarihle ve özgürlüğün ilerlemesiyle ilgilenen liberal yazarlar, burada sadece derece farklılıkları görmekte ve otoriter bir yönetimin özgürlükleri kısıtladığını, oysa toptan kaldırması halinde tam da özünü yitirip tiranlığa dönüşeceği için özgürlüğü ancak sınırlamakla yetindiğini, dolayısıyla özgürlükle olan bağlarını muhafaza ettiğini görememektedirler.”⁴⁴⁰

Buraya kadar yazılanlardan anlaşılacağı üzere siyasi duruşu ya da ait olduğu gelenek farklı da olsa, bu düşünürlerin hiçbiri otoriteye olumsuz bir anlam yüklememektedir. Nedenleri değişse de otoriteyi gerekli görmektedirler. Dahası hepsinde otorite farklı kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Engels sanayiyle, Freud çocuklukla, Adorno kişilikle, Horkheimer akılla, Arendt özgürlükle, Sennett psiko-sosyal süreçlerle, Fişek işbölümüyle bağlantılandırır. Duruş, gelenek, kavram, yer ve zaman değişse de bu düşünürlerin hemfikir oldukları nokta, otoritenin rıza ve gönüllülük esasına dayandığıdır. Dolayısıyla insanların bir otoriteyi kabul etme nedenleri ve şekilleri, yönetsel yapıyı açıklamak ve anlamak için ikinci basamağı oluşturmaktadır.

2.3. Hiyerarşi

İlk olarak kadın-erkek arasında ortaya çıkan işbölümü, işbölümünden doğan otorite ve son olarak otoritenin duyduğu düzen ihtiyacıyla kendini var eden hiyerarşi,

⁴³⁹ A.k., s. 95.

⁴⁴⁰ Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında*, s. 134.

insanlık tarihinin gelişimine tanıklık eden kavramlardır. Bu gelişim çizgisinde son basamak olan hiyerarşinin, tarihsel olarak diğer ikisi kadar eski de olsa, kavramsal olarak kurumsallaşması biraz daha geç gerçekleşmiştir. Fişek, toplumsal gelişme içinde hiyerarşinin üç ana aşamadan geçtiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, madenlerin işlenmesinin savaş koşullarını yarattığı ve bunun sonucunda askeri bir hiyerarşinin olduğu süel örgütlenmedir. İkincisi, önce köleci sonra da feodal topluma geçişle kalıtsal olarak elde edilen statüye dayalı olarak oluşturulan hiyerarşik düzendir. Son olarak da buhar gücü sayesinde gelişen üretimin işletmelerin büyümesine neden olmasıyla, o güne kadar toplumsal düzeyde var olan hiyerarşinin yerini işletmelerdeki ast-üst ilişkisine dayalı anlayışın almasıdır.⁴⁴¹

Bu gelişim süreci sonucunda tüm özel ve devlet örgütlenmelerinin bir bileşeni haline gelen “hiyerarşinin değişmez temel ilkesi, ast nitelikteki her makamın mutlaka daha üst bir makamın yapısal denetim ve gözetiminde bulunması gerektiğidir...Hiyerarşi, özü gereği, varsayılan egemenlik ve esleklik kurumlarını kalıcı kılar.”⁴⁴² Buradaki kademeleşme ve kalıcılık önemlidir. Çünkü ilk çağrıştırdığı düşüncelerden biri düzendir. Hiyerarşiyi düzen ve düzenin işleyiş koşulları olarak alırsak doğada, canlılarda, insan vücudunda, aileden devlete kadar tüm toplumsal katmanlarda, kısacası her şeyde ve her yerde kaçınılmaz olarak var olduğunu da kabul etmek gerekmektedir.

Düzenin ilk anlamı “belli yöntem, ilke ve yasalara göre kurulmuş olan durum, uyum, nizam, sistem”dir.⁴⁴³ Askeri bir örgütlenmede, bürokraside ya da özel bir işletmede oluşturulan hiyerarşiler, pek çok iç ve dış dinamik nedeniyle, farklı

⁴⁴¹Fişek, *a.g.e.*, s. 99.

⁴⁴²A.k., s. 97.

⁴⁴³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e6ee8002ab7.18839247 (Erişim Tarihi: 25.4.2015).

amaçlara hizmet etmeleriyle ya da üyelerinin statülerinden dolayı farklı görünümle sunarlar. Fakat yakından bakıldığında kademeleşme ve kalıcılık başka bir deyişle hiyerarşi; mevkilerin adı, sayısı, yapısı değişse de benzer bir düzen sunar. Dolayısıyla hiyerarşi, en azından morfolojik olarak, örgütlenme tarzlarının incelenmesinde bu düzenin sağladığı benzerlikten doğan bir inceleme kolaylığı ve ortaklığı sağlar.

Sosyal yapılar, aralarında bir ilişki olmasa da birbirlerine benzeyebilirler. Aynı şekilde tek bir sosyal yapıda da bu durum gözlemlenebilir. Yapının bütünü de küçük bir parçası da hemen hemen aynı görünümde olabilir. Bunun en önemli sebeplerinden biri bu yapıların, bazı kişileri bazı kişilerin altında konumlandıran basit birer hiyerarşik düzenden oluşmasıdır. Bu düzen bir devlette oluşturuluyorsa kamu yönetimi, bir kamu kurumunda oluşturuluyorsa bürokrasi, aralarında kan bağı olan insanlar tarafından oluşturuluyorsa aile adını alır.

Burada her hiyerarşik düzenin birbirine benzediği iddia edilmemektedir. Astlar arasındaki bağ ya da dayanışma ne kadar az olursa o kadar çok kademe oluşacaktır. Ne kadar çok kademe olursa da o kadar çok üst olacaktır. Bu da yetki dağılımını ve otorite kullanımını etkileyecektir. Bu durum, elektrik devresi örneği üzerinden açıklanabilir. Bir elektrik devresi iki şekilde bağlanabilir: seri ve paralel. Seri bağlantıda ampuller aynı bağlantı çizgisi üzerinde bulunurlar, dolayısıyla her birinden geçen akım aynı değerdedir. Paralel bağlandıkları durumda ise ampuller birbirinden farklı paralel yollar üzerinde olduğu için, her birinden geçen akım, toplam akımı kaç ampul varsa o kadar böler. Yani iki ampulü olan 10 Ω 'luk akıma sahip bir devre seri bağlanırsa iki ampulden de 10 Ω 'luk akım geçer. Bu devre paralel bağlanırsa her bir ampulden geçen akım 5'er Ω olur.

Hiyerarşik düzenler de benzer bir görüntü sunarlar. Astların arasındaki dayanışma ve benzerlik ne kadar çoksa o kadar çok kişi aynı düzeyde kalacak ve üstlerin oluşturduğu kademelerin sayısı azalacaktır; seri bağlanmış bir elektrik devresindeki gibi benzer yetki ve sorumluluklara sahip olacaklardır. Astların arasındaki dayanışma ve benzerlik ne kadar azsa o kadar az kişi aynı düzeyde kalacak ve üstlerin oluşturduğu kademelerin sayısı artacaktır; paralel bağlanmış bir elektrik devresindeki gibi yetki ve sorumluluklarında azalma olacaktır.

Sosyal yapıların birbirine benzer şeyler olduğu Parsons'ın AGIL şeması ile de açıklanabilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Parsons sosyal yapılar yerine sosyal sistemler demeyi tercih etmektedir. Toplumsallaşmayı sağlamak ve toplumsal denetimi sürdürebilmek için bu sistemler tarafından oluşturulmuş değerlerin içselleştirilmesi gerekmektedir. Üç ana başlık altında toplanmış bu sistemler; kültürel sistem, kişilik sistemi ve sosyal sistemdir.⁴⁴⁴ Parsons'ın genel eylem kuramı da bu üç ana başlık etrafında şekillendirilmiştir.

Sosyal eylemin gerçekleşmesi, anlam kazanması ve bütünleşmesi için bu üç boyuta da ihtiyaç vardır. Kültürel sistem, toplumu bir arada tutabilecek en önemli güçlerdendir ve simgesel anlamlar taşımaktadır. Dini inançlar, gelenekler, dil ve törenler gibi. Sosyal sistem, güdülenmiş aktörler tarafından (bir amaç doğrultusunda), kültürel sisteminin gereklerine uygun olarak insanların birbirleriyle girdikleri etkileşimi ifade etmektedir. Kişilik sistemi, tatmin olma peşinde olan aktörlerin kendi çıkarları için aldıkları tavır ve güdülendikleri amaç çerçevesinde sergiledikleri davranış biçimleridir.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴Parsons, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁴⁵A.k., s. 6-23.

Parsons ve Shils genel eylem kuramında, bu üç sistem çerçevesinde güdümlü aktörlerce belirlenen amaçlara alınan yol sırasında hesap edilemeyen farklı durumlarla karşılaşılabileceğini ve aktörlerin beklentilerinin değişebileceğini düşünerek bir sınıflandırma çabasına girmişlerdir. Çünkü bunların tamamen belirsiz ya da öngörülemez olmadıklarını düşünmektedirler.

Buna göre bazı örnek değişkenler belirlemişlerdir. İlk olarak Tönnies'in *Gemeinschaft* (cemaat) ve *Gesellschaft* (cemiyet) ayrımında ya da Durkheim'in mekanik dayanışma-organik dayanışma bölümlenmesinde olduğu gibi bir tipoloji oluşturmuşlardır.⁴⁴⁶ *Gemeinschaft* ya da mekanik dayanışmada olduğu gibi samimi ve kişisel ilişkilerin yaygın olduğu geleneksel toplumlardaki anlamlı ilişkiler (*expressive roles*) ve *Gesellschaft* ya da organik dayanışmada olduğu gibi ilişkilerin resmi ve gayrişahsi olduğu modern toplumda gerçekleşen araçsal ilişkiler (*instrumental roles*).

Tablo 4:Parsons'ın Dikotomileri

Anlamlı Değişkenler	Araçsal Değişkenler
Evrensellik (<i>Universalism</i>)	Özgüllük (<i>Particularism</i>)
Doğuştan gelen nitelik (<i>Ascription</i>)	Başarı (<i>Achievement</i>)
Kolektif yönelim (<i>Collective-orientation</i>)	Bireysel Yönelim (<i>Self-orientation</i>)
Yaygınlık (<i>Diffuseness</i>)	Sınırlılık (<i>Specificity</i>)
Duygusalılık (<i>Affectivity</i>)	Duygusal olmama (<i>Affective Neutrality</i>)

Kaynak:Talcott Parsons ve Edward A. Shils, “Values, Motives and System of Action”, *Toward a General Theory of Action*, der. Talcott Parsons ve Edward A. Shils, Harvard University Press, Cambridge, 1962, s. 253'teki “Figure 5”e uygun olarak tablolaştırılmıştır.

⁴⁴⁶Smith, *a.g.e.*, s. 50.

Aktörler anlamlı ilişkiler ve araçsal ilişkilerin altında oluşturulan değişkenlerden birini bilinçsiz olarak, durum değerlendirmesi yapmadan önce seçerler. İçinde bulundukları topluma göre (geleneksel ya da modern) yapılan tercih karşılaşılan zorlukları ya da tahmin edilemeyen durumları çözmeden önce yapılması zorunlu olan bir tercihtir. Bu tercihe göre sorunu çözmeye çalışan aktör, böylece öngörülemez olmaktan çıkmaktadır. Sonuçta, aktörün normatif davranış kalıpları sergileyebileceği gösterilmeye çalışılmıştır.⁴⁴⁷ Toplumsal sistemlerin devamı ve dengesi için gerekli olan işlevler ise daha kapsayıcı olan AGIL Şeması ile açıklanmıştır.

Genel eylem kuramının asıl odak noktası “toplumsal denge” kavramıdır. Toplumdaki kurumların ya da yapıların varlıklarını sürdürebilmeleri için dengeye ihtiyaçları vardır. Bu dengenin korunabilmesi için de toplumda ya da toplumsal sistemlerde bazı işlevlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Parsons bu işlevleri AGIL modeli ile özetlemiştir.

Tablo 5:Parsons’ın AGIL Modeli

A		G
	Uyum (<i>Adaptation</i>)	Amaca Yönelme (<i>Goal Attainment</i>)
	Gizli Örnek Koruma-Gerilim Yönetimi (<i>Latent Pattern Maintenance-Tension Management</i>)	Bütünleşme (<i>Integration</i>)
L		I

Kaynak:Talcott Parsons ve Gerald M. Platt, *The American University*, Harvard University Press, Cambridge, 1972, s. 12.

⁴⁴⁷Parsons ve Shils, *a.g.m.*, 80-84.

Bu şemadaki her bir harf, bir toplumsal sistemin dengesinin korunması ve devamının sağlanması için yerine getirilmesi gereken işlevleri tanımlamaktadır. **A** yani uyum (*adaptation*) toplumsal sistemler için gerekli olan kaynakların toplanıp sistem içinde dağıtılmasını ifade etmektedir. Bu işlevi toplumsal normların oluşturduğu aile, din, eğitim, siyasal iktidar, ekonomi gibi toplumsal kurumlar yerine getirirler. Amaca yönelme (*goal attainment*) anlamına gelen **G**, toplumsal sistemin amacına ulaşabilmesi için kaynakları ortak hedeflere yöneltmektir ve bu hedeflerin önceliğini belirlemektir. Bu aynı zamanda gücün meşru kullanımı ile ilgilidir. **I** ise bütünleşmenin (*integration*) kısaltmasıdır ve bu tablonun en önemli işlevini yerine getirmektedir. Çünkü sistemin ayakta kalabilmesi için kurumlar ve aktörler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi görevini ifa etmektedir. Son harf **L**, gizli örnek koruma-gerilim yönetimini (*latent pattern maintenance-tension management*) simgelemektedir. Gizli örnek koruma, toplumsal sistemdeki değerlere sahip çıkılmasını ve diğer nesillere aktarılmasını; gerilim yönetimi ise toplumsal sistemde çıkabilecek sorunları kontrol altına alarak aktörlerin sisteme uyumunu sağlamayı amaçlamaktadır.⁴⁴⁸

Bu sistemin işlemesi de toplumsallaşma ve toplumsal denetim yoluyla sağlanmaktadır. Bu yolla aktörler kendilerine uygun olan rolleri seçerek topluma uyum sağlarlar ve toplumsal dengenin sürdürülmesine yardım ederler.⁴⁴⁹ Sonuç

⁴⁴⁸Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları - Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir, 2004, s. 47-48; Poloma, *a.g.e.*, s. 157-158; Smith, *a.g.e.*, s. 48-49.

⁴⁴⁹Parsons'ın genel eylem kuramı rol çatışmasının açıklanmaması, işlevlerin ve ihtiyaçların tam belirlenmemiş olması, dengenin devamlılığının nasıl sağlanacağını açıkça belirtilmemesi, sapma ve dengesizlik durumları ile bunların çözüm yollarını saptamaması, ataerkil ve cinsiyetçi bir bakış açısına sahip olması gibi pek çok eleştiriyle karşılaşmıştır. Neil J. Smelser ve R. Stephan Warner, *Sociological Theory: Historical and Formal*, General Learning Press, Morristown, 1976, s. 204; Judith Stacey ve Barrie Thorne, "The Missing Feminist Revolution in Sociology", *Social Problems*, Cilt: 32, No:4, Nisan 1985, s. 307. Bizim için tüm eksikliklerine ve karmaşıklığına rağmen sosyal

olarak denilebilir ki doğru güdülenmiş aktörlerin yaptığı doğru seçimler, toplumsallaşma ve toplumsal denetim yardımıyla denge içinde varlıklarını sürdüren toplumsal sistemler oluştururlar. Böylece az ya da çok birbirine benzer toplumsal sistemler ortaya çıkarlar, en azından varlıklarını sürdürenler birbirine benzeyenlerdir.

İç içe geçmiş hiyerarşileri açıklamakta oldukça yararlı olan bu şema; aynı birimler ya da aynı düzeydeki insanlar arasındaki hiyerarşiyi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Burada, bahsedilen hiyerarşi ile bir sosyal yapının içinde oluşan işlevsel farklılıklardan doğan birimlerin aynı şeyler olmadıklarını belirtmek gerekmektedir. Örneğin Kamu İhale Kurumu'nun teşkilat şemasına⁴⁵⁰ bakıldığında dört adet Başkan Yardımcılığı oluşturulduğu görülmektedir. Başkan Yardımcısı I'nın altında bulunan Sicil İzleme Dairesi Başkanlığı ile Başkan Yardımcısı IV'ün altında oluşturulan Elektronik İhale Dairesi Başkanlığı hiyerarşik olarak değil işlevsel farklılıklardan dolayı oluşturulmuş birimlerdir. Bu iki birim arasında hiyerarşideki üstten emir alma zorunluluğundan doğan mutsuzluk değil; farklı Başkan Yardımcıları altında oluşturulan benzer birimler olmanın getirdiği rahatlık bulunmaktadır. Kendisine benzer bir birimin bulunmasından dolayı onu da meşru kılan, konumuna örnek teşkil edebilecek bir durumun olması hoşnutluk dahi yaratabilir. Dolayısıyla hiyerarşik ilişki dikeyken, işlevsel farklılıklardan doğan birimler hem dikey hem yataydırlar.

Bütün bu sosyal yapılarıdaki hiyerarşi az ya da çok kurumsallaşma yoluyla sürekliliğini sağlar. Kurumsallaşma da az ya da çok bireyler sayesinde kurulur. Ast-üst arasındaki davranış kalıpları en önemli araçtır. Astların, üstler hakkındaki düşünceleri astlar arasında bazen benzerliklere bazen de farklılara yol açabilir. Aynı

yapıları benzer şeyler olarak ele alması ve bu benzer yapıları çözümlemek/uyumlaştırmak için tek bir yöntem geliştirmiş olması önemlidir.

⁴⁵⁰http://www.ihale.gov.tr/teskilat_semasi-58-1.html, (Erişim Tarihi: 06.04.2015). Kamu İhale Kurumu'nun teşkilat şeması Ek-2'de sunulmuştur.

şekilde üstlerin astlara davranış şekilleri de belirleyicidir. Üstlerin kendi aralarındaki çatışma da oldukça önemli bir konudur. Bütün bu durumlarda değişmeyen tek kalıp ise astların üstlere karşı “nesnel” bir tavır içinde olmaları gerektiğidir. Üstler ise benzerliğe, farklılığa, politik duruşa, dinsel eğilime ya da cinsiyete dayalı olarak “öznel” tavırlar takınabilirler. Bu da belli bir sosyal yapı içindeki hiyerarşide kurumsallaşmış (ya da kalıplaşmış) bir görüntü oluşturur. Bu kurumsallaşma aynı sosyal yapı içindeki ya da farklı sosyal yapılar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyabilmek için işlevsel bir araç görevi görmektedir. Dolayısıyla yönetsel yapıyı açıklamak ve anlamak için gereken son basamaktır. Sosyal yapılar arasındaki benzerlikleri ya da farklılıkları ortaya koyabilmek, Yönetim Sosyolojisi’nin inceleme aracı olarak tercih edilen toplumsal yapıyı anlamayı ve açıklamayı da kolaylaştıracaktır.

Sonuç olarak işbölümü, otorite ve hiyerarşi kavramları yönetsel yapıyı görebilmemiz için en uygun araçları sağlamaktadır. Yönetsel yapı ile toplumsal yapı birbirlerini etkileyen ve belirleyen özelliklere sahiptir, diyebiliriz. Ama mutlak anlam ve tanımlara sahip olduklarını iddia edemeyiz. “Yönetim Biliminin kavramlarının evrenselliğinin ancak onların tarihsellikleri içinde olanaklı olduğu”⁴⁵¹ unutulmamalıdır. İşbölümü, otorite ve hiyerarşinin anlamları zaman ve mekâna göre değişecek; hatta aynı zaman diliminde ve yakın mekânlarda dahi farklı toplumsal yapılarda değişiklikler gösterecektir. Aynı şekilde farklılaşan toplumsal yapı da bu üç kavramın anlam, tanım ve işlevlerinde değişiklikler yaratacaktır. Dolayısıyla bu üç kavramın yanı sıra toplumsal yapı kavramını da incelemek gerekmektedir. Sonrasında yönetsel yapı kavramına yeniden dönülecektir.

⁴⁵¹Şaylan, *a.g.m.*, s. 15.

3. ANAHTAR KAVRAM: TOPLUMSAL YAPI

Önceden kabul edilmiş bir varsayım ya da varsayımlar belirlemeden bir araştırma yapmak mümkün değildir. Kuram ise varsayımların oluşturulması için gereklidir. Dolayısıyla varsayım ve kuram olmadan yöntemin var olması da imkânsızlaşır. Elbette ki belli bir kuram doğrultusunda oluşturulan varsayımlar beraberinde genelden özele giden tümdengelimci bir yaklaşımı destekleyecektir. Ama hepsinden önce önem arz eden konu kavram meselesidir.

Çevremizde gördüğümüz hatta göremediğimiz her şeyin bir adı vardır; bu şeyleri oluşturan özelliklerin ortak niteliğini belirtmek için kullandığımız kelime ise kavramdır. Herkesçe aynı anlama gelen kavramların varlığı, yapılan çalışmaların anlaşılmasını ve açıklanmasını kolaylaştıran bir araç sunarlar. Ama kavramların herkesçe kabul edilen, bir anlamda dogmatik diyebileceğimiz, ortak şeylere denk düşme zorunluluğu da yoktur. Bir çalışmaya ya da bir araştırmaya başlarken yapılması gereken, kullanılan kavramların hangi anlamda kullanıldıklarını açıklamak; böylece çalışmanın okunma, tartışılma ya da eleştirilme aşamalarında yorum farkından kaynaklanacak hataları baştan bertaraf etmektir.

Bütün bilimler terminolojiktir; fakat doğa bilimleri daha genel-geçer kavram ve teknik terimlere sahip olmalarıyla sosyal bilimlerden bir adım öndedirler, denilebilir. Ortak bir sosyal bilim terminolojisinden bahsedilemeyeceği gibi, her bir sosyal bilim dalının kendi içinde uzlaşma sağlamış kavram ve terimler bütünlüğünden de bahsedilemez. Sosyoloji bu yöntemsel farklılıkların ve tartışmaların en yoğun gözlemlendiği bilim dallarından biridir. Toplumla ilgili herhangi bir çalışma yapmanın önkoşullarından biri belirlenen bir yaklaşım ve yöntem çerçevesinde kavramları tanımlamaktır. Bu kavramlara bazen kuramsal, bazen ideolojik bazen de

tamamen kişisel anlamlar atfedilebilmektedir. Bu da toplumsal bilimlerin uzlaşmaz, kendi kendini yeniden üreten ve tümel bilgidен uzaklaşan doğasını karakterize etmektedir. Kuşkusuz ki dinamik bir yapıyı da beraberinde getiren bu durum, her bilim dalı gibi “kural koyma” iddiasında olan toplumsal bilimleri zora sokmaktadır.

Yaklaşım, yöntem, kuram ve araştırma teknikleri açısından diğer toplumsal bilimlere göre daha zengin olan sosyoloji; kavramların ortak kabulleri bakımından diğerleri kadar zayıftır. Hatta kavram kabul görse dahi tanımın anlamlandırılması farklılık gösterebilir. Örneğin Weber’in “ideal-tip” kavramı bu durumu açıklamak için kullanılabilir.

“İdeal-tipik kavram, *araştırma* içerisinde isnatta bulunma becerimizi geliştirmemize yardım edecektir. O, bir ‘hipotez’ *değildir* ama hipotezlerin oluşturulmasına rehberlik sağlar; gerçekliğin bir *betimlemesi* de değildir ama bu türden bir betimlemeye sarıh ifade yolları sağlamayı amaçlar... Bir ideal tip, bir ya da daha fazla bakış açısının tek yanlı *vurgulanmasıyla* ve bu tek-yanlı vurgulanmış bakış açılarına uygun olarak birleşik bir *analitik* inşa (*Gedankenbild*) içine yerleştirilmiş dağınık, ayrık, az çok mevcut ve bazen de namevcut çok sayıda *somut tikel* fenomenin sentezlenmesiyle oluşturulur.”⁴⁵²

Tanımı ve işlevi bakımından herkes tarafından kabul edilen ideal-tip kavramı, soyut durumları somut olarak anlamak için iyi bir araçtır. Fakat aynı zamanda tanım bakımından “ideal tip, ahlak ya da din açısından erişilmesi ya da taklit edilmesi istenen mükemmel bir tip demek değildir. Bu açıdan değer yargısından arınmış bir zihni yapıttır.”⁴⁵³ Dolayısıyla ideal-tip bir insan, bir kuram, bir dünya görüşü, bir devlet ya da bir toplum olabilir. Bu da kavram konusunda bir görüş birliği olsa da kavramın tekabül ettiği gerçeklik (soyuttan somuta geçiş) açısından kesin bir çıkarım yapmanın ne kadar zor olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Toplum üzerine yazılan her şey bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bilim insanları, düşünürler, filozoflar, yazarlar herkes tarafından kabul gören tek anlamlı kavram ve

⁴⁵²Max Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Öğütle, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 117.

⁴⁵³Coşkun San, *Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, İTİA, Ankara, 1971, s. 24.

tanımların gerekliliğine işaret etseler de bu tür bir uzlaşmadan söz etmek mümkün değildir. Toplumsal yapı kavramı da bunlardan biridir. Bunun pek çok içsel ve dışsal sebebi vardır; ama en başta geleni birey-toplum etkileşimidir. Birey topluma içkindir, içinde yaşadığı toplumdan kopuk ve bağımsız bir toplum algısı olamaz; aynı zamanda da toplum bireyi kuşatmıştır, düşünceleri belirli bir toplumsal çevrede şekillenmiştir. Dolayısıyla çeşitli toplumsal yapı -ve yapı- anlayışları olması oldukça normaldir.

Yapı kavramı aynı zamanda “yapısalcılık”a da açılan bir kapı olduğu için çok farklı sınıflandırmalara ve tanımlara konu olmaktadır. Antropolojiden coğrafyaya, psikolojiden ya da psikanalizden dilbilime, biyolojiden sosyolojiye pek çok bilim dalı için geniş araştırma olanakları sağlamıştır. Dolayısıyla kaynakları bakımından çeşitli kollara ayrılabilir. Örneğin bu ayrımlardan biri; İngiliz Antropoloji Okulu’nu, Saussure’ün başlattığı dilbilimsel devrimi, Gestalt psikolojisini ve Marksist toplum kuramını kaynak olarak alan anlayıştır.⁴⁵⁴ Diğer bir anlayış Gestalt psikolojisini dışlayabilir ve Weberian anlayışı sayabilir, bir başkası ise Saussure’ü almazken yerine Tönnies’i koyabilir. Bu ya da başka bir sınıflandırma kavrama sosyolojik bir perspektiften bakma gayretini zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda ona sosyolojik bir anlam katan Herbert Spencer’ı dışarıda bırakmaktadırlar.

Bu çalışmada böyle bir sınıflama yapmak bilim dalları arasındaki yasalaşma farklılıkları, birlik sorunu, tarihsel dönemlendirme sıkıntısı ve kuramsal uyumlaştırma gücü gibi nedenlerle tercih edilmemiştir. Sosyolojik bir çizgide kalmak adına isimler üzerinden gidilmiştir.

⁴⁵⁴Bozkurt, *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*, s. 14-15.

3.1. Herbert Spencer

Spencer, evrim kuramını geniş bir bilgi alanıyla harmanlayan ilk isimlerdendir. Evrim kuramını, Charles Darwin'e benzer; ama sosyal bilimler açısından daha kapsayıcı olmasıyla da O'nu aşacak şekilde doğa bilimleriyle karşılaştırmalı olarak açıklama çabası, kuramın gelişmesi ve kalıcılığı adına oldukça etkili olmuştur.⁴⁵⁵

Spencer canlı bir organizmayla toplumsal olan arasındaki kıyaslamayı, benzerlik ve farklılık üzerinden kurmaktadır. Benzerlik, ikisini kıyaslayabilmek adına var olan ya da organik olarak birebir bunların aynı oldukları anlamına gelen bir benzerlik değildir. Bahsedilen, ikisini de meydana getiren unsurların aralarındaki bağların, karşılıklı ilişkilerin oluşturduğu sistemlerin birbirine benzemesidir. Başka bir deyişle kendilerini oluşturan parçaların arasındaki yapısal bağ ve sistemin işleyiştir. Bu yapı ve sistem ne kadar büyürse o oranda karmaşıklaşmaktadır. Çünkü toplumun kütlesinin artması demek heterojenliğinin de gelişmesi anlamına gelmektedir.

Spencer'ın evrimci kuramının anahtar kavramlarından biri farklılaşmadır. Toplumsal bütünleşmede önemli bir faktör olan farklılaşma; “sistemin farklı kısımları arasında, toplumların büyümesi dolayısıyla kaçınılmaz olarak ortaya çıkan karşılıklı bağımlılığı”⁴⁵⁶ ifade etmektedir. Sonraki dönemde Spencer'dan oldukça etkilenen Durkheim da toplumsal farklılaşmayı önemsemekle birlikte, Spencer kadar merkezi bir konuma oturtmamıştır. Toplumsal ilerlemeyi bireylerin daha mutlu

⁴⁵⁵Herbert Spencer'ın farklı bilim dallarını evrim kuramı ile açıkladığı eserlerinin genel adı “Sentetik Felsefe”dir. Toplumun evrimini ele aldığı “Sosyolojinin İlkeleri” adlı üç cilt, Sentetik Felsefe'nin en dikkat çekici ve üzerinde en çok tartışmanın yürüdüğü parçalarıdır. Bkz. Herbert Spencer, *The Principles of Sociology*, Cilt: 1, D. Appleton and Company, New York, 1897; Herbert Spencer, *The Principles of Sociology*, Cilt: 2, D. Appleton and Company, New York, 1897. Herbert Spencer, *The Principles of Sociology*, Cilt: 3, D. Appleton and Company, New York, 1897. “İlk Prensipler” (1 cilt, kitap Türkçe'ye 2 cilt olarak çevrilmiştir), “Biyolojinin İlkeleri” (2 cilt), “Psikolojinin İlkeleri” (2 cilt) ve “Ahlâkın İlkeleri” (2 cilt) Sentetik Felsefe'nin diğer bölümleridir.

⁴⁵⁶Spencer, *İlk Prensipler II*, s. 228-231.

olabilme isteklerine bağlayan Spencer'in aksine⁴⁵⁷ Durkheim ilerlemeyi toplumsal olgularda aramıştır.⁴⁵⁸ “*Belirli bir biçim almış olsun olmasın, birey üzerine bir dış zorlamada bulunabilen, ya da, kendine özgü bir varlığı olmakla birlikte bu bireysel belirişlerinden bağımsız olarak belli bir toplumun her yerinde genel olan her ‘yapma biçimi’ toplumsal olgudur.*”⁴⁵⁹ Durkheim, toplumsal olgu olarak tanımladığı bu durumun daha genel ifadesini “toplulukça kurulan bütün inançlara ve bütün davranış biçimlerine”⁴⁶⁰ tekabül eden kurum sözcüğünde bulduğunu söylemektedir.

Spencer ise yapı demeyi tercih etmektedir. Yapı bir örgütlenme şeklidir, denilebilir. Her bir parçanın görevi vardır; yerine getirilen bu görevler ve görevleri yerine getiriş biçimleri bütünü meydana getirir. Bütünün görünüşünü yani yapıyı da bu görevlerin oluşturduğu sistem belirler.

“Şu halde insanlar, ister maddi kuvvet ister manevi kuvvet yoluyla birbirleri üzerine etki yapacak surette bir yapıya sahip bulundukça, aralarında, baskın çıkmak ve üstün gelmek için daima çabalama ve çatışmalar olagelecektir ki bunların neticesi de eninde ya da sonunda, falan ya da filan sınıfın lehinde belirecektir, aradaki bu fark da bir kere meydana geldi mi, ister istemez her gün biraz daha artmaya doğru gitmek zorunda olacaktır.”⁴⁶¹

Bu da yapılar arasındaki farklılaşmanın ve heterojenliğin artması ile sonuçlanacaktır. Böylece toplumun parçaları arasındaki karşılıklı bağımlılık da artacak ve kendiliğinden bir denge ortaya çıkıncaya kadar devam edecektir. Spencer’da bu denge hali sanayi toplumuyla kurulur ve kendini devam ettirir.⁴⁶² Benzerlikten farklılaşmaya, homojenlikten heterojenliğe, basitten karmaşığa, belirsizlikten düzene, ilkelden gelişmişe doğru evrilen yapı Spencer için doğrusal bir çizgi izler.

⁴⁵⁷Comte, Spencer, Pareto gibi sosyologlar üzerinden yükselen işlevselcilik, Spencer’ın bireyselliğe çok fazla önem atfetmesi nedeniyle Durkheim çizgisini izlemeyi tercih etmiştir.

⁴⁵⁸Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 273-297.

⁴⁵⁹Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, s. 48 (italikler yazara aittir).

⁴⁶⁰A.k., s.31. Durkheim, bu kurum tanımına bağlı olarak sosyolojiyi de “Kurumların, onların ortaya çıkışının ve işleyişinin bilimi olarak” tanımlamaktadır. A.k., s. 31.

⁴⁶¹Spencer, *İlk Prensipler II*, s. 181.

⁴⁶²Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Herbert Spencer, *The Principles of Sociology*, Cilt: 3, D. Appleton and Company, New York, 1897, s. 327-611.

3.2. A. R. Radcliffe-Brown

Yapı kavramı Radcliffe-Brown'da da Spencer'a benzer bir şekilde kullanılır. Aslında sosyal antropolog olan ve çalışmalarını daha ziyade ilkel toplumlar üzerine yapan Radcliffe-Brown, evrim kanununa oturtmaya çalıştığı fikirlerinde kişilere verdiği yer ile Spencer'dan ayrılır. "Toplumsal yapı terimini kullanırken kısımlar ve parçalar arasındaki bir tür düzenli sıralanışı kastediyoruz"⁴⁶³ derken insanların da bu yapıyı oluşturan birimler olduğunu söylemektedir.

Yapısal devamlılık, insanlar arasındaki ilişkinin devamlılığına bağlıdır. Toplumsal kurallar bu ilişkilerin kurulmasını ve sistematik bir şekilde devam etmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla toplumsal yapı, insanların yapmaları beklenen bu davranış kalıpları sayesinde devamlılığını korumaktadır. "Toplumsal hayatın özel bir şeklinin yerleşmiş davranış normlarına genellikle kurum adı verilir. Bir kurum, bir sınıf ya da toplumsal bir zümre tarafından tanınan yerleşmiş bir davranış normudur."⁴⁶⁴

Radcliffe-Brown'da insanlar arasındaki karmaşık ilişkiler ağını incelemek için kullanılan toplumsal yapı kavramı, tıpkı görevleri doğadaki diğer yapıları incelemek olan bilim dalları gibi, bir doğal bilim dalı tarafından incelenmelidir. "Bence doğal bilim, evrenin yapısının duyularımızla algılandığı biçimde sistematik araştırılmasıdır"⁴⁶⁵ diyen Radcliffe-Brown, araştırılması gereken şeyin toplumsal ilişkiler olmadığını da belirtmiştir.

Bununla birlikte toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler arasında keskin çizgiler çekmemesi, hatta bazen bu ikisini birbirini yerine kullanmaya meyilli olması;

⁴⁶³ A. R. Radcliffe-Brown, *Structure and Function in Primitive Society*, The Free Press Glencoe, Illinois, 1952, s. 9.

⁴⁶⁴ A.k., s. 10.

⁴⁶⁵ A.k., s. 190.

toplumsal yapı araştırmalarının bir şekilde toplumsal ilişkileri de açıklar bir anlam kazanmasını beraberinde getirmiştir. İkiisi arasında olay-olgu benzeri bir ayrım yapmıştır. Bu noktadan hareketle, daha az insan arasındaki ilişkilerin tüm toplumu ilgilendirmediği sürece toplumsal yapıyı etkilemeyeceği ve ancak toplumsal olgulara dönüşürlerse yapı araştırmalarına konu edilebilecekleri sonucuna varılabilir.

Yine de iki kişi arasındaki bağlar dahi toplumsal ilişi sayıldığından, toplumsal yapıya kopmaz bağlarla bağlıdır. En küçüğünden en büyüğüne kadar, belli bir zaman dilimi içinde yapılan sistematik dolaysız gözlemlerle toplumsal yapının özellikleri belirlenebilir. Dolayısıyla her toplum kendi özgüllüğü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Süreç içinde, birbirini etkileyen insan hareketleri ve toplumsal yapı incelenerek nelerin aynı kaldığı nelerin değiştiği gözlemlenmelidir. Çok çeşitli toplumlar ve topluluklar için gerçekteşirilen bu türden çalışmalar, karşılaştırma yolu ile daha önce bahsedilen kurumlardan (yerleşmiş davranış normları) hangilerinin toplumsal yapının varlığının sürmesine yardımcı olduğunun, hangisinin olmadığının ortaya konmasını sağlayacaktır.

Bu değişim gözlemlenirken fiili yapı (*actual structure*) ile genel yapısal biçim (*general structural form*) arasında ayrım yapan Radcliffe-Brown, fiili yapının daha kolay değişebilir; genel yapısal biçimin de fiili yapı değişse dahi aynı kalabileceğinden dolayı daha kalıcı olabileceğine dikkat çekmiştir.⁴⁶⁶ Bu düşüncesi Lévi-Strauss'un tepkisini çekmiş, genel yapısal biçimin diyakronik (artzamanlı) özelliği nedeniyle her şeyi sürekliliğe bağlaması ve kopuklukları hiç hesaba katmaması nedeniyle eleştirilmiştir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶A.k., s. 192.

⁴⁶⁷Lévi-Strauss, *a.g.e.*,s.429-430.

3.3. Claude Lévi-Strauss

Çalışmalarını dilbilimdeki gelişmelerden yola çıkarak oluşturan Lévi-Strauss'un amacı antropolojiyi yapısal olarak çözümleyebilmektir. Spencer'dan ayrıldığı en önemli nokta, evrimci bakış açısından uzak durma isteğidir. Saussure'ün öncülüğündeki toplumu ve kültürü dilbilimsel kurama bağlayarak açıklama yapma çabası, indirgemecilikle suçlanmış olsa da Lévi-Strauss buna düşmeden toplumu bütünsellik içinde incelemenin olanaklı olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁸

Bunun için öncelikle tümevarımla sonuca ulaşılan ampirik çalışmalardan vazgeçmek gerekmektedir; buna karşın yapısalcı bir bakış açısıyla anlam atfedilerek yapılan tümdengelimle dayalı bir çözümleme de yeterli olmayacaktır. “Temel kural şudur: toplumsal yapı kavramı görgül gerçeklikle değil, bu gerçekliğe göre yapılan modellerle ilgilidir.”⁴⁶⁹ Amaç ampirik ve somut gerçeklere ulaşmak olmamalıdır, yapılması gereken bu verilerden bir model ya da modeller oluşturulmasıdır. Dilbilim bunu başarabilmiştir; çünkü somut gerçeklere değil model kurabilmek adına yapısal çözümlemelere odaklanmıştır.

Toplumlar değişik düzeylerde, değişik tiplerde yapılardan meydana gelirler. Bu yapılar arasında bağlar kurulabilirse toplumun “toplam modeli”ni ya da “düzenler düzeni”ni oluşturmak mümkün olur. Ama bu düzeni oluşturmak için gerekli olan çeşitli yapılar, yapı olmayı hak etmek için modellerin aşağıda sayılan koşullarına uymalıdır.⁴⁷⁰

“İlkin, yapı bir sistem niteliği arz eder; birinin değişmesinin diğer hepsinin değişmesine yol açacağı öğelerden oluşur.

İkinci olarak, her model, bir değişimler grubuna bağlıdır ve her değişim aynı sınıftan bir modele tekabül eder, öyle ki bu değişimlerin bütünü bir modeller grubu oluşturur.

⁴⁶⁸ A.k., s. 123-144.

⁴⁶⁹ A.k., s. 394.

⁴⁷⁰ A.k., s. 394-395.

Üçüncü olarak, üstte belirtilen özellikler, öğelerden birinin değişmesi durumunda modelin nasıl tepki vereceğini önceden kestirmeye olanak sağlar.

En son olarak, modelin, bütün gözlemlenen olguları açıklayabilecek şekilde oluşturulması gerekir.”

Modelleri oluştururken dikkat edilmesi gereken bazı ikilikler vardır. **Gözlem ve deney:** Olguların gözlemlenmesi modellerin oluşturulması için gerekliyken; deney modeller oluşturulduktan sonra devreye giren bir sınama aracıdır. **Bilinç ve bilinçdışı:** Genellikle norm adı verilen bilinçli modeller var olanı sürdürmeye meyilli oldukları için yapısal analiz için yüzeysel bir çalışma alanı sunarlar; bilinçdışı modeller ise derindeki yapıyı anlamak için daha elverişlidirler. **Yapı ve ölçme:** Yapısal araştırmalar, matematiksel değerlere dayalı çıkarımlar yapabilme yeteneğine sahip olmalarına rağmen; artan düzeyde nitel araştırmalara konu olan çözümlemeleri tercih etmektedirler. **Mekanik modeller ve istatistiksel modeller:** Bu modelin gerçekleşme düzeyi ile ilgili bir ayrımdır. Olaylarla ilgili olan mekanik modele; daha geniş düzeyleri kapsayan -belki olguları diyebiliriz- ise istatistiksel modele tekabül etmektedir.⁴⁷¹ Toplumsal ilişkiler ise toplumsal yapıyı çözümleyebileceğimiz bu modellerin oluşturulması esnasında kullanılan verilerdir.

Son olarak, Lévi-Strauss’un yapısalcılığının diğerlerinden farklı bir özelliğinden bahsetmekte fayda vardır. Yapıyla ilgilenenler genel olarak senkronik (*synchronique*) incelemeye, dolayısıyla da tarihi ve mekânı göz ardı etmeye meyillidirler. Lévi-Strauss ise bunun tam olarak karşısındadır; tarihle olan diyalogun asla koparılmaması gerektiğini, tarih ve mekândan kopuk yapısalcı çalışmaların karşısında olduğunu ve senkronik incelemelerin diyakronik (*diachronique*) incelemelere kıyasla daha kolay yapılması nedeniyle tercih edildiklerini belirtmektedir.⁴⁷² “Yapısal diyalektik

⁴⁷¹A.k., s. 395-407.

⁴⁷²A.k.,s. 408-410.

tarihsel gerekirciliğe karşı değildir; onu zorunlu kılar ve ona yeni bir araç verir”⁴⁷³ diyen Lévi-Strauss yapı ile diyalektik düşüncenin karşılıklı etkileşimine dikkat çekerken; tarihi ve coğrafi sorunların da bu yolla daha kesin açıklamalara konu olabileceklerini belirtmiştir.

3.4. Karl Marx

Marx'ta doğrudan bir toplumsal yapı kuramı bulunmamaktadır. Marksist çalışmalarda yapıya dayalı açıklamalar yapılacağı ya da Marksizmin yapı anlayışı eleştirileceği zaman genel olarak şu alıntıya dayanılır:⁴⁷⁴

“İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar.”

Bu sınırlı yaklaşım, yapıyı ve toplumsal yapıyı anlayabilmek adına hem Marx'a hem de yapısal Marksistlere yapılan bir haksızlıktır. O'nun değer kuramı, başlı başına toplumsalı açıklamak üzerine kuruludur. Marx'a göre bir toplumda temel ilişkileri, üretim ilişkileri oluşturur. Üretici güçler ve üretim ilişkileri, üretim biçimini meydana getirir ve bunların hepsi bir bütündür, toplumsal bir bütündür. Bu üretici güçleri ve üretim ilişkilerini dolayısıyla üretim biçimini, buna bağlı olarak toplumsal işbölümünün şekillenişini; bu bütün sonucunda ortaya çıkan tüm çelişkileri, toplumsal sınıfları ve sınıf mücadelelerini belli tarihsel koşullar içinde ele alırsak, bir toplumsal yapıdan bahsedebiliriz.

Marx, toplumsal örgütlenmeyi üçe ayırmaktadır; üretimin maddi araçları, üretim ilişkileri ve hukuksal-siyasal üstyapılar. Üretimin maddi araçları, insanların temel ihtiyaçlarını gidermek için kullandıkları üretim yöntemleridir. Üretim ilişkileri,

⁴⁷³A.k.,s. 344.

⁴⁷⁴Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2007, s. 13.

üretim yöntemleri sonucunda ortaya çıkan mülkiyet ilişkilerini kapsamaktadır. Hukuksal-siyasal üstyapılar da ilk iki örgütlenme şekinden doğan toplumsal bilinçlilik durumuna tekabül etmektedir.⁴⁷⁵ Bu düşünceye göre üretim şekli ve üretim ilişkileri yani ekonomik etkenler, toplumsal yapıyı da belirlemektedir. Ama bu sadece bir toplumsal yapı kuramı değildir; içinde toplumsal değişme kuramı da barındırmaktadır.

“Toplumsal ilişkiler, üretici kuvvetlerle sıkı sıkıya bağlıdır.

Yeni üretici güçler sağlamak için insanlar, kendi üretim biçimlerini değiştirirler; kendi üretim biçimlerini değiştirmek, yaşamlarını kazanma yollarını değiştirmek için de bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler. Eldeğirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise, sinai kapitalistli toplumu.

Toplumsal ilişkilerini maddi üretkenliklerine uygun olarak kuran aynı insanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da, ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler.

Bu düşünceler, bu kategoriler, böylece, tıpkı ifade ettikleri ilişkiler gibi, ölümlüdürler. Bunlar tarihsel ve geçici ürünlerdir.

Üretici güçlerde, sürekli büyüme; toplumsal ilişkilerde, sürekli yok olma; düşüncelerde, sürekli oluşma hareketi vardır; değişmez olan tek şey, hareketin soyutlanması-mors immortalis.”⁴⁷⁶

Marx’ta toplumu kurumlar değil sınıflar oluşturur. Toplumsal sınıfların arasında yaşanan çatışma da toplumsal yapının çatısını ve toplumsal değişimin ne yönde gerçekleşeceğini belirlemektedir. Dolayısıyla sınıf mücadeleleri toplumun yapısını karakterize eden asıl şeydir. Bu da belli bir sınıf bilinci düzeyine çıkılmasını gerektirmektedir; çünkü “kendinde sınıf” olmakla “kendi için sınıf” olmak arasındaki fark, toplumsal yapının gelişmesinin ve değişmesinin düzeylerini de belirlemektedir.

Lévi-Strauss’a göre yapılar görünmezler, görünenler toplumsal ilişkilerdir ve yapılar bu toplumsal ilişkilerin arkasındaki gerçeklik düzeyini ortaya koyarlar. Yapıları ve toplumsal ilişkileri başka bir deyişle görünmeyenleri ve görünenleri keşfetmek, olguları bütün olarak değerlendirmenin de yoludur.⁴⁷⁷ Yapıların, toplumsal ilişkilerin arkasındaki toplumsal gerçekliğin aranacağı görünmeyen düzey

⁴⁷⁵ Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2005, s. 39.

⁴⁷⁶ Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1999, Ankara, s. 109.

⁴⁷⁷ Lévi-Strauss, *a.g.e.*, s. 394-395.

olduğu düşüncesi yapısal Marksizmin de çıkış noktasıdır.⁴⁷⁸ Marx sonrası kuramsal ve politik görüş ayrılıklarını, *praksis* sorununa bağlı olarak ikiye ayıran Öngen durumu şöyle ifade etmektedir:⁴⁷⁹

“Tarih ile özne arasında kurulan ilişkiye bağlı olarak Marksizm içinde iki kuramsal pozisyondan söz edilebilir: İlki, tarihsel süreçte *öznenin etkinliğine* öncelik veren Tarihselci Okul (Lenin, Gramsci, Lukacs, Korsch, Thompson gibi), ikincisi, tarihsel hareketi *yapının/yapıların etkinliğinin* bir yansıması gibi değerlendiren Yapısalcı Okul’dur (Althusser, Poulantzas, Balibar gibi).”

Kendi içlerinde de tam bir görüş birliği bulunmayan bu Okullar arasındaki fark “siyasal mücadelenin niteliği, alanı ve kapsamı ile bu mücadelede sınıf öznenin rolü ya da özne ile nesnel koşullar arasındaki ilişkinin dolaylıları gibi doğrudan siyaset pratiği ile ilgili temel meselelerde önem kazanır.”⁴⁸⁰ Dolayısıyla bu fark sınıfla ilgilidir; sınıf mücadelesinde sınıfın özne olarak yapıya etkisi ya da sınıfın yapı olarak özneyi belirleyiciliğine verdikleri anlam nedeniyle ayrılırlar. Öncelik sırası değişse de iki Okul da özne ve yapı arasındaki bağı kurmaya çalışır; başka bir deyişle özne ya da yapı dışlanmaz. Sonraki aşamada ise post-yapısalcı, post-modern ve post-Marksist düşünceler özne ve yapı arasındaki bu bağı koparmaya çalışırlar.⁴⁸¹

Sınıf çözümlemesini tarihsellik, nesnellik ve belirlemecilik sorunsalları çerçevesinde ele alan Özügürlü, *post* kuramların belirlemecilik, indirgemecilik ve özcülükten kaçılım derken daha tehlikeli sulara yüzdüklerine dikkat çekmekte⁴⁸² ve tarihsel maddeci bir bakış açısıyla yapıyı şöyle formüle etmektedir:⁴⁸³

“Yapı kavramsal bir soyutlama değildir -aksi, kuramsalcı metodolojik hata olurdu-; yapı, nesnel bir gerçekliktir. Nesnel bir gerçeklik olarak yapının bilgisi, görüngüye içkin ya da örtük

⁴⁷⁸Lévi-Strauss’un *Yapısal Antropoloji*’de yaptığı etnografik araştırmalar böyle bir çabanın sonucudur. Bkz. A.k.

⁴⁷⁹Tülin Öngen, “Marx ve Sınıf”, *Praksis*, Sayı: 8, Güz 2002, s. 11-12.

⁴⁸⁰A.k., s. 12.

⁴⁸¹Konuyla ilgili bazı çalışmalar için bkz. Ellen Meiksins Wood, *Sınıftan Kaçış-Yeni ‘Hakiki’ Sosyalizm*, çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, 2006; Alex Callinicos, *Postmodernizme Hayır-Marksist Bir Eleştiri*, çev. Şebnem Pala, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001; Gülnur Acar Savran, *Özne-Yapı Gerilimi: Maddeci Bir Bakış*, Kanat Kitap, İstanbul, 2006.

⁴⁸²Metin Özügürlü, “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, *Praksis*, Sayı: 8, Güz 2002, s. 32.

⁴⁸³A.k., s. 35-36.

değildir -aksi, ampirisist hata olurdu-; yapının bilgisi ancak kavramsal olarak deşifre edilebilir... Yapı nosyonuna ilavelerde bulunarak taşları temizlemeyi sürdürelim. Yapının nesnelliği, insan zihninin bir ürünü olmadığını ima eder; ama onun insana dışsal olduğunu ima etmez -aksi, kaderci kendiliğindencilik olurdu-. Aynı şekilde, yapının (nesnel gerçekliğin) bilgisinin ancak teorik soyutlama yoluyla elde edilebileceğini söylemek, bu bilginin insana/eyleyene dışsal olduğu anlamına gelmez -aksi ikameci iradecilik olurdu-.

Yapıyı insana dışsal olmayan nesnel bir gerçeklik olarak tanımlayan bu görüş, metodolojik olarak düşülebilecek yanlışları da işin içine katarak, Marksizm içinden yapıya dayalı hem soyut hem somut ya da hem kuramsal hem pratik düzeyde araştırmalar yapabilmenin de mümkün olduğunu göstermektedir. Kavramsal bir soyutlama olarak görülemeyecek olan yapı, toplumsal söz konusu olduğunda da üretim ilişkilerinden, üretim tarzlarından ve en önemlisi de tarihten bağımsız olarak düşünülemez. “Dolayısıyla, ne aktörün zihinsel tasarımının ürünü ne de ona dışsal bir nesnel gerçeklik olarak toplumsal yapıdan söz ederken, aslında, *tarihsel olarak belirli bir toplumsal yapıdan söz ediliyor olacaktır.*”⁴⁸⁴

Toplumsal altyapı-üstyapı, sermaye-emek, kapitalist sınıf-işçi sınıfı, feodalizm-kapitalizm, kapitalizm-sosyalizm, üretici güçler-üretim ilişkileri (üretim araçlarının mülkiyeti), bilinç-bilinçdışı gibi ikilikler arasındaki mücadelede ve ilerlemeyi bunlar arasındaki çelişkilerde arayan Marx; toplumsal değişmeyi de bu çelişkiler arasındaki karşılıklı bağlarda bulur. Bu ikiliklerin birbirlerine ve birlikte oluşturdukları toplumun da bunlardan birine indirgenemez olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla toplumsal yapı, yapıların işleyiş kurallarında ve doğa kanunlarında aranabilir.

3.5. Parsons-Durkheim-Weber

Sosyolojik araştırmalarda, toplumu durgun ve hareketsiz gördüğü için, tarihi dışarıda bırakan sosyologlardan biri Parsons’tır. Büyük boy kuramlara dâhil edilen

⁴⁸⁴A.k., s. 37.

“genel eylem kuramı” (*general theory of action*), Parsons’ın tüm beşeri bilimler için uygulanabilir iddiasında olduğu kuramıdır. Bu yapısal-işlevselci kuram, toplumsal dinamiklerini birey üzerinden çözümlemeye çalışır. Parsons için toplumsal yapı, bireylerin karşılıklı eylem bağımlılıklarının bir araya gelerek oluşturdukları bütündür.⁴⁸⁵

Parsons, kuramını oluştururken Pareto’dan mantıklı-mantıksız davranış çözümlemesini; Durkheim’dan dinsel davranışlarda simgelerin rolünü; Weber’den de değer ve tutumlara atfedilen önemi alarak karma bir bakış açısı yaratmıştır.⁴⁸⁶ Parsons toplumu durağan görmesi, tarihselliği dışlaması, toplumu bireye indirgemesi ve Pareto-Durkheim-Weber çizgisinde bir sosyoloji yaratmak istemesi gibi pek çok nedenden dolayı eleştirilmiştir.⁴⁸⁷

Durkheim’ın yapıyı önce toplumsal olgular sonra da bunların daha genelleştirilmiş hali olan kurumlar olarak gördüğünden daha önce bahsedilmişti. Durkheim kurumların ortaya çıkardığı toplumu da hem kısıtlayıcı hem de olanaklar sağlayan bir bütün olarak görür. Oluşan bu bütün onu meydana getiren kurumlar ve insanları aşan bir görünüm sunar. Dolayısıyla bütün parçalardan anlaşılamaz, farklı

⁴⁸⁵Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Parsons ve Shils, *a.g.m.*; Parsons, *a.g.e.*

⁴⁸⁶Bkz. Talcott Parsons, *Toplumsal Eylemin Yapısı Cilt I: Marshall, Pareto, Durkheim*, çev. Nur Nirven ve Adem Bölükbaşı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015; Talcott Parsons, *Toplumsal Eylemin Yapısı Cilt II: Max Weber*, çev. Nur Nirven ve Adem Bölükbaşı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015.

⁴⁸⁷Montreal’de yapılan IV. Dünya Sosyoloji Kongresi’nde Immanuel Wallerstein “Sosyolojinin Mirası, Sosyal Bilimin Vaadi” adlı bir konuşma yapmıştır. Burada sosyolojinin kurucuları olarak Durkheim, Marx ve Weber’i saymıştır. Bunun sebebini ise şöyle açıklamıştır: “Bu grupta aslında büyük ölçüde Talcott Parsons’ın ve onun sosyoloji kültürünü oluşturan yapıtlardan biri olan *Toplumsal Eylemin Yapısı* adlı eserinin izidir. Kuşkusuz Parsons’ın amacı, Durkheim, Weber ve Vilfredo Pareto üçlüsünü kanonikleştirmemizdi. Ama başkalarını Pareto’nun önemine ikna etmeyi nedense hiçbir zaman başaramadı ve Pareto büyük ölçüde ihmal edilmiş bir isim olarak kaldı. Ve listeye, Parsons’ın onu uzak tutmak için tüm gayretlere rağmen, Marx eklendi. Yine de, ben listenin yaradılışını Parsons’a atfediyorum.” Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 242 (Konuşmanın tamamı için bkz. s. 238-280).

bir gerçekliğe işaret eder.⁴⁸⁸ Bu nedenle toplum kısıtlayıcıdır; çünkü bireye ve kurumlara dışsaldır. Ama bu durum aynı zamanda bazı olanaklar da sağlar. Bireyler, yapıları ya da toplumu kolay kolay değiştiremeseler de bu kısıtlayıcılığa (güce) karşı koyma isteği onlara bazı seçenekler sunar.⁴⁸⁹ Bu da toplumsal işbölümünün ve toplumsal dayanışmanın artmasının, toplumun ilerlemesinin anahtarıdır; ilerleme de mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru gerçekleşir. “İnsanların dayanışmasının biçimi değiştiğinde, toplum yapısı değişmeden kalmaz. Bir cismin molekülleri arasındaki ilişkiler değiştiğinde biçimi de zorunlu olarak değişir.”⁴⁹⁰ Dolayısıyla Durkheim iki toplum türünü ya da toplumsal yapıyı (mekanik-organik) felsefeden ve psikolojizmden uzaklaştırarak, pozitivist yöntemlerle açıklamaya çalışır.

Weber ise “açıklama”dan çok “anlama”ya önem verir ve toplumsal bilimlerde anlama, açıklamadan önce gelmelidir. Çünkü açıklama demek, anlamlı olaylar ya da olgular arasında mantıklı köprüler kurmaktır. Toplumsal davranışlar, kültürel anlamlar ve değerler yoluyla oluşurlar. Bireyler arası kurulan ilişkilerle oluşan toplumsal davranışları anlama çabasını şemalaştırma ya da tipleştirme üzerinden yapan Weber, bu tipleştirmenin gerçek değil zihinsel başka bir ifadeyle keyfi olması savunusuyla eleştirilir.

Tüm farklılıklarına rağmen Marx ve Weber arasında benzerlikler kurulabilmektedir. Bunlardan “birincisi toplumsal mevkilerin, bu mevkilerde bulunanlara az veya çok güç sağlaması; ve ikincisi, bir toplumsal mevkiinin meşrulaştırılmasında veya önemini kaybetmesinde düşünce ve fikirlerin

⁴⁸⁸ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 24-25.

⁴⁸⁹ A.k., s. 44-49.

⁴⁹⁰ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 213.

rolleri”⁴⁹¹olarak özetlenebilir. Marx insanların belli bir tabiatla doğduklarına inanmaktadır. Weber de çoğu zaman, farkında olmasalar dahi insan davranışlarının arkasında ekonomik çıkarların yattığını göz ardı etmemektedir.

Yine de Marx için toplumsal yapıyı belirleyen en önemli etken ekonomi iken; Weber hizmet sınıflarını, statü gruplarını, parti oluşumlarını, hatta din ve eğitim gibi kurumları önemser. Weber toplumsal yapıyı etkileyenlerin; ekonomik olarak benzer koşullarda bulunan insanların oluşturduğu sınıflar değil, benzer bir eğitime sahip insanların ya da aristokrasilerde olduğu gibi doğumla gelen saygınlığa sahip olanların oluşturduğu statü grupları olduğunu düşünmektedir.⁴⁹²

Farklı bakış açılarına sahip olsalar da hem Marx hem de Weber, yönetimi ve devleti toplumsal içinde değerlendirmiş; başka bir deyişle bu iki alanı toplumsalı açıklama ya da anlama amacı taşıyan kuramların parçası olarak görmüşlerdir.

Sonuç olarak toplumsal davranışlar, toplumsal ilişkiler ve toplumsal olgular üzerinde duran Weber’in, toplumsal yapılar üzerinde neredeyse hiç durmadığını söyleyebiliriz. Bu, toplumsal değişmeyi gözden kaçırmasına belki de görmezden gelmesine neden olmuştur. Diyalektik bir bakışı dışlaması ve kültürel değerleri önemsemesi, hem sosyoloji hem de Yönetim Bilimi için son derece değerli olan Weber’in, toplumsal yapı çözümlemesi yap(a)maması ile sonuçlanmıştır.

⁴⁹¹Wallace ve Wolf, *a.g.e.*, s. 83.

⁴⁹²Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organizations*, The Free Press, New York, 1964, s. 407-429.

3.6. Behice Boran ve Mübeccel Kıray

Türkiye’de toplumsal yapıya dair iki farklı bakış açısını görmek adına Behice Boran ve Mübeccel Kıray’dan bahsetmek yerinde olacaktır. İki isim arasındaki temel fark Behice Boran’ın nedensel bağlar doğrultusunda analitik ve açıklamaya yönelik bir yol önerirken; Mübeccel Kıray’ın tasvire dayalı ve anlamaya yönelik bir çalışma şekli benimsemesidir.

Boran için kurumlar toplumsal yapının unsurlarıdır ve toplumsal yapıyı meydana getirirler. Kurumlar “cemiyetin yapısını teşkil eden fonksiyonel birimler, yani müesseseler, insanlar arasında yerleşmiş, tekerrür eden, az çok devamlı olan münasebetler şekli veya münasebetler sistemidir.”⁴⁹³ Sosyal yapıyı, bu kurumlar sisteminin bütünü oluşturur. Kurumlar tanımı ve onları toplumsal yapının unsurları olarak görmesi açısından Boran’ın, Radcliffe-Brown’un yaklaşımına yakın olduğunu söyleyebiliriz. Fakat kurumların toplumsal yapı içinde yerine getirdiği işlevler bakımından yapılan bir değerlendirme, bu iki düşünürün farklılığını ortaya koymaktadır.

Kurumları ikiye ayıran Boran, bunları şöyle tanımlamaktadır:⁴⁹⁴ “Cemiyet-tabiat çevresi münasebetinin insanlar arasında doğurduğu münasebetler sistemi” ve “doğrudan doğruya cemiyet-tabiat münasebetinden doğmayan insanlar arası münasebetler sistemi.” İlkinin ikincisinden daha önemli olduğunu vurgulayan Boran, daha sonraki yıllarda “cemiyet-tabiat münasebetleri” yerine “üretim güçleri ve üretim ilişkileri” demeyi tercih etmiştir. Toplumsal yapıyı oluşturan hâlâ kurumlardır; ama artık daha işlevseldirler. “Meseleleri toplum yapısı açısından görmek demek, onlara

⁴⁹³ Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1945, s. 2.

⁴⁹⁴ A.k., s. 2.

üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin meydana getirdiği sosyal sınıflar açısından bakmak demektir.”⁴⁹⁵

Türkiye ve Sosyalizm Sorunları adlı çalışmasında, *Toplumsal Yapı Araştırmaları*’na göre daha Marksist bir dil kullanan Boran; kurumlara yüklediği anlamla da Radcliffe-Brown’un fiili yapı ve genel yapısal biçim arasında yaptığı ayrımın tersine, toplum ve toplumsal yapıyı birbirine yaklaştırmıştır.

Kıray ise toplumsal yapı yerine sosyal yapı demeyi tercih etmekte ve sosyal yapının yanı sıra bir de temel yapı kavramını kullanmaktadır. Temel yapı; bazen tarihin belli bir aralığına ait olan, bazen Marksist anlamda üretim biçimine gönderme yapan, bazen de uygarlık düzeyini kasteden ve bir kategori oluşturan yapılardır. İlkel temel yapı, kapitalist temel yapı ya da modern temel yapı gibi...

Hem Radcliffe-Brown hem de Lévi-Strauss’un düşüncelerinden izler taşıyan Kıray, sosyal yapıyı şöyle tanımlamaktadır:⁴⁹⁶ “İster ilkel, ister feodal, ister modern temel yapıda ya da bunların değişim içindeki çeşitlenmeleri halinde olsun, her sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal müesseselerin, insan ilintilerinin ve bunların karşılıklı münasebetlerinden doğan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür.”

Radcliffe-Brown’da olduğu gibi kurumlara ve insanlar arasındaki ilişkilere değer yükleyen Kıray; toplumsal yapının özelliklerine bağlı olarak modelleme yapılması gerektiğini söyleyerek de Lévi-Strauss’un düşüncesine yaklaşmaktadır. Sosyal yapıyı belirleyen bu özellikler dört başlıkta toplanmaktadır. “(a) Ekolojik bir komünite, mekânda belirli bir yeri ve biçimi olan bir yerleşme şekli, (b) kendine has özellikleri olan bir nüfus kompozisyonu, (c) belirli bir sosyal örgüt ve (d) bunlara bağlı bir

⁴⁹⁵ Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968, s. 4.

⁴⁹⁶ Mübeccel Kıray, *Ereğli (Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 15-16.

sosyal değerler sistemi”⁴⁹⁷ olarak sayılan bu özellikler ya da değişkenler yapıyı incelemeyi ve sosyal oluşumları izlemeyi olanaklı kılmaktadırlar.

Kıray’ın tanımından da anlaşılacağı üzere sosyal yapı bir bütündür, toplumdaki değişimleri ve düzeni görmek adına incelenmesi gereken bir alandır. Zaman zaman birbirleri yerine kullanılan sosyal yapı-toplumsal yapı-temel yapı üçlüsü toplumsal katlara ve nihayetinde de toplumu oluşturan bir bütüne tekabül etmektedirler. “İnsanlara ve oluşturdıkları yaşam düzenlerine toplum diyoruz. Toplumun ne olduğu değil, ne tür temel özellikleri taşıdığı önemlidir”⁴⁹⁸ diyen Kıray’ın amacı da bu özellikleri saptamaktır, dolayısıyla ampirik araştırmalara ağırlık vermiştir.⁴⁹⁹

3.7.Georges Gurvitch

İkinci Bölüm’ün sonunda ayrıntılı olarak ele aldığımız Gurvitch’in toplumsallaşma tiplerini; sosyalleşme şekilleri, zümreler ve topyekûn toplumlar olarak üçe ayırdığından bahsedilmişti. Bu ayırımı sosyalleşme şekilleri, yapılaşmamış şeylere denk gelmektedir. Zümreler yapılaşabilir tutumlar, görevler ve

⁴⁹⁷ A.k., s. 17.

⁴⁹⁸ Mübeccel Kıray, *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 312.

⁴⁹⁹ Bu noktada Türkiye’deki toplumsal yapı çalışmaları ile ilgili bir eleştiriyi dile getirmekte fayda vardır. 1940’lı yıllardan başlayarak 1960’lı yıllara dek toplumsal yapı kuramsal değil pratik araştırmalara konu olmuştur, genellikle monografik çalışmalar yapılmıştır. 1960 sonrası ise kuramın önemsenmeye başladığını; ama kuram-pratik birlikteliğinin tam olarak kurulamadığını söyleyebiliriz. Bu konu özelinde Behice Boran ile Mübeccel Kıray’ı karşılaştırdığımızda; Kıray’ın bu genellemenin içinde olduğunu; Boran’ın ise bu genellemeye dâhil edilemeyeceği kanaatindeyiz. Boran *Toplumsal Yapı Araştırmaları* kitabında ampirik bulgulara dayansa da kuramı dışlamamış, toplumsala ve toplumsal yapıya bütünsel bakabilmiştir. Kıray ise gerek Ereğli gerek Çukurova gerekse de İzmir üzerine yaptığı çalışmalarda ampirik bulgular üzerine yoğunlaşmış; değerli ama kuramsal açıdan eksik katkılar sunmuştur. Kayalı, Boran ve Kıray’ın çalışmalarını karşılaştırırken şu değerlendirmede bulunmaktadır; “köy tiplerinden tahlillere kadar sathi bir benzerliğin özellikle genellemelerde görüldüğünü saptamak mümkündür. Hatta bir ölçüde rahat bir yorumla Mübeccel Kıray’ın çalışmasını, Behice Boran’ın Manisa köyleri hakkındaki eserinin ikinci bir kopyası olarak nitelendirmek de mümkündür. Mübeccel Kıray çok açık olarak sorunun teorik boyutuyla fazla ilgilenmemiş, özellikle Türkiye’deki sosyolojik mahiyetteki çalışmalara Behice Boran’ın anılan çalışması ölçüsünde tutarlı bir şekilde bakmamıştır.” Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Düşünce İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 152-153.

durumlara işaret etmektedirler. Topyekûn toplumlar ise tamamen yapılaşmış bütünlerdir.

Gurvitch'in toplumsal yapı kavramına yüklediği anlamdan önce “toplumsal gruplaşma” ve “toplumsal sınıf” kavramlarına nasıl baktığına göz atmak gerekmektedir. Yukarıda bahsi geçen üç toplumsallaşma tipi birleşerek toplumsal yapıyı meydana getiren bağlaşma şekilleridir. Dolayısıyla onları anlayabilmek ve sınıflandırabilmek için toplumsal gruplaşma, toplumsal sınıf ve toplumsal yapı ayrı ayrı ele alınmalı, bu üç kavram birbirine karıştırılmamalıdır. Bunları basamaklandırırsak en altta toplumsal gruplaşma yer alır.⁵⁰⁰

“Grup, doğrudan gözlenebilen, temelini devamlılık gösteren aktif karakterli kolektif tutumlarda bulan, gerçekleştirilecek ortak bir esere sahip olan, gerçek fakat kısmi bir kolektif birimdir; bu, toplumsal bağlaşma tezahürleri arasında görece bir iç rabıtalılığa yönelmesi bakımından yapılaşabilir bir toplumsal çerçeve oluşturan bir tutumlar, eserler ve hal-gidişler birimidir.”

İç bağlılık ve kolektif tutumlar, toplumsal gruplaşmaların yapılaşabilmesi için gereklidir. Fakat yapılaşmadan ya da örgüt haline gelmeden de varlıklarını sürdürebilirler. İç bağlılık ve kolektif tutumlarla kurulan düzenlilikler ile daha önce bahsedilen derinlemesine katlar çok çeşitli hiyerarşiler oluşmasını sağlar. Bu sayede de toplumsal gruplaşmaların ait oldukları toplumsal sınıf ya da toplumsal yapı içinde yerleri belirginlik kazanır. Dolayısıyla denge hiyerarşiyi, hiyerarşi dengeyi, denge ve hiyerarşi de yapılaşmayı sağlar.⁵⁰¹

Toplumsal sınıflar ise “gruplaşmalar gruplaşması” ya da “üst-gruplaşmalar” olarak ifade edilir. Toplumsal gerçekliğin derinlemesine katlarında çoklu hiyerarşi ve kendilerine özgü denge sayesinde kolektif bilince sahip oluşumlardır. Gurvitch'in toplumsal sınıf algısı, Marx'ın sınıf algısına benzerdir.

⁵⁰⁰ Georges Gurvitch, “Münferit Gruplaşmalar ve Toplumsal Sınıflar”, *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, haz. ve çev. Kadir Cangızbay, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 165-166.

⁵⁰¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gurvitch, *Traité de Sociologie-Cilt: I*, s. 185-189.

“Toplumsal sınıflar, kendilerine tâbi gruplaşmaların makrokozmosu durumunda bulunan -ki bu kısmi makrokozmosun birliği ‘*supra-fonctionnel*’ oluşuna, topyekûn toplum tarafından nüfuz edilmeye karşı direngenliğine, diğer makrokozmoslarla bağdaşmazlığına ve ağır basan kolektif bir bilinçle özgül medeniyet eserlerini gerekli kılan ileri bir yapılaşma derecesi göstermesine dayanır- çok geniş çaplı münferit üst-gruplaşmalardır; sadece teknik modellerin ve ekonomik işlevlerin özellikle vurgulanmış olduğu sanayileşmiş topyekûn toplumlarında ortaya çıkan bu üst gruplaşmalar ayrıca şu özelliklere de sahiptirler: bunlar; katılıma açık, uzaktan katılınan, bölünme esaslı, sürekli, örgütlenmesiz olarak kalan, sadece şartlı zorlama (yaptırım) gücüne sahip fiili gruplaşmalardır.”⁵⁰²

Toplumsal sınıflar çok yönlüdürler ve yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere ileri derecede yapılaşmışlardır. Bu toplumdaki diğer sınıflarla çatışmayı da beraberinde getirir. Çünkü bu yapılaşma diğer toplumsal sınıfları yok etmeyi ve tek başına var olmayı gerektirir. Aynı zamanda toplumsal yapıyla da çatışma yaşarlar; bu topyekûn toplumun tek merkezi olmak istemelerinden ve toplumsal yapıyı kendi özgün dinamikleri doğrultusunda değiştirmek eğiliminde olmalarından kaynaklanır.⁵⁰³ Fakat bu kolay bir uğraş değildir; toplumsal yapı toplumsal sınıflardan daha yapılaşmış bir görünüm arz eder.

Gurvitch, yapının diyalektik ilişkileri açıklayabilecek (dinamik-statik, senkronik-diyakronik, parça-bütün vb.) bir konumda olmasından dolayı, ona özel bir yer vermektedir. Yapı kavramının en iyi toplumsal yapılarda anlam kazandığını ve gözlenebileceğini düşünmekte; toplam toplumsal olguların (*phénomène social total*) anlaşılmasında aracı bir görev üstlendiğini belirtmektedir. Toplumsal yapılar, toplumun devamlı hareket halinde olduğunun ve sürekli olarak yapılaşmasını yeniden kurduğunun en açık ifadesidirler. Bu hareket hem sağlam olmayan dengenin gösterilmesinde hem de toplumun karmaşıklığının sonucunda oluşan çok katlı hiyerarşilerin (*hiérarchies multiples*) açıklanmasında çok kullanışlıdır. Çünkü toplumsal yapılar yapıdan, kültürden, kurumlardan, sembol ve simgelerden, grup ve

⁵⁰²Gurvitch, “Münferit Gruplaşmalar ve Toplumsal Sınıflar”, s. 182.

⁵⁰³Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gurvitch, *Traité de Sociologie-Cilt: I, II. Bölüm*.

örgütlerden, düşünce ve değerlerden çok daha fazlasını ifade ederler ve bunlara indirgenemezler.

“Her toplumsal yapı, makrososyolojik nitelikte tümü kapsayıcı bir toplumsal olgunun içerdiği hiyerarşiler arasında, durmaksızın yeniden oluşan ve tümü kapsayıcı olayın, yalnızca bir görünümünü, kesimini ya da kesitini yansıtabilen eğreti, zayıf ve kararsız bir dengedir; bu denge, derinlemesine kat ve düzeylerin, toplumsallığın tezahür biçimlerinin, toplumsal kurallamaların toplumsal zamanların, kolektif zihniyet ve düşün türlerinin, toplumsal işbölümü ve birikim biçimlerinin ve gerektiğinde, fonksiyonel gruplaşmaların, sınıfların ve bunların örgütlerinin özgül hiyerarşileri arasında oluşur; bu hiyerarşiler dengesi özellikle modeller, işaretler, semboller, düzenli ve alışlagelmiş toplumsal roller, düşünce ve değerler, kısaca bu yapılara özgü uygarlık yapıları ile pekiştirilir; söz konusu olan bütünsel yapılar ise, kendilerini aşan ve hem yaratıcı, hem de yararlanıcı olarak içinde yer aldıkları uygarlığın bütünü tarafından sağlamlaştırılırlar.”⁵⁰⁴

Bu uzun tanımda bulunan bileşenler toplumsal yapıların somut görünümünü oluştururlar ve ampirik araştırmalara olanak sağlarlar. Toplumsal yapının devingenliği, yukarıda bahsedildiği gibi toplumsal yapının onu oluşturan parçalarından birine ya da birkaçına indirgenemeyeceği gibi, onu oluşturan parçaların biri ya da birkaçı olmadan hareketin de devam edemeyeceği anlamı taşımaktadır. Sonuçta, toplumsal yapı meydana gelmeden önce parçalar oradadır ve birleşerek toplumsal yapıyı oluştururlar.⁵⁰⁵ Toplam toplumsal olgular, toplumsal yapıyla özdeş değildir; toplumsal yapı, toplam toplumsal olguların bir görünümü, bir şekli, bir parçasıdır.

Bu tanıma göre ayrıca bir toplumsal yapıda çok sayıda ve sağlam olmayan, başka bir ifadeyle eğreti hiyerarşiler ile bu hiyerarşilerin birbirleriyle ve bu eğreti durumuyla çatışan bir denge; bu çatışmadan doğan sürekli bir yıkılma ve yeniden yapılaşma ile var olan bir hareket söz konusudur. Toplumsal gruplaşmalar yapısızdırlar, toplumsal sınıflar da yapılaşabilir ya da yapılaşmış oluşumlardır. Fakat toplumsal sınıfların yapıları kısımlıdır ve bu sayılan özellikler tam olarak bu düzeyde görülemeyeceği için bunları çözümleme birimi olarak almak hatalı

⁵⁰⁴Gurvitch, *La Vocation Actuelle de la Sociologie*, s. 445.

⁵⁰⁵Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gurvitch, *Traité de Sociologie-Cilt: I*, s. 221-229.

olacaktır. Bunların tam olarak gözlemleneceği yer topyekûn toplumlardır ve yapılması gereken diyalektik hiper-ampirizm ile toplumsal sınıflar ve topyekûn toplumlar arasındaki farklılıkları ortaya koymak, bunları birbirine karıştırmamaktır.⁵⁰⁶

Sosyalleşme şekilleri, toplumsal gruplaşmalar, toplumsal sınıflar, örgütler ya da konjonktür kendi başlarına toplumsal yapıyı temsil edemezler ya da değiştiremezler, diyebiliriz. Toplumsal yapıyı açıklayabilmek ve anlayabilmek için toplam toplumsal olgulara; toplam toplumsal olguyu açıklayabilmek ve anlayabilmek için de toplumsal yapılara bakmak gerekmektedir.

Gurvitch, Radcliffe-Brown'u yapıyı toplumsal ilişkiler bütünü olarak görmesi nedeniyle eleştirse de⁵⁰⁷ yapının toplumsal gerçeği gösteren somut bir durum olarak ele alınması açısından Radcliffe-Brown'a benzemektedir. Daha önce bahsedilen Lévi-Strauss'un yapıları tipleştirilebilen ve modellenen şeyler olarak gören, sonuç olarak da yapıları durağanlaştıran ve hareketi görmeyi engelleyen anlayışına ise karşı çıkmaktadır.⁵⁰⁸ Bir diğer karşı çıktığı bakış açısı da Parsons'ın toplumsal yapıyı kurumların bütünü olarak görmesidir.⁵⁰⁹ Toplumsal yapıyı modeller ya da kurumlar bağlamında ele almak, başka bir deyişle durağan olarak algılamak çok sayıdaki hiyerarşiler arasındaki çatışmayı, bu çatışma nedeniyle çürük olan dengeyi

⁵⁰⁶ Gurvitch, *La Vocation Actuelle de la Sociologie*, s. 442.

⁵⁰⁷ Georges Gurvitch, "Topyekûn Toplamlar", *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, haz. ve çev. Kadir Cangızbay, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 286.

⁵⁰⁸ A.k., s. 286-287. Gurvitch ve Lévi-Strauss arasında tam olarak ne zaman, nasıl başladığını ve bittiğini bilemediğimiz, birbirlerinin toplumsal yapı anlayışlarını eleştirdikleri bir tartışma yaşandığını anlıyoruz. Lévi-Strauss, *Yapısal Antropoloji*'de Gurvitch'in "*Le Concept de Structure Sociale*" (Toplumsal Yapı Kavramı) adlı makalesinde (bu makaleye ulaşamadık) "Toplumsal yapı kavramına ilişkin analize çatmaktadır" diye yazar ve bu makalede getirilen eleştirilere cevap verir. Lévi-Strauss, *a.g.e.*, s. 451-479. Bozkurt, tartışmanın yukarıda adı geçen Gurvitch'in makalesiyle başladığını, Gurvitch'in ölümünden sonra yayınlanan *Les Cadres Sociaux de la Connaissance* (Bilginin Sosyal Çerçeveleri) adlı kitabında halen devam ettiğini belirtmektedir. Bozkurt, *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*, s. 105.

⁵⁰⁹ Gurvitch, *La Vocation Actuelle de la Sociologie*, s. 425.

ve her an değişebilirliğini; diğer yandan sağlam olmayan bu dengenin sürdürmeye çalıştığı düzeni ve süreklilik halinde bulunan yıkılma-yeniden kurulma dinamiğini görmenin önünde engel teşkil eder. Kısacası bu bakış açıları toplumsal yapıyı diyalektik süreç içinde açıklamayı ve anlamayı imkânsızlaştırır. Gurvitch'te toplumsal yapı toplam toplumsal olguların somut olarak gözlemlenebileceği dolayısıyla toplumsal gerçekliğin görülebileceği, ampirik bulguların elde edilebileceği, bütünün bilgisini ortaya koyabilecek, nihayetinde de toplumların tipolojisini yapmayı kolaylaştıracak bir anahtardır.

3.8. Gurvitch'in Eleştirisi: Ömer Bozkurt

Çalışmalarında Gurvitch'ten oldukça etkilenen Bozkurt'un⁵¹⁰ bu etkilenmesinin körü körüne bir bağlılık olmadığı görülmektedir. Bir yandan Gurvitch'in sağlayabileceği katkıyı ortaya koyarken diğer yandan kuramının eksikliklerini ya da zayıf yanlarını aşmaya çalışmaktadır. Bozkurt, Gurvitch'i eleştirirken “hiyerarşiler dengesi olarak yapı kavramı bir anlam kazanmakla beraber, yapı ve grup birbirine karışmaktadır” diye yazar ve sorar “gizli dahi olsa, herhangi bir biçimde bir hiyerarşiye, bir dengeye sahip olmayan bir grup eğer bir istatistik kategori değilse mevcut olabilir mi?”⁵¹¹ Dolayısıyla Bozkurt'un ilk eleştirisi toplumsal gruplaşma ile toplumsal yapı arasındaki ayrıma yöneliktir. Hiyerarşik bir dengesi olmaksızın ya da başka bir deyişle yapılaşmadan grup haline gelmek mümkün görünmemektedir. Buna ek olarak, Gurvitch'in toplumsal yapıyı toplam toplumsal olgunun bir görünüşü

⁵¹⁰Gurvitch, yabancı ve yerli yazında daha çok Hukuk Sosyolojisi alanındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır (daha ayrıntılı bilgi için bkz. 360 nolu dipnot). Bizim Derinlemesine Sosyoloji, Bozkurt'un ise Ayrımsal Sosyoloji demeyi tercih ettiği (bunun sebebi ile ilgili olarak bkz. 314 nolu dipnot) alandaki çalışmaları ise biraz daha geri planda kalmıştır. Bu başlıkta Bozkurt'un görüşlerine yer verilmesinin nedeni, diğer çalışmaların daha çok Gurvitch'i anlama çabası içinde ya da Gurvitch'i yanıtlama noktasında iken Bozkurt'un dengeli bir eleştiri getirmesinden kaynaklanmaktadır.

⁵¹¹Bozkurt, *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*, s. 82.

olarak gördüğünü belirterek “yapının gerçeğin bir özelliği olmaya indirgendiğini”⁵¹² düşünmektedir.

Bir diğer eleştiri noktası, Gurvitch’in yapı anlayışının diyakronik mi (artzamanlı) senkronik mi (eşzamanlı) olduğunun açıklığa kavuşmamış olmasından kaynaklanmaktadır. “Yapının synchronique ya da diachronique olarak belirlenebilmesi, Gurvitch’in tanımında sözü geçen çabanın hangi düzeyde gerçekleştiğinin bilinmesine bağlıdır.”⁵¹³ Fakat Ayrımsal Sosyoloji’nin farklılıklar üzerine kurulması, diyalektik hiper-amprizm ile hareket halindeki toplumlarda tipleştirme yapma çabası, hiyerarşiler dengesinin çürük yapısının her an değişebilir oluşu sonucunda ortaya çıkan dinamik yapısı, Gurvitch’in sosyolojinin tarihle işbirliği yapması gerektiğini her fırsatta yinelemesi gibi sebeplerle senkronik olarak yorumlamak da mümkün değildir.⁵¹⁴

Toplumsal yapıların diyakronik incelemenin konusu olması da başka bir soruna işaret etmektedir. Toplumsallık görünümlerini yapılaşmış ya da yapılaşmamış olarak ikiye ayırmak senkronik bir inceleme gerektirmektedir. Bu ayırım aynı zamanda makrososyolojik-mikrososyolojik inceleme gereğini de doğurmaktadır. Dolayısıyla yapılaşmamış olanlar diyakronik, yapılaşmış olanlar da (yapı daima hareket halinde ve değişebilen nitelik taşıdığından) senkronik olarak incelenmek durumunda olacaktır. Sonuç olarak bu durum da sınıflandırma yapmayı zorlaştıracaktır. Gurvitch’in bu noktalara bir açıklık getirmediğini belirten Bozkurt, yapının tek bir tanımının yapılmasıyla bu zorlukların aşılamayacağını belirtmektedir. “Toplumsal yapı kavramı ancak makrososyolojik ölçekte ve sadece topyekûn toplumlar için

⁵¹² A.k., s. 84.

⁵¹³ A.k., s.86.

⁵¹⁴ A.k., s. 87-88.

kullanılmalıdır. Ayrıca toplumsal yapı kavramı bunların hem synchronique hem de diachronique görünüşlerini hesaba katmalıdır.”⁵¹⁵

Gurvitch’in determinizm anlayışı Marx ile ayrıldığı esas noktayı teşkil etmektedir. Sürekli olarak yıkılan ve yeniden kurulan yapı, bu dinamizmi ile ancak göreliliği bir determinizme izin verebilir. Gurvitch’in önyargılara, tahminlere, kesinliğe, dogmatizme karşı olduğuna daha önceki bölümde değinilmişti. Buradan hareketle determinizm ve zorunluluğun arka planda kaldığını; görelilik ve determinizmin çeşitliliğinin ya da çokluğunun öne çıktığını, söyleyebiliriz. Bozkurt, Gurvitch’in Marx’ın (iktisadi temel bağlamında) ve Durkheim’in (toplumsal olgular bağlamında) üstün etken (*facteur*) kuramını tam olarak aşamadıklarını düşündüğünü ve bunun sebebi olarak da determinizmlerini gördüğünü belirtmektedir. “Hem Durkheim’in hem de Marx’ın önde gelen etken teorisini kesinlikle ortadan kaldırmalarına engel olan her ikisinde de kendi kendisiyle uyarlı ve yeterince derinleştirilmiş bir göreliliğin olmayışıdır.”⁵¹⁶

Toplumsal yapının değişmesine yol açan değişiklikler ve dinamiklerin, kısmen de olsa, yapının dışına taşması da başka bir sorun alanıdır. Ayrımsal Sosyoloji’nin amaçlarından birinin iç dinamiklerin belirlenmesi olduğuna dikkat çeken Bozkurt, bunun sınıflandırma yapma önündeki bir engel olduğunu belirtmektedir. Bu iç dinamikler çeşitli hiyerarşilerin belirlenmesiyle anlaşılmalı çalışılır. Bozkurt, Gurvitch’in bu hiyerarşileri şöyle sıraladığını söyler; gruplaşmaların hiyerarşisi, toplumsal bağlaşımların terkihi, derinlemesine katların önem sırası, birikim ve işbölümü biçimlerinin ölçeği, toplumsal kuralların hiyerarşisi, topyekûn yapıyı sağlamlaştıran uygarlık eserleri dengesi, zamanlar ölçeği, topyekûn sosyolojik

⁵¹⁵A.k., s. 92.

⁵¹⁶A.k., s., 89.

determinizm.⁵¹⁷ Bu bir determinizmler hiyerarşisidir ve farklı toplum tiplerinde aynı değildir; değişiklik gösterir. Bunlar sınırları kesin olmayan bir görünüm arz ederler ve bu da determinizmleri sıralamayı, çokluğu ve zorunsuzluğu nedeniyle güçleştirir.⁵¹⁸ Sonuç olarak bu güçlükler, sınıflandırma yapmayı ve aynı düzeyde kalıp karşılaştırmalı araştırmalar yapılmasını zora sokar, diyebiliriz.

Gurvitch'in toplumsal yapı kuramının bu haliyle uygulanabilirliğini pek mümkün görmeyen Bozkurt, bunu şöyle açıklamaktadır:⁵¹⁹

“Çünkü uygulamaya geçildiğinde ortaya konulacak görüntü, bütün bu ‘bilgilere’ rağmen izah edici bir sıra ipucu vermeyecektir ve bir toplum tipinden başka bir toplum tipine geçiş gene tikel nedensellik (*causalité singulière*) ile açıklanmak zorunda kalacaktır. Gurvitch için yapı, bir parçası bir görünüşü bir kesimi olduğu toplam toplumsal olayı bütünüyle kavrayamaz denilebilir ve değişimin dinamikleri bu ikincisinde aranabilir. Ama bu alanda da yazar pek fazla bir aydınlık getirmeden geçmektedir.”

Biz, Bozkurt'un eleştirilerinden bazılarını katılmakla birlikte, bazılarını da haksız buluyoruz. İlk olarak toplumsal yapının hem diyakronik hem de senkronik araştırmalara konu olması çok yönlü araştırmaları olanaklı kılacaktır. Sadece senkronik araştırmalara yoğunlaşmak, ister istemez, tarihsel boyutu dışarıda bırakacaktır. Sadece diyakronik araştırma yapmak da sınıflandırma ve karşılaştırma yapmayı imkânsız hale getirecektir. Dolayısıyla incelenen duruma uygun olarak, bazen birinin bazen diğerinin hatta mümkünse ikisinin birlikte yapılması çelişki değil zenginlik sağlayacaktır.

İkinci olarak toplumsal yapıyı “toplam toplumsal olgunun bir görünümü” olarak almak kısıtlayıcı değil tam aksine daha geniş açılar sağlayan bir bakış açısı sunacaktır. Bu, toplumsal yapıyı iktisadi yapı, kültür yapısı, dil yapısı gibi kavramlara indirgeyen görüşlerden daha bütünsel bir çerçevedir. Toplumsal yapıyı toplam toplumsal olgunun bir görünümü olarak ele almak, bunun yanı sıra hem

⁵¹⁷ A.k., s. 95.

⁵¹⁸ A.k., s. 96.

⁵¹⁹ A.k., s. 100-101.

derinlemesine katlar hem de hiyerarşiler dengesi içinde bir yere oturtmaya çalışmak; Lévi-Strauss'un önerdiği gibi modelleme yapmaktan daha zor ve karmaşık olsa da somutu görmek açısından daha yararlı olacaktır.

Kuramın uygulanabilirliği konusundaki eleştiriye ise ölçeklerin muğlak olması ve Gurvitch'in yol gösterici pratik çalışmalar yapmaması noktasında katılıyoruz. Fakat bunların uygulanamaz olduğu sonucuna da götürmediği kanaatindeyiz. Gurvitch, toplumsalın araştırılması için bir kuram ortaya koymuştur. Kuram ve pratik birlikteliğini savunan ve her şeyi bu birliktelik üstüne kuran yazarın, kuramını pratiğe dökmemesi elbette ki bir eksikliktir; ama bunu yapmasının mecburiyet olduğu da iddia edilemez. Böyle bir iddia sosyal bilim alanında çalışan pek çok düşünürün eleştirilmesi gereğini beraberinde getirir. Örneğin Parsons da bütün toplumu açıklama amacı olan, büyük boy kuramlara dâhil edilen, uygulanması en az Gurvitch'inki kadar zor ve karışık bir kuram ortaya koymuştur; fakat Parsons'ın da tüm toplumu içeren bir uygulaması yoktur.

Ölçeklenme konusundaki sorun ise daha kolay bertaraf edilebilir. Gurvitch, sıklıkla katılığa ve kesinliğe karşı olduğunu belirtmiştir. Bu derinlemesine katlar, hiyerarşiler dengesi ve topyekûn toplumların sınıflandırılması için de geçerlidir. Bunların sıralanması, içerikleri ve kapsam alanları yapılan ampirik çalışmalarla gelişip değişecek, en uygun olan tiplleştirme oluşturulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla toplumsal gerçekliğin her düzeyi kendi yapılarının özgül koşulları içinde değerlendirilecektir. Amaç her toplumun kendi değerlendirilmesinin yapılabileceği uygun koşulları tespit etmek, toplum tiplerine göre bir sınıflandırma yapmaktır; katı ve kesin bir modelle toplum tiplerini açıklamak değil. Derinlemesine katların

değişebilir olması (hem sıralama hem de içerik olarak), hiyerarşiler dengesinin çürük duruşu ve görelî determinizmi bu soruna cevap niteliğindedir.

Sonuç olarak Bozkurt, Gurvitch'in kuramının yol göstericiliğini teslim eder; ama yetersiz görür. Eleştirdiği noktalar için çözüm önerileri sunar ve Gurvitch'e dayanan bir toplumsal yapı modeli kurar.⁵²⁰ O da modelini uygulamaya dökmez dolayısıyla Gurvitch'i eleştirdiği noktaları çözüme kavuşturup kavuşturmadığını göremeyiz; ama bu eleştirilerin bir kısmına hak verdiğimizizi belirtmeliyiz.⁵²¹

“Ayrımsal sosyolojinin temel çokçu anlayışı ve göreciliği de kısmen sınırlanmalıdır. Çünkü bu durum bir dizi zorluk çıkarmaktadır ortaya. İlkece çokçuluk ve görecilik dizgenin kuruluşunda gereklidir, ancak Gurvitch bunu sınırına kadar sürmekte ve bu durum adeta bir belirsizliğe varmaktadır. Çokçuluğun toplumun ‘bütünlüğü’ konusunda şüpheler yaratmaması lazımdır.”

Bu bir sorundur; ama aşılamaz değildir. Gurvitch toplumun bütünlüğünü toplam toplumsal olguyla, Bozkurt ise insanın yaratıcı eylemi ile açıklama eğilimindedir. Yönetim Sosyolojisi ise bunu yönetsel yapı ile aşabilir. Yönetsel, yönetimle ilgili olan anlamına gelen bir sıfattır. Dolayısıyla devlet-özel ayrımı yapmadan, hem yönetsel kuruluşları hem yönetsel faaliyeti hem de yönetim sistemini kapsayacak şekilde kullanmak mümkündür.

3.9. Toplumsal Yapı Üzerine

Yönetsel yapıya geçmeden önce yapı ve toplumsal yapıdan ne anladığımızı açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Görüldüğü gibi yapıya ve dolayısıyla toplumsal yapıya dair burada bahsedilen ya da bahsedilmeyen pek çok farklı görüş ve pek çok farklı tanım bulunmaktadır. Kullanım amacına, yaklaşım farklılıklarına, içinden konuşulan bilim dalı ya da disipline göre tanımlar değişebilmektedir. Buna rağmen bazı benzerliklerden de söz etmek mümkündür.

⁵²⁰Bu model için bkz. A.k., s. 113-122.

⁵²¹A.k., s. 117.

Bu farklılık ve benzerlikler çerçevesinde yapı; her parçanın bir görev üstlendiği ve bu parçaların etkileşim içinde olduğu, bu parçalardan birine ya da birkaçına indirgenemeyen ve onların toplamından farklı bir nitelik gösteren, belli bir sistematığe göre davranan, sürekli hareket halinde olmasından dolayı her an tehlikede olan bir dengeye sahip, kendisi dışındaki yapılarla ilişki içinde bulunan ve onlarla birlikte daha büyük bir bütünü meydana getiren (sosyoloji için toplumsal yapı, siyaset bilimi için siyasal rejim gibi) bir mekanizmadır.

Yapıyı zaman ve mekânın dışında değerlendirip, genel-geçer bir kavram ve felsefi bir duruş olarak gören bakış açıları, belki de doğru saptanan gerçeklerin yanlış değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Yapılması gereken, zaman ve mekân bağlamından koparmadan yapıyı bir inceleme aracı olarak kullanmak; toplumsal açıklamada somut veri sağlamaya yardımcı olacak bir kavram olarak ele almaktır. Bu, toplumsal yapının yönetimi; yönetimin de toplumsal yapıyı nasıl ve ne yönde etkilediğinin, dönüştürdüğünün ve belirlediğinin anlaşılmasında hayati bir rol oynayacaktır.

“Şimdiki bütün ilişkilerimiz ya da şimdiki toplumsal yapımız daha önceki ilişkilerin ya da toplumsal yapıların gerekli bir sonucudur. Tarihsel şekiller, tarihsel dereceler ya da geçmiş yaşama tarzları donmuş kalıplar, hareketsiz tarzlar değildir. Yani bir toplum, her zaman aynı yapı içinde, aynı biçimde düzenlenmemiştir. Toplumlarda her zaman ilerleme olmamıştır, ama her zaman hareket ve değişiklik olmuştur.”⁵²²

Toplumsal yapılar içinde oluştukları toplumun dinamiklerine ve tarihsel gelişimlerine bağlı olduklarına göre, o toplumdan etkilendikleri ölçüde toplumu dönüştürme gücüne de sahiptirler, diyebiliriz. Bu, diyalektik bir süreçtir. Evrensel olma iddiası, ne tür bir sosyoloji yapılırsa yapılsın, bir soyutlama düzeyine çıkılmasını gerektirir. Fakat yapılan soyutlama ile somut durumları açıklayamamak, kuramsal olarak olmasa da, pratik anlamda bir eksiklik ya da kurama duyulan güveni

⁵²²Ergun, *a.g.e.*, s. 21.

azaltıcı bir durum yaratacaktır. Diyalektik süreç içinde hem özne hem nesne konumunda olan toplumsal yapı, somutu görebilmek ve toplumların kendine özgü durumlarına açıklama getirebilmek adına iyi bir araç konumundadır.

Bunlara dayanarak toplumsal yapıyı şöyle tanımlayabiliriz; iktisadi, siyasi, yönetsel, hukuki, ideolojik, kültürel yapıyla birlikte toplumun genel görünümünü ya da toplumsal gerçekliği ortaya koyan, toplumun hareketliliğini görebilmeyi sağlayan, topluma dair somut bilgi üretebilmeyi olanaklı kılan, zaman ve mekân göz ardı edilmeden tarihsel bir bakış açısının çatısı altında hem diyakronik hem de senkronik araştırmaların konusu olan, her topyekûn toplum tipinde ayrı ayrı aranması gereken, kendini oluşturan parçalardan ya da yapılardan daha fazlasını anlatan ve aynı zamanda bu parçalar ya da yapılar arasındaki sürekli çatışmanın gözlemlenebileceği; sonuç olarak adına toplum, toplumsal olgu ya da toplam toplumsal olgudan hangisini demeyi seçersek seçelim onun arkasında yatan gerçekliği bulmamıza yardımcı olan bir bütündür.

Burada yapı ve toplumsal yapı için yapılan tanımlar özgün değildir; nihayetinde amaç ne yapı ne de toplumsal yapı kuramı ortaya koymaktır.⁵²³ Amaç toplumsal yapı için kullanılabilecek kuramların kaynağının çokluğunu⁵²⁴ ve soyuttan somuta gidebilmenin kolaylığının gösterilebilmektir. Bunun yanı sıra yönetimin anlaşılabilmesi için büyük resmin sığabileceği bir çerçeve olduğu düşüncesi ve sonuç olarak yönetimin toplumsalın vazgeçilmez bir unsuru olması yönündeki düşüncemiz doğrultusunda sosyolojik olarak incelenmesinin gerekliliğini ortaya koyabilmek ve

⁵²³Bu nedenle yapı özne-nesne, eyleyen-eylem, süreklilik-kesiklik, birey-toplum gibi ikilikler üzerinden ya da kuramlar bazında ele alınmamıştır. Böyle bir çalışma için bkz. Giddens, *Toplumsal Kuruluşu*.

⁵²⁴Toplumsal yapıyı çözümleyebilmek adına tercih edilebilecek pek çok kuram, yaklaşım ya da kişi bulunmaktadır. Marksist kuram, evrimci yaklaşım ya da Lévi-Strauss'un düşüncesinden hangisine göre çalışılacağı araştırmacının tercihidir. Biz ise önerdiğimiz yöntem olan diyalektik hiper-ampirizm ile bir bütünlük sağladığı için Gurvitch'in toplumsal yapı kuramına yakınız.

Yönetim Sosyolojisi'nin sosyal bilim içinde disiplin olarak bir yere oturtulması çabasıdır. Bu çabanın en önemli araçlarından biri yönetimin toplumsala, toplumsalın da yönetime yansıma düzeyinin belirlenmesini sağlayabilecek olan yönetsel yapıdır.

3.10. Yönetsel Yapı Kavramı

Gözübüyük, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı* adlı kitabının başında yönetimin “hem bir faaliyeti, hem de bu faaliyeti yerine getiren kuruluşları anlatmak için”⁵²⁵ kullanıldığını belirtir. Dolayısıyla yönetim maddi (faaliyet) ve yapısal (teşkilat) anlamlarda, bazen de ikisini de kapsayacak anlamda kullanılır. “Yapısal anlamda yönetim, en yalın biçimi ile ‘Yasama ve Yargı dışındaki tüm devlet kuruluşlarıdır’ şeklinde tanımlanmaktadır.”⁵²⁶ Başka bir ifadeyle yürütme ve yürütmeyi gerçekleştiren kuruluşların tümüdür, diyebiliriz. Maddi anlamda yönetim ise “yasama gibi yönetsel faaliyetler, yasama ve yürütmenin saptadığı yönde, hukuk sınırları içinde toplumun yaşamını sürdürmesi için yürütülen kamusal etkinliklerdir.”⁵²⁷ Başka bir ifadeyle devletin yerine getirdiği tüm faaliyetlerdir, kamu hizmetleridir, diyebiliriz.

Bu ayrım yapısal anlamda yönetimin konusunu yürütme; maddi anlamda yönetimin konusunu ise yasama, yürütme ve yargı olarak belirler. Burada tanım açısından bir sorun olmamakla birlikte aynı sayfadaki “Yönetimin Genel Yapısı” başlığı altındaki şu açıklama dikkat çekicidir.⁵²⁸

“Bilindiği gibi, yönetim birtakım kuruluş ve faaliyetlerden oluşur. Bunlara ‘yönetsel kuruluşlar’ ve ‘yönetsel faaliyetler’ denilmektedir. Yönetimin genel yapısı hakkında bir fikir edinebilmek için yalnız yönetsel kuruluş ve faaliyetleri gözden geçirmek yetmez. Ayrıca, mevcut ‘yönetim sistemi’ne de bakmak gerekir. Bir ülkede uygulanan yönetim sistemi, o ülkedeki yönetsel kuruluş ve faaliyetleri etkiler.”

⁵²⁵Şeref Gözübüyük, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 1.

⁵²⁶A.k., s. 2.

⁵²⁷A.k., s. 2.

⁵²⁸A.k., s. 2.

Bu açıklama yönetsel yapıyı, yürütme ve yürütmeyi yerine getiren kuruluşlar olarak tanımlayan satırlardan sonra yönetimin genel yapısını, yönetsel kuruluşlar ve yönetsel faaliyetin yanı sıra yönetim sistemini de katarak yeniden tanımlamaktadır. Dolayısıyla yönetimin genel yapısı, bu üçünü kapsayan ve hatta üçünün toplamından daha farklı bir anlam ifade eden bütünsel bir görünüm kazanır. Sonuç olarak yönetsel yapı ile yönetimin genel yapısı farklı şeylerdir. Yönetsel yapı, yönetimin genel yapısının bir unsurudur. Gözübüyük, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Yönetsel Yapısı” adlı şemada bu başlığı “Genel Yönetim Kuruluşları” ve “Yerinden Yönetim Kuruluşları” olarak ikiye ayırmış; bu iki başlığın altına da yönetsel kuruluşları yerleştirmiştir.⁵²⁹ Bu, genel olarak İdare Hukuku’nun konuya bakışını yansıtan bir anlayıştır.⁵³⁰

Yönetsel yapıyla ilgili çalışan bir diğer isim Güler ise yapıya daha geniş bir çerçeveden bakmaktadır. Yönetim Bilimi’nin konusunu “*toplumun/kamunun iktisadi ve toplumsal örgütlenme tarzının temel özellikleri ile yasalarını ortaya çıkarmaktır*”⁵³¹ şeklinde tanımlayarak hem Yönetim Bilimi alanının devletten daha fazlasını ifade ettiğine vurgu yapmış hem de aşağıdaki satırlardan anlaşılaacağı üzere kapsamı genişletmek istemiştir.

“Devlet örgütlenmesinin genel (merkezi, mülki, mahalli), askeri, adli, akademik tüm temel egemenlik alanları; günümüzde, dernek vakıf, oda, birlik, sendika biçimlerine bürünen örgütlenmeler; bu yapılar ve karar süreçleri içinde hareket eden siyasal-iktisadi toplumsal güçler çözümleme kapsamı içinde yer bulmalıdırlar.”⁵³²

Yönetimin genel yapısını görebilmek için tüm bu bileşenlerin göz önüne alınması gerekmektedir. Bunlar bir yandan yönetsel yapıyı meydana getirirken diğer yandan toplumsal yapıyı etkileme, değiştirme, belirleme gücü olan unsurlardır. Sadece genel

⁵²⁹ A.k., s. 106. Şema Ek-3’te sunulmuştur.

⁵³⁰ Benzer fikirde olan bir diğer isim için bkz. Kemal Gözler, *İdare Hukuku Dersleri*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2008, s. 9-24.

⁵³¹ Birgül Ayman Güler, *Türkiye’nin Yönetimi-Yapı*, s. 75 (italikler yazara aittir).

⁵³² A.k., s. 76.

idareyi almak, kuruluşlar bazında hiyerarşik yerlerine göre sıralamak ve yönetsel yapıyı burada aramak hatalı sonuçlara götürecektir. Yönetim ona etki eden bütün unsurların toplamıdır, ne siyasetten ne iktisattan ne de toplumdan soyutlanabilir.

Bu noktada bunun yönetsel yapıyı değil yönetim ilişkilerinin yapısını açıklayan bir bakış açısı olduğu yönünde bir itiraz gelebilir. Yönetim ilişkilerini görmek ve bu ilişkilerin yapısını anlamak için üç yol mevcuttur. İlki tek bir yerde bunu aramak ve orada gerçekleşen ilişkilerden genellemelere varmaktır; merkezi yönetimin ya da Devlet Personel Başkanlığı'nın kendi iç dinamikleri çerçevesinde değerlendirilip, bu birimlerin kendi içyapılarını ortaya koymak örnek olarak verilebilir. İkinci olarak ise iki ya da daha fazla yönetim düzeyi (merkezi yönetim-yerel yönetim vb.), kurum/kuruluş (Cumhurbaşkanlığı-Başbakanlık vb.), organ (yasama-yürütme-yargı vb.), olgu (yönetim-siyaset vb.) ya da birim (Hazine Müsteşarlığı-BDDK vb.) arasındaki ilişkilere odaklanılabilir. Üçüncü ve en kapsayıcı olan ise yönetim-siyaset, yönetim-toplum, yönetim-iktisat, yönetim-kültür ya da yönetim-siyaset-toplum gibi düzeyler arasındaki ilişkiler üzerinden çalışmaktır. Fakat bunların her biri tek boyutu görmeye olanak verir. Dolayısıyla yönetsel yapının, yönetim ilişkilerinin yapısını da kapsadığını söyleyebiliriz.

Güler Kamu Yönetimi'nin yapısını, iskeletini genel yönetimin oluşturduğu; askeri, akademik ve adli yönetimlerin de bu iskelete bağlanarak anlam kazandığı ve sonuç olarak birlikte oluşturdukları bütün olarak tanımlar.⁵³³ Gözübüyük ile Güler arasındaki fark ilkinin İdare Hukuku, ikinci ismin ise Kamu Yönetimi alanı içinden değerlendirme yapmalarından kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak Güler, yönetsel yapıyı iktisadi ve toplumsal yapının bir unsuru olarak görüp, bunlardan bağımsız

⁵³³ A.k., s. 84.

olarak ele alınamayacağını düşünmektedir. Burada bizim açımızdan eksik olan, Güler'in bakış açısında özel alanın yokluğudur. Tanım Kamu Yönetimi açısından eksik değildir; ama Yönetim Sosyolojisi için bir yönetsel yapı tanımı yapılacaksa bu hem devlet alanını hem de özel alanı kapsamalıdır. Böylece alanlardan birinde çalışıldığında ya da iki alan için karşılaştırmalı çalışmalar yapıldığında aynı araçlarla aynı düzeyde kalınması mümkün olabilecektir.

Bu nedenle yönetimi bir bütün olarak gören, Yönetim Bilimi'nde evrensel bilgi üretmenin mümkün olduğuna inanan ve devlet-özel ayırımına gitmeyen Fişek'in görüşleri bir kez daha önem kazanmaktadır. Fişek'in Yönetim Bilimi için önerdiği yöntem Sistem Yaklaşımı, bu yöntem ile elde edilen verilerin çözümlenebilmesi için uygun gördüğü yol da sibernetiktir.⁵³⁴ İlk bölümde bahsedildiği üzere Yönetim Bilimi, Sistem Yaklaşımı'ndan oldukça etkilenmiş ve bu yaklaşımı kullanmış bir disiplindir. Kuramsal açıdan toplumsal yapı kuramları, Gestalt Yaklaşımı⁵³⁵ ve Sistem Yaklaşımı birbirlerine yakın anlayışlara sahiptir, diyebiliriz. Üçü de parçalardan oluşan bir bütüne ve bu bütünün parçaların toplamından daha çok şey ifade eden bir anlama sahip olduğunu düşünür. Dolayısıyla bu bütün parçalarına ya da unsurlarına indirgenemez; ama onlar olmadan da anlaşılamaz. Fişek, Sistem

⁵³⁴Fişek, *a.g.e.*, s. 39-44.

⁵³⁵Gestalt yaklaşımı, Gestalt Psikolojisi'nin ortaya koyduğu yaklaşımın diğer sosyal bilim dallarınca kullanılmasını ifade etmektedir. Gestalt Psikolojisi, John B. Watson'ın psikolojideki davranışçılık yaklaşımına tepki olarak Almanya'da 1900'lerin başında Max Wertheimer'in çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Almanya'dan ABD'ye göç eden psikologlar Kurt Koffka ve Wolfgang Köhler tarafından da geliştirilmiştir. Daha sonra Wertheimer de ABD'ye göç etmiştir. Böylece akım, hem Avrupa'da hem de ABD'de etkili olmuştur ve özellikle algı üzerinde yoğunlaşmıştır. "Gestalt psikologları, algısal deneyimlerimizin uyarının oluşturduğu *örüntülere* ve deneyimlerin *organizasyonuna* bağlı olduğuna karar vermişlerdir. Ne gördüğümüz, zemine ve bütünün diğer parçalarına bağlıdır. Bütün, kendisini oluşturan parçaların toplamından farklıdır; bütün, birbiriyle ilişki içindeki parçalardan oluşur." Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson ve Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş II*, çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995, s. 789. Gestalt Psikolojisi'nin algı organizasyonları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson ve Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş I*, çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995, s. 192-204. Holistik yaklaşımlar arasında sayılan bu bakış açısı, pek çok kişiyi etkilemiştir; Gurvitch de etkilenen isimler arasındadır.

Yaklaşımı için bu durumu “bireysel bileştiriciler nasıl ana sistemden soyutlanarak açıklanamazlarsa, aynı şekilde, sistemlerde bileştirici öğelerinin karşılıklı ilişkileri tam anlaşılmadan kuramsal soyutlamalara konu olamazlar”⁵³⁶ şeklinde açıklamaktadır. Birbirlerine benzemekle birlikte toplumsal yapı kuramları ile Sistem Yaklaşımı arasındaki farklardan biri bütünü adlandırışlarıdır. Toplumsal yapı kuramları bütünü toplum olarak görürler. Sistem Yaklaşımı için ise ele alınan sistem neyse bütün odur; bu bütün dünya, toplum, yönetim, bir devlet kurumu ya da özel sektördeki bir örgüt olabilir.⁵³⁷ Elbette ki alt-sistemler birleşerek üst-sistemleri oluşturabilirler ve böylece bütünden parçaya ya da parçadan bütüne gitmek mümkün olabilir. Kısacası Fişek’in Yönetim Bilimi’ne evrensel bakışı ve Sistem Yaklaşımı’na yakınlığı,⁵³⁸ yönetimi ve dolayısıyla yönetsel yapıyı daha bütünsel olarak değerlendirebilmesinin sebeplerindendir.

Fişek’e göre “yönetsel yapı ve süreçlerin işleyiş yasalarını araştıran çağdaş yönetim bilimi”⁵³⁹ işbölümü-otorite-hiyerarşi bağlamında devlet yönetimine bürokrasi; işletme yönetimine ise dev şirket şeklinde yansımaktadır.⁵⁴⁰ Bu örgütlenmelerin anlaşılabilmesi için gereken evrensel öğeler ya da araçlar, başka bir deyişle süreçler ise planlama, örgütlenme, personel alma, yönlendirme, eşgüdüm ve denetimden oluşan Türkçe kısaltılışıyla PÖPAYED ilkelerinde aranmalıdır.⁵⁴¹

⁵³⁶Fişek, *a.g.e.*, s. 40.

⁵³⁷Biz bu nedenle Yönetim Sosyolojisi için ideal yöntemin Sistem Yaklaşımı olmadığını düşünmekteyiz. Bütünün değişebilir olmasının, toplumu merkeze alarak yönetimi anlamaya ve açıklamaya çalışan bir disiplin için uygun olmadığı kanaatindeyiz.

⁵³⁸Belirtmek gerekir ki Fişek bir sistem kuramcısı değildir; bahsedilen durum Fişek’in *Yönetim* kitabına özgüdür. Eserin kaleme alındığı yıllarda Sistem Yaklaşımı alan yazında ve diğer sosyal bilim dallarında oldukça popüler olmuş ve yüksek beklentiler yaratmıştır. Fişek’in de Sistem Yaklaşımı’ndan ve sibernetik çalışmalarından umutlu olduğunu; ama sonraki çalışmalarında üzerinde pek de durmadığını söyleyebiliriz. (Bu kitabın ilk baskısı 1975 yılında yapılmıştır. Bkz. Kurthan Fişek, *Yönetim*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1975.)

⁵³⁹Fişek, *a.g.e.*, s. 44.

⁵⁴⁰A.k., s.101.

⁵⁴¹A.k., s. 261.

Yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere Fişek Yönetim Bilimi'ni yapı ve işleyiş olarak ikiye ayırmaktadır ve bizim için tek sorun teşkil eden şey de bu ayrımdır. Yapı ve işlev birbirlerini etkileme ve dönüştürme gücüne sahip iki alandır; fakat işleyiş, yapının ortaya koyduğu göreceli düzen içinde varlığını sürdürür. Dolayısıyla yapının altında demek doğru olmasa da içinde konumlandırmak gerekmektedir.

Sonuç olarak Yönetim Sosyolojisi toplumsal yapı ve yönetsel yapı arasındaki ilişkiye odaklanmalı ve bu ikisi arasındaki etkileşimi ortaya koymalıdır, diyebiliriz. Bu doğrultuda yönetsel yapı iktisadi, siyasi, hukuki, ideolojik ve kültürel yapıyla birlikte toplumsal yapıyı oluşturan; bunları etkileyen ve bunlardan etkilenen; yönetimi bir bütün olarak gören dolayısıyla hem devlet alanını hem özel alanı açıklama ve anlama kabiliyetine sahip; kuruluşu, faaliyeti, sistemi, ilişkileri, işleyişi birlikte kapsayan ve nihayetinde toplumsal yapıyı ortaya koymak için gereken unsurlardan biridir.

4. KAVRAMLAR VE YÖNTEM ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME

Toplumsal yapı anlatılırken genel olarak iki boyutundan bahsedilir; morfolojik yani görünenler ya da kurumsallaşmış boyut ve kültürel öğeler yani toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıkan pratikler. Bu iki boyutta da bazı kurallara riayet edilir; ama bunların hiçbiri olmazsa olmaz, değiştirilemez, yeri sarsılamaz değildir. Yine de ilki, ikinciye göre daha sağlamdır ya da yerleşiktir. Bu iki boyut da bir sisteme göre hareket eder. Yapısalcı düşüncelerle Sistem Yaklaşımı'nın farklılaştığı yer burasıdır, diyebiliriz. Yapısalcı düşüncelerde sistemler yapının alt-unsurlarıdır, kendi başına bütün oluşturabilen gerçeklikler değil.

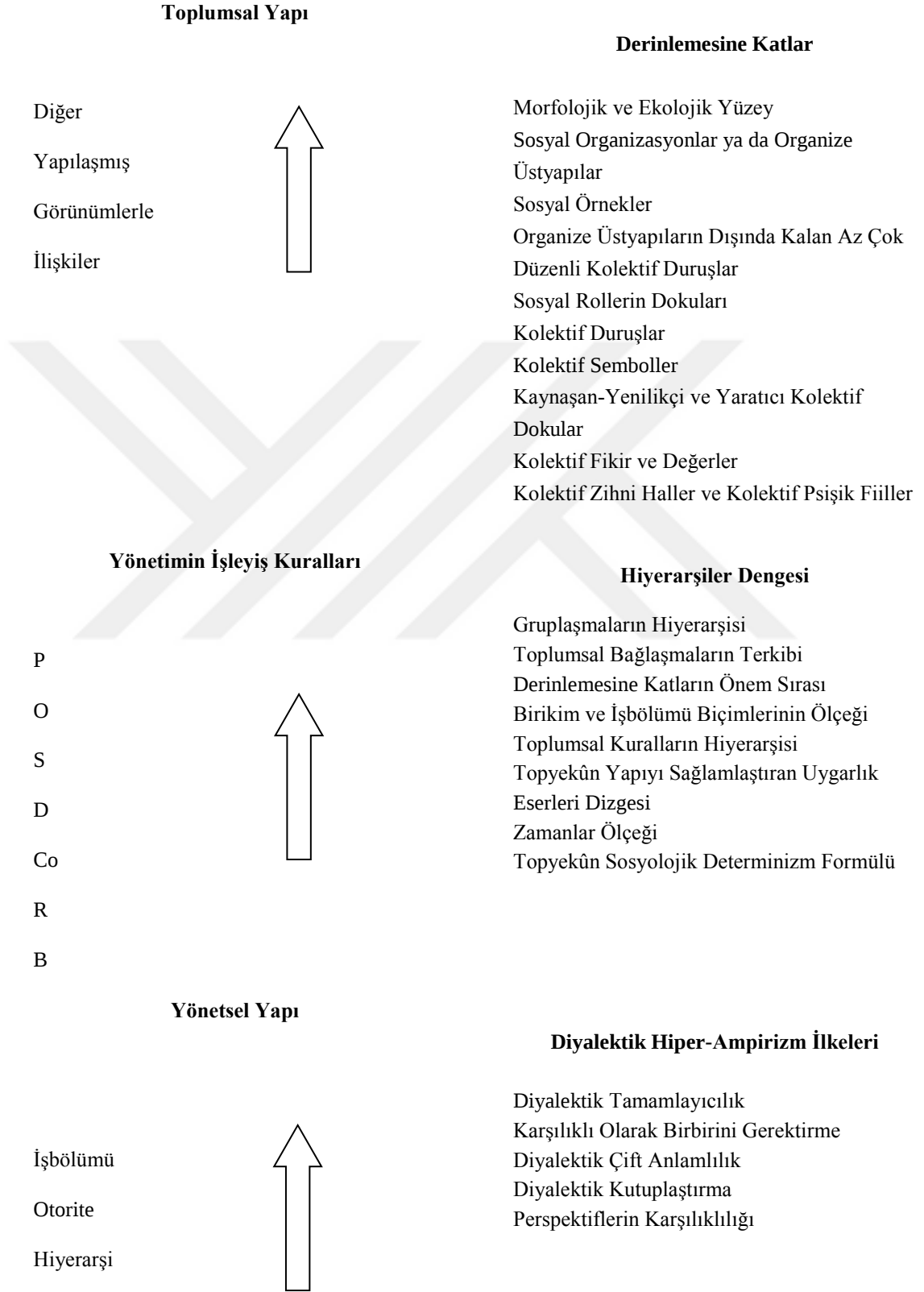
Belli bir sisteme göre hareket etmek, hem toplumsal yapının hem de yönetsel yapının kendini yeniden üretebilmesinin aracıdır. Yönetim açısından işbölümü, otorite ve hiyerarşinin önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bir kamu kuruluşu, özel bir şirket ya da sendika, vakıf, dernek, birlik türü bir örgütlenmede yönetsel yapının her görünümü bu üç ilke çerçevesinde kendi varlığını sürdürür ve kendini yeniden üretir. Dolayısıyla herhangi bir yönetsel birimin genel yapısı yine bu üç ilke bağlamında ortaya konabilir. “Yönetim biliminin günümüzdeki gelişkinlik düzeyi ve niteliğinden giderek *daha tam kavranamadığını* söyleyebileceğimiz temel yönetsel gerçek (aynı zamanda yönetimin öz ve işleyişinin anlaşılmasının çıkış-noktası), yönetimin üç temel ögesi olan *işbölümü, otorite ve hiyerarşinin, toplumsal doku içinde, kopmaz nedensellik bağlarıyla birbirlerine bağlandıklarıdır.*”⁵⁴² Dolayısıyla Yönetim Sosyolojisi'nin görevlerinden ilki, yönetimi toplumsalın içinde konumlandırmaktır. Bu yönetsel değişimin kaynaklarını da gösterebilecek

⁵⁴²Fişek, *a.g.e.*, s. 101 (İtalikler yazara aittir). Bu satırların yazılmasının üstünden geçen 40 yıldan fazla zaman içinde yönetim alanında üretilen bilgi doğrultusunda temel yönetsel gerçeğin tam olarak kavranabildiğini iddia etmek mümkün değildir.

çerçevedir. Bir yönetsel birimin toplumu etkileme gücü ve toplumdan etkilenme derecesi ise diyalektik hiper-ampirizm ile anlaşılabilir.

Buradan hareketle yapılması gereken ilk şey, işbölümü-otorite-hiyerarşi üçlüsü doğrultusunda yönetsel yapının özelliklerini, diyalektik hiper-ampirizmin ilkeleri yardımıyla ortaya koymaktır. Buna ek olarak örgütlenme boyutunun da gözden kaçmaması gerekmektedir. Bu boyutu Fayol doğrultusunda POCCC, Gulick ve Urwick'e uygun olarak POSDCORB, Fişek'in yaptığı gibi PÖPAYED ya da kendi belirlediğimiz örgütlenme ilkeleri çerçevesinde oluşturabiliriz. Böylece işleyişin de kapsam dışı bırakılmadığı bir model kurmak mümkün olabilir. Bu ikinci aşamanın konusudur ve yönetimin işleyiş kurallarını ortaya koymaya dönük bir çabadır. Burada yardım edecek olan kuramsal çerçeve "hiyerarşiler dengesi"dir. Böylece yönetimin işleyiş kuralları da belirlenebilecek ve toplumsal yapıyla kurulacak olan bağlantıya bir adım daha yaklaşılabilecektir. Bu kuralların "derinlemesine katlar" içine yerleştirmeye çalışmak da üçüncü adımdır. Bunun sonucunda da yönetimin toplumsal yapıyı etkileme ve toplumsal yapıdan etkilenme gücü anlaşılacaktır. Söylediklerimizi bir model yardımıyla açıklamaya çalışalım.

Tablo 6: Yönetim Sosyolojisi'nin Analiz Modeli

Yönetimin özü ya da dayanak noktaları olarak görülen işbölümü, otorite ve hiyerarşi daha önceki sayfalarda “işbölümü, işbirliğinden önce gelir”, “otorite, rıza ve gönüllülük esasına dayalı olarak kabul edilir” ve “hiyerarşi, sosyal yapıların benzer şeyler olmalarını sağlar” savları çerçevesinde ele alınmıştı. İşbölümü doğrultusunda işbirliğinin de koşullarının ortaya konması, otoriteye olanak sağlayan rıza ve gönüllülük şartlarının anlaşılması, hiyerarşi çerçevesinde oluşturulan farklılık ve benzerliklerin karşılaştırma yapmayı kolaylaştırması ile bir örgütte, bir kurumda, bir sendikada, bürokrasi, devlet ya da Avrupa Birliği gibi makro ölçekli oluşumlarda bu üç kavramı açıklamaya ve anlamaya yönelik çalışmalar; incelenen nesnenin yönetsel yapısını da ortaya koyacaktır.

Modelden de anlaşılacağı üzere, bunun diyalektik hiper-ampirizmin ilkeleri kullanılarak yapılması önerilmektedir. **Diyalektik tamamlayıcılık**, birbirini dışlar ve karşılıklı olarak iter gibi görünenlerin; birbirini gerektirmeleri, tamamlamaları ve bir bütünün parçaları olarak ele alınmalarındır. **Karşılıklı olarak birbirini gerektirme**, birbirlerine indirgenemez, karşıt ve heterojen olarak görünenlerin; aslında birbirleriyle kesiştiklerini, birbirlerini içerdiklerini, birinin diğerinin var olmasını sağladığını göstermeye yardımcı olan tekniktir. **Diyalektik çift anlamlılık**, ilk iki tekniğin uygulanmasıyla ortaya çıkan; birbirini aynı anda hem çeken hem iten ikiliklerin birbirlerini etkileme derecelerinin ortaya konmasıdır. **Diyalektik kutuplaştırmada**; karşıt, gerilimli, çift anlamlı terim ve kavramların sınırlarının belirlenebilmesi için zihinsel olarak çelişir hale getirilmeleri söz konusudur. Son olarak **perspektiflerin karşılıklılığı** ise diğer tekniklere göre daha sınırlı olan, ne özdeşleştirilebilen ne de ayrıştırılabilen terim ve kavramlar için arada paralellik

kurulmasını ifade eder. Bu beş diyalektik tekniğin hepsini aynı anda kullanma zorunluluğu yoktur. Araştırılan yere, konuya ve sorulara göre uygun olan diyalektik teknikler seçilmeli; yine araştırılan yer, konu ve sorular doğrultusunda anket, mülakat, gözlem, deney gibi araştırma tekniklerinden uygun olan ya da olanlar belirlenmeli ve uygulanmalıdır. Aşağıda bunun nasıl yapılabileceğine dair bir tablo oluşturulmuştur.

Tablo 7: Araştırma Örneği

	Diyalektik Tamamlayıcılık	Karşılıklı Olarak Birbirini Gerektirme	Diyalektik Çift Anlamlılık	Diyalektik Kutuplaştırma	Perspektiflerin Karşılıklılığı
İşbölümü	Soyut/Somut	Zihinsel/ Bedensel	Kendiliğinden /Örgütlenmiş	Var Olan/ Var Olmayan	İşbölümü/ İşbirliği
Otorite	Dolaylı/ Dolaysız	Sürekli/ Kesikli	Sembol/ Sembolize Edilen	Sınırsız Özgürlük/ Mutlak Zorunluluk	Rıza/Zor
Hiyerarşi	Verilmiş/ Kurulmuş	Bilinçli/ Bilinçsiz	Eylem/Ürün	Tek/Çok	Benzerlik/ Farklılık

Tabloda işbölümü, otorite ve hiyerarşiyi açıklayabilmek ve anlayabilmek için her birine uygun olarak örnek ikilikler oluşturulmuştur. Buradan türetilecek anket veya mülakat sorularıyla bir kurumdaki işbölümü, otorite ve hiyerarşi ilişkilerini araştırmak mümkündür. Örneğin diyalektik çift anlamlılık sütunu doğrultusunda işbölümünün kendiliğinden mi yoksa örgütlenmiş olarak mı ortaya çıktığını anlamak için deney veya gözlem ortamı hazırlanabilir. Bu doğrultuda özel bir örgütse iş tanımlarında çalışanların ne yapıp ne yapmayacaklarının belli olup olmadığı ya da bir kamu kurumuysa kuruluş kanunlarında belirtilen şartlara uyulup uyulmadığına dair

sorular hazırlanabilir, bu koşulların yerine getirilip getirilmediğine dair gözlem yapılabilir. Diyalektik tamamlayıcılık sütunu doğrultusunda otoritenin dolaylı mı yoksa dolaysız olarak mı kurulduğuna dair araştırma yapılabilir. Örneğin otoriteye karşı gelme durumlarında dolaysız olarak ceza sistemi, disiplin soruşturmaları ya da dolaylı yollardan psikolojik baskı, yıldırma gibi araçlardan hangilerinin kullanıldığı belirlenebilir. Diyalektik kutuplaştırma sütununa uygun olarak hiyerarşinin tek mi çok mu ya da başka bir deyişle yatay mı dikey mi olarak kurulduğu incelenebilir. Örneğin, hiyerarşi çoklu kuruldu ise bunun fiili olarak da böyle mi olduğu yoksa siyasi duruş ya da kişisel karizma gibi nedenlerle daha baskın olan makamlar olup olmadığı araştırılabilir.

Böyle bir tablo hazırlanırken bu beş tekniğin hepsinin kullanılması zorunlu değildir. Yapılan araştırmaya göre bazıları dışlanabilir ya da duruma uygun olarak farklı bir teknik önerilebilir ya da her bir satır için farklı teknikler uygulanabilir; işbölümü dört teknik üzerinden incelenirken, otorite iki teknik ile anlaşılmasına çalışılabilir. Bu doğrultuda oluşturulacak kuramsal çerçeve ve araştırma soruları, çalışma için en uygun ampirik yolun tespitinde de yardımcı olacaktır. Bu adım yönetsel yapının ortaya konmasını sağlayacak ve böylece yönetimin işleyiş kurallarının belirlenmesine yönelik ikinci adıma geçilecektir.

Bilindiği üzere POSDCORB planlama, örgütleme, personel alma, yönlendirme, eşgüdüm, denetleme ve bütçelemeden oluşan yönetim süreçlerini ifade etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bunun yerine farklı süreçler ya da işlevler belirlemek mümkündür. Bu aşamada amaç seçilen süreç ya da işlevlerin, hiyerarşiler dengesi yardımıyla açıklanmaya ve anlaşılmasına çalışılmasıdır. Gurvitch, hiyerarşiler dengesini toplumsal yapı aracılığıyla topyekûn toplum tiplerini belirlemek amacıyla

kullanılmaktadır. Biz burada bu ölçütleri, anlamlarından fazla uzaklaşmadan yönetim süreçlerine uygulamaya çalıştık. Modeldeki ve aşağıdaki sıralama kesin ve değiştirilemez olmayıp, araştırmacının inisiyatifindedir. Araştırma konusuna uygun olarak bazı aşamalar atlanabilir ya da yeni ölçütler oluşturulabilir.

İlk olarak **gruplaşmaların hiyerarşisi**, yönetim süreçlerinin yönetim içindeki önem sıralamasının yapılmasına tekabül etmektedir. Örgütlerin kuruluş amaçları doğrultusunda bazılarında planlama öne çıkarken bazılarında bütçeleme daha önemli olabilir. **Toplumsal bağlaşmaların terkibi**, yönetim süreçlerinin birbirleriyle ilişkilerini ve bu süreçlerin hangi yönlerinin baskın olduğunun araştırılmasıdır. Örneğin personel alma ile denetleme arasındaki ilişkinin ortaya konması ya da personel alınırken liyakat, patronaj, sınav gibi yollardan hangisinin öne çıktığının belirlenmesidir. **Derinlemesine katların önem sırası**, bir sonraki adım olan toplumsal yapıyla kurulacak bağlantıda, yönetim süreçleri tarafından hangi derinlemesine katın daha çok önem kazandığının araştırılmasıdır. Örneğin inceleme bürokrasi üzerine ise sosyal organizasyonlar ve organize üstyapılar katının önem kazanacağı öngörülebilir ya da bir sendika araştırması yapılıyorsa kolektif duruşlar ve kolektif semboller katları öne çıkabilir. **Birikim ve işbölümü biçimlerinin ölçeği**, bu ikisinin hangi süreçler arasında nasıl ve ne ölçüde dağıldığını belirlemeye yöneliktir. Planlama, bütçeleme, personel alma gibi süreçlerin daha baskın olması beklenen bu aşamada örgüt, kurum ya da devlet içindeki durum aydınlatılacağı gibi toplumsal birikimin ve toplumsal işbölümünün de anlaşılmasına katkısı olacaktır. **Toplumsal kuralların hiyerarşisi** din, ahlâk, hukuk, sanat, gelenek, görenek, adet gibi etkenlerin hangilerinden ne kadar etkilendiğinin belirlenmesini amaçlamaktadır. Örneğin, örgütlenmede hukuk kuralları baskınken yönlendirmede ahlâk ya da

denetlemede din kuralları daha etkili olabilir. **Topyekûn yapıyı sağlamlaştıran uygarlık eserleri dizgesi**, yönetim süreçleri sonunda ortaya çıkan her türlü uygarlık eserini kapsamaktadır. Bu topyekûn toplum tipleri için büyük binalar, simge değeri taşıyan heykeller, kahramanlık kitapları gibi eserleri ifade ederken yönetim süreçleri açısından örgüt kültürü, kolektif fikir, değer ve davranışlar, örgüt içinde sembolik hale gelen her türlü tavrı kapsamaktadır. **Zamanlar ölçeği**, araştırma konusu ve sorusuna bağlı olarak yönetim süreçlerinin araştırılması için belirlenen zaman aralığıdır. Örneğin bu ölçek neo-liberal dönemi içerecek ya da tek partili dönemi kapsayacak şekilde oluşturulabilir. Son olarak **topyekûn sosyolojik determinizm formülü** ile yönetim süreçlerinin yönetimi hangi ölçüde belirledikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Diğer ölçeklere yönelik araştırmalar sonucunda bir formül elde etmeye uğraşmak daha uygun olacaktır.

Yukarıda bahsedilen iki adım sonunda inceleme nesnesinin yönetsel yapısı ve işleyiş kuralları belirlenecek böylece son adım olan toplumsal yapıyla karşılıklı ilişkilerin kurulabileceği son adıma geçilecektir. Buradaki amaç, araştırma bulgularını derinlemesine katlar içine yerleştirerek araştırma nesnesinin toplumsal yapıya nüfuz etme derecesini belirleyebilmektir. Katlar en görünür olandan en görünmeyene, yüzeyden derine doğru sıralanmıştır. Bunun tersini yapmak da mümkündür. Elde edilen bulgular doğrultusunda bazı katları hiç kullanmamak ya da hiçbir yere dâhil edilemeyecek sonuçlar elde edildiğinde araştırmacının oluşturduğu yeni katlar eklemek olanaklıdır. Hiyerarşiler dengesi için de geçerli olan bu esneklik, belirsizlik yarattığı noktasında eleştiriye açık da olsa Gurvitch'in dogmatizme, determinizme, mutlak olana ve önyargılara karşı olan duruşu bu durumun kendi içinde tutarlı olarak algılanmasının da önünü açmaktadır. Buna ek olarak Gurvitch'in

topyekûn toplum tipleri için önerdiği bu yöntemi, yönetime uyarlamamıza da olanak tanımaktadır.

Son adımın ne ifade ettiğini daha iyi anlayabilmek adına derinlemesine katları kısaca hatırlamakta ve katlara nelerin yerleştirilebileceği konusunda birkaç örnek vermekte fayda vardır. **Morfolojik ve ekolojik yüzey**, daha alt katlarda yer alan her türlü oluşumun nesnel olarak gözlemlenebileceği maddi kattır. Dolayısıyla yönetsel yapı ve işleyiş kuralları sonucunda görünür olan her türlü maddi şey, burada yer alacaktır. Üretilen mallar, sunulan hizmetler, çıkarılan kanunlar, kamu yatırımları ya da Avrupa Birliği Müktesebatı'na uyum için yapılan değişiklikler vb. örnekler verilebilir. **Sosyal organizasyonlar ya da organize üstyapılar**, belli ölçüde katılmış ve bu nedenle nasıl hareket edecekleri aşağı yukarı tahmin edilebilen durumların yerleştirilebileceği kattır. Örnek olarak tüm toplumun doğrudan etkilenmediği; ama yine de maddi ve nesnel olan Meclis görüşmeleri, mahkemelerdeki davalar ya da bir sendikanın faaliyetleri verilebilir. **Sosyal örnekler**, organize üstyapılara zemin hazırlayan; ama onlar kadar yapılaşmamış kültürel ve teknik örneklerden oluşur. Bunlar Cumhuriyet Baloları gibi geleneklere dayalı ya da kurumların amaç ve görevleri belliyken vizyon ve misyon oluşturmaları gibi moda olan durumları ifade ederler. Bunun yanı sıra kolektif işaretler ve sosyal işaretler de bu katta yer alırlar. **Organize üstyapıların dışında kalan az çok düzenli kolektif davranışlar**; tahmin edilmeleri zor olan, beklenmedik biçimde ortaya çıkan ve aralarında uyum bulunması zorunlu olmayan davranışlardır. Taşra örgütlenmelerindeki değişiklik gösteren her türlü teamül bu katta yer alabilir. **Sosyal rollerin dokuları**, bir düzene ya da standarda göre belirlenmeleri mümkün olmayan oluşumlardır. Topyekûn toplum tipleri oluştururken kişilerin içinde bulunduğu

değişik roller arasındaki ilişkilere ve çatışmalara odaklanan bu kat; yönetim açısından bakıldığında örgütler, kurumlar ya da devletlerarasındaki yapı ve işleyiş kuralları değişeceğinden karşılaştırmalı çalışmalarda bunlar arasındaki ilişkilerin ve çatışmaların yer alabileceği kat olarak düşünülmüştür. **Kolektif duruşlar**, sosyal rollerin gerçekleştirilmesi için gereken eğilimler ve belli hareket tarzlarıdır. Ortaya çıkmama ihtimalleri yüksektir; ama fikir halinde kalsalar dahi her türlü işaret, pratik, örnek için gelişme olanağı yaratırlar. Hem kişisel hem kolektif olan sosyal bir bütünü ifade ederler. Oy verme alışkanlıkları, örgüt kültürüne dair unsurlar ya da kurumlar tarafından yürütülen projeler bu kata yerleştirilebilirler. **Kolektif semboller**; sınırları belirlenmesi zor, çok çeşitli, sosyal gerçeklikteki hareket nedeniyle genellikle kısa süren ve başarısız olan özel birlikteliklerdir. Totem, bayrak, üniforma gibi maddi ya da bilinç, ahlâk, fikir gibi manevi şeyler olabilirler. Örnek olarak hükümetler tarafından yürütülen kampanyalar, örgütler tarafından oluşturulan sloganlar ya da sendikaların düzenlediği etkinlikler verilebilir. **Kaynaşan, yenilikçi ve yaratıcı kolektif dokular**; daha üstlerde bulunan katların standartlaştırmaya, katılaştırmaya ve düzenli hale getirmeye çalıştığı şeyleri yıkmak ve yerlerine yenilerini yerleştirmek isteyen bir görünüm arz ederler. Daha çok toplumsal, siyasal, yönetsel, iktisadi, ideolojik ya da kültürel kırılma noktalarında yeni, yaratıcı, farklı fikir ve değerler oluşturabilmek için yerleşik fikir ve değerlerle çatışmaya girerler. Yönetim açısından bakıldığında parlamenter sistem yerine başkanlık sistemi getirilmek istendiğinde yapılan çalışmalar, bürokraside eskinin tasfiyesi ve yeni kadroların oluşturulması ya da belli bir bakanlığa bağlı müsteşarlığın başka bir bakanlığa devredilmesi gibi örnekler verilebilir. **Kolektif fikir ve değerler**; bütün işaretlerin, örneklerin, duruşların, davranışların, sembollerin arkasındaki öz ve onlara hareket alanı sağlayan

kattır. Burada nesnelliği ve kolektifliği korumak zordur. Kolektif fikir ve değerler fiili olarak hayata geçmeyebilirler; ama sundukları zemin olmadan herhangi bir şey gerçekleştirmek mümkün değildir. Avrupa Birliği'ne girme fikri olmadan Avrupa Birliği Bakanlığı kurulamayacağı ya da insani değerler önemsenmedikçe Birleşmiş Milletler'e üye olunamayacağı gibi örnekler verilebilir. Bu doğrultuda kolektif fikir ve değerler aynı zamanda devlet, bürokrasi, örgüt, kurum, vakıf gibi her türlü yönetsel oluşumun meydana çıkma koşullarının ve amaçlarının anlaşılması açısından da önemlidir. Son olarak **kolektif zihni haller ve kolektif psikik fiiller**; sosyal gerçeklikte “benimki”, “seninki”, “bizimki” olarak ayırabileceğimiz, hangisine doğru yönelindiğine bağlı olarak gelişen süreçlerdir. Aslında bu üçü birbirine içkindir; ama bireysel ya da kolektif olarak deneyimlenen hayatlar doğrultusunda anlam kazanırlar. Kolektif olarak anlam kazandıkları ölçüde de bir bilinç yaratırlar. Bürokrasinin kırtasiyecilik olarak algılanması ya da memurları devletin sırtında bir yük olarak görmek şeklinde örneklendirilebilir.

Bu adımların takip edilmesi sonucunda Yönetim Sosyolojisi için bir kapı açılabilceğini, böylece de Yönetim Bilimi ve sosyoloji arasında bir bağ kurulabilceğini düşünmekteyiz. Farklılıklar arz etseler de yönetimin her türlüünde var olan işbölümü, otorite ve hiyerarşiyi, diyalektik hiper-ampirizm ilkeleri doğrultusunda araştırmaya tabi tutmak; yönetsel yapının ortaya konmasını sağlayacaktır. Buradan elde edilen bulguları, yönetim süreçleriyle ilişkilendirmek ve hiyerarşiler dengesi yardımıyla sınıflandırmak bir yandan yönetimin işleyiş kurallarını belirlemeye olanak sağlarken diğer yandan bir sonraki adım olan toplumsal yapıyla bağın kurulabilceği derinlemesine katlar içinde sıralama yapmayı kolaylaştıracaktır. Herhangi bir yönetsel oluşumun, yapısal ve işlevsel olarak

özömlendikten sonra derinlemesine katlara yerleştirilmesi, yönetsel olanın toplumsal yapıyla etkileşimi içinde değerlendirilmesini mümkün kılacaktır. Yönetsel olanla iktisadi, siyasi, hukuki, ideolojik ya da kültürel olan diğer yapılaşmış görünömlerle ilişkinin kurulması da toplumsal düzeye çıkılmasını sağlayacak, sosyolojik çalışmaların önü açılacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmaya yönetimin sosyolojik olarak incelenmesi gerektiği düşüncesi doğrultusunda başlanmış; bunun nasıl yapılabileceği hakkında yöntemsel ve kavramsal düzeyde bir yol önerilmiştir. Bu yolun takip edileceği alan olarak da Yönetim Sosyolojisi belirlenmiştir. Çalışma, aşağıda sıralanan varsayım ve adımların takip edilmesi çerçevesinde örülmüştür.

- Yönetim Bilimi'nin tarihsel gelişim seyri içinde yöntem anlayışının sınırlı ve sorunlu bir alan oluşturduğu,
- Yönetim Bilimi içinde neredeyse kuruluşundan itibaren tartışılmalı ve halen çözümlenememiş olan kimlik krizi/bunalımı sorununun ontolojik alanda aranması gerektiği,
- Yönetim Bilimi'ni sadece Yönetim Bilimi içinden çalışmanın yeterli olmadığı; disiplinin ontolojik-epistemolojik-metodolojik alanlarının sınırlarının çizilmesi ve nesnel/evrensel bilgiye ulaşması için yardım alması gerektiği,
- Yukarıda bahsi geçen sorun alanlarına ve yönetimin toplumsalla olan bağının kurulmasına yardımcı olacak disiplin olarak Yönetim Sosyolojisi'nin yeniden ayakları üzerinde durmasının sağlanması ve bu yönde çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği,
- Yönetim Sosyolojisi'nin kullanabileceği, yönetsel ve toplumsal arasındaki etkileşimi açıklayabilmek ve anlayabilmek için bir yöntem önerilmesi,
- Bu yöntem doğrultusunda açıklayıcı ve anlamlandırıcı kavramlar belirlenmesi,

- Belirlenen yöntem ve kavramların birleştirilerek, Yönetim Sosyolojisi için kuram-pratik beraberliğini sağlayacak ve yönetimin sosyolojik olarak çalışılmasını sağlayacak olanakların yaratılması.

Yönetim binlerce yıllık bir olguyken Yönetim Bilimi'nin köklerini ancak 500 yıl önceye götürebiliyoruz. Yönetim olgusuyla karşılaştırıldığında kulağa az gelse de bunlar değişimin ve ilerlemenin en hızlı ve en yoğun olduğu yüzyıllardır. Bu birikimin nasıl oluştuğunu görebilmek, hem yönetim düşüncesinin binlerce yıllık gelişimini hem de Yönetim Bilimi'nin son 500 yıldır kendini nasıl kurguladığını açıklayabilmek ve anlayabilmek için tarihsel çalışmalar yapmak, bir tercih meselesi değil bir zorunluluktur.

Yönetim Bilimi bir disiplin olarak on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Kameral Bilimler sayesinde Prusya'da önem kazanmaya başlamış, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca Fransa'da yerini sağlamlaştırmış, on dokuzuncu yüzyılın sonunda da Wilson sayesinde Amerikan etkisiyle kurumsallaşmıştır. Kendini var edebilmek için önce Kameral Bilimler'den, sonra İdare Hukuku'ndan, son olarak da Siyaset Bilimi'nden kopmak durumunda kalan disiplin, ayakları üzerinde durabilmiş; fakat bunu yapmaya çalışırken büyük ölçüde yalnızlaşmıştır. Kurumsallaşmasının ilk yıllarında baskın olan Bilimsel Yönetim Okulu'nun (Klasik Okul) örgütlerde etkinlik, etkililik, verimlilik üzerinde yoğunlaşması da disiplini hem toplumsaldan hem de bireyden uzaklaştırarak sosyolojik ve psikolojik çalışmaların da görmezden gelinmesiyle sonuçlanmıştır. Sonraki aşamada Davranışçı Okul (Neo-Klasik Okul) ile birlikte birey ve davranışına verilen önem artmış, psikoloji disiplini içinde yerleşik bir konum kazanmış, Yönetim Psikolojisi'nin önü açılmıştır. Sosyoloji ise Sistem Yaklaşımı, Kaos ve Karmaşıklık çalışmaları, Durumsallık

Yaklaşımı, Kalkınma Yönetimi, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Marksist çalışmalarla birlikte görünür olsa da disiplin içinde kendine yer bulamamış, 1960’larda ortaya çıkan Yönetim Sosyolojisi varlığını sürdürememiş, konuları diğer disiplinler arasında paylaşılmıştır.

Yönetim Bilimi’nin diğer disiplinlere bağlı olarak ortaya çıkışı, çalışma alanının ve inceleme nesnesinin de tarihsel süreç içinde bu disiplinler doğrultusunda (ordu, devlet, hukuk, örgüt, kurumlar vb.) kendiliğinden belirmesine neden olmuş; varlık koşullarının sorgulanmasını ve tartışılmasını engellemiştir. Disiplin kendini epistemolojik alanda konumlandırmıştır. Sonraki aşamada bu disiplinlerden kopmaya çalışırken de oluşturulan bu epistemolojik alana yaslanmış, toplanan bilgi ontolojik tartışmaların yerine ikame edilmiştir. Dolayısıyla ontolojik-epistemolojik-metodolojik alanlar arasında kayma yaşanmış; ontoloji yok sayılırken, epistemoloji ontoloji, metodoloji ise epistemoloji yerine kullanılır hale gelmiştir. Bu kayma paradigma kavramını da etkilemiş, kavramın bütünsel anlamından sıyrılarak sadece yöntemi kapsar bir biçimde tanımlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Yönetim Bilimi’ni karakterize eden bu paradigma yani yöntem de pozitivism olmuştur. Sosyal bilimlerin doğa bilimleri gibi ele alınabileceği düşüncesinin baskın olduğu bir dönemde öne çıkan Yönetim Bilimi, diğer bilim dalları ya da disiplinler gibi nesnel ve evrensel bilginin peşine düşmüştür. Bu da 1970’lere kadar pozitivizmin etkisi altında kalmasına yol açmıştır. Sonraki dönemlerde metodolojik bireycilik, fenomenoloji, yorumsama gibi yöntemler kullanılmaya başlanmışsa da sosyolojik bir köprünün kurulduğu, Yönetim Bilimi’ni toplumsalla etkileşimi içinde konumlandıran değerlendirmelerin yapıldığı çalışmaların varlığından söz etmek oldukça güçtür.

Bu doğrultuda çalışmada yöntem sorununu ele almak için modern-postmodern ayırımına dayalı bir sınıflandırma; kimlik krizi/bunalımını çözmek için de ontolojik araştırmaların yapılması önerilmiştir. Bunların aynı zamanda Yönetim Bilimi'ni sosyolojiye yaklaştıracak konu başlıkları oldukları düşünülmektedir.

Yönetim devletten özel sektöre, örgütten bürokrasiye kadar hangi düzeyde ele alınırsa alınsın temel bir toplumsal işlevi, bu düzeyleri yönetme işlevini yerine getirir. Bu da onu doğrudan sosyolojinin konularından biri olarak konumlandırmak için yeterlidir. Fakat bunun kesin çizgilerle sınırlarını belirleyen, diğer sosyal bilimlerden kendini soyutlayan genel bir sosyoloji anlayışı içinden yapılamayacağı açıktır. Aynı şekilde yöntem bazında da pozitivist, realist ya da yorumsamacı çerçevede kalmak; bilimsel-nesnel-evrensel bilgiye ulaşmak için yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla toplumsal gerçekliği tüm yönleriyle görebilmek için iktisadi, siyasi, hukuki, ideolojik, kültürel gibi pek çok alanda olması gerektiği gibi yönetsel alanda da kuram-pratik birlikteliğini sağlayan çalışmalar yapılması gerekmektedir. Ontolojik düzlemde belirlenen çalışma alanları/inceleme nesneleri, epistemolojik alanda bilgiyi harmanlayan disiplinler ve metodolojik olarak farklı araştırma tarzlarını birleştiren yöntemler; bütünün bilgisine ulaşmada daha faydalı olacaklardır.

Bu çalışma bu yönde bir çabanın ürünüdür. Yönetim düşüncesinin evrensel olduğu ve makrososyolojik çalışma tarzı gerektiği düşüncesi doğrultusunda ontolojik olarak hem devlet hem özel alan hem de vakıf, dernek, birlik, sendika gibi özel örgütlenme tarzlarının çalışma alanı/inceleme nesnesi olarak belirlenebileceği bir zemin olarak tasarlanmıştır. Önemli olan hangi zeminden çalışıldığı değil zeminin varlık koşullarının açıkça ortaya konması ve tanımlanmasıdır. Epistemolojik düzeyde

Yönetim Bilimi ve sosyoloji arasındaki köprüyü kuracak ve bilgiyi harmanlayacak disiplin olarak da Yönetim Sosyolojisi önerilmektedir. Yönetim Bilimi'nin kavramsal olarak işbölümü, otorite ve hiyerarşi çerçevesinde örülerek, yönetsel yapıyı ortaya koyabileceği; sosyolojinin de toplumsal yapı kuramları ile yönetimi sosyolojinin içinde konumlandıran çalışmalara olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Toplumsal yapı ve yönetsel yapı arasındaki etkileşimin ortaya konmasıyla da toplumsal gerçekliğin belirlenmesinde, yönetsel olanın katkısı açığa çıkarılabilecektir. Metodoloji alanında önerilen; pozitivizm, mantıksal pozitivizm ve diyalektik çalışma tarzlarını birleştiren diyalektik hiper-ampirizm ile de tek boyutlu araştırmaların önüne geçmek amaçlanmıştır. Gurvitch'in Derinlemesine Sosyoloji'nin yöntemi olarak ortaya koyduğu diyalektik hiper-ampirizm ve topyekûn toplumsal olguyu açıklamak için kullandığı hiyerarşiler dengesi ile topyekûn toplumu açıklamak için kullandığı derinlemesine katlar; yönetimin kavramlarıyla birleştirilerek, yönetimi sosyolojik olarak inceleyebilmek için bir model oluşturulmuştur. Dolayısıyla çalışmanın başlığındaki “konflasyon” kelimesi sadece yönetim ve sosyolojiyi birleştirme çabasına değil aynı zamanda devlet ve özel alanın beraber çalışılabileceği bir disiplinin varlığına; pozitivizm ve diyalektiğin beraber kullanılabileceği bir yöntemin olabilirliğine de gönderme yapmaktadır.

Bu çalışmada yönetimin sosyoloji ile ilişkilendirilmesi adına bunu yapabilecek olan tek disiplin olarak Yönetim Sosyolojisi, Yönetim Bilimi/Yönetim Sosyolojisi'nde kullanılabilecek tek yöntem olarak diyalektik hiper-ampirizm ya da bu yöntem doğrultusunda oluşturulan tek bir model üzerinden çalışılması önerilmemektedir. Disiplin, yöntem, model ya da kavramlar değişebilir; içeriklerinde ve kapsamlarında farklılıklar yaratılabilir. Bu çalışmada hedeflenen, yönetimin

sosyolojik olarak çalışmanın önemi gösterebilmek ve bunun yapılabilirliğini ortaya koyabilmektir.

Mannheim düşünsel durumların krizlerinin çözümü için “yeni yeni ortaya çıkan problemlerin aceleci ve gergin bir şekilde önemsenmemesi, ayrıca da geçmiş teminatlara gömülmele değil, ancak ve ancak kazanılmış yeni bakış açısının yavaş yavaş geliştirilip derinleştirilmesiyle ve problemlerin üstesinden gelme yönünde yavaş yavaş atılan ileri adımlarla mümkündür”⁵⁴³ demektedir. Yönetim Sosyolojisi için de aynı şey geçerlidir. Bu alan kuramsal olarak geliştirilmeye, pratik düzeyde yapılacak araştırmalarla da sınanmaya muhtaçtır. Doğrulandığı ya da yanlışlandığı ölçüde işlerlik kazanabilecek olan Yönetim Sosyolojisi’nin, Yönetim Bilimi’nin kendi içinde çözemediği sorunlarına, cevaplayamadığı sorulara, kronikleşen tartışmalarına ve kuramsal boşluğuna çare olup olmayacağı ancak bu yönde yapılacak çalışmalarla mümkün olacaktır.

⁵⁴³Mannheim, *a.g.e.*, s. 115.

KAYNAKÇA

- ABBOTT, Andrew, *Disiplinlerin Kaosu*, çev. Sabri Gürses, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- AKARSU, Bedia, *Çağdaş Felsefe Akımları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.
- AKBULUT, Örsan Ö., *Siyaset ve Yönetim İlişkisi*, TODAİE Yayınları, No: 327, Ankara, 2005.
- ALGAZE, Guillermo, *The Uruk World System-The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*, The University of Chicago Press, Chicago, 1993.
- ARENDT, Hannah, *Geçmişle Gelecek Arasında*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- ARENDT, Hannah, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İletişim Yayınları, 1997.
- ARGYRIS, Chris, *Personality and Organization: The Conflict Between System and the Individual*, Harper&Brothers, New York, 1954.
- ATALAY, Mehmet, *Kamu Yönetimi Disiplininde Dwight Waldo Düşüncesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2008.
- ATKINSON, Rita L., Richard C. Atkinson ve Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş I*, çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995.
- ATKINSON, Rita L., Richard C. Atkinson ve Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş II*, çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995.
- AYER, Alfred Jules, “Ahlak Felsefesinin Eleştirisi”, *Çağdaş Felsefe Akımları*, çev. Necla Arat, der. Bedia Akarsu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 274-291.

- AYER, Alfred Jules, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- BAILEY, K., *Methods of Social Research*, The Free Press, New York, 1987.
- BARKIN, Solomon, “A Trade Unionist Apraises Management’s Personnel Philosophy”, *Harvard Business Review*, Eylül 1950, s. 59-64.
- BARNARD, Chester I., *Organization and Management*, Harvard University Press, Cambridge, 1948.
- BARNARD, Chester I., *The Functions of the Executive*, Harvard University Press, Cambridge, 1938.
- BAYRAMOĞLU, Sonay, *Yönetişim Zihniyeti-Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- BERGER, Peter L. ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayıncılık, 2008, İstanbul.
- BERTALANFFY, Ludwig von, *General System Theory-Foundations, Development, Applications*, George Braziller, New York, 1969.
- BHASKAR, Roy, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, Routledge, London ve New York, 1998.
- BOGASON, Peter, “Postmodern Public Administration”, *Handbook of Public Management*, der. Ewan B. Ferly, Larry Lynn ve Christopher Pollitt, Oxford University Press, 2004, s. 1-27.
- BONNIN, Charles-Jean, *Principles D’administration Publique*, Chez Renaudiere, Paris, 1812.
- BORAN, Behice, *Toplumsal Yapı Araştırmaları-İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1945.

- BORAN, Behice, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968.
- BOTH, Elizabeth, *Family and Social Network*, Free Press, New York, 1971.
- BOX, Richard C., *Critical Social Theory in Public Administration*, M. E. Sharpa Inc., New York, 2004.
- BOZKURT, Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları-Yorumlar ve Eleştiriler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- BOZKURT, Ömer (yay. haz.), *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977.
- BOZKURT, Ömer, “Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Yönetim Sosyolojisi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 2, Yaz 1977, s. 179-186.
- BOZKURT, Ömer, “Sosyoloji ve Yönetim Bilimleri”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri-Birinci Cilt*, TODAİE Yayını No: 261, Ankara, 1995, s. 45-50.
- BOZKURT, Ömer, “Toplumsal Yapı İçinde Örgütler”, *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, yay. haz. Ömer Bozkurt, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977, s. 107-117.
- BOZKURT, Ömer, “Toplumsal Yapı İçinde Örgütler” adlı bildiriden sonraki Tartışmalar, *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, yay. haz. Ömer Bozkurt, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977, s. 118-129.
- BOZKURT, Ömer, *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*, TODAİE Yayınları No: 127, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

- BROADHEAD, Robert, “Dialectic in Sociology: In Defence of a Conceptual Art Form”, *The Insurgent Sociology*, Cilt: 3, Yaz 1973, s. 40-47.
- BUCHANAN, James, “Constitutional Democracy, Individual Liberty and Political Equality”, *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980s*, Wheatsheaf Books, Brighton, 1986, s. 248-260.
- BUGOSLAVSKİ, Karpuşin vd., *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*, çev. Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 2006.
- BURRELL, G. ve G. Morgan, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, Heinemann, London, 1979.
- CALLINICOS, Alex, *Posmodernizme Hayır-Marksist Bir Eleştiri*, çev. Şebnem Pala, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001.
- CANGIZBAY, Kadir, *Gurvitch Sosyolojisi*, Değişim Yayınları, Ankara, 1985.
- CANGIZBAY, Kadir, *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999.
- CANGIZBAY, Kadir, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2002.
- CARNAP, Rudolf , “Foundations of Logic and Mathematics”, *Foundations of the Unity of Science: Toward an International Encyclopedia of Unified Science*, der. O. Neurath, R. Carnap ve C. Morris, The University of Chicago Press, Chicago, 1970, s. 139-213.
- CARNAP, Rudolf, “Intellectual Autobiography”, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, der. Paul Arthur Schilpp, Open Court Publishing, Illinois, 1963, s. 3-84.
- CARNAP, Rudolf, “The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language”, *Logical Positivism*, der. A.J. Ayer, çev. A. Pap, The Free Press, New York, 1966, s. 60-81.

- CARNAP, Rudolf, “The Old and the New Logic”, *Logical Positivism*, der. A.J. Ayer, çev. I. Levi, The Free Press, New York, 1966, s. 113-146.
- CARNAP, Rudolf, *Logical Foundations of Probability*, University of Chicago Press, Chicago, 1950.
- CARNAP, Rudolf, *Philopsophy and Logical Syntax*, Thoemmes Press, Bristol, 1996.
- CARNAP, Rudolf, *Studies in Inductive Logic and Probability*, University of Chicago Press, Chicago, 1971.
- CARNAP, Rudolf, *The Logical Structure of the World*, çev. Rolf A. George, University of California Press, California, 1967.
- CAT, J., “The Popper-Neurath Debate and Neurath’s Attack on Scientific Method”, *Studies in the History and Philosophy of Science*, Cilt: 26, No: 2, s. 219-250.
- CHATY, Lionel ve Carlo Girnando, “Towards an Electronic Administration? Local Information Systems, or The Web Modernization of Local Administration”, *International Review of Administrative Sciences*, Cilt: 68, No: 1, Mart 2002, s. 25-43.
- CHILDE, Gordon, *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz Ofluoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006.
- CHILDE, Gordon, *Tarihte Neler Oldu*, çev. Mete Tunçay ve Alâeddin Şenel, Alan Yayıncılık, 1982.
- CLEGG, Steward R., *Modern Organizations: Organization Studies in the Postmodern World*, Sage Publications, London, 1990.
- COMTE, August, *Introduction to Positive Philosophy*, The Bobbs-Merrill Co. Inc., New York, 1970.

- COMTE, Auguste, *Pozitif Felsefe Dersleri*, çev. Erkan Ataçay, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2001.
- COMTE, Auguste, *Pozitivizm İlmihali*, çev. Peyami Erman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952.
- ÇELEBİ, Nilgün, “Metodolojik Sorunlara Bir Bakış”, *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 2, s. 47-59.
- ÇELEBİ, Nilgün, “Yöntem Kavramı Üzerine”, *Doğa ve Bilim*, Sayı: 13, 1983, s. 14-19.
- ÇELEBİ, Nilgün, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001.
- ÇEVİK, Özlem, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında-Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇİNER, Can Umut, “Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 42, Sayı: 1, Mart 2009, s. 1-22.
- DAHL, Robert A., “The Science Of Public Administration: Three Problems”, *Public Administration Review*, Cilt: 7, No: 7, Kış 1947, s. 1-11.
- DENHARDT, Janet V. ve Robert B. Denhardt, *The New Public Service: Serving, Not Steering*, M. E. Sharpe Inc., New York, 2003.
- DENHARDT, Robert B. ve Kathryn B. Denhardt, “Public Administration and the Critique of Domination”, *Administration and Society*, Cilt: 11, No: 1, 1979, s. 107-120.
- DENHARDT, Robert B., “Towards a Critical Theory of Public Organization”, *Public Administration Review*, Cilt: 41, No: 6, 1981, s. 628-635.

- DENHARDT, Robert, “Public Administration Theory: The State of the Discipline”, *Public Administration: The State of the Discipline*, der. Naomi B. Lynn ve Aaron Wildavsky, Chatham House Publishers Inc., New Jersey, 1990, s. 43-72.
- DESCAMPS, Paul, *Tecrübi Sosyoloji-Metod*, çev. Nureddin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1950.
- DİKEÇLİGİL, Beylû, “Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, Ocak-Haziran 2006-2009, s. 47-67.
- DİKMEN, Ahmet Alpay, *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, Pratika Kitap, Ankara, 2013.
- DİNÇER, Nabi, “Yönetim Sosyolojisi Hakkında”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 4, Kış 1977, s. 139-142.
- DUPUY, François, “The Bureaucrat, The Citizen, and The Sociologist”, *French Politics and Society*, Cilt: 8, No: 2, Bahar 1990, s. 4-12.
- DURKHEIM, Emile, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, çev. Enver Aytekin, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1994.
- DURKHEIM, Emile, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2006.
- DUVERGER, Maurice, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980.
- EMRE, Cahit, *Yönetim Bilimi Yazıları*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003.
- ENGELS, Friedrich, “Birinci Baskının Önsözü”, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2008, s. 11-13.

- ENGELS, Friedrich, “Otorite Üzerine”, *Karl Marx-Friedrich Engels: Seçme Yapıtlar Cilt: II*, çev. A. Kardam, S. Belli, A. Bilgi, K. Somer ve G. Özdural, Sol Yayınları, Ankara, 1977, s. 448-452.
- ENGELS, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2008.
- ENGELS, Friedrich, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2010.
- ENGELS, Friedrich, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 2014.
- ENGELS, Friedrich, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2011.
- ERGUN, Doğan, *Sosyoloji ve Tarih-Sosyolojide Yöntem Sorunu*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- ERGUN, Doğan, *Yöntemi Bulmak-Türkiye’de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993.
- EROĞUL, Cem, “Toplumsal Araştırmalarda Diyalektik Yöntem”, *SBF Dergisi*, Cilt: 21, Sayı:3, 1966, s. 282-301.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2004.
- FARAZMAND, Ali, “Development and Comparative Public Administration: Past, Present and Future”, *Public Administration Quarterly*, Cilt: 20, No: 3, Sonbahar 1996, s. 343-364.
- FARMER, David John, *The Language of Public Administration: Bureaucracy, Modernity and Postmodernity*, Alabama University Press, Alabama, 1995.

- FAYOL, Henry, *Industrial and General Administration*, çev. J. A. Coubrough, Sir Isaac Pitman&Sons, London, 1930.
- FEUERBACH, Ludwig, *Geleceğin Felsefesi: Felsefe Reformu için Geçici Tezler*, çev. Oğuz Özügöl, Say Yayınları, İstanbul, 2006.
- FEUERBACH, Ludwig, *Hristiyanlığın Özü*, çev. Oğuz Özügöl, Say Yayınları, İstanbul, 2008.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, *İçtimaiyat-2. Cilt*, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1961.
- FİŞEK, Kurthan, *Yönetim*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1975.
- FİŞEK, Kurthan, *Yönetim*, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.
- FOLLETT, Mary Parker, *The New State-Group Organization the Solution of Popular Government*, Longsmans Green and Co., New York, 1918.
- FOUCAULT, Michel, “Yönetimsellik”, *Entellektüelin Siyasi İşlevi*, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin, yay. haz. Ferda Keskin, Seçme Yazılar I, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 264-287.
- FOUCAULT, Michel, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- FOX, Charles J. ve Hugh T. Miller, *Postmodern Public Administration: Toward Discourse*, Sage Publications, California, 1995.
- FRANGIPANE, Marcella, *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*, çev. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- FRANK, Philipp, “Concerning an Interpretation of Positivism”, *Isis*, No:33-6, Haziran 1942, s. 683-687.

- FRANK, Philipp, *Doğa Bilimlerinde Pozitivizm*, çev. Yılmaz Öner, Spartaküs Yayınları, İstanbul, 1995.
- FREDERICKSON, H. George, “Organization Theory and New Public Administration”, *Toward A New Public Administration: The Minnowbrook Perspective*, der. Frank Marini, Chandler Publishing Company, San Francisco, 1971, s. 311-331.
- FREDERICKSON, H. George, *New Public Administration*, University of Alabama Press, Alabama, 1980.
- FREUD, Sigmund, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- GIDDENS, Anthony, “Positivism and its Critics”, *A History of Sociological Analysis*, Ed. T. Bottomore ve R. Nispet, Heinemann, London, 1979, s. 237-286.
- GIDDENS, Anthony, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi*, çev. Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003.
- GIDDENS, Anthony, *Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları*, çev. Hüseyin Özel, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- GOODE, William J. ve Paul K. Hatt, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Metotları*, çev. Ruşen Keleş, S.S.Y.B. Yayını, Ankara, 1964.
- GOULDNER, Alvin W., *Patterns of Industrial Bureaucracy*, Free Press, Glencoe, 1954.
- GOULDNER, Alvin W., *The Coming Crisis of Western Sociology*, Heinemann Educational Books, London, 1971.
- GOULDNER, Alvin W., *Wildcat Strike*, Antioch Press, Ohio, 1954.

- GÖKÇE, Birsen, “Türk Kamu Yönetiminde Araştırmanın Yeri, Önemi ve Araştırma Bürokrasi İlişkileri”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri-Birinci Cilt*, TODAİE Yayını No: 261, Ankara, 1995, s. 19-30.
- GÖZLER, Kemal, *İdare Hukuku Dersleri*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2008.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.
- GRUENING, Gernod, “Origin and Theoretical Basis of New Public Management”, *International Public Management Journal*, Cilt: 4, No: 1, 2001, s. 1-25.
- Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- GULICK, Luther, “Notes on the Theory of Organizations” *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick ve Lyndall Urwick, Columbia University Press, New York, 1937, s. 1-45.
- GULICK, Luther, “Science, Values and Public Administration” *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick ve Lyndall Urwick, Columbia University Press, New York, 1937, s. 191-195.
- GUPTA, Shobha Kumari, *Administrative Sociology*, Mahaveer&Sons, New Delhi, 2011.
- GURVITCH, Georges, “Diferansiyel ve Jenetik Hukuk Sosyolojisi”, çev. Hamide Topçuoğlu, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1-2, 1956, s.220-286.
- GURVITCH, Georges, “Diyalektik Hiper-Ampirizm”, *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, haz. ve çev. Kadir Cangızbay, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 103-129.
- GURVITCH, Georges, “Düşünce Yolum ya da Sürüden Kovulan Adam”, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 21-22, 1967, s. 103-118.

- GURVITCH, Georges, “Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri”, çev. Hamide Topçuoğlu, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2-4, 1949, s. 222-245.
- GURVITCH, Georges, “Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları I: Durkheim”, çev. Hamide Topçuoğlu, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3-4, 1950, s. 534-548.
- GURVITCH, Georges, “Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları II: Duguit, Levy, Hauriou”, çev. Hamide Topçuoğlu, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, 1951, s. 703-725.
- GURVITCH, Georges, “Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları ve Bugünkü Cereyanlar III: Max Weber ve Eugene Ehrlich”, çev. Hamide Topçuoğlu, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3-4, 1951, s. 629-642.
- GURVITCH, Georges, “Hukuk Sosyolojisinin Mübeşşirleri”, çev. Hamide Topçuoğlu, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1-2, 1950, s. 322-354.
- GURVITCH, Georges, “Münferit Gruplaşmalar ve Toplumsal Sınıflar”, *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, haz. ve çev. Kadir Cangızbay, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 162-182.
- GURVITCH, Georges, “Sistematik Hukuk Sosyolojisi (Hukukun Mikrososyolojisi)”, çev. Hamide Topçuoğlu, *AÜHF Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3-4, 1952, s. 262-292.
- GURVITCH, Georges, “Sosyolojinin Bugünkü Temayülü”, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4-5, 1947, s. 57-71.
- GURVITCH, Georges, “Topyekûn Toplamlar”, *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, haz. ve çev. Kadir Cangızbay, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 275-335.
- GURVITCH, Georges, *Dialectique et Sociologie*, Flammarion, Paris, 1962.
- GURVITCH, Georges, *Elements de Sociologie Juridique*, Aubier Editions Montaigne, Paris, 1940.

GURVITCH, Georges, *La Vocation Actuelle de la Sociologie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1950.

GURVITCH, Georges, *Sociology of Law*, Philosophical Library and Alliance Book Corporation, New York, 1942.

GURVITCH, Georges, *Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü Üzerine Altı Konferans*, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958.

GURVITCH, Georges, *Traité de Sociologie-Cilt: I*, Presses Universitaires de France, Paris, 1958.

GÜLER, Birgül Ayman, “Kamu Yönetimi Yaklaşımları Nasıl Sınıflandırılabilir?”, *Çalışma Notu*, 1 Kasım 2005, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/kysiniflan.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10. 2013).

GÜLER, Birgül Ayman, “Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Nedir?”, *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, der. Koray Karasu, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 13-38.

GÜLER, Birgül Ayman, “Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:27, Sayı:4, 1994, s. 3-19.

GÜLER, Birgül Ayman, “Sunuş”, *Yönetim*, Kurthan Fişek, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 11-23.

GÜLER, Birgül Ayman, “Yönetim Bilimi ya da Kamu Yönetimi: Yöntembilimsel Özellikler Üzerine”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, ed. Filiz Kartal, TODAİE Yayını No: 357, Ankara, 2011, s. 9-45.

- GÜLER, Birgül Ayman, “Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek”, *Çalışma Notu*, Ankara, Mart 2005-Ocak 2006, <http://www.politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/yondusunu.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.08.2013).
- GÜLER, Birgül Ayman, *Devlette Reform Yazıları*, ParagrafYayınevi, Ankara, 2005.
- GÜLER, Birgül Ayman, *Türkiye'nin Yönetimi-Yapı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.
- GÜLER, Şevki, “Yönetimin Sosyolojik Anlamı ve Çağdaş Sanayide Görünümü”, *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, yay. haz. Ömer Bozkurt, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977, s. 85-96.
- GÜLER, Şevki, “Yönetimin Sosyolojik Anlamı ve Çağdaş Sanayide Görünümü” adlı bildiriden sonraki Tartışmalar, *Yönetim Sosyolojisi-Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976*, yay. haz. Ömer Bozkurt, TODAİE Yayınları No: 165, Doğan Matbaası, Ankara, 1977, s. 98-106.
- GÜRKAN, Ceyhun, “Kameralizm: Modern Yönetim ve Maliye Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 110, 2007, s. 216-246.
- HARTMANN, Nicolai, *Ontolojinin Işığında Bilgi*, çev. Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2010.
- HARTMANN, Nikolai, *Ontolojide Yeni Yollar*, çev. Lütfi Yarbaş, İlya Yayınevi, İzmir, 2001.
- HEADY, Ferrel, “Comparison in the Study of Public Administration”, *Comparative Public Administration: The Essential Readings*, der. Eric E. Otenyo ve Nancy S. Lind, Elsevier Jai Press, Amsterdam, 2006, s. 61-127.

- HEGEL, G. W. Friedrich, *Mantık Bilimi (Büyük Mantık)*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2008.
- HEGEL, G. W. Friedrich, *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1986.
- HEKMAN, Susan, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- HEPER, Metin, “Modernleşme, Bürokrasi, Yönetim Sosyolojisi: Bazı Yanıtlar ve Düşünceler”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 8, Kış 1979, s. 85-89.
- HEPER, Metin, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.
- HERAKLEITOS, *Kırık Taşlar*, çev. Alova, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.
- HILL, Michael J., *Sociology of Public Administration*, Crane, Russak & Company, Inc, New York, 1972.
- HOBBS, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lin, YKY Yayınları, İstanbul, 1993.
- HOOD, Christopher, “A Public Management for All Seasons?”, *Public Administration*, Cilt:69, Bahar 1991, s. 3-19.
- HUGHES, Owen E., *Public Management and Administration: An Introduction*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 1994.
- HUOT, Jean-Louis, Jean-Paul Thalmann ve Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, çev. Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- HUSSERL, Edmund, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, çev. Harun Tepe, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2010.

- IRZİK, Gürol, “Wittgenstein ve Carnap: Tractatus’un Mantıkçı Pozitivizme Etkisi”, *Felsefe Tartışmaları*, 11. Kitap, 1992, s. 59-81.
- İYİ, Sevgi, *Çağımızda Metafizik Sorunu*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999.
- JOHANSSON, Ingvar, *Anglosakson Bilim Felsefesi-Yazko Felsefe Yazıları*, 4. Kitap, çev. Şahin Alpay, 1982.
- JREISAT, Jamil, *Globalism and Comparative Public Administration*, CRC Press, New York, 2011.
- KABOOLIAN, Linda, “The New Public Management: Challenging the Boundaries of the Management vs. Administration Debate”, *Public Administration Review*, Cilt: 58, No: 3, Mayıs-Haziran 1998, s. 189-193.
- KARAHANOGULLARI, Onur, *Kamu Hizmeti-Kavram ve Hukuksal Rejim*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- KARASU, Koray, “Kamu Yönetimi Disiplinin Kökenine İlişkin Bir Not”, *II. Kamu Yönetimi Forumu Bildirileri Kitabı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2004, s. 225-242.
- KATZ, Daniel ve Robert L. Kahn, *The Social Psychology of Organizations*, John Wiley&Sons, New York, 1966.
- KAYALI, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasında Düşünce İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- KEAT, Russel ve John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev. Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- KESKİN, Nuray Ertürk, *Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin ‘Köken’ Sorunu*, GETA Tartışma Metinleri, No:89, AÜ SBF GETA Yayını, Ankara, 2005.

- KEYNES, John Maynard, *A Treatise on Probability*, Macmillan Press, London, 1921.
- KIRAY, Mübeccel, *Ereğli-Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- KIRAY, Mübeccel, *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.
- KIM, Soonhee, Rosemary O’Leary, David M. Van Slyke, George Frederickson ve W. Henry Lambright, “Introduction: The Legacy of Minnowbrook”, *The Future of Public Administration, Public Management and Public Service Around The World: The Minnowbrook Perspective*, der. Rosemary O’Leary, David M. Van Slyke ve Soonhee Kim, Georgetown University Press, Washington, 2010.
- KLINGNER, Donald E., “From Local to Global”, *Public Administration Evolving- From Foundations to the Future*, der. Mary E. Guy ve Marilyn M. Rubin, Routledge, New York, 2014, s. 64-83.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, “Gurvitch Sosyolojisi I”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 9, 1954, s. 141-163.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, “Gurvitch Sosyolojisi II”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 10-11, 1955, s. 72-100.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, “Gurvitch Sosyolojisi III”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 12, 1957, s. 104-144.
- KRONER, Richard, “History and Historicism”, *Journal of Bible and Religion*, Cilt: 14, No: 3, 1946, s. 131-134.
- KUHN, Thomas S., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

- KUYAŞ, Nilüfer, “Çevirmenin Sunuşu”, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Thomas S. Kuhn, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 7-29.
- LENIN, Vilademir İliç, *Marx-Engels-Marksizm*, çev. Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 2006.
- LENIN, Vilademir İliç, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993.
- LÉVI-STRAUSS, Claude, *Yapısal Antropoloji*, çev. Adnan Kahiloğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.
- LEWISOHN, David, “Comte and Mill on the Methods of Social Science”, *Journal of the History of Ideas*, No:33-2, Nisan-Haziran 1972, s.315-324.
- LUKÁCS, György, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, 1998.
- LYNN, Laurance E., “A Critical Analysis of the New Public Management”, *International Public Management Journal*, Cilt: 1, No: 1, 1998, s.107-123.
- MAISELS, Charles Keith, *Uygarlığın Doğuşu*, çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- MALININ, V.A., *Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri I (Diyalektik Maddecilik)*, çev. Veysel Atayman, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979.
- MALININ, V.A., *Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri II (Tarihsel Maddecilik)*, çev. Caner Ertuna, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979.
- MANFRED, Stanley, “Literacy: The Crisis of a Conventional Wisdom”, *The School Review*, Cilt: 80, No: 3, Mayıs 1972, s. 373-408.
- MANNHEIM, Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Basım Yayın, Ankara, 2008.

- MARCH, James G. ve Herbert A. Simon, *Örgütler*, çev. Ömer Bozkurt ve Oğuz Onaran, TODAİE Yayını No: 144, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.
- MARCH, James. G. ve Herbert A. Simon, *Organizations*, John Wiley&Sons, New York, 1958.
- MARINI, Frank (der.), *Toward A New Public Administration: The Minnowbrook Perspective*, Chandler Publising Company, San Francisco, 1971.
- MARTIN, D. W., “Déja Vu: French Antecedents of American Public Administration” *Public Administration Review*, Cilt:47, No: 4, 1987.
- MARX, Karl ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2008.
- MARX, Karl, “Almanca İkinci Baskıya Sonsöz”, *Kapital-Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2009, s. 20-28.
- MARX, Karl, “Feuerbach Üzerine Tezler (Marx’ın özgün metni)”, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2008, s. 21-24.
- MARX, Karl, *Demokritos ile Epikuros’un Doğa Felsefeleri*, çev. Hüseyin Demirhan, Sol Yayınları, Ankara, 2000.
- MARX, Karl, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2005.
- MARX, Karl, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1999.
- MARX, Karl, *Kapital-Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2009.
- MARX, Karl, *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2007.

- MASTERMAN, Margaret, “Paradigmanın Doğası”, *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, der. Imre Lakotas ve Alan Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1992, s. 70-110.
- MAYNTZ, Renate, “The Study of Organizations”, *Current Sociology*, Cilt: 13, No: 3, Aralık 1965, s. 95-119.
- MAYO, Elton, *The Human Problems of and Industrial Civilization*, MacMillan Co., New York, 1933.
- McC. ADAMS, Robert ve Hans J. Nissen, *The Uruk Countryside-The Natural Setting of Urban Societies*, The University of Chicago Press, Chicago, 1972.
- McGREGOR, Douglas, *The Human Side of Enterprise*, McGraw-Hill, New York, 1960.
- MILLER, Hugh, “Some Major Confusions on Contemporary Positivism”, *The Journal of Philosophy*, No: 32-19, 1935, s. 515-520.
- MILLS, C. Wright, *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- MORENO, J. L., *Who Will Survive: A New Approach to the Problem of Human Interrelations*, Nervous and Mental Disease Publishing Co., Washington D.C., 1934.
- MORGAN, Lewis Henry, *Ancient Society-or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*, MacMillan and Company, London, 1877.
- MORGAN, Lewis Henry, *Eski Toplum I*, çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1987.

- MORGAN, Lewis Henry, *Eski Toplum II*, çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1987.
- MOUZELIS, Nicos, “Öznelci-Nesnelci Bölünme: Aşmaya Karşı”, *Tözcülüğün Tasfiyesi İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*, haz. Güney Çeğin ve Emrah Göker, NotaBene Yayınları, Ankara, 2012, s. 193-216.
- MURRAY, Michael, “Comparing Public and Private Management: An Exploratory Essay”, *Public Administration Review*, Cilt: 35, No: 4, Temmuz-Ağustos 1975, s. 364-371.
- NAIDU, S. P., *Public Administration: Concept and Theories*, New Age International Publishers, New Delhi, 2005.
- NALBANTOĞLU, Hasan Ünal ve Barış Mücen, “György Lucács’ın Ontolojik Arayışı”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 119, 2010, s. 57-83.
- NEURATH, Otto, “Pseudorationalism of Falsification”, *Otto Neurath: Philosophical Papers*, der. M. Neurath ve R. S. Cohen, Dordrecht, Reidel Co., 1983, s.121-131.
- OECD, *Participatory Development and Good Governance*, Paris, 1995.
- ONARAN, Oğuz, *Örgütlerde Karar Verme*, AÜ SBF Yayınları, No: 321, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.
- OSBORNE, David ve Ted Gaebler, *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector from Schoolhouse to State House*, Addison-Wesley, New York, 1992.
- OSSEWARDE, Marinus, “Sociology Back to The Publics”, *Sociology*, Cilt: 41, No: 5, Ekim 2009, s. 799-812.

- OSTROM, Vincent ve Elinor Ostrom, “Public Choice: A Different Approach to the Study of Public Administration”, *Public Administration Review*, Cilt: 31, No: 2, Mart-Nisan 1971, s. 203-216.
- OSTROM, Vincent, *The Intellectual Crisis in American Public Administration*, University of Alabama Press, Alabama, 1974.
- OWEN, E. Hughes, *Public Management and Administration: An Introduction*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 1994.
- ÖNGEN, Tülin, “Marx ve Sınıf”, *Praksis*, Sayı: 8, Güz 2002, s. 9-28.
- ÖZUĞURLU, Metin, “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, *Praksis*, Sayı: 8, Güz 2002, s. 29-50.
- PARRY, Richard, “The Influence of Hecllo and Wildavsky’s: The Private Government of Public Money”, *Public Policy and Administration*, Cilt: 18, No: 4, s. 3-19.
- PARSONS, Talcott ve Edward A. Shils, “Values, Motives and System of Action”, *Toward a General Theory of Action*, der. Talcott Parsons ve Edward A. Shils, Harvard University Press, Cambridge, 1962.
- PARSONS, Talcott ve Gerald M. Platt, *The American University*, Harvard University Press, Cambridge, 1972.
- PARSONS, Talcott, *The Social System*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964.
- PARSONS, Talcott, *Toplumsal Eylemin Yapısı Cilt I: Marshall, Pareto, Durkheim*, çev. Nur Nirven ve Adem Bölükbaşı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015.
- PARSONS, Talcott, *Toplumsal Eylemin Yapısı Cilt II: Max Weber*, çev. Nur Nirven ve Adem Bölükbaşı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015.

- PERRY, James ve Kenneth Kraemer, *Public Management: Public and Private Perspectives*, Mayfield Publising Co., California, 1983.
- PETERS, Tom, *Thriving on Chaos: Handbook for a Management Revolution*, Alfred A. Knopf Inc., New York, 1987.
- PIPPIN, Robert B., “Hegel”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, der. Robert Audi, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- PLATON, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- POGGI, Gianfranco, *Devlet- Doğası Gelişimi ve Geleceği*, çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- POGGI, Gianfranco, *Modern Devletin Geleceği-Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut ve Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- POLLITT, Christopher, *Managerialism and the Public Service: The Anglo-American Experience*, Basil Blackwell, Cambridge, 1990.
- POLOMA, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.
- POPPER, Karl R., “Olağan Bilim ve Tehlikeleri”, *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, der. Imre Lakotas ve Alan Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1992, s. 60-69.
- POPPER, Karl R., *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka ve İbrahim Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- POPPER, Karl R., *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford University Press, Oxford, 1972.

POPPER, Karl, “The Logic of the Social Sciences”, *Positivist Dispute in German Sociology*, Heinemann Edited Books, London, 1977, s. 87-104.

PUTNAM, Linda L., “The Interpretive Perspective: An Alternative to Functionalism”, *Communication and Organizations: An Interpretive Approach*, der. Linda L. Putnam ve Michael E. Pacanowsky, Sage Publications, Beverly Hills, 1983, s. 31-54.

RADCLIFFE-BROWN, A. R., *Structure and Function in Primitive Society*, The Free Press Glencoe, Illinois, 1952.

ROETHLISBERGER, Fritz J. ve William J. Dickson, *Management and the Worker*, Harvard University Press, Cambridge, 1939.

ROSENTHAL, M. ve P.Yudin, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1997.

ROUBAN, Luc, “Politicization of Civil Service”, *Handbook of Public Administration*, der. B. Guy Peters ve Jon Pierre, Sage Publications, London, 2003, s. 321-330.

RUSSELL, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi-İlkçağ*, çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 2000.

SALLACH, David L., “Critical Theory and Critical Sociology: The Second Synthesis”, *Sociological Inquiry*, Cilt: 43, No: 2, Nisan 1973, s. 131-140.

SAN, Coşkun, *Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, İTİA, Ankara, 1971.

SASSURE, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

- SAVRAN, Gülnur Acar, *Özne-Yapı Gerilimi: Maddeci Bir Bakış*, Kanat Kitap, İstanbul, 2006.
- SAYMAN, Coşkun, *Dwight Waldo ve Yönetim Yazını*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2006.
- SCHILICK, Moritz, *Philosophical Papers: Volume I (1909-1922)*, der. Henk L. Murder ve Barbara F. B. van de Velde-Schlick, D. Reidel Publishing Co., Dordrecht, 1979.
- SCHILICK, Moritz, *Philosophical Papers: Volume II (1925-1936)*, der. Henk L. Murder ve Barbara F. B. van de Velde-Schlick, D. Reidel Publishing Co., Dordrecht, 1979.
- SCHILPP, Paul Arthur, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Open Court Publishing, Illinois, 1997.
- SCHMIDT, Vivien, “Institutionalism”, *The State-Theories and Issues*, der. Colin Hay, Michael Lister ve David Marsch, Palgrave Macmillan, New York, 2006, s. 98-117.
- SCHUTZ, Alfred, *The Phenomenology of the Social World*, Heinemann, London, 1972.
- SCOTT, William G., *Organization Theory: A Behavioral Analysis for Management*, R. D. Irwin Inc, Illinois, 1967.
- SENNETT, Richard, *Otorite*, çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- SHAFRITZ, Jay M. ve Albert C. Hyde, “The 1960s”, *Classics of Public Administration*, der. Jay M. Shafritz ve Albert C. Hyde, Wadsworth Publishing Company, California, 1991, s. 237-247.

- SHERIF, Muzaffer ve Sherif, Carolyn W. (der.), *Interdisciplinary Relationships in the Social Sciences*, Aldine Transaction, Chicago, 1969.
- SHULTZ, George P., “Worker Participation on Production Problems”, *The Scanlon Plan: A Frontier in Labor Management Cooperation*, der. Frederick Lesieur, MIT Press, Cambridge, 1958.
- SIMON, Herbert A., “Proverbs of Administration”, *Public Administration Review*, Cilt: 6, No:1, Kış 1946, s. 53-67.
- SIMON, Herbert A., *Administrative Behavior-A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, The Macmillan Company, New York, 1947.
- SIMON, Herbert A., *Administrative Behavior-A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, The Free Press, New York, 1976.
- SIMON, Herbert A., Donald W. Smithburg ve Victor A. Thompson, *Public Administration*, Alfred A. Knopf, New York, 1950.
- SIMON, Herbert A., Peter F. Drucker ve Dwight Waldo, “Development of Theory of Democratic Administration: Replies and Comments”, *The American Political Science Review*, Cilt: 46, No: 2, Haziran 1952, s. 494-503.
- SMELSER, Neil J. ve R. Stephan Warner, *Sociological Theory: Historical and Formal*, General Learning Press, Morristown, 1976.
- SMITH, Philip, *Kültürel Kuram*, çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.
- Social Science Research Council, *Decennial Report 1923–1933*, Social Science Research Council, New York, 1934.

- SOROKIN, Pitirim A., *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, çev. Münir Raşit Öymen, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1974.
- SOROKIN, Pitirim A., *Yüzyılımızın Sosyoloji Nazariyeleri*, çev. Münir Raşit Öymen, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1947.
- SPENCER, Herbert, *İlk Prensipler I*, çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947.
- SPENCER, Herbert, *İlk Prensipler II*, çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947.
- SPENCER, Herbert, *The Principles of Sociology-Cilt: 1*, D. Appleton and Company, New York, 1897.
- SPENCER, Herbert, *The Principles of Sociology-Cilt: 2*, D. Appleton and Company, New York, 1897.
- SPENCER, Herbert, *The Principles of Sociology-Cilt: 3*, D. Appleton and Company, New York, 1897.
- STACEY, Judith ve Barrie Thorne, “The Missing Feminist Revolution in Sociology”, *Social Problems*, Cilt: 32, No:4, Nisan 1985, s. 301-316.
- STIGLITZ, Joseph E., *Alternative Approaches to Macroeconomics. Methodological Issues and the New Keynesian Economics*, National Bureau of Economic Research Working Paper, No: 3580, Cambridge, 1991.
- SUNAR, İlkay, *Düşün ve Toplum*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- ŞAYLAN, Gencay, “Yönetim Biliminin Evrenselliği ile İlgili Bazı Düşünceler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 11-2, Yıl: Haziran 1978, s. 3-15.
- ŞENEL, Alâeddin, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

- ŞENEL, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.
- TAYLOR, Frederick Winslow, *The Principles of Scientific Management*, Harper&Brothers, New York, 1911.
- TILLY, Charles, “Reflections on the History of European State-Making”, *The Formation of National States in Western Europe*, der. Charles Tilly, Princeton University Press, Princeton, 1975, s. 3-83.
- TORTOP, Nuri, *Yönetim Biliminin Temel İlkeleri*, TODAİE Yayını, Ankara, 1990.
- TURNER J., *The Structure of Sociological Theory*, The Dorsey Press, Illinois, 1978.
- UNDP, *Governance for Sustainable Human Development*, UNDP Policy Document, 1997.
- URWICK, Lyndall, “Organizations as a Technical Problem”, *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick ve Lyndall Urwick, Columbia University Press, New York, 1937, s. 49-88.
- URWICK, Lyndall, “The Function of Administration”, *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick ve Lyndall Urwick, Columbia University Press, New York, 1937, s. 117-130.
- URWICK, Lyndall, *The Elements of Administration*, Harper&Brothers, New York, 1944.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Hukuk Sosyolojisinin Unsurları Gurvitch’e Dair Birkaç Söz” *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1943.
- ÜSTÜNER, Yılmaz ve E. Fuat Keyman, “Globalleşme, Katılımcı Demokrasi ve Örgüt Sorunu”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 6, Sayı: 18-19, Sonbahar-Kış 1995, s. 33-50.

- ÜSTÜNER, Yılmaz, “Kamu Yönetimi Disiplininde Kimlik Sorunsalı”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri-Birinci Cilt*, TODAİE Yayını No: 261, Ankara, 1995, s.59-69.
- WAGNER, Helmut, “Displacement of Scope: A Problem of the Relationship Between Small-scale and Large-scale Sociological Theories”, *American Journal of Sociology*, Cilt: 69, No: 6, Mayıs 1964, s.571-584.
- WALDO, Dwight, “Comparative Public Administration: Prologue, Performance, Problems and Promise”, *Comparative Public Administration: The Essential Readings*, der. Eric E. Otenyo ve Nancy S. Lind, Elsevier Jai Press, Amsterdam, 2006, s. 129-170.
- WALDO, Dwight, “Foreword”, *Toward A New Public Administration: The Minnowbrook Perspective*, der. Frank Marini, Chandler Publising Company, San Francisco, 1971, s. xiii-xix.
- WALDO, Dwight, “Organization Theory: Revisiting the Elephant”, *Public Administration Review*, Cilt: 38, No: 36, Kasım-Aralık 1978, s. 589-597.
- WALDO, Dwight, “Scope of the Theory of Public Administration”, *Theory and Practise of Public Administration: Scope, Objectives and Methods*, der. J. C. Charlesworth, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1968, s. 1-26.
- WALDO, Dwight, “Some Thought on Alternatives, Dilemmas and Paradoxes in a Time of Turbulance”, *Public Administration in a Time of Turbulance*, der. Dwight Waldo, Chandler, New York, 1971, s. 257-285.
- WALDO, Dwight, “The Development of Theory of Democratic Administration”, *The American Political Science Review*, Cilt: 46, No: 1, Mart 1952, s. 81-103.

- WALDO, Dwight, *Perspectives on Administration*, University of Alabama Press, Alabama, 1956.
- WALDO, Dwight, *The Administrative State-A Study of the Political Theory of American Public Administration*, The Ronald Press Company, New York, 1948.
- WALDO, Dwight, *The Study of Public Administration*, Random House, New York, 1955.
- WALKER, Kenneth F. ve Greyfi  de Bellecombe, “Workers’ Participation in Management: The Concept and its Implementation”, *International Institute for Labor Studies*,  ubat 1967, s. 64-125.
- WALLACE, Ruth A. ve Alison Wolf, * a da  Sosyoloji Kuramları - Klasik Gelenegin Geliştirilmesi*,  ev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir, 2004.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*,  ev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- WEBER, Max, *Bürokrasi ve Otorite*,  ev. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2006.
- WEBER, Max, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*,  ev. Vefa Saygın    tle, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- WEBER, Max, *The Theory of Social And Economic Organization*, Oxford University Press, New York, 1947.
- WEBER, Max, *The Theory of Social and Economic Organizations*, The Free Press, New York, 1964.
- WHITE, Leonard, *Amme İdaresine Giriş*,  ev: R. Toluner ve A. Payaslıoğlu, Ajans Türk Yayını, Ankara, 1957.

- WHITEHEAD, Alfred N. ve Bertrand Russell, *Principia Mathematica*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910.
- WILSON, Woodrow, “İdarenin İncelenmesi”, *Seçme Parçalar*, çev: Nermin Abadan, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi: 1, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1961, s. 53-73.
- WILSON, Woodrow, “Study of Administration”, *Political Science Quarterly*, Cilt: 2, No: 2, Haziran 1887, s. 197-222.
- WICKHAM, Gary, “Sociology, The Public Sphere, and Modern Government: A Challenge to the Dominance of Habermas”, *The British Journal of Sociology*, Cilt: 61, No: 1, Mart 2010, s. 155-175.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- WOLFF, Kurt H., “Fenomonoloji ve Sosyoloji”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, der. T. Bottomore ve R. Nisbet, yay. haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 497-511.
- WOOD, Ellen Meiksins, *Sınıftan Kaçış-Yeni ‘Hakiki’ Sosyalizm*, çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.
- World Bank, *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth*, Washington, 1989.
- YILDIRIM, Cemal, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- YILDIRIM, Cemal, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.

Yönetim Psikolojisi I. Ulusal Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler-Tartışmalar, 7-9

Aralık 1977, TODAİE Yayınları No: 183, Doğan Basımevi, Ankara, 1979.

YÜCEKÖK, Ahmet, “Determinizm ve Modernleşme”, *SBF Dergisi*, Cilt: XXIV,

Sayı: 2, Ayrı Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

YÜCEKÖK, Ahmet, *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi

Yayınları: 565, AÜ SBF ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1987.

ZENGİN, Ozan, “Kamu Yönetimi Disiplininde Eleştirel Kuram: Box ve Denhardt

Üzerine Bir İnceleme”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 4, 2008, s. 1-39.

İnternet Kaynakları

http://www.ihale.gov.tr/teskilat_semasi-58-1.html, (Erişim Tarihi: 06.04.2015).

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=poz&lnk=1> (Erişim Tarihi: 10.06.2015).

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=diyalektik&x=15&y=11> (Erişim Tarihi: 15.07.2015).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e806e89c6c8.52303066 (Erişim Tarihi: 13.10.2015).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e80eaad1280.58367307 (Erişim Tarihi: 13.10.2015).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e80f3b687d0.27185824 (Erişim Tarihi: 26.11.2015).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e6ee8002ab7.18839247 (Erişim Tarihi: 25.4.2015).

ÖZET

Yönetim, toplumsal bir olgudur; toplumu etkilediği gibi aynı zamanda toplumdan etkilenir. Bu, yönetim olgusunun sosyolojik çalışmalara konu olması için yeterli bir nedendir. Böyle çalışmalar ise gerek Sosyoloji gerek Yönetim Bilimi içinde oldukça azdır.

Tezde bu boşluğu doldurabilmek adına bir dönem yükselişe geçmiş; fakat Yönetim Bilimi disiplini içinde varlığını sürdürememiş olan Yönetim Sosyolojisi alanını yeniden ayağa kaldırmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda tez, Yönetim Bilimi'ne kavramsal, kuramsal ve yöntemsel bir yol açabilmek adına Yönetim Sosyolojisi alanının yönteminin, içeriğinin ve kapsamının ne olabileceği, başka bir ifadeyle yönetimin sosyolojik açıdan nasıl ele alınabileceği sorunsalı çerçevesinde örülmüştür.

Yönetim Bilimi'nin kavramsal olarak işbölümü, otorite ve hiyerarşi çerçevesinde yönetsel yapıyı ortaya koyabileceği; Sosyoloji'nin de toplumsal yapı kuramları yardımı ile bu yönetsel yapıyı sosyolojik olarak konumlandırabileceği noktasından hareket edilmiştir. Toplumsal yapı ve yönetsel yapı arasındaki etkileşimin ortaya konmasıyla da toplumsal gerçekliğin belirlenmesinde, yönetsel olanın katkısını belirleyebilmek amaçlanmıştır. Kavramsal boyut metodolojik olarak Gurvitch'in Derinlemesine Sosyoloji'nin yöntemi olarak kurguladığı diyalektik hiper-ampirizm ile birleştirilerek, yönetim olgusunu sosyolojik olarak inceleyebilmek için bir model oluşturulmuştur.

ABSTRACT

What makes administration a social fact is that it affects and gets affected by the society. This statement itself provides sufficient reason to consider administration as a subject of sociological studies, yet both Sociology and Administrative Science literature contains few studies that focus on this topic.

The aim of this thesis is to fill this gap by focusing on “Sociology of Administration”, which was once a thriving topic in Administrative Science but could not continue its existence. In this respect, the thesis is concerned with the content, scope, and methodology of the sociology of administration to provide a conceptual, theoretical and methodological way to the Administrative Science. In other words, how to approach administration from the perspective of Sociology.

While Administrative Science can conceptually define the administrative structure in terms of division of labor, authority, and hierarchy, Sociology can position it with the help of social structure theories. By revealing the interaction between the social and the administrative structures, it is aimed to determine the contribution of administration to the social reality. The conceptual theories are methodologically combined with dialectical hyper-empiricism, which Gurvitch devised a method of Differential Sociology, to develop a model to sociologically analyze the administration fact.

EKLER

Ek 1: Yönetim Sosyolojisi Kollokyumu'nda Sunulan Bildiriler

Birinci Oturum, Başkan Prof. Dr. Cevat Geray

Dr. İlber Ortaylı
Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi

Doç. Dr. Emre Kongar
Toplumsal Yapı Örgütsel Yapı İlişkileri Üzerine Bir Deneme

İkinci Oturum, Başkan Prof. Dr. Mübeccel Kıray

Doç. Dr. Metin Heper
Türk Kamu Bürokrasisinde “Modernleşme”, Saf Patrimonyalizmden Patrimonyal Yasallığa Gelişim

Doç. Dr. Şevki Güler
Yönetimin Sosyolojik Anlamı ve Sanayide Yönetim

Üçüncü Oturum, Başkan Prof. Dr. Nermin Abadan Unat

Dr. Ömer Bozkurt
Toplumsal Yapı İçinde Örgütler

Doç. Dr. Kurthan Fişek
Çok Uluslu Şirketler ve Yönetimsel Örgütlenme

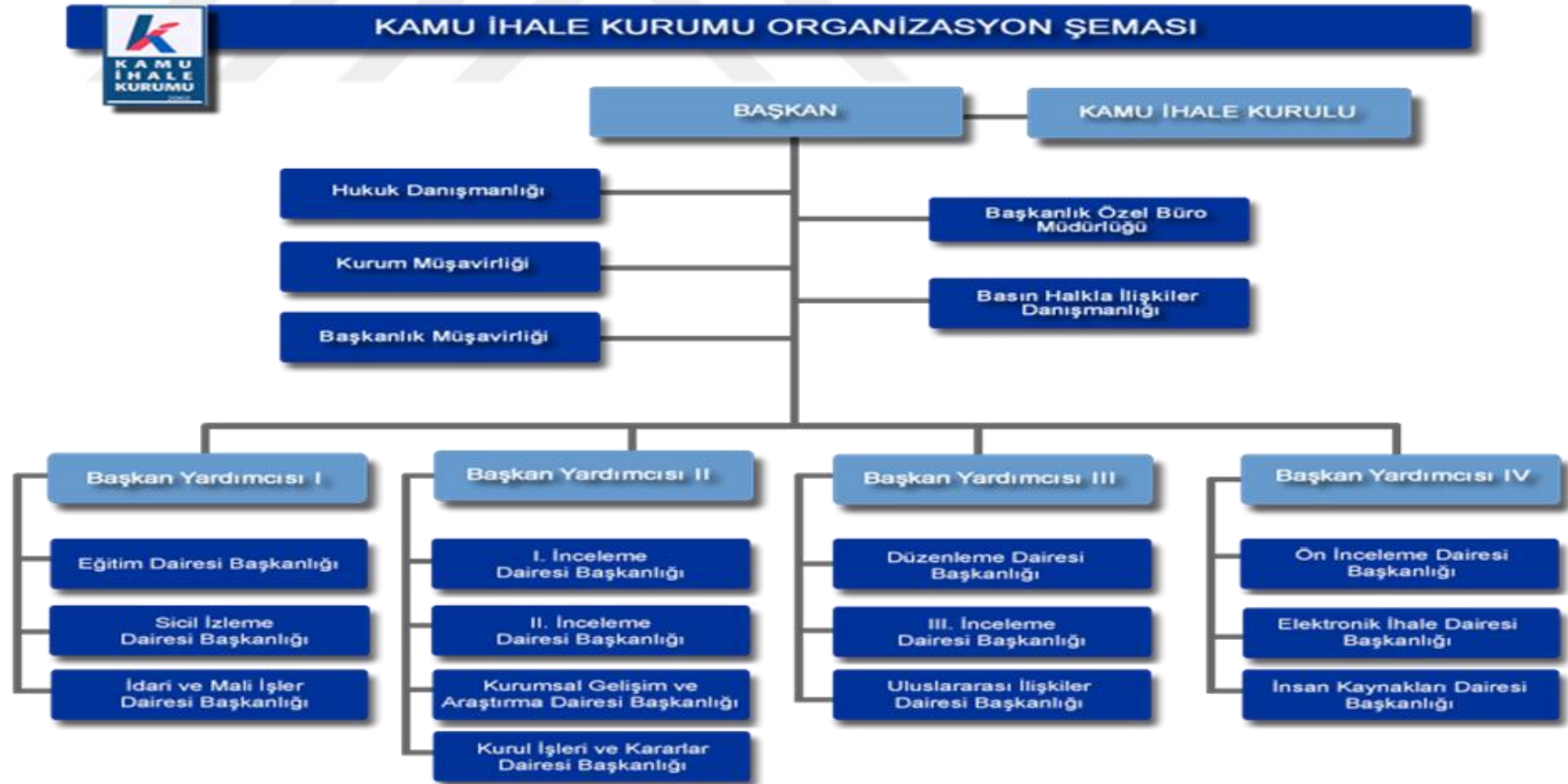
Dr. Ayşe Öncü
Örgüt İçi Gruplar ve Çatışma

Dördüncü Oturum, Başkan Prof. Dr. İbrahim Yasa

Prof. Dr. Cevat Geray
Kırsal Alanda Değişme ve Yönetim

Doç. Dr. Metin Kazancı
Yönetimde Büyüme Olayı ve Yönetilen

Ek 2: Kamu İhale Kurumu Teşkilat Şeması

Ek 3: Türkiye Cumhuriyeti'nin Yönetsel Yapısı

